Victor Hugo

MIZERABILII

FANTINE

Victor Hugo

MIZERABILII

PARTEA ÎNTÂI
FANTINE

Traducere de LUCIA DEMETRIUS
şi TUDOR MĂINESCU

Bucureşti, 1985
Editura Univers

Note de N. N. CONDEESCU

Cuvânt înainte de ANGELA ION

Coperta colecției de Vasile Socoliuc

CENTENAR VICTOR HUGO 1802 – 1885

Omagierea *Centenarului VICTOR HUGO* prin reeditarea romanului *Les Misérables* în versiune românească are valoarea unei recunoaşteri: fidelitatea nedezminţită a cititorilor de pretutindeni faţă de generozitatea reconfortantă a acestei cărţi despre care Victor Hugo scria, cu zece zile înainte de publicarea primei părţi: „Convingerea mea este că această carte va fi una din principalele culmi ale operei mele dacă nu principala."[1]

În anul 1862 când apărea la Paris romanul *Les Misérables*, Victor Hugo devenise, pentru conştiinţa literară a Europei, imaginea emblematică, a *Poetului* interogând *misterul vieţii*, gânditorul solitar de pe insula Guernesey în conversaţie cu valurile şi vânturile Oceanului şi rivalizând cu vocea lui

[1] Jean Pommier, *Premiers pas dans l'étude des „Misérables"*, în *Hommage á Victor Hugo*, Faculté des lettres de Strasbourg, 1962, p. 37.

puternică, „statuia Meditației în mers”, cum îl vedea Baudelaire. Geniu universal, capabil să zugrăvească totul, palatele şi colibele, sentimentele de tandrețe şi cele de cruzime, afecțiunile limitate ale familiei şi mila universală, grația vegetalului şi miracolele arhitecturii, tot ce e mai blând şi tot ce există mai oribil, „un geniu fără frontiere”, Victor Hugo manifesta în marile sale creații din anii exilului „curiozitatea unui Oedip obsedat de nenumărați Sfincşi”, scria cu excepțională penetrație Baudelaire în 1861, într-un celebru şi mereu actual articol publicat în *Revue fantaisiste*[2].

Trecuse peste un sfert de secol de la apariția primelor romane ale lui Victor Hugo. *Le Dernier Jour d'un condamné* apăruse în 1829, *Notre-Dame de Paris* în 1831, *Claude Gueux* în 1834. În acest răstimp avusese loc marea revoluție romanescă balzaciană, romanul modern îşi afirmase cu autoritate noua sa demnitate poetică, de gen proteic apt să reprezinte realitatea contemporană în comple-

---

[2] Charles Baudelaire, *Réflexions sur quelques-uns de mes contemporains*. *Victor Hugo*, în *Oeuvres complètes,* Coll. „Bibliothèque de la Pléiade”, NRF, Paris, Gallimard, 1961, pp. 701–713.

xitatea ei. Balzac, Stendhal şi Flaubert îi stabiliseră natura, forma şi structura, trasând şi căile evoluţiei lui viitoare.

După ce îşi exprimase superlativ, încă din cele patru „livres-frères” din deceniul al patrulea (*Les Feuilles d’automne*, *Les Chants du crépuscule*, *Les Voix intérieures*, *Les Rayons et les Ombres*), şi mai ales în capodoperele poetice ale exilului (*Chátiments*, *Les Contemplations*, *La Légende des Siècles*), vocaţia esenţială de poet, după viu contestata carieră de autor dramatic, înscrisă între zgomotoasa bătălie pentru *Hernani* din anul fierbinte 1830 şi eşecul dramei *Les Burgraves* (1843), Victor Hugo se întorcea la roman cu grandiosul edificiu romanesc *Les Misérables*, „poem mai degrabă decât roman”, „un roman construit în maniera unui poem”, oferind „într-o fuziune indefinisabilă bogatele elemente consacrate în general unor opere speciale (sensul liric, sensul epic, sensul filozofic)”, cum scria tot Baudelaire în cronica despre roman[3], operă romantică prin excelenţă, dar încărcată de realitate şi puternic ancorată în epocă: în 1862, umbra lui Balzac, dispărut în

[3] Ibidem. pp. 789–790.

1850, „plana asupra romanului francez”[4].

Impregnat de filosofie ca toate operele scrise după marea criză provocată de pierderea fiicei sale preferate Léopoldine, înecată în Sena împreună cu soțul ei în 1843, şi de dureroasa experiență a exilului, în „vremea contemplației”[5], vremea marilor întrebări despre destinul omului în lume, despre viață şi moarte, despre bine şi rău, romanul *Les Misérables* era traversat de acelaşi suflu umanitar ca poemele milei universale, *Melancholia* sau *Pauvres gens*, scrise în acei ani de intensă meditație, de încredere generoasă în bunătatea nativă a omului şi în posibilitatea de a se înălța în demnitate pe care o mărturiseau poemele filosofice din „marea piramidă” poetică hugoliană, volumul liric *Les Contemplations*, de credința profetică în progres pe care o proclama volumul epic *La Légende des Siècles*.

Vastă frescă socială începută încă din 1845, sub titlul *Les Misères*, şi elaborată printr-un

---

[4] Michel Raimond, *Le Roman depuis la Révolution*, Collection U, Paris, Armand Colin, 1967, p. 75.

[5] Cf. Jean Gaudon, *Le Temps de la contemplation*, Paris, Flammarion, 1969.

îndelungat efort creator, „poem al conştiinţei umane”, cum îl numea însuşi Victor Hugo în capitolul din roman intitulat *Une tempête sous un crâne*, epopee umanitară şi spiritualistă având ca subiect regenerarea unei conştiinţe care urcă din tenebre la lumină, pledoarie pentru nefericiţii care suferă de mizerie şi pe care mizeria îi dezonorează, *Les Misérables* a cunoscut încă de la apariţie un succes imens, fiind opera care a contribuit cel mai mult la gloria populară, imediată şi durabilă, a lui Victor Hugo, în ciuda rezervei deferente a romancierilor din filiaţia realistă, Flaubert, fraţii Goncourt, Zola, sau a esteţilor „artei pentru artă”[6].

Succes care a trecut deîndată graniţele Franţei, romanul fiind tradus, la scurt timp de la publicarea lui la Paris, în multe ţări din lume, printre care ţara noastră, unde versiunea românească a început să apară în 1862[7]. Traducerea unei opere literare chiar în anul

---

[6] Claude Gély, *Hugo et sa fortune littéraire*, Coll. „Tels qu’en euxmémes”, Paris,Ducros, 1970, pp. 55–58.

[7] Victor Hugo, *Miserabilii*. Traducere de Dimitrie Bolintineanu, Alexandru Zanne şi Meltiade Costiescu. Bucureşti, librar-editor Hristu Ioanin, 10 vol., 1862–1864.

apariției ei în original este un fapt literar cu multiple semnificații, el arată nu numai renumele de care se bucura Victor Hugo printre intelectualii români, intensitatea cu care continua să se desfăşoare dialogul dintre culturile română şi franceză, dar şi natura „aşteptării” publicului, receptivitatea față de roman, indiciu neîndoielnic al maturizării condițiilor pentru apariția romanului românesc constituit în forme specifice.

În anii când apărea la Bucureşti prima traducere a romanului *Les Misérables*, Victor Hugo era de multă vreme cunoscut publicului românesc. Romantismul, prima mişcare literară modernă, cu vocație de universalitate, purtătoare a unei estetici deschise, favorizase, încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea, circulația ideilor, temelor şi motivelor, procedeelor literare, stimulând puternic relațiile literare româno-franceze. Împreună cu Lamartine, Victor Hugo era poetul romantic francez cel mai prezent în spațiul literar românesc.

Care Victor Hugo? După cum scrie Henri Guillemin, reputat specialist hugolian, cele patru silabe ale acestui nume propriu suscită

o colecție de ființe disparate[8], evocând o creație atât de vastă şi atât de diversă încât s-a putut vorbi despre o interogație privind identitatea creatorului ei, comparabilă cu disputa privind identitatea lui Shakespeare[9]. Care dintre imaginile lui Victor Hugo s-au impus de-a lungul timpului, simultan sau succesiv, în conştiința literară românească? Şeful şcolii romantice franceze al cărui *Cenaclu* a pregătit, în tumult, efervescență şi entuziasm, triumful primei revoluții artistice a secolului? Poetul efuziunilor lirice care a celebrat într-un elan de exaltare femeia, dragostea, natura, bucuriile tandre ale familiei şi copilăriei? Autorul dramatic cel mai celebru şi cel mai turbulent? „Ecoul sonor" al timpului său, care a conferit poeziei nobila şi generoasa misiune de a lumina şi ghida, popoarele spre un viitor luminos, de dreptate şi libertate, armonie şi pace universală? Proscrisul care a înfruntat un împărat, apărând ideile liberale şi republicane? Romancierul cu cea mai mare popularitate? Creatorul

[8] Henri Guillemin, *Victor Hugo par lui-mème*, Paris, Éditions du Seuil, 1951, p.5.

[9] Claude Roy, *Les Soleils du Romantisme*, Paris, Gallimard, 1977, p. 217.

epopeii moderne, care a dat literaturii franceze capodopera genului? „Contemplatorul” atras de abisuri, poetul neliniştii filosofice, gânditorul aplecat asupra misterului vieții şi al morții, al infinitului şi eternității?

La început, în primele decenii ale secolului trecut, cititorii români l-au descoperit pe Victor Hugo în versiune originală, ca de altfel pe cei mai mulți dintre scriitorii francezi. Cunoaşterea limbii franceze de către un număr mare de români instruiți, dintre care mulți studiaseră sau călătoriseră în Franța, facilita accesul direct la literatura franceză, clasică şi contemporană, bogat reprezentată în bibliotecile publice şi private, ca şi în cabinetele de lectură ale epocii. Tipărit în 1838, catalogul librăriei lui Frédéric Walbaum din Bucureşti (*Catalogue des livres français qui se donnent en lecture à la librairie de la cour de Frédéric Walbaum*, Bucarest, 1838), indica totalitatea operelor scriitorilor romantici francezi (Chateaubriand, Lamartine, Victor Hugo, Musset, Charles Nodier, George Sand etc.), importate îndată după apariția lor. Victor Hugo figurează în acest catalog cu dramele *Cromwell* şi *Marion de Lorme*, precum şi cu volumul de versuri *Les Feuilles d’automne* care apăruse în 1831. Catalogul publicat de

Adolphe Hennig la Iaşi în 1843 (*Catalogue des ouvrages qui se trouvent dans le cabinet de lecture de la librairie d'Adolphe Hennig*) conținea douăzeci de titluri de opere ale lui Victor Hugo[10], aproape toate volumele de versuri, piese de teatru şi romane pe care le publicase până în acel an. Catalogul publicat în 1847 de librăria C. A. Rosetti şi Winterhalder din Bucureşti (*Catalogue général des livres qui se trouvent au magasin de C. A. Rosetti et Winterhalder à Bucarest*) menționa, de asemenea, un mare număr de titluri din opera lui Victor Hugo[11].

În 1858, în biblioteca lui Alexandru Odobescu, în care se aflau, după catalogul întoc-

---

[10] *Ruy Blas, Les Voix intérieures, La Esmeralda, Angelo, Hernani, Marion de Lorme, Le Roi s'amuse, Lucrèce Borgia, Marie Tudor, Les Feuilles d'automne, Han d'Islande, Bug-Jargal, Le Dernier Jour d'un condamné, Littérature et philosophie mélées, Notre-Dame de Paris, Les Orientales et les Ballades, Les Chants du crépuscule, Odes et Ballades, Le Rhin, Lettres à un ami.*

[11] *Les Orientales, Les Feuilles d'automne, Les Chants du crépuscule, Les Voix intérieures, Les Rayons et les Ombres, Théâtre, 2 volume, Han d'Islande, Le Dernier Jour d'un condamné, Odes et Ballades.*

mit de el însuşi, vreo 1500 de volume, numai „texte solide de clasici în bune ediții şi câțiva moderni severi”, cum o apreciază G. Călinescu[12], Victor Hugo era prezent cu titlurile *Théâtre*, *Notre-Dame de Paris*, *Les Orientales*, *Odes et Ballades*, *Les Feuilles d'automne* etc.

Este neîndoielnic că şi operele de mai târziu ale lui Victor Hugo au ajuns cu aceeaşi rapiditate în mâna cititorilor români, de vreme ce în bibliotecile din țara noastră se găsesc edițiile originale ale marilor creații din anii exilului, *Châtiments*, *Les Contemplations*, *La Légende des Siècles*, *Les Misérables*, *William Shakespeare* şi celelalte, care au descoperit iubitorilor de literatură multiplele înfățişări ale acestui geniu titanic.

Lectura, traducerea, comentariul critic, influența (sau imitația), principalele căi prin care o operă literară intră în contact cu o altă cultură, au funcționat sincronic sau decalat şi în privința lui Victor Hugo, potrivit cu „orizontul de aşteptare” al publicului (cititori, critici literari, scriitori), cu receptivitatea față de un gen literar, o temă, un motiv

[12] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 354.

sau un procedeu, o manieră de creație într-o vreme când în cultura românească romantismul era orientarea literară predominantă, când se traducea mult din literatura franceză, din operele clasicilor dar şi, din ce în ce mai insistent, din operele scriitorilor romantici (Lamartine, care deține primul loc, Chateaubriand, George Sand ş.a.), Victor Hugo intră în circuitul traducerilor în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, sub impulsul mişcării favorabile traducerilor din literaturile străine inițiată de Ion Heliade Rădulescu. Se traduc simultan dramele, poeziile şi romanele sale, uneori de către acelaşi traducător, el însuşi scriitor de cele mai multe ori. Astfel, Costache Negruzzi publică în *Curierul de ambe sexe* (*Periodul I*, 1836-18-38), poezia *Dervişul*, traducerea poeziei *Le Derviche* din volumul *Les Orientales* publicat de Victor Hugo în 1829.

Avântul mişcării teatrale din perioada Societății Filarmonice, înființată în 1833, climatul favorabil constituirii unui repertoriu pentru teatrul național, care au stimulat creația dramatică originală, au determinat şi un larg curent de traduceri din teatrul universal, în special francez. Dramele romantice ale lui Victor Hugo, precedate de zgomotoasa repu-

tație creată de bătăioasa prefață la *Cromwell*, de interzicerea de către cenzură a reprezentării piesei *Marion de Lorme* şi de „bătălia” pentru *Hernani*, de fapt pentru triumful romantismului, ofereau oamenilor de cultură români modelul unui teatru care-şi asuma deschis misiunea filosofică şi socială, un teatru al marelui patos, scris într-un limbaj a cărui splendoare părea să-l facă nepieritor, un teatru animat de suflul libertății, generozității şi iubirii, care făcea să nu se observe neverosimilul situațiilor şi schematismul personajelor.

Atras probabil şi de subiectul istoric, Costache Negruzzi publică în 1837 traducerea dramelor hugoliene *Angelo, tiranul Padovei*[13] şi *Maria Tudor*[14], aceasta din urmă precedată de o scrisoare a lui Heliade către Negruzzi şi de o prefață a traducătorului, primele comentarii despre Hugo apărute în țara noastră. În scrisoarea lui, Heliade aminteşte de şcoala romantică franceză şi de „geniul” lui

---

[13] *Angelo, tiranul Padovei*. Tradusă de D. K. Negruzzi. Bucureşti. În Tipografia lui Eliad, 1837. (Din operile lui Victor Hugo.)

[14] *Maria Tudor* (Dramă în trei zile). Tradusă de D. K. Negruzzi. Bucureşti. În Tipografia lui Eliad, 1837.

Victor Hugo: „Ca să vorbesc ceva despre Victor Hugo, e prea puțin pana mea când de atâția ani se ocupă tiparul Europei de şcoala lui şi când chiar şi din bătrânii urmaşi ai şcoalei cei vechi, cu toate prejudețele lor, au început a recunoaşte geniul şi adevărul autorului acesta. Atâta zic că la ideile şi geniul lui limba franțozească cea de acum pe el nu-l încape; şi îl vezi a croi singur vorbe nouă, a-şi numi ideile, şi a-şi face un drum nou, a-şi face un loc şi o limbă a sa.” Recunoscând în Victor Hugo un novator în domeniul ideilor şi al limbajului poetic, Heliade laudă traducerea lui Negruzzi, care pentru a exprima „ideile cele nouă şi stilul lui Hugo”, şi-a ales vorbele, frazele şi chipul de a se exprima, folosind limba vorbită şi în Țara Românească şi în Moldova, făcând „un amestec fericit” prin care a putut „cu atâta justețe şi înnemerire” să prezinte românilor pe autorul tradus. Cu acest prilej, Heliade pledează pentru folosirea unei limbi comune tuturor românilor, „căci acela e rumân şi moldovean care e şi rumân şi moldovean.”

În prefața sa, Costache Negruzzi susține că „sistema” lui Hugo era împrumutată de la Shakespeare, Schiller şi Goethe şi constă în predilecția pentru scenele „grandioase, mă-

rețe şi mai ales adevărate”.

Familiarizat desigur cu universul creației hugoliene, Costache Negruzzi continuă să traducă din opera lui Victor Hugo, de data aceasta din poezie, publicând în 1839 în *Albina Românească* şi în *Curierul Românesc* traducerea baladelor din volumul *Odes et Ballades* publicat de Victor Hugo în 1826. Poeziile aveau să fie reunite în 1845 în volumul *Ballade* tipărit la Iaşi[15]. Apărut în condiții grafice remarcabile, cu o frumoasă pagină de frontispiciu simbolizând poezia, volumul cuprinde toate cele cincisprezece balade hugoliene (*O ziuă; Silful; Bunica; La Trilbi sburătorul d’Argail; Urieaşul; Logodnica Trumbițaşului; Resboiul; Amândoi Arcaşii; Mărturisirea Castelanului; La un trecător; Vânătoarea Burgrafului; Pasul de arme a lui Riga Ioan; Casania Călugăriței; Hora Sabaşului; Zina şi Peri*).

Alegând baladele hugoliene, Negruzzi fusese desigur atras de inspirația folclorică, de basmele şi legendele povestite de Hugo, dar şi de fanteziile verbale, de această poezie strălucitoare şi pitorească, făcută din culori,

[15] *Ballade* de VICTOR HUGO. Traducere de C. Negruzzi, Iaşii. La Cantora Foiei Săteşti, 1845.

evocări plastice şi cuvinte sonore, căreia s-a străduit să-i dea un echivalent corespunzător, ca de pildă această strofă din *Silful*:

„O tu care-n cele ziduri ca Silfidele frumoase
Astă sticlă te arată la viderile-mi fricoase
Jună fată, oh, deschide-mi! Eată noaptea, şi mă tem
Nu cumva să mă-ntâlnească năluci rele, fioroase
În întunericul acesta; căci le-aud cum țip şi gem.”

Sau versuri ca acestea din *Pasul de arme a lui Riga Ioan*:

„Hai la treabă
Şi degrabă
Să-mi înşele calul meu!

Premelege!
S-a alege
Ce pot face eu când vreau!...

Cea cetate
Ce-aşa late
Porțile mi le-a deschis

Cu mari case
Turnuri groase

Şi frumoase, e Paris.”

Tot din această perioadă, probabil din deceniul al patrulea, datează şi traducerile lui Cezar Bolliac (*Lucreția Borgia* şi *Angelo, tiranul Padovei*, nepublicate), precum şi proiectul lui de a traduce întreaga operă a lui Victor Hugo, entuziasmat de ideile generoase ale liberalismului. Amintind de acest proiect, G. Bogdan-Duică[16] citează o scrisoare a lui Bolliac către I. Voinescu II, în care sunt expuse motivele care-l îndemnau pe Bolliac să-l traducă pe Hugo: „Lăsând criticii la o parte, o să îndrăznesc să declam puțin pentru geniul autorului. Catigoria cea mai mare cu care îl fac tot-d’auna object gâlcevilor literale, este că e sal; nu văz nici de cum cuvintele cu care îi lipesc ăst ponos. Numai pentru că a găsit mai multe vițiuri decât virtuți în istoria omului? E adevărat. Pentru că nu menajează monstruozitatea gânzilor? Nu e dator. Pentru că arată în miniatură tablourile cele întinse de diformități? Este o vrednicie. Pentru că arată adevărul? E postul tău. Pentru că e

[16] G. Bogdan-Duică, *Ludovic Dauş*: *Eglé*, poem dramatic. Bucureşti. 1901 (recenzie), în Convorbiri literare, XXXVII (1903). nr.12, p. 1163–1164.

infernal? A zugrăvit el un iad ce nu s-a văzut în om? A arătat el o crimă ce nu era cunoscută? … Ia de la cel mai dulce şi până la cel mai crunt rând al lui Hugo şi n'ai găsi o Fedră nici o Medie, ce nu s-a sfiit a arăta poeţii cei dulci ai veacului lor. […] Hugo n-a vrut să fie fantastic, n-a vrut nici să învieze virtuţi ce sunt moarte pentru om, nici să afunde cu totul viţiurile ce şi-au legat atâtea privelegiuiri prin trecut în prezent şi prin prezent în viitor.”

Apariţia primului roman hugolian tradus în limba română, *Zioa dupe urmă a unui osândit* (*Le Dernier Jour d'un condamné*), publicat la Bucureşti, în 1839, de căpitanul Şt. Stoica, nu trezeşte deocamdată interesul pe care-l suscitau dramele şi poeziile lui Victor Hugo.

Poezia hugoliană, ca şi elegiile lamartiniene, de altfel, trebuie să fi exercitat de pe atunci o asemenea atracţie încât în 1843, lăudându-l pe Alecsandri pentru inspiraţia din tradiţiile naţionale, Mihail Kogălniceanu condamna în *Almanahul de învăţătură şi petrecere* efectele nefericite ale imitaţiei scriitorilor străini: „Toţi poeţii şi poetaşii noştri în versurile lor imitează, unul pe Petrarca, altul pe Tasso, un al triele pe Lamartine, acesta pe Victor Hugo, celălalt pe Şiler, şi de

aceea mai nici unul nu compune poezii româneşti: ci ne dă numai nişte neînsemnate copii a unor maiştrii carii, dacă sunt numiți poeți mari, au meritat acest nume tocma pentru că n-au imitat pre nimene, ci au urmat numa impulsa geniului lor.”

Generația paşoptistă va rămâne fidelă lui Victor Hugo pentru ideile sale generoase de libertate şi progres, pentru suflul mesianic din poeziile sale. Aflat la Paris prin 1850, Heliade Rădulescu amintea de operele lui Victor Hugo publicate în româneşte, mărturisind motivele entuziasmului său şi al generației sale pentru creația hugoliană:

„Când l’aud secuii, nații întregi
Când, ca un geniu, ceruri străbate
Şi’n frunte-ațintă diva Dreptate,
Ştie să vadă Egalitate...”

În *Curs întreg de poesie generală* din 1863, Heliade, primul traducător al lui Lamartine în limba română (*Meditații poetice dintr’ale lui A. De la Martin. Traduse şi alăturate, cu alte bucăți originale prin d. I. Eliade*, 1830), publică o nouă versiune de *Lamartiniane* şi câteva *Imitațiuni*, între care *Danubiul în mânie* „după Victor Hugo” (*Le Danube en colere*, din volumul *Les Orientales)* şi oda în onoarea

poetului francez, *Traducătorul la V. Hugo*.

În acelaşi an 1868, Constantin Stamati publică, în volumul *Musa românească*, traduceri din Lamartine şi din Victor Hugo: *Două insule* (*Les Deux Îles*) şi *Zburătorul la zăbie* (*Le Sylphe*) din volumul *Odes et Ballades* şi *Pentru săraci* (*Pour les pauvres)* din volumul *Les Feuilles d'automne*.

Prestigioasa revistă *Convorbiri literare*, care începuse să apară în 1867, publică în 1879 două poezii de Victor Hugo traduse de scriitorul N. Gane, *În cimitirul de la...* (*Dans l'affreux cimetière*, din volumul *Châtiments*) şi *Gloria când...*[17]

Odată cu sporirea interesului scriitorilor şi cititorilor pentru roman, oglindit şi în structura traducerilor după 1850, unde încep să predomine hotărât romanele şi povestirile, în timp ce numărul volumelor de poezie şi de teatru scade vertiginos[18], Victor Hugo apare pe lista traducerilor cu capodopera sa romanescă *Les Misérables*, roman publicat,

---

[17] *Convorbiri literare*, 1889, nr.13.

[18] Cf. Paul Cornea, *Traduceri şi traducători în prima jumătate a secolului al XlX-lea*, în *De la Alecsandrescu la Eminescu*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1966, p. 49.

în zece volume, în anii 1862–1864. În presa timpului (*Românul* din Bucureşti), traducerea este anunțată ca un eveniment editorial.

Cu toate acestea, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, traducătorii se opresc cu precădere tot asupra teatrului hugolian. În 1878, se reprezintă la Teatrul Național din Bucureşti drama *Ruy-Blas*, tradusă în versuri de D. Ollănescu. Ample cronici dramatice despre acest spectacol publică Frederic Damé[19] şi Stemill (Ştefan C. Michăilescu)[20], care analizează ideile, structura piesei şi personajele.

Spectacolul este elogios comentat în *Timpul* de Mihai Eminescu, care arată că opera „genialului autor francez” a prilejuit actorilor români interpretări remarcabile, mai ales marele monolog al lui Ruy Blas din actul III[21]. Cititor asiduu al operei lui Victor Hugo, din care la Berlin îşi copia versuri, ca *Sacer esto* (din *Châtiments*), după cum arată G. Că-

---

[19] *Românul*, Bucureşti, XXII (1878), 24, 25, 26, 27, 29 octombrie, 2 noiembrie.

[20] *România liberă*, Bucureşti, II (1878), nr. 436, 437, 438, 439.

[21] *Timpul*, III (1878), nr. 231.

linescu[22], Eminescu îl recomanda pe Hugo ca model pentru scriitorii români: „El ştie a pune în scenă poporul, şi numai el”… „Adorator al poporului şi al libertăţii, el le reflectă pe amândouă în contururi mari, gigantice.”[23]

Într-un entuziast articolaş publicat în *Timpul* la 21 februarie 1881, Eminescu citează din discursul în care Victor Hugo făcuse elogiul Parisului, într-un alt articol din acelaşi ziar, apărut la 17 septembrie 1882, salută admirativ ideile lui Victor Hugo despre pacea universală şi eternă, dovedindu-se astfel un atent cititor al operei poetului francez.

În acest răstimp, imaginea despre Victor Hugo se întregeşte cu date biografice publicate în presă[24] cu articole omagiale cu ocazia aniversării sale în 1881[25] marcată în Franţa printr-o sărbătoare populară sub ferestrele locuinţei lui de pe Avenue d’Eylau, cu evo-

---

[22] G. Călinescu, *Viaţa lui Eminescu*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1968, pp. 170–171.

[23] Apud I. M. Raşcu, *Eminescu şi cultura franceză*, Bucureşti, Editura Minerva, 1976, p. 171.

[24] Iosif Vulcan, *Victor Hugo*, în *Familia*, I (1865), nr. 16.

[25] Maria Flechtenmacher, *Victor Hugo*, în *Femeia română*. Bucureşti, IV (1881), nr. 227.

cări ale poetului prilejuite de moartea sa[26], survenită la 22 mai 1885 şi onorată prin funeraliile naționale din 1 iunie 1885, când o mulțime imensă însoțise sicriul lui Victor Hugo de la Arcul de Triumf la Panthéon, unde a fost înhumat.

Dispariția poetului, după o îndelungată şi tumultuoasă existență de optzeci şi trei de ani, pare să-l fi scos din zona contestărilor şi controverselor, plasându-l în familia „clasicilor literaturii universale” acceptați de opinia literară românească drept valori spirituale autentificate de posteritate. Cu statutul recunoscut de „cel mai mare poet francez”, apelativ care pare să nu mai aibă nevoie de explicații şi justificări, Victor Hugo a devenit un autor mult tradus, dar mai puțin comentat, şi deloc urmat. Apariția numărului unic al publicației *VICTOR HUGO*[27], tipărită la Botoşani de B. Lăzăreanu în 1902, cu prilejul centenarului naşterii poetului, este un act de venerație emoționant dar solitar. Admirator al lui Victor Hugo, redactorul publică un articol

---

[26] Iacob Negruzzi, *Victor Hugo*, în *Convorbiri literare*, XIX (1885), nr. 3.

[27] VICTOR HUGO. Număr unic, Botoşani, 26 februarie 1902.

despre biografia acestuia, reproduce din *Convorbiri literare* poezia *Serenada* semnată de Mihai Eminescu (fragment din drama *Maria Tudor*)[28] şi fragmentul din articolul *Artiştii-cetăţeni* de C. Dobrogeanu-Gherea referitor la Victor Hugo, în care criticul scria: „Cel mai mare poet al veacului nostru e Victor Hugo, – şi desigur numai Victor Hugo nu poate să fie socotit între oamenii cărora le sunt indiferente idealurile sociale, luptele sociale. Ca deputat, ca membru al camerelor constitutive după revoluţia de la 1848, ca scriitor, dar mai ales ca poet, el a fost în avangardă.” Comentând într-un articol traducerile din Victor Hugo realizate de Negruzzi (*Ballade, Angelo, Maria Tudor*), Naum (*Copilăria, La o femeie)*, Bolintineanu (*Mizerabilii*), redactorul acestui unic număr publică în revistă poezia *Jos arta!* şi un fragment din *Les Misérables* intitulat *Jean Valjean* (traducere nesemnată).

Înainte de primul război mondial şi în perioada interbelică au continuat să fie traduse romanele[29] şi dramele[30], dar nu a apărut

---

[28] Convorbiri literare, XXV (1892), nr. 25.

[29] *Cea din urmă zi a unui condamnat*, trad. Horaţiu şi Virgiliu Z., 1908; *Sclavul iubirei* (*Bug-*

niciun volum de poezii hugoliene în versiune românească. După al doilea război mondial au apărut noi traduceri, calitativ superioare, ale romanelor[31] şi dramelor[32], a fost alcătuit un volum din textele teoretice ale lui Victor

---

Jargal), trad. Const. A. I. Ghica, 1916; *Flămândul* (*Claude Gueux*), trad. Ion Trottuş, 1918; *Notre-Dame din Paris*, trad. Dr. George A. Dumitrescu, 1919–1920; *Mizerabilii*, trad. George B. Rareş, 1927.

[30] *Regele petrece*, trad. Ludovic Dauş, 1907; *Torquemada*, trad. A. Steuerman, 1922; *Ernani*, trad. Harlamb G. Lecca, 1924.

[31] *Gavroche*, trad. Olga Manta, 1950, numeroase reeditări până in 1979; *Cosette*, trad. Olga Manta, 1952, numeroase reeditări până în 1979; *Mizerabilii*, trad. Lucia Demetrius şi Tudor Măinescu, 1954–1955, 1960, 1962, 1969, 1971, 1981; *Oamenii mării*, trad. Ion Frunzetti, 1955, 1968, 1975; *Omul care râde*, trad. Gellu Naum, 1961; *Notre-Dame de Paris*, trad. Gellu Naum, 1967, 1970, 1972; *Ultima zi a unui condamnat la moarte*, trad. Mihai Rădulescu, 1971; *Anul 93*, trad. Ovidiu Constantinescu, 1972; *Han din Islanda*, trad. Micaela Slăvescu, 1976.

[32] *Regele petrece*, *Ruy-Blas*, trad. V. Stoicovici, 1956, 1959; *Marion Delorme*, trad. Tudor Măinescu, 1957; *Hernani*, trad. V. Stoicovici, 1957.

Hugo[33].

Fenomenul caracteristic ultimelor trei decenii este însă apariția unor volume de versuri din creația poetică hugoliană[34], de la primele poezii, nedesprinse încă de presiunea imitației, până la marile capodopere – satirică, lirică, epică – din anii exilului şi la poeziile seninătății şi fanteziei scrise în ultimii ani, versuri traduse de cunoscuți poeți şi traducători români: Romulus Vulpescu (*Ploaie de vară, Cântec*), Veronica Porumbacu (*Copilul*), Petre Solomon (*Prieteni, încă-o vorbă*), Mihnea Gheorghiu (*Bal la primărie*), Miron Radu Paraschivescu (*Nox*), Demostene Botez (*Arta şi poporul*), Eugen Jebeleanu (*Vesela viață*), Al. Philippide (*Împăratul petrece*), Mihnea Gheorghiu (*Ispăşirea*), Al. Dimitriu-Păuşeşti (*Partidul crimei*), Vlaicu Bârna (*Lui Juvenal, Ultima verba*), Tudor Măinescu (*Lux*), Virgil Teodorescu (*Melancholia; Ce-am

---

[33] *Despre literatură*. Traducere, prezentare şi note de Valentin Lipatti, 1957.

[34] *Versuri*, Bucureşti, ESPLA, 1952; *Versuri*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1958; *Versuri*, Bucureşti, „Biblioteca şcolarului”, 1963; *Legenda secolelor. Versuri alese*, Bucureşti, „Biblioteca pentru toți”, 1969; *Legenda secolelor, Antologie* de Dan Ion Nasta, Bucureşti, Albatros, 1981.

văzut într-o zi de primăvară; Scrisă în 1846), Dan Ion Nasta (*Eviradnus*), Nina Cassian (*Sărmanii),* Radu Bourean (*În largul cerului*) ş.a.

Receptarea critică a lui Victor Hugo înscrie pentru această perioadă studii şi articole (Mihail Sadoveanu, Tudor Vianu, Ion Pillat. N. N. Condeescu, Valentin Lipatti, Ion Brăescu, Angela Ion, Dan Ion Nasta etc.), prefețe însoțind traducerile (Theodosia Ioachimescu, Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Paul Cornea, Al. Hanță, Constantin Ciopraga etc.), texte care oferă, în ansamblu, imaginea complexă a operei hugoliene, imensă, excesivă, proteiformă, tumultuoasă, torent de poezie neîntreruptă, aflată sub semnul nemăsuratului, al acelei *démesure* pe care Victor Hugo a considerat-o el însuşi definitorie pentru imaginația sa creatoare.

Astfel s-a impus în conştiința cititorilor români statuia uriaşă a celui care, în insolita sa carte *William Shakespeare* (1864), pe care a vrut-o „manifestul literar al secolului al XIX-lea”, s-a înscris el însuşi cu superbie în seria privilegiată a „geniilor aparținând poporului”, alături de Homer, Eschil, Dante, Michelangelo şi Shakespeare, genii diverse, variate, antitetice, puternice, profunde şi

misterioase ca Oceanul: „Există într-adevăr oameni ocean. Aceste valuri, acest flux şi acest reflux, acest du-te-vino teribil, acest zgomot al tuturor suflurilor, aceste întunecimi şi aceste transparenţe, această vegetaţie specifică hăurilor, această agitaţie a norilor în plin uragan, aceşti vulturi în valurile înspumate, aceste minunate răsărituri ale aştrilor răsfrânte în nu se ştie ce misterios tumult de către milioane de creste luminoase, capete nedesluşite ale nenumăratului, aceste mari fulgere rătăcitoare care par să pândească, aceste hohote de râs enorme, aceşti monştri întrezăriţi, aceste nopţi întunecoase întretăiate de răcnete, aceste furii, aceste frenezii, aceste vijelii, aceste stânci, aceste naufragii, aceste flote care se ciocnesc, aceste tunete omeneşti amestecate cu tunetele divine, acest sânge în abis; apoi aceste graţii, aceste desfătări, aceste sărbători, aceste vesele pânze albe, aceste vase de pescuit, aceste cântece pline de tumult, aceste porturi splendide, aceşti aburi ai pământului, aceste oraşe la orizont, acest albastru profund al apei şi al cerului, această asprime folositoare, această amărăciune care asanează universul, această sare aspră fără de care totul ar putrezi; aceste mânii şi aceste alintări,

acest tot în unul, acest neaşteptat în imuabil, această vastă minune a monotoniei inepuizabil de variată, această nivelare după răsturnare, aceste infernuri şi aceste paradisuri ale imensităţii veşnic mişcătoare, acest infinit, acest insondabil, toate acestea se pot afla într-o minte, şi atunci acea minte se numeşte geniu...”

ANGELA ION

PARTEA ÎNTÂI

FANTINE

Atâta vreme cât va exista, din pricina legilor şi a moravurilor, un blestem social, care creează în chip artificial, în plină civilizaţie, adevărate iaduri, agravând cu o fatalitate omenească destinul, care e de esenţă divină; atâta vreme cât cele trei probleme ale secolului: înjosirea omului prin exploatare, decăderea femeii prin foame, atrofierea copilului prin puterea întunericului, nu vor fi rezolvate; atâta vreme cât în anume pături constrângerile sociale vor fi cu putinţă; cu alte cuvinte, şi într-un sens mai larg, atâta vreme cât pe pământ vor dăinui ignoranţa şi mizeria – cărţi de felul celei de faţă nu vor fi zadarnice.

Hauteville-House, 1 ianuarie 1862

CARTEA ÎNTÂI

UN OM DREPT

I – Domnul Myriel

În 1815 domnul Charles-François-Bienvenu Myriel era episcop la Digne. Era un bătrân de vreo şaptezeci şi cinci de ani şi ocupa scaunul episcopal din Digne din 1806.

Cu toate că acest amănunt nu are nicio legătură cu faptele pe care le vom istorisi, nu este poate de prisos – spre a fi cât mai exacţi – să amintim aici zvonurile şi vorbele care circulau pe seama sa, pe vremea când a sosit în eparhie. Adevărate sau nu, lucrurile ce se pun pe seama oamenilor ocupă adesea în viaţă şi mai ales în destinul lor tot atâta loc cât şi faptele pe care le săvârşesc. Domnul Myriel era fiul unui consilier al curţii de justiţie din Aix; viţă de magistraţi. Se povesteşte că tatăl lui, hărăzindu-i moştenirea postului

său, îl însurase foarte de tânăr, la optsprezece sau douăzeci de ani, după un obicei destul de răspândit în familiile magistraților. În pofida acestei căsătorii, Charles Myriel făcuse, zice-se, să se vorbească multe pe seama sa. Era bine făcut, deşi cam mic de statură, elegant, distins, spiritual; tinerețea lui fusese închinată în întregime vieții mondene şi aventurilor galante.

Odată cu revoluția, evenimentele se precipitară; familiile magistraților, decimate, izgonite, hăituite, se risipiră care încotro. Din primele zile ale revoluției, domnul Charles Myriel fugi în Italia. Nevasta lui muri acolo de o boală de piept, boală de care suferise mai demult. Copii nu aveau. Ce s-a petrecut după aceea în viața domnului Myriel? Năruirea vechii societăți franceze, prăbuşirea propriei lui familii, întâmplările tragice de la '93[1] – mult mai groaznice poate pentru cei

---

[1] Aluzie la dictatura montaniardă din timpul revoluției burgheze din Franța (1793–1794), când fracțiunea condusă de Robespierre şi Saint-Just ia o serie de măsuri antifeudale şi chiar anticapitaliste menite a desăvârşi revoluția burghezo-democratică. Lovitura de stat din iulie 1794, înfăptuită de elementele moderate şi reacționare din marea burghezie franceză, a pus capăt aces-

emigrați, care le priveau de departe cu exagerarea spaimei – au făcut oare toate acestea să încolțească în mintea lui gândul renunțării şi al singurătății? În amețeala desfătărilor şi a legăturilor care-i umpleau viața, să fi primit el oare pe neaşteptate una din acele lovituri misterioase şi grozave, care câteodată doboară, izbindu-l drept în inimă, chiar şi pe omul pe care catastrofele publice nu-l pot clătina nici când îl lovesc în existența şi avutul său? Nimeni n-ar fi putut s-o spună; se ştia numai că se întorsese din Italia preoțit.

În 1804 domnul Myriel era preot la Brignolles. Îmbătrânise şi trăia în cea mai mare singurătate.

Pe vremea încoronării, o chestiune măruntă a parohiei sale, nu se mai ştie ce anume, îl aduse la Paris. Printre alte persoane cu vază, cărora le ceru sprijinul pentru enoriaşii săi, era şi domnul cardinal Fesch. Într-o zi, când împăratul tocmai venise să-i facă o vizită unchiului său, cucernicul preot – care aştepta în anticameră – se pomeni față în față cu majestatea sa. Napoleon, văzându-se privit cu o oarecare curiozitate de către bătrân, se întoarse şi spuse dintr-odată:

---

tei culmi a revoluției numite de ei „teroare”.

— Cine-i omul ăsta cumsecade care se uită aşa la mine?

— Sire, zise domnul Myriel, dumneavoastră vă uitați la un om cumsecade, iar eu mă uit la un om mare. Fiecare dintre noi are ceva de câştigat.

În aceeaşi seară, împăratul întrebă pe cardinal cum îl cheamă pe preot şi, puțin după aceea, domnul Myriel află cu cea mai mare surprindere că fusese numit episcop la Digne.

Dar ce era adevărat din cele ce se povesteau despre tinerețea domnului Myriel? Nimeni nu ştia. Înainte de revoluție prea puține familii cunoscuseră familia Myriel.

Domnul Myriel a fost sortit să îndure soarta oricărui nou-venit într-un târguşor unde nu lipsesc guri care flecăresc şi sunt prea puține capete care gândesc. Trebuia să îndure, cu toate că era episcop şi tocmai pentru că era episcop. Dar, la urma urmei, flecărelile în care se pomenea numele său nu erau poate decât flecăreli, zvonuri, vorbe, trăncăneli, chiar mai puțin decât atât: „palavre”, cum se spune în graiul energic din miazăzi.

Oricum, după vreo nouă ani de episcopat şi de şedere la Digne, toate aceste bârfeli, prilej de discuții care preocupă la început orăşelele

mici şi pe oamenii mărunți, fură cu totul uitate. Nimeni n-ar mai fi îndrăznit să vorbească despre ele, nimeni n-ar fi îndrăznit măcar să şi le aducă aminte.

La Digne domnul Myriel venise însoțit de o fată bătrână, domnişoara Baptistine, sora lui, care era cu vreo zece ani mai tânără decât el.

N-aveau în slujba lor decât o femeie de vârsta domnişoarei Baptistine, pe nume doamna Magloire, care, după ce fusese „servitoarea domnului preot”, purta acum îndoitul titlu de cameristă a domnişoarei şi de menajeră a monseniorului.

Domnişoara Baptistine era o persoană înaltă, palidă, slabă, blândă: întruchipa idealul cuprins în cuvântul „respectabilă”, deoarece se pare că o femeie trebuie să fie mamă pentru a fi venerabilă. Nu fusese niciodată frumoasă, dar viața ei toată, care nu fusese decât un şir de fapte bune, o învăluise în cele din urmă în ceva imaculat şi luminos; odată cu bătrânețea, dobândise ceea ce s-ar putea numi frumusețea bunătății. Fusese slabă în tinerețe şi ajunsese străvezie la maturitate, iar sub transparența aceasta se întrezărea îngerul. Era mai degrabă un suflet decât o fecioară. Întreaga ei ființă părea alcătuită din umbră; doar atât trup cât să mai fie fe-

meie; o fărâmă de materie, închizând într-însa o lumină; ochi mari, pururea plecați; pretext pentru ca un suflet să rămână pe pământ.

Doamna Magloire era o bătrânică, albă, grăsună, dolofană, grăbită, care gâfâia mereu, pe de o parte din pricina treburilor, pe de alta din pricina astmei.

Când venise în oraş, domnul Myriel fusese instalat în palatul episcopal, cu toate onorurile cerute de decretele imperiale, care-l aşezară pe episcop îndată după comandantul garnizoanei. Primarul şi preşedintele curții îi făcură vizita de rigoare, iar el făcu la rândul său prima vizită generalului şi prefectului.

După instalare, oraşul aşteptă să-l vadă pe episcop la lucru.

II – Domnul Myriel devine Monseniorul Bienvenu[2]

Palatul episcopal din Digne se afla alături de spital. Era o clădire mare şi frumoasă, de piatră, ridicată la mijlocul secolului trecut de către monseniorul Henri Puget, doctor în teologie de la facultatea din Paris, abate de

[2] Binevenit.

Simore, fost episcop de Digne pe la 1712. Palatul era o adevărată locuinţă seniorială. Totul era măreţ: apartamentele episcopului, saloanele, camerele, curtea de onoare, foarte mare, străbătută de alei cu arcade, după vechea modă florentină, grădinile plantate cu arbori falnici. În sala de mâncare, o lungă şi splendidă galerie care se afla la parter şi care dădea spre grădini, monseniorul Henri Puget dăduse o masă de gală la 29 iulie 1714 monseniorilor Charles Brûlart din Genlis, arhiepiscop de Embrun, Antoine de Mesgrigny, capucin[3], episcop de Grasse, Philippe de Vendôme, mare duhovnic al palatului şi abate la Saint-Honoré din Lérins, François de Berton din Grillon, episcop şi baron de Vence, César de Sabran din Forcalquier, episcop-senior de Glandève şi Jean Soanen, preot al congregaţiei, predicator obişnuit al regelui, episcop senior de Senez. Portretele acestor şapte cucernice personalităţi decorau sala, iar data memorabilă, 29 iulie 1714, era gravată cu litere de aur pe o placă de mar-

[3] Călugăr din ordinul catolic al franciscanilor, întemeiat la începutul secolului al XIII-lea de italianul Francisc din Assisi; propovăduia mila faţă de animale.

mură albă.

Spitalul era o clădire strâmtă şi joasă, cu un singur cat şi cu o grădiniță.

La trei zile după sosirea sa, episcopul vizită spitalul. După vizită, îl rugă pe director să binevoiască a veni la el.

— Domnule director al spitalului, îi spuse el, câți bolnavi aveți în clipa de față?

— Douăzeci şi şase, monseniore.

— Atâția numărasem şi eu.

— Paturile, reluă directorul, sunt cam înghesuite unele într-altele.

— Am băgat şi eu de seamă.

— Sălile nu-s decât nişte odăi, iar aerul se primeneşte greu.

— Aşa mi se pare şi mie.

— Şi pe urmă, când e nițel soare, grădina e prea mică pentru convalescenți.

— Aşa-mi spuneam şi eu.

— Iar când sunt molime (anul acesta am avut tifos, acum doi ani am avut friguri palustre) avem şi o sută de bolnavi deodată; nu ştim cum s-o scoatem la capăt.

— La asta mă gândesc şi eu.

— Ce să facem, monseniore? zise directorul. Trebuie să ne resemnăm.

Convorbirea avea loc în sala de mâncare de la parter.

Episcopul tăcu o clipă, apoi se întoarse repede spre directorul spitalului.

— Domnule, spuse el, câte paturi credeți c-ar încăpea în sala asta?

— În sala de mâncare a monseniorului? rosti speriat directorul.

Episcopul cerceta sala cu privirea şi părea că socoteşte şi măsoară cu ochii.

— Ar încăpea foarte bine douăzeci de paturi, zise el, ca şi cum ar fi vorbit cu sine însuşi; apoi adăugă cu glas tare: Iată, domnule director al spitalului, ce vreau să spun. E, desigur, o greşeală la mijloc. Sunteți douăzeci şi şase de persoane în cinci sau şase odăițe. Aici suntem trei şi avem loc pentru şaizeci. E o greşeală, vă spun eu. Stați în locuința mea, iar eu într-a dumneavoastră. Dați-mi casa mea. Asta e casa dumneavoastră.

A doua zi, cei douăzeci şi şase de bolnavi se instalară în palatul episcopal, iar episcopul se mută la spital.

Domnul Myriel nu avea niciun fel de avere, familia sa fiind ruinată de revoluție. Sora lui primea o rentă viageră de cinci sute de franci, care, la prezbiteriu, ajungea pentru cheltuielile ei personale. Domnul Myriel primea de la stat, ca episcop, o leafă de cincisprezece mii de franci. Chiar în ziua când se

mută în clădirea spitalului, domnul Myriel stabili felul cum trebuia să fie întrebuințată această sumă, o dată pentru totdeauna, precum urmează. Copiem o notă scrisă de mâna lui:

Notă pentru orânduirea cheltuielilor casei mele:

Pentru micul seminar… o mie cinci sute franci

Congregația misiunii… o sută franci

Pentru lazariştii[4] *din Montdidier… o sută franci*

Seminarul misiunilor străine din Paris… două sute franci

Congregația sfântului duh… o sută cincizeci franci

Instituții religioase din locurile sfinte… o sută franci

Societăți de caritate maternă… trei sute franci

Supliment pentru cea din Arles… cincizeci franci

Danie pentru îmbunătățirea întreținerii închisorilor… patru sute franci

Pentru eliberarea şefilor de familii închişi

[4] Misionari ai congregației sfântului Lazăr.

pentru datorii... o mie franci

Danie pentru ajutorarea şi eliberarea celor închişi... cinci sute franci

Supliment la salariul profesorilor săraci ai eparhiei... două mii franci

Hambarele de rezervă[5] *din Alpii de Sus... o sută franci*

Congregația doamnelor din Digne, din Manosque şi din Sisteron, pentru învățământul gratuit al fetelor sărace... o mie cinci sute franci

Pentru săraci... şase mii franci

Cheltuieli personale... o mie franci

Total ... ... cincisprezece mii franci

Cât timp a ocupat scaunul episcopal din Digne, domnul Myriel n-a schimbat aproape nimic din întocmirea aceasta, pe care, cum am văzut, el o numea orânduirea „cheltuielilor casei sale”.

Această rânduială a fost primită cu supunere desăvârşită de către domnişoara Baptistine. Pentru evlavioasa fată, monseniorul din Digne era în acelaşi timp frate şi

---

[5] Magazii publice organizate în timpul revoluției din 1789, unde se păstrau rezerve de grâne pentru anii secetoşi.

episcop, prieten firesc şi superior prin rangul său bisericesc. Îl iubea şi-l venera totodată. Când spunea el ceva, ea se înclina: când făcea ceva, i se alătura. Numai servitoarea, doamna Magloire, bombănea puţin. Domnul episcop, cum am văzut, nu-şi păstrase sieşi decât o mie de franci, care, adăugaţi la pensia domnişoarei Baptistine, făceau o mie cinci sute de franci pe an. Cu aceşti o mie cinci sute de franci trăiau cele două bătrâne şi episcopul.

Iar când vreun preot de la ţară venea la Digne, domnul episcop tot mai găsea cu ce să-l ospăteze, mulţumită economiilor crunte ale doamnei Magloire şi administraţiei iscusite a domnişoarei Baptistine.

Într-o zi – se afla la Digne de vreo trei luni – episcopul spuse:

— Cu toate astea, sunt destul de strâmtorat!

— Cred şi eu! izbucni doamna Magloire. Monseniorul nici măcar nu şi-a cerut indemnizaţia pe care i-o datorează judeţul pentru cheltuielile de transport în oraş şi pentru vizitele pe care le face în eparhie. Aşa era obiceiul pentru episcopii de altădată.

— Aşa e! zise episcopul. Ai dreptate, doamnă Magloire.

Şi făcu cererea.

Puțin după aceea, consiliul general, luând în considerare această cerere, îi aprobă o indemnizație anuală de trei mii de franci intitulată „Alocația domnului episcop pentru cheltuieli de trăsură, de poştă şi cheltuieli pentru vizite pastorale”.

Faptul stârni multă vâlvă în rândul burgheziei locale şi, cu acest prilej, un senator al imperiului, fost membru în Consiliul celor cinci sute, partizan al lui 18 Brumar[6], înzestrat pe lângă oraşul Digne cu nişte fonduri colosale, îi scrise ministrului cultelor, domnului Bigot de Préameneu, o scrisoare furioasă şi confidențială din care vom extrage următoarele rânduri autentice:

„Cheltuieli de trăsură? De ce ar fi necesare într-un oraş cu mai puțin de patru mii de locuitori? Cheltuieli de poştă şi pentru vizite pastorale? Mai întâi, de ce trebuie să facă vizite?

[6] Consiliul celor cinci sute constituia Camera deputaților sub Directoriu (1795–1799), regim republican instituit de marea burghezie franceză pentru lichidarea revoluției după răsturnarea dictaturii lui Robespierre. Lovitura de stat a lui Napoleon Bonaparte din 18 Brumar (noiembrie 1799) a pus capăt Directoriului, înlocuit cu o dictatură mai prielnică intereselor marii burghezii.

Pe urmă, cum să circule poşta într-o regiune muntoasă? Nu sunt drumuri. Nu se merge decât călare. Iar podul de la Durance la Château-Arnoux abia poate să țină căruțele cu boi. Aşa sunt toți popii. Lacomi zgârciți. La sosire, acesta făcea pe apostolul. Acum se poartă ca toți ceilalți. Îi trebuie trăsură şi diligentă. Are nevoie de lux, ca episcopii de altădată. Ah, popimea asta! Domnule conte, lucrurile nu vor merge bine decât atunci când împăratul ne va scăpa de ei. Jos popa! (În acel moment se iviseră complicații cu Roma.) În ce mă priveşte, sunt numai pentru Cezar…” etc… etc…

În schimb, doamna Magloire se bucură foarte mult.

— Bravo! îi spuse ea domnişoarei Baptistine. Monseniorul a început cu alții, dar a trebuit în cele din urmă să se gândească şi la el. Şi-a pus la punct toate binefacerile. Iată, în sfârşit, şi pentru noi trei mii de franci.

În aceeaşi seară, episcopul scrise şi dădu surorii sale o notă cu următorul cuprins:

Cheltuieli de trăsură şi vizite pastorale:

Pentru a se putea da bolnavilor din spital

supă de carne… o mie cinci sute franci

Pentru societatea de caritate maternă din Aix… două sute cincizeci franci

Pentru societatea de caritate maternă din Draguignan… două sute cincizeci franci

Pentru copii găsiţi… cinci sute franci

Pentru orfani… cinci sute franci

Total … … … trei mii franci

Acesta era bugetul domnului Myriel.

Cât despre veniturile întâmplătoare ale episcopiei: strigări, dispense, botezuri, predici, binecuvântări, căsătorii etc., episcopul le încasa de la bogaţi cu aceeaşi străşnicie cu care le împărţea la săraci.

În scurtă vreme, daniile în bani sporiră. Şi cei avuţi şi cei lipsiţi băteau la uşa domnului Myriel, unii venind să ceară milostenia pe care alţii veneau s-o aducă. Nu trecuse niciun an de zile şi episcopul ajunse vistiernicul tuturor binefacerilor şi casierul tuturor nevoilor. Sume însemnate treceau prin mâna lui; dar nimic nu-l putu face să-şi schimbe cât de cât felul de viaţă şi să adauge cât de puţin la strictul său necesar.

Nici gând de aşa ceva. Aşa cum se întâmplă totdeauna, ca jos să fie încă şi mai multă mizerie, decât este sus înfrăţire, totul era dat –

ca să zicem aşa – mai înainte chiar de a fi fost primit; totul era sorbit ca apa de un pământ uscat; oricât de mult încasa, episcopul n-avea niciodată un ban. Şi atunci se despuia pe sine.

Întrucât era obiceiul ca episcopii să-şi pună numele de botez în fruntea ordonanțelor şi scrisorilor pastorale, oamenii nevoiaşi ai ținutului aleseseră, cu un fel de instinct plin de dragoste, dintre numele şi prenumele episcopului, pe cel care avea un tâlc pentru dânşii, aşa că nu-i mai spuneau decât monseniorul Bienvenu. Vom face ca şi ei şi-l vom numi şi noi la fel. De altminteri, îi plăcea şi lui să i se spună aşa.

— Îmi place numele ăsta, spunea el. Bienvenu corectează titlul de monsenior.

Nu avem pretenția ca portretul pe care-l facem aci să fie verosimil; ne mulțumim a spune că e asemănător.

III – Episcop bun, episcopie grea

Deşi transformase cheltuielile de transport în pomeni, domnul episcop nu făcea mai puține vizite. Eparhia Digne e foarte obositoare. Are prea puține şesuri şi prea mulți munți; drumuri aproape nu există, cum am mai

spus: sunt treizeci şi două de parohii, patruzeci şi unu de vicariate şi două sute optzeci şi cinci de bisericuţe. Să le vizitezi pe toate, e ceva. Domnul episcop o scotea la capăt. Când se ducea prin vecinătăţi, mergea pe jos, la şes cu trăsurica, şi la munte pe catâri. Cele două bătrâne îl întovărăşeau. Când drumul era prea anevoios pentru ele, se ducea singur.

Într-o zi, călărind pe un măgar, sosi la Senez, vechi oraş episcopal. Punga lui, aproape goală în clipa aceea, nu-i îngăduise alt mijloc de călătorie. Primarul oraşului îl întâmpină la poarta episcopiei şi privirea lui păru scandalizată când îl văzu cum coboară de pe măgar. Câţiva târgoveţi râdeau pe de lături.

— Domnule primar şi domnilor, spuse episcopul, îmi dau seama ce vă supără; socotiţi că e mare cutezanţă ca un biet preot să călătorească pe acelaşi animal de care s-a slujit şi Isus Hristos. Vă rog să mă credeţi că o fac de nevoie, nu din vanitate.

În vizitele sale era îngăduitor, blând şi mai bucuros sta de vorbă decât predica. Nu aşeza nicio virtute la înălţimi de care nu te poţi apropia. Nu-şi căuta niciodată prea departe argumentele şi pildele. Locuitorilor dintr-un ţinut le da drept pildă ţinutul vecin. În can-

toanele în care oamenii erau nepăsători cu cei nevoiaşi, spunea:

— Uitaţi-vă la oamenii din Briangon. Au dat voie săracilor, văduvelor şi orfanilor să-şi cosească fâneţele cu trei zile înaintea celorlalţi. Le dreg gratuit casele când sunt dărăpănate. De aceea e un ţinut binecuvântat de Dumnezeu. Vreme de un veac, de o sută de ani adică, n-a fost acolo niciun singur ucigaş.

În satele lacome după câştig şi recoltă, spunea:

— Uitaţi-vă la cei din Embrun. Dacă în timpul recoltei un tată de familie îşi are feciorii în armată şi fetele la lucru în oraş, şi dacă e bolnav, sau nu poate munci, preotul, în predica sa, face apel la obşte; iar duminica, după slujbă, toţi oamenii din sat, bărbaţi, femei, copii, se duc pe ogorul bietului om să-i culeagă recolta şi să i-o care în hambar.

Familiilor învrăjbite din pricini băneşti şi de moştenire le spunea:

— Uitaţi-vă la muntenii din Devolny, ţinut atât de sălbatic încât nu se aude privighetoarea nici la cincizeci de ani o dată. Ei bine, când într-o familie moare tatăl, băieţii pornesc în lume să-şi caute norocul şi lasă fetelor averea, ca să se poată mărita.

În plasele unde oamenilor le plac procesele

şi unde gospodarii se ruinează cu acte şi timbre, spunea:

— Uitaţi-vă la ţăranii de treabă din valea Queyras. Sunt acolo trei mii de suflete. Doamne! E un fel de mică republică. Nu se ştie nici de judecător, nici de portărel. Primarul orânduieşte totul. El stabileşte dările, impune cinstit pe fiecare, judecă fără nicio plată pricinile, împarte moştenirile fără să ceară nimic, dă sentinţe fără cheltuieli de judecată şi e ascultat, pentru că e un om drept printre oameni de treabă.

În satele unde nu găsea învăţător, îi da drept pildă tot pe cei din Queyras:

— Ştiţi cum fac ei? spunea. De vreme ce un cătun cu douăsprezece până la cincisprezece cămine nu poate să-şi ţină totdeauna un dascăl, au învăţători pe care-i plăteşte toată valea şi care cutreieră satele, oprindu-se opt zile într-un loc, zece într-altul, şi învăţând pe oameni carte. Dascălii ăştia vin pe la iarmaroace, unde i-am întâlnit şi eu. Îi recunoşti după condeiul din pană de gâscă pe care-l poartă la şnurul pălăriei. Cei care dau numai lecţii de citit – au o singură pană; cei care predau cititul şi socotitul – au două pene; iar cei care dau lecţii de citit, de socotit şi de latină – au trei pene. Aceştia din urmă sunt

marii învăţaţi. Dar ce ruşine e să fii neştiutor de carte! Faceţi şi voi ca oamenii din Queyras.

Vorbea aşa, cu gravitate, părinteşte; când nu avea pilde la îndemână, născocea parabole, mergând drept la ţintă, cu puţine cuvinte, dar cu belşug de imagini, cu elocinţa lui Hristos, convins şi convingător.

IV – Faptele asemănătoare vorbelor

Vorbea cu blândeţe şi cu voioşie. Căuta să fie pe înţelesul celor două bătrâne care-şi petreceau viaţa lângă el – când râdea, râdea ca un şcolar.

Doamnei Magloire îi plăcea să-i spună adesea „înălţimea-voastră”. Într-o zi, el se ridică din fotoliu şi se duse la bibliotecă să caute o carte. Cartea era într-unul din rafturile de sus. Fiind cam mic de statură, episcopul nu putu să ajungă până la ea.

— Doamnă Magloire, spuse el, adu-mi un scaun. Înălţimea mea nu ajunge până la raftul acela.

Una dintre rudele sale de departe, doamna contesă de Lô, nu scăpa aproape niciun prilej de-a înşira în prezenţa lui ceea ce numea ea „speranţele” celor trei fii ai ei. Contesa avea

multe rubedenii foarte bătrâne, care nu mai aveau mult de trăit, şi pe care copiii ei trebuiau să le moştenească de drept. Cel mai tânăr dintre ei urma să primească de la o mătuşă un venit frumuşel, de o sută de mii de franci; cel de-al doilea era succesorul titlului de duce al unchiului său; cel mai mare urma să moştenească titlul de pair[7] al bunicului. Episcopul asculta de obicei în tăcere aceste nevinovate şi scuzabile îngâmfări materne. O dată, pe când doamna de Lô îi înşira din nou, cu de-amănuntul, toate moştenirile şi toate „speranțele” ei, păruse totuşi mai îngândurat decât de obicei. Ea se opri cu oarecare nerăbdare:

— Doamne, dragă vere, dar unde ți-s gândurile?

— Mă gândesc, spuse episcopul, la o cugetare ciudată care e, mi se pare, a sfântului Augustin: „Puneți-vă speranțele în cel pe care nu-l moşteniți”.

Altă dată, primind înştiințarea de deces a unui nobil din localitate, în care se înşirau,

---

[7] Titlul membrilor ereditari ai Camerei înalte din vremea monarhiei cenzitare în Franța (1815–1848); în perioada restaurației Burbonilor (1815–1830), demnitatea se acorda numai aristocraților credincioşi dinastiei.

pe o pagină întreagă, în afară de dregătoriile răposatului, toate titlurile feudale şi de nobleţe ale tuturor înaintaşilor săi, exclamă:

— Ce rezistentă-i moartea! Ce aleasă încărcătură de titluri i se cere să poarte cu vioiciune în spinare şi câtă minte le trebuie oamenilor ca să pună astfel mormântul în slujba deşertăciunii!

Ştia, la nevoie, să glumească cu blândeţe, şi gluma lui ascundea aproape totdeauna un tâlc serios. În timpul unui post, un tânăr vicar veni la Digne şi ţinu o predică în catedrală. Vorbi destul de bine. Subiectul predicii era milostenia. Sfătui pe bogaţi să-i ajute pe nevoiaşi, pentru ca astfel să scape de focul iadului pe care-l zugrăvi cât putu de înfricoşător, şi să ajungă în raiul pe care-l înfăţişă ispititor de încântător. Printre cei de faţă se afla şi un negustor bogat, retras din afaceri, mai făcând încă puţină cămătărie, anume domnul Géborand, şi care agonisise o jumătate de milion fabricând postavuri groase, mătăsuri, stofe, bonete. Niciodată domnul Géborand nu dăduse de pomană vreunui nenorocit. De când cu predica asta, s-a băgat însă de seamă că în fiecare duminică dădea un gologan bătrânelor cerşetoare din faţa catedralei. Erau şase la număr ca să-şi îm-

partă darul. Într-o zi, episcopul îl zări dând de pomană şi-i spuse zâmbind surorii sale:

— Uite-l pe domnul Géborand cum îşi cumpără rai de un ban!

Când era vorba de o faptă bună, nu da înapoi nici chiar în fața unui refuz şi găsea atunci cuvinte care dădeau de gândit. O dată strângea bani pentru săraci într-un salon din oraş. Se afla acolo marchizul de Champtercier, bătrân, bogat şi zgârcit, care izbutea să fie în acelaşi timp ultraregalist şi ultravoltairian. Au existat şi inşi de soiul ăsta. Ajungând lângă el, episcopul îi atinse brațul:

— Domnule marchiz, trebuie să-mi dați şi dumneavoastră ceva!

Marchizul se întoarse şi răspunse scurt:

— Monseniore, am săracii mei!

— Dați-mi-i mie! spuse episcopul.

Într-o zi, în catedrală, rosti următoarea predică:

— Preaiubiții mei frați, bunii mei prieteni! Sunt în Franța un milion trei sute douăzeci de mii de case țărăneşti care n-au decât trei deschizături, un milion opt sute şaptesprezece mii cu două deschizături, uşa şi o fereastră, şi, în sfârşit, trei sute patruzeci şi şase de mii de colibe care n-au decât o singură deschizătură: uşa. Şi asta numai din cauză că

există un impozit pe uşi şi pe ferestre. Gândiți-vă la familiile nevoiaşe, la bătrânele, la copilaşii care trăiesc în locuințele astea şi veți înțelege de ce-s bolnavi de friguri şi de alte multe boli. Vai, Dumnezeu le dă oamenilor aerul, şi legea li-l vinde! Nu acuz legea, dar îl binecuvântez pe Dumnezeu. În Isère, în Var, în Alpi, în Alpii de Sus şi cei de Jos, țăranii nu au nici măcar roabe; cară îngrăşămintea cu spinarea; n-au lumânări şi ard făclii de răşină şi bucăți de sfoară muiată în răşină. Aşa-i în tot ținutul de sus al Dauphiné-ului. Îşi fac pâinea pe şase luni o dată şi o coc la foc de tizic. Iarna sparg pâinea cu toporul şi o țin muiată în apă douăzeci şi patru de ore ca s-o poată mânca... Fraților, fie-vă milă! Vedeți câtă suferință este în jurul vostru!...

Născut în Provența, se obişnuise repede cu toate dialectele din sud. Spunea: „*Eh, bé! moussou, sès sagé?*” ca în Languedocul de Jos. „*Onté anaras passasa?*” ca în Alpii de Jos. „*Puerte un bouen mouton embe un bouen froumage grase!*” ca în Dauphiné-ul de Sus. Asta plăcea poporului şi a contribuit în bună măsură să câştige inima tuturor. Fie în vale, în bordeie, fie sus la munte, pretutindeni se simțea ca la el acasă. Ştia să spună lucrurile

cele mai însemnate în graiul cel mai popular. Vorbind toate limbile, pătrundea în toate sufletele. De altminteri, se purta la fel cu cei de sus ca şi cu cei de jos. Nu învinuia niciodată în pripă şi fără să țină seama de împrejurările respective. Spunea:

— Să vedem mai întâi de unde vine răul!

Fiind, cum îşi spunea singur zâmbind, un „fost păcătos”, n-avea nimic din asprimea moralistului şi propovăduia pe față – fără încruntarea din sprâncene a virtuoşilor crânceni – o doctrină care s-ar putea rezuma astfel: „Omul îşi poartă pe el carnea, care e în acelaşi timp povară şi ispită. O târăşte după el şi i se supune. E dator s-o supravegheze, s-o înfrâneze, să i se împotrivească şi să nu i se supună decât atunci când nu mai are încotro. Dându-i ascultare, săvârşim totuşi o greşeală, dar o greşeală de felul acesta se poate ierta. E o cădere, dar o cădere în genunchi, care poate sfârşi cu o rugăciune. Să fii sfânt e un lucru rar; să fii drept e firesc. Puteți greşi, puteți avea slăbiciuni, puteți păcătui, dar fiți drepți. Cât mai puține păcate – iată datoria omului. Niciun păcat – e visul îngerului. Tot ce-i pământesc e supus greşelii. Păcatul are puterea gravitației”.

Când vedea că lumea strigă prea tare şi se

indignează prea repede, spunea cu zâmbetul pe buze:

— O! O! S-ar părea că-i vorba de o crimă pe care o săvârşeşte oricine. Iată, ipocriziile speriate sunt gata să protesteze şi să se pună la adăpost.

Era îngăduitor cu femeile şi cu săracii, care duc povara societăţii omeneşti. Spunea:

— Greşelile femeilor, ale copiilor, ale servitorilor, ale celor slabi, ale nevoiaşilor şi ale neştiutorilor sunt din vina bărbaţilor, a părinţilor, a stăpânilor, a celor puternici, a bogaţilor şi a învăţaţilor.

Mai spunea:

— Pe cei ce nu ştiu, învăţaţi-i cât mai multe lucruri puteţi; societatea e vinovată că învăţământul nu e gratuit; ea trebuie trasă la răspundere pentru bezna pe care o menţine. Acolo unde domneşte întunericul, încolţeşte păcatul. Vinovat nu e cel ce păcătuieşte, ci acela care-l ţine în întuneric.

Precum vedeţi, avea un fel ciudat, cu totul personal, de a privi lucrurile.

Într-o zi, auzi vorbindu-se într-un salon despre procesul unei crime, care se afla în faza de instrucţie şi urma să fie judecată. Un nenorocit, cu totul lipsit de mijloace, falsificase nişte bani, din dragoste pentru o femeie

şi pentru copilul pe care-l avea cu ea. Falsificarea de bani se mai pedepsea pe vremea aceea cu moartea. Femeia fusese arestată pe când încerca să pună în circulaţie prima monedă falsificată de dânsul. Era închisă, dar nu existau dovezi decât împotriva ei. Numai ea putea să-l dea de gol pe amantul ei şi să-l nenorocească, mărturisind adevărul. Ea tăgădui. Magistraţii stăruiră. Ea se încăpăţână să tăgăduiască. Atunci, procurorul avu o idee. Înscenă o infidelitate a amantului şi, cu crâmpeie de scrisori iscusit ticluite, izbuti s-o convingă pe nefericita femeie că avea o rivală şi că omul o înşela. Atunci, întărâtată de gelozie, îşi denunţă amantul, mărturisi totul, dovedi totul. Omul era pierdut. Urma să fie judecat în curând la Aix, împreună cu complicea sa. Faptul începu să circule, şi lumea era încântată de dibăcia magistratului. Speculând gelozia, el făcuse să ţâşnească adevărul din mânie, justiţia din răzbunare. Episcopul ascultase totul, în tăcere. La urmă, întrebă:

— Unde vor fi judecaţi bărbatul şi femeia aceasta?

— La curtea cu juri.

Adăugă apoi:

— Şi unde va fi judecat domnul procuror

regal?

La Digne se petrecu odată o întâmplare tragică. Un om fu condamnat la moarte pentru omor. Era un nenorocit, nici prea învățat, nici prea ignorant, care fusese scamator pe la bâlciuri şi jălbar. Procesul făcu multă vâlvă în oraş. În ajunul zilei fixate pentru executarea condamnatului, duhovnicul închisorii se îmbolnăvi. Era nevoie de un preot care să-l asiste pe osândit în ultimele clipe. Fu chemat preotul parohiei. Se pare că acesta refuzase zicând:

— Asta nu mă priveşte pe mine. N-am de ce să fac corvoada asta pentru un saltimbanc; şi eu sunt bolnav; de altminteri nici nu intră în atribuțiile mele.

Răspunsul acesta fu adus la cunoştința episcopului, care spuse:

— Domnul paroh are dreptate. N-are ce căuta el acolo; mă duc eu.

Se duse numaidecât la închisoare, coborî în celula „saltimbancului”, îi spuse pe nume, îi luă mâna şi-i vorbi. Petrecu toată ziua şi toată noaptea lângă el, uitând de masă şi de somn, rugându-se lui Dumnezeu pentru iertarea sufletului condamnatului şi rugându-l pe condamnat pentru iertarea sufletului său. Îi spuse cele mai frumoase adevăruri, care

sunt cele mai simple. Îi fu părinte, frate, prieten; episcop, numai pentru a-l binecuvânta. Îi vorbi despre toate, liniştindu-l şi alintându-l. Omul acesta era să moară deznădăjduit. Moartea însemna pentru el un abis. În picioare, tremurând pe marginea acestei prăpăstii fioroase, se trăgea înapoi îngrozit. Nu era chiar atât de ignorant ca să rămână cu totul nepăsător. Condamnarea lui, care-l zguduise adânc, fărâmase pe alocuri, în jurul lui, zidul care ne desparte de taina lucrurilor şi pe care noi îl numim viață. Se uita fără încetare dincolo de lumea asta, prin aceste spărturi fatale şi nu vedea decât întuneric. Episcopul îl făcu să zărească o lumină.

A doua zi, când veniră să-l ridice pe nenorocit, episcopul era tot acolo. Îl întovărăşi. Apăru în fața mulțimii în pelerina-i liliachie şi cu crucea sa episcopală pe piept, alături de acest păcătos legat cu frânghii.

Se urcă în căruță cu el, se sui cu el pe eşafod. Osânditul, atât de abătut şi copleşit în ajun, era acum transfigurat. Îşi simțea sufletul împăcat şi avea nădejde în Dumnezeu. Episcopul îl îmbrățişă, şi, în clipa în care cuțitul sta să cadă, îi spuse:

— Pe cel ucis de mâna omului, Dumnezeu îl

reînvie. Cel izgonit de fraţii săi e primit de tatăl ceresc. Roagă-te, crede, treci în viaţa veşnică! Acolo este Domnul.

Când coborî de pe eşafod, avea în privire ceva care făcu mulţimea să se dea la o parte. Nu ştiai ce să admiri mai mult: paloarea ori seninătatea sa. Întorcându-se în locuinţa modestă, pe care o numea, zâmbind, „palatul său”, îi spuse surorii lui:

— Am slujit ca un pontif!

Şi, cum lucrurile cele mai sublime sunt adesea cele mai puţin înţelese, s-au găsit în oraş oameni care, comentând purtarea episcopului, să spună: „Paradă”. Dar, la urma urmei, asta n-a fost decât flecăreală de salon. Poporul, căruia nu-i place să glumească pe seama lucrurilor sfinte, se înduioşă şi-l admiră.

Cât despre episcop, vederea ghilotinei îl zgudui şi-i trebui multă vreme ca să-şi vină în fire.

Într-adevăr, când îl vezi aievea, înălţat şi drept, eşafodul are ceva halucinant. Putem fi oarecum nepăsători faţă de pedeapsa cu moartea, putem să nu ne dăm părerea, bună sau rea, atâta vreme cât n-am văzut cu ochii noştri o ghilotină; dar dac-o vedem, zguduirea e dintre cele mai puternice; trebuie să ne hotărâm şi să spunem răspicat dacă suntem

pentru sau contra. Unii o admiră, ca de Maistre[8]; alţii o detestă, ca Beccaria[9]. Ghilotina este întruchiparea legii; se numeşte *vindicta*[10]; nu e neutră şi nu-ţi îngăduie să rămâi neutru. Cine o vede se înfioară, străbătut de cel mai tainic fior. Toate problemele sociale ridică în jurul acestui satâr semnul lor de întrebare. Eşafodul e o vedenie. Eşafodul nu-i o simplă schelărie; eşafodul nu-i o maşină; eşafodul nu-i un aparat ţeapăn, făcut din lemn, din fier şi din frânghii. Pare un fel de fiinţă, care are nu ştiu ce iniţiativă întunecată; s-ar spune că schelăria asta vede, că maşina asta aude, că aparatul ăsta înţelege, că lemnul, fierul şi frânghiile astea au voinţa lor. În visul înspăimântător, în care prezenţa lui cufundă sufletul, eşafodul apare groaznic, contopindu-se cu ceea ce face. Eşafodul este complicele călăului; devorează; înghite carne; bea sânge. Eşafodul este un fel de mon-

---

[8] Scriitor politic francez (1754–1821), teoretician reacţionar al monarhiei zise „de drept divin”, duşman al revoluţiei de la 1789.

[9] Jurist italian (1737–1784), a răspândit în patria sa ideile iluminiştilor francezi. În cartea *Despre crime şi pedepse* a cerut desfiinţarea pedepsei cu moartea.

[10] Pedeapsă.

stru, făurit de judecător şi dulgher, un strigoi, care pare că trăieşte o viață cumplită, alcătuită numai din moartea pe care a dat-o.

De aceea, impresia fu cumplită şi adâncă; a doua zi după execuție, şi multe zile după aceea, episcopul păru copleşit. Seninătatea aproape violentă a clipei funebre dispăruse; stafia justiției sociale îl urmărea. El, care de obicei se întorcea de la tot ceea ce săvârşea cu o satisfacție atât de luminoasă, părea acum că-şi face mustrări. Uneori vorbea cu el însuşi, îngăimând cu jumătate glas monologuri lugubre. Iată unul pe care sora lui l-a auzit şi l-a ținut minte: „Nu credeam să fie atât de groaznic. E o greşeală să ne cufundăm atât de adânc în legea divină, încât să nu mai ținem seamă de legile omeneşti. Moartea nu ne-o poate trimite decât Dumnezeu. Cu ce drept se ating oamenii de acest lucru necunoscut?"

Cu vremea, aceste impresii slăbiră şi probabil se şterseră. S-a băgat de seamă totuşi că episcopul se ferea să mai treacă prin piața execuțiilor.

Domnul Myriel putea fi chemat oricând la căpătâiul bolnavilor şi al muribunzilor. Ştia că aceasta este datoria lui cea mai mare şi adevăratul său rost. Familiile văduvelor şi

orfanilor n-aveau nevoie să-l cheme; se ducea el singur. Ştia să stea şi să tacă îndelung lângă bărbatul care-şi pierduse soția iubită, lângă mama care-şi pierduse copilul. Aşa cum ştia să tacă, ştia şi când să vorbească. Minunat fel de-a mângâia! Nu căuta să aline durerea prin uitare, ci s-o înalțe şi s-o înnobileze prin speranță. Spunea: „Luați seama când vă îndreptați gândul spre cei morți. Nu vă gândiți la ceea ce putrezeşte. Priviți drept înainte. Veți zări lumina vie a mortului vostru drag strălucind pe bolta cerului.” Ştia cât de sănătoasă e credința. Se străduia să povățuiască şi să-l liniştească pe omul cuprins de deznădejde, arătându-i cu degetul pe cel ce se resemnează şi să prefacă durerea care priveşte spre groapă, în durerea care priveşte către o stea.

V – Monseniorul Bienvenu îşi purta prea mult anteriele

Viața lăuntrică a domnului Myriel era plină de aceleaşi gânduri ca şi viața lui publică. Pentru cine ar fi putut s-o privească de aproape, sărăcia voită în care trăia episcopul din Digne ar fi fost un spectacol grav şi încântător.

Ca toți bătrânii şi ca cei mai mulți dintre cugetători, dormea puțin. Somnul lui era scurt şi adânc. Dimineața îşi îngăduia un ceas de reculegere, pe urmă oficia serviciul religios, fie la catedrală, fie în oratoriu. După liturghie mânca o bucată de pâine de secară muiată în lapte muls de la vacile sale. Apoi se apuca de lucru.

Un episcop e un om foarte ocupat. Trebuie să primească în fiecare zi pe secretarul episcopiei, de obicei un canonic, şi mai în toate zilele pe marii vicari. Trebuie să controleze congregațiile, să acorde privilegii, să cerceteze o întreagă bibliotecă de cărți de rugăciune, catehisme diocezane[11], ceasloave etc., să scrie scrisori, să încuviințeze predici, să-i împace pe preoți şi pe primari; apoi corespondența clericală, corespondența administrativă; de o parte statul, de alta sfântul scaun; o sumedenie de treburi.

Timpul pe care i-l mai lăsau aceste nenumărate îndeletniciri, funcțiile şi breviarul, îl dăruia în primul rând nevoiaşilor, bolnavilor

[11] Cărți de propagandă religioasă publicate de episcopii pentru a servi drept manuale şcolare de religie: un catehism definea, sub formă de întrebări şi răspunsuri, principalele dogme.

şi celor năpăstuiţi; iar timpul pe care i-l mai lăsau năpăstuiţii, bolnavii şi nevoiaşii, îl dăruia muncii. Săpa pământul în grădină sau citea şi scria. N-avea decât un cuvânt pentru amândouă felurile de munci: le numea „grădinărit”. „Spiritul e o grădină!” spunea el.

La prânz mânca la fel ca şi dimineaţa. Pe la ora două, când vremea era frumoasă, ieşea şi se plimba pe jos, pe câmp sau prin oraş, intrând adesea prin cocioabe. Era văzut mergând singur, îngândurat, cu ochii în pământ, sprijinindu-se în toiagul său lung, îmbrăcat cu pelerina-i liliachie, vătuită şi caldă, purtând ciorapi liliachii şi nişte pantofi mari, cu pălăria turtită, în trei colţuri, de care atârnau trei ciucuri de aur cu franjuri deşi.

Pretutindeni unde se arăta era o sărbătoare. S-ar fi zis că trecerea lui avea ceva cald şi luminos. Copiii şi bătrânii ieşeau în pragul porţilor, la ivirea episcopului, ca la ivirea soarelui. Îi binecuvânta, şi-l binecuvântau. Oricine avea nevoie de ceva era îndrumat spre casa lui.

Se oprea ici şi colo, sta de vorbă cu băieţii şi cu fetele şi zâmbea mamelor. Când mai avea un ban, se ducea pe la săraci, când nu mai avea, se ducea la cei bogaţi.

Deoarece purta prea mult anteriele şi nu

voia să se bage de seamă lucrul ăsta, nu ieşea niciodată în oraş decât cu pelerina sa vătuită, de culoare violetă, ceea ce-l cam stingherea în timpul verii.

Seara, pe la ora opt şi jumătate, lua cina împreună cu sora sa, în vreme ce doamna Magloire sta în picioare, în spatele lor, şi-i servea. Era o masă mai mult decât cumpătată. Dacă totuşi episcopul avea vreun preot la masă, doamna Magloire se folosea de acest prilej pentru a-i servi monseniorului vreun peşte gustos, de lac, sau vreun vânat ales, de munte. Orice preot era un bun pretext, binevenit pentru o masă bună; episcopul nu se împotrivea. Altminteri, masa lui de toate zilele nu se alcătuia decât din legume fierte în apă şi din supă de post. De aceea se şi spunea în oraş: „Când episcopul nu se ospătează popeşte, se ospătează călugăreşte”.

După cină stătea de vorbă o jumătate de ceas cu domnişoara Baptistine şi cu doamna Magloire; se întorcea apoi din nou în camera sa şi începea iarăşi să scrie, când pe foi volante, când pe marginea vreunui *in-folio*. Era un om cult şi întrucâtva savant. A lăsat vreo cinci-şase manuscrise destul de ciudate; printre altele o dizertaţie asupra versetului din geneză: *La început duhul lui Dumnezeu plutea*

pe ape. Confruntă cu acest verset alte trei texte: versiunea arabă, care spune: *Vânturile Domnului suflau*; pe Flavius Josefus[12], care zice: *Un vânt de sus se năpusti asupra pământului*; şi, în sfârşit, tălmăcirea chaldeică a lui Onkelos[13], care sună astfel: *Un vânt venind de la Dumnezeu sufla pe fața apelor*. Într-altă dizertație analiză operele teologice ale lui Hugo, episcop de Ptolémaïs, strămoş al celui ce scrie cartea de față, precizând că acestui episcop trebuie să i se atribuie diferite broşuri publicate acum o sută de ani sub pseudonimul Barleycourt.

Câteodată, în mijlocul unei lecturi, oricare ar fi fost cartea pe care-o avea în mână, cădea dintr-odată într-o meditație adâncă, din care nu mai ieşea decât pentru a scrie câteva rânduri chiar pe marginile volumului respectiv. Adesea, rândurile acestea nu au nicio legătură cu cartea pe care sunt scrise. Avem în fața ochilor o notă scrisă de el pe marginea unui volum intitulat: *Corespondența lordului Germain cu generalii Clinton, Cornwallis şi cu amiralii marinei americane, Versailles,*

[12] Istoric evreu din secolul I.

[13] Autor al unei traduceri în limba greacă a *Vechiului Testament* (secolul al II-lea).

librăria Poinçot, Paris, librăria Pissot, cheiul Augustinilor.

Iată această notă:

O, tu cel care eşti!

Eclesiastul te numeşte Atotputernic, Macabeii te numesc Creator, Epistola către Efesieni îți spune Libertate, Barunch te numeşte Nemărginire, Psalmii te numesc Înțelepciune şi Adevăr, Ioan te numeşte Lumină, Regii îți spun Domnul, Exodul te numeşte Providență, Leviticul – Sfințenie, Esdras – Dreptate, creațiunea îți spune Dumnezeu, omul te numeşte Tată, dar Solomon îți spune Îndurare şi acesta e cel mai frumos dintre toate, numele tale...

Pe la ora nouă seara femeile se retrăgeau şi se urcau în camerele lor de la etajul întâi, lăsându-l singur, la parter, până dimineața.

Aici e nevoie să facem o descriere exactă a locuinței domnului episcop din Digne.

VI – Cine-i păzea casa

Casa în care locuia era alcătuită, cum am mai spus, dintr-un parter şi un singur etaj; trei încăperi la parter, trei camere la etaj, iar deasupra un pod. În spatele casei – o grădini-

ță de un sfert de pogon. Femeile locuiau la etaj. Episcopul locuia jos. Prima încăpere, care dădea spre stradă, îi servea ca sufragerie, cea de-a doua era camera de dormit, iar a treia oratoriul. Nu puteai ieşi din oratoriu fără să treci prin camera de culcare, şi nu puteai ieşi din camera de culcare fără să treci prin sufragerie. În oratoriu, în fund, se afla un alcov închis, cu un pat pentru musafiri. Domnul episcop ținea acest pat pentru preoții de la țară, pe care treburile sau necazurile parohiei îi aduceau la Digne.

Farmacia spitalului, o clădire mică, alăturată casei şi care dădea spre grădină, fusese transformată în bucătărie şi cămară.

În grădină mai era şi un staul, fosta bucătărie a spitalului, unde episcopul ținea două vaci. Oricare ar fi fost cantitatea de lapte pe care i-o dădeau, el trimitea jumătate în fiecare dimineață bolnavilor din spital. „Îmi dau dijma!” spunea el.

Camera lui era destul de mare şi destul de greu de încălzit în timpul iernii. Lemnele fiind foarte scumpe la Digne, pusese să i se facă în staulul vacilor o despărțitură închisă cu un perete de scânduri. Acolo-şi petrecea serile când era ger. Îi spunea „salonul său de iarnă”.

Ca şi în sufragerie, în acest salon de iarnă nu se aflau alte mobile decât o masă de lemn, albă, pătrată, şi patru scaune de pai. Sala de mâncare mai era împodobită şi cu un bufet vechi, vopsit într-un roz spălăcit. Dintr-un bufet asemănător, acoperit cuviincios cu şervețele albe şi cu imitație de dantele, episcopul făcuse altarul care-i împodobea oratoriul.

Adesea, femeile cu stare, care veneau să se pocăiască, şi femeile evlavioase din Digne strânseseră bani, ele-ntre ele, ca să împodobească cu un altar nou oratoriul monseniorului; de fiecare dată însă el luase banii şi-i împărțise la săraci. „Cel mai frumos altar, spunea el, e sufletul unui nenorocit alinat care-i mulțumeşte lui Dumnezeu.”

În oratoriu avea două scăunele de rugăciune, din pai, iar în camera de culcare un fotoliu, de asemenea din pai. Când se întâmpla să primească şapte sau opt persoane o dată – pe prefect, pe general, sau statul-major al regimentului din garnizoană, sau câțiva elevi ai micului seminar – era nevoie să se aducă din staul scaunele salonului de iarnă, din oratoriu scăunelele de rugăciune şi din dormitor fotoliul; în felul acesta puteau să se adune până la unsprezece scaune pentru

vizitatori. La fiecare vizită nouă se golea câte o încăpere.

Se întâmpla uneori să fie douăsprezece persoane; atunci episcopul ieşea din încurcătura stând în picioare lângă sobă, dacă era iarnă, sau propunând o plimbare prin grădină, dacă era vară.

Se mai afla un scaun şi în alcovul închis, dar era pe jumătate desfundat şi nu se ținea decât pe trei picioare, aşa că nu putea fi folosit decât rezemându-l de zid. Domnişoara Baptistine avea şi dânsa în odaie un jilț mare, de lemn, odinioară aurit şi îmbrăcat cu mătase înflorată, dar jilțul acesta trebuise să fie urcat la etaj prin fereastră, întrucât scara era foarte îngustă; prin urmare, nu putea fi socotit printre mobilele de folos în asemenea împrejurări.

Ambiția domnişoarei Baptistine ar fi fost să poată cumpăra o mobilă de salon îmbrăcată în catifea de Utrecht galbenă, cu flori în relief, din lemn de mahon, arcuit ca gâtul de lebădă, şi cu o canapea. Dar asta trebuia să coste cel puțin cinci sute de franci şi, dându-şi seama că – în cinci ani – nu putuse să strângă în acest scop decât patruzeci şi doi de franci şi zece centime, sfârşise prin a renunța. De altminteri cine-şi atinge idealul?

Nimic mai simplu de închipuit decât dormitorul episcopului. O uşă cu geamuri dând spre grădină, drept în fața patului; un pat de spital, din fier, cu polog de mătase verde; în spatele patului, după o perdea, obiectele de toaletă, trădând încă vechile deprinderi elegante ale omului de lume; două uşi: una lângă sobă, dând spre oratoriu, cealaltă lângă bibliotecă, dând în sufragerie; biblioteca, un dulap mare cu uşi de sticlă, plin cu cărți, căminul, din lemn imitând marmura, de obicei fără foc; în fața căminului, două grătare de fier, împodobite cu două vase cu ghirlande şi ciubuce, altădată poleite cu argint, ceea ce alcătuia un fel de lux episcopal; deasupra, acolo unde de obicei se pune o oglindă, se afla un crucifix de aramă, de pe care se luase argintul, aşezat pe un fond de catifea neagră, roasă, într-o ramă de lemn cu poleială roasă. Lângă uşa cu geamuri, o masă mare cu o călimară, cu o mulțime de hârtii răvăşite şi cu volume groase. În fața mesei, fotoliul de pai. În fața patului, un scăunel de rugăciune, adus din oratoriu.

Două portrete în rame ovale erau atârnate pe perete, de cele două părți ale patului. Nişte inscripții mici, aurite, pe fondul neutru al pânzei, lângă chipurile zugrăvite, arătau că

portretele înfăţişează, unul pe abatele de Chaliot, episcop de Saint-Claude, celălalt, pe abatele Tourteau, vicar-general de Agde, abate de Grand-Champ, din ordinul Câteaux, eparhia Chartres. Venind în această cameră, după plecarea bolnavilor spitalului, episcopul găsise aceste portrete şi le lăsase pe loc. Erau preoţi şi, probabil, donatori: două motive ca să-i inspire respect. Tot ce ştia despre amândoi e că fuseseră numiţi de rege, unul la episcopie, celălalt pentru administrarea veniturilor, în aceeaşi zi, la 27 aprilie 1785. Când doamna Magloire dăduse jos tablourile ca să le şteargă de praf, episcopul găsise datele acestea scrise cu cerneală spălăcită pe un petic de hârtie îngălbenit de vreme, prins cu patru buline pe dosul portretului abatelui de Grand-Champ.

Avea la fereastră o perdea de demult, dintr-o stofă groasă de lână, care se învechise atât de tare, încât, ca să nu fie nevoită să cumpere una nouă, doamna Magloire trebuise s-o cârpească zdravăn chiar în mijloc. Cusătura avea formă de cruce. Episcopul atrăgea adesea atenţia asupra ei. „Ce mult îmi place!” spunea el.

Toate încăperile casei, la parter ca şi la etaj, fără excepţie, erau văruite în alb, ca o ca-

zarmă sau un spital.

Dar în ultimii ani, cum se va vedea mai departe, doamna Magloire descoperi sub tapetul spoit cu var nişte zugrăveli care împodobeau apartamentul domnişoarei Baptistine. Înainte de a fi spital, casa fusese locul de întâlnire al cetățenilor. De-acolo venea zugrăveala. Odăile erau pardosite cu cărămizi roşii, care erau spălate în fiecare săptămână; în fața paturilor se aflau rogojini de pai împletite. De altfel, îngrijită de cele două femei, casa era, – de la un capăt la altul, de o curățenie desăvârşită. Era singurul lux pe care şi-l îngăduia episcopul. Spunea: „Asta nu le răpeşte nimic săracilor!”

Trebuie totuşi să recunoaştem că din avutul lui de altădată îi mai rămăseseră şase tacâmuri de argint şi o lingură mare de supă, la care doamna Magloire se uita fericită, în fiecare zi, cum strălucesc scânteietor pe fața de masă albă. Şi, pentru că-l zugrăvim aici pe episcopul din Digne aşa cum era, trebuie să adăugăm că de câteva ori fusese auzit spunând: „Mi-ar veni foarte greu să nu mai mănânc cu tacâmuri de argint”.

La această argintărie trebuie să adăugăm două mari sfeşnice de argint masiv, pe care le moştenise de la o mătuşă. Sfeşnicele aveau

două lumânări de ceară şi erau aşezate de obicei pe căminul episcopului. Când avea pe cineva la masă, doamna Magloire aprindea cele două lumânări şi punea amândouă sfeşnicele pe masă.

În camera episcopului, la căpătâiul patului său, se afla un dulăpior, în care doamna Magloire încuia în fiecare seară cele şase tacâmuri de argint şi lingura mare. Trebuie să menționăm că niciodată cheia nu era scoasă din broască.

Grădina, oarecum stricată din pricina clădirilor destul de urâte despre care am vorbit, avea patru alei încrucişate, şerpuind în jurul unei gropi pentru scurgerea apei; o altă alee făcea înconjurul grădinii, mergând de-a lungul zidului alb care o mărginea. Aleile lăsau între ele patru pătrate îngrădite cu merişori. În trei dintre ele, doamna Magloire cultiva legume; în al patrulea, episcopul pusese flori. Ici şi colo erau câțiva pomi fructiferi.

O dată, doamna Magloire îi spusese cu un fel de ironie blândă: „Monseniore, dumneavoastră, care trageți foloase din orice, țineți totuşi pătratul ăsta degeaba. Ar fi mai nimerit să punem acolo salată decât flori". „Doamnă Magloire, răspunse episcopul, te înşeli. Frumosul e tot atât de folositor ca şi

utilul". Iar după o clipă de tăcere, adăugă: „Poate chiar mai mult".

Pătratul acela, alcătuit din trei sau patru brazde, îi răpea domnului episcop aproape tot atâta timp cât şi cărţile. Stătea bucuros acolo un ceas sau două tăind, plivind, şi făcând ici şi colo câte o gaură în pământ, unde punea seminţe. Nu era atât de potrivnic insectelor cum ar fi fost un grădinar. De altminteri, n-avea pretenţia că e botanist; habar n-avea de grupe şi de specii; nu căuta câtuşi de puţin să hotărască între Tournefort[14] şi metoda naturalistă[15]; nu lua nici partea utricolelor împotriva cotiledonatelor, nici partea lui Jussieu[16] în contra lui Linné. Nu studia plantele; iubea florile. Avea un respect deosebit pentru savanţi, dar îi respecta şi mai mult pe cei neştiutori şi, fără să se abată vreodată de la aceste norme de respect, îşi

[14] Naturalist francez din secolul al XVII-lea.

[15] Studiul plantelor după clasificarea propusă de Linné (vezi nota urm.) nu empiric cum se făcea mai înainte.

[16] Botanist francez din secolul al XVIII-lea, care a combătut clasificarea plantelor propusă de Linné, cunoscut naturalist suedez (1707–1778), care a stabilit clasificarea plantelor după structura florilor.

stropea în fiecare seară de vară brazdele cu o stropitoare de tinichea vopsită în verde.

Nicio uşă a casei nu se încuia cu cheia. Uşa de la sufragerie, care, precum am spus, dădea drept în faţa catedralei, avusese pe vremuri broaşte şi zăvoare, ca o uşă de închisoare. Episcopul dăduse ordin să se scoată toată fierăria, aşa încât, ziua şi noaptea, uşa nu era închisă decât cu clanţa. Orice trecător, la orice oră, n-avea decât să apese pe clanţă ca să intre. La început femeile fuseseră foarte îngrijorate că uşa nu era niciodată încuiată, dar episcopul de Digne le-a spus: „Dacă vreţi, n-aveţi decât să puneţi zăvoarele la camerale voastre”. Sfârşiseră împărtăşind încrederea lui, sau, cel puţin, lăsând să se creadă că o împărtăşesc. Numai doamna Magloire trecea din când în când prin clipe de spaimă. Cât despre episcop, ceea ce gândea el se poate explica, sau cel puţin se poate ghici, din aceste trei rânduri scrise pe marginea unei biblii: *„Iată deosebirea: uşa medicului nu trebuie să fie închisă niciodată; uşa preotului trebuie să stea totdeauna deschisă”*. Pe o altă carte, intitulată *Filosofia ştiinţei medicale*, scrisese altădată: *„Oare nu sunt şi eu medic ca şi dânşii? Am, şi eu bolnavii mei; mai întâi îi am pe ai lor, pe care ei îi numesc bol-*

navi, şi-apoi îi am pe-ai mei, pe care eu îi numesc nenorociţi”. Într-altă parte scrisese de asemenea: *„Nu-l întrebaţi cum îl cheamă pe cel ce vă cere adăpost. Mai cu seamă cel pe care numele său îl pune în încurcătură are nevoie de azil”*.

Se întâmplă o dată ca un vrednic preot, nu mai ştiu dacă era preotul din Couloubroux sau cel din Pompierry, să-l întrebe într-o zi, pus pesemne la cale de doamna Magloire, dacă monseniorul era cu totul încredinţat că nu face oarecum o imprudenţă lăsând zi şi noapte uşa deschisă, la cheremul oricui ar vrea să intre, şi dacă, în sfârşit, nu se teme că se va întâmplă vreo nenorocire într-o casă atât de puţin păzită. Episcopul îl bătu cu blândeţe şi seriozitate pe umăr şi-i spuse: *Nisi Dominus custodierit domum, în vanum vigilant qui custodiunt eam”*[17]. Pe urmă schimbă vorba.

Spunea adesea: *„Există o vitejie a preotului, aşa cum există o vitejie a colonelului de cavalerie. Numai că, adăuga el, a noastră trebuie să fie liniştită.”*

---

[17] Dacă Dumnezeu nu păzeşte casa, zadarnic veghează păzitorii (lat.).

VII – Cravatte

Aici trebuie să povestim neapărat o întâmplare care ne arată de minune ce fel de om era domnul episcop din Digne.

După nimicirea bandei lui Gaspard Bès, care năpădise strâmtorile Olhoules, unul dintre ajutoarele lui, Cravatte, fugise în munți. Se ascunsese câtăva vreme cu tâlharii săi, resturi ale bandei lui Gaspard Bès, în districtul Nisei, pe urmă trecu în Piémont şi apăru din nou pe neaşteptate în Franța, la Barce-Ionette. Fu zărit mai întâi la Jauziers, apoi la Tuiles. Stătu ascuns în văgăunile de la Joug-de-l’Aigle, iar de-acolo cobora spre cătune şi sate prin râpile Ubaye şi Ubayette. Se încumeta chiar să ajungă până la Embrun, pătrunse într-o noapte în catedrală şi jefui paraclisul. Tâlhăriile lui înfricoşaseră ținutul. Jandarmii porniră pe urmele lui, dar în zadar. Scăpa totdeauna. Uneori le ținea piept cu îndârjire. Era un ticălos plin de îndrăzneală. În toiul spaimei generale, sosi şi episcopul. Îşi făcea vizita sa obişnuită. La Chastelar primarul îi ieşi în întâmpinare şi-l sfătui să facă cale întoarsă. Cravatte aținea drumul în munte până la Arche şi mai departe. Era lucru primejdios, chiar dacă aveai o escortă, însemna să expui degeaba viața

câtorva bieți jandarmi.

— Tocmai de aceea mă voi duce fără escortă, spuse episcopul.

— Sunteți hotărât să faceți una ca asta, monseniore? exclamă primarul.

— Sunt atât de hotărât încât mă lipsesc cu desăvârşire de jandarmi şi plec peste un ceas.

— Plecați?

— Plec!

— Singur?

— Singur.

— Monseniore, să nu faceți aşa ceva!

— E acolo, în munte, spuse episcopul, un sătuc micuț, atâtica de mare, unde n-am mai fost de vreo trei ani. Am prieteni buni acolo. Păstori blajini şi cumsecade. Din treizeci de capre pe care le păzesc, una e a lor. Fac brâuri de lână foarte drăguțe, colorate în tot felul şi cântă cântece de munte din fluieraşe cu şase găuri. Au nevoie să li se vorbească din când în când despre Dumnezeu. Ce-ar spune ei despre un episcop căruia i-e frică? Ce-ar spune ei dacă nu m-aş duce?

— Dar tâlharii, monseniore? Dacă vă întâlniți cu tâlharii?

— Ştii, spuse episcopul, mă gândesc şi la asta. Ai dreptate. S-ar putea să dau peste ei. Au

desigur şi ei nevoie să li se vorbească despre bunul Dumnezeu.

— Dar, monseniore, sunt o bandă! O haită de lupi!

— Domnule primar, spuse episcopul, poate că Domnul m-a ales tocmai ca păstor al acestei turme. Cine cunoaşte căile Domnului?

— Monseniore, au să vă jefuiască.

— N-au ce să-mi ia.

— Au să vă omoare.

— Pe-un biet preot bătrân, care trece mormăindu-şi rugăciunile? Hm! De ce-ar face-o?

— O, Doamne! Dacă o să vă întâlniți cu ei?

— Am să le cer pomană pentru săracii mei.

— Pentru numele lui Dumnezeu, monseniore, nu vă duceți! Vă puneți viața în primejdie.

— Domnule primar, spuse episcopul, asta-i tot? Eu nu sunt aici ca să-mi păzesc viața, ci ca să veghez asupra sufletelor altora.

Trebuiră să-l lase-n voia lui. Plecă întovărăşit numai de un copil, care primi să-i slujească de călăuză. Îndărătnicia lui stârni vâlvă şi spaimă în ținut.

Nu îngădui nici surorii lui, nici doamnei Magloire să-l însoțească. Trecu muntele călare pe un catâr, fără să întâlnească pe nimeni

şi ajunse teafăr la bunii săi prieteni, păstorii. Rămase acolo cincisprezece zile, predicând, dând sfânta împărtăşanie, sfaturi şi învățăminte. Când fu aproape de plecare, se hotărî să oficieze cu toată solemnitatea un tedeum[18]. Stătu de vorbă cu preotul. Dar cum să-l oficieze? N-avea niciun fel de podoabă episcopală. Nu i se puteau pune la dispoziție decât un biet paraclis de țară şi nişte patrafire vechi de damasc ros, împodobite cu o imitație de galoane.

— Nu-i nimic, părinte! spuse episcopul. Să vestim totuşi la predică tedeumul nostru. O scoatem noi la capăt.

Se trimise vorbă la bisericile din împrejurimi. Toate podoabele acestor umile parohii la un loc n-ar fi ajuns să înveşmânte cum se cuvine nici pe un diacon de catedrală.

Pe când se aflau în această încurcătură, o ladă mare fu adusă şi aşezată în prezbiteriu, pentru domnul episcop, de către doi călăreți necunoscuți, care se făcură numaidecât nevăzuți. Deschiseră lada; conținea o mantie din postav aurit, o mitră împodobită cu dia-

[18] Prescurtare din lat. *te deum laudamus* (pe tine, Doamne, te lăudăm), cântare bisericească de mulțumire.

mante, o cruce arhiepiscopală, o cârjă minunată, toate veşmintele pontificale furate cu o lună mai-nainte din odoarele de la Notre-Dame din Embrun. În ladă se afla şi un bilet pe care erau scrise aceste cuvinte: „*Cravatte, monseniorului Bienvenu*”.

— Când vă spuneam c-o s-o scoatem noi la capăt! spuse episcopul. Apoi adăugă zâmbind: Celui care se mulţumeşte cu un stihar, Dumnezeu îi trimite o mantie de arhiereu.

— Monseniore, murmură preotul dând din cap cu un zâmbet, Dumnezeu sau diavolul!

Episcopul se uită ţintă la preot şi repetă autoritar:

— Dumnezeu!

Când se întoarse la Chastelar, pe tot parcursul drumului, lumea, curioasă, venea să-l privească. La prezbiteriul din Chastelar găsi pe domnişoara Baptistine şi pe doamna Magloire, care-l aşteptau. Se adresă surorii sale:

— Ei, am avut dreptate? Bietul preot s-a dus la bieţii săi munteni cu mâinile goale şi se întoarce cu ele pline. Plecasem numai cu credinţa mea în Dumnezeu şi aduc odoarele unei catedrale. Seara, înainte de culcare, mai spuse: Să nu ne temem niciodată de hoţi şi de ucigaşi. Acestea sunt numai primejdiile din

afară, primejdiile mărunte. Să ne temem de noi înşine. Prejudecăţile – iată hoţii; viciile – iată ucigaşii! Primejdiile mari sunt înlăuntrul nostru. Ceea ce ne ameninţă viaţa sau punga n-are nicio importanţă. Să nu ne gândim decât la ceea ce ne ameninţă sufletul. Apoi, întorcându-se spre sora lui, spuse: Surioară, niciodată preotul nu trebuie să ia vreo măsură de prevedere împotriva aproapelui său. Tot ce face aproapele său e cu voia lui Dumnezeu. Să ne mărginim a ne ruga lui Dumnezeu atunci când ne închipuim că o primejdie e gata să se abată asupra noastră. Să ne rugăm, nu pentru noi, ci pentru ca fratele nostru să nu cadă în păcat din pricina noastră. De altfel, întâmplările deosebite erau destul de rare în viaţa sa. Le povestim pe acelea pe care le cunoaştem. De obicei, însă, îşi petrecea viaţa făcând totdeauna aceleaşi lucruri, la aceleaşi ore. Fiecare lună a anului semăna la el cu fiecare ceas din zi.

Cât despre ceea ce se întâmplase cu „odoarele” catedralei din Embrun, ne-ar fi foarte greu să dăm vreo lămurire. Erau, de bună seamă, lucruri foarte frumoase, foarte ispititoare şi foarte bune de furat în folosul săracilor. De altminteri, ele au şi fost furate. Faptul fusese pe jumătate consumat; nu mai rămâ-

nea decât să dea alt rost furtului, îndrumându-l către săraci. Nu facem nicio afirmație în această privință. Numai că prin hârtiile episcopului s-a găsit o notă destul de nelămurită, care se referă poate la întâmplarea asta şi care e concepută astfel: *„Rămâne de văzut dacă lucrurile trebuie să fie înapoiate la catedrală sau la spital”*.

VIII – Filozofie la un pahar de vin

Senatorul despre care s-a vorbit mai sus era un om priceput, care făcuse carieră cu un soi de corectitudine indiferentă față de anumite împrejurări, care pot fi piedici, şi pe care le numim conştiință, jurământ, dreptate, datorie; mersese drept la țintă, fără să se abată vreodată de pe drumul avansării şi al intereselor sale. Era un fost procuror, răsfățat de succese, făcând fiilor, ginerilor, rudelor şi chiar prietenilor toate serviciile mărunte de care era în stare, ştiind să ia din viață părțile bune, să se folosească de prilejuri şi chilipiruri. Restul i se părea fără nicio importanță. Era spiritual şi cultivat tocmai atât cât trebuia ca să se creadă un discipol al lui Epicur, nefiind poate decât un produs al lui

Pigault-Lebrun[19]. Râdea cu chef şi drăgălăşie de lucrurile mari şi eterne şi de „năzbâtiile bietului episcop”. Râdea uneori cu autoritate binevoitoare, chiar în fața domnului Myriel, care-l asculta.

Cu prilejul nu ştiu cărei ceremonii semioficiale, contele X (senatorul de care vorbim), şi domnul Myriel trebuiră să ia masa la prefect. La sfârşitul mesei, oarecum bine dispus, dar păstrându-şi ținuta demnă, senatorul spuse:

— Nu zău, domnule episcop, să stăm puțin de vorbă. E foarte greu pentru un senator şi pentru un episcop să se uite unul la altul fără a-şi face cu ochiul. Suntem doi auguri. Țin să vă fac o mărturisire. Am şi eu filosofia mea.

— Şi cu drept cuvânt, răspunse episcopul. Cum filosofăm, aşa ne aşternem! Dormiți într-un pat de purpură, domnule senator.

Senatorul urmă încurajat:

— Să fim oameni de treabă!

— Chiar şi nişte pişicheri! spuse episcopul.

— După părerea mea, spuse senatorul, marchizul d’Argens[20], Pyrrhon[21], Hobbes[22] şi

[19] Autor dramatic şi romancier francez de pe vremea revoluției burgheze şi a primului imperiu, ale cărui scrieri sunt pline de vervă populară.

[20] Filozof materialist francez din sec. XVIII.

domnul Naigeon[23] nu sunt nişte caraghioşi. Am în biblioteca mea pe toți filosofii, în tomuri poleite.

— Ca şi dumneavoastră, domnule conte, îl întrerupse episcopul.

Senatorul continuă:

— Nu-l pot suferi pe Diderot; e un ideolog, un declamator şi un revoluționar, care crede totuşi în Dumnezeu şi e mai bine decât Voltaire. Voltaire şi-a bătut joc de Needham[24] şi n-a avut dreptate; căci țiparii lui Needham dovedesc că Dumnezeu e de prisos. O picătură de oțet într-o lingură de aluat ține loc de *fiat lux*[25]. Închipuiți-vă picătura mai mare şi lingura de asemenea, şi aveți lumea. Omul e țiparul. Atunci ce rost mai are tatăl din cer?

---

[21] Filozof sceptic din Grecia antică (secolul al IV-lea î.e.n).

[22] Filozof materialist englez (1588–1679).

[23] Filozof materialist francez, secretar al lui Diderot, şi colaborator la *Enciclopedie*.

[24] Fizician englez din sec. al XVIII-lea. După o teorie neştiințifică a lui, materia anorganică în anumite condițiuni (prin fermentație) poate genera organisme vii – nişte corpi în formă de țipari.

[25] Să se facă lumină! (lat.). Aluzie la legenda biblică a creației divine.

Domnule episcop, ipoteza Iehova mă oboseşte. N4u-i bună decât să producă oameni slabi care sună a gol. Jos cu acest mare Tot, care mă sâcâie! Trăiască Nimicul, care mă lasă-n pace! Între dumneavoastră şi mine – ca să spun tot ce am pe inimă, şi ca să mă spovedesc pastorului meu aşa cum se cuvine – vă mărturisesc că bunul simț este de partea mea. N-aş putea spune că mă prăpădesc după mântuitorul vostru, care propovăduieşte la tot pasul renunțarea şi sacrificiul. Povață de avar dată calicilor. Renunțare? De ce, mă rog? Sacrificiu? Cu ce scop? N-am văzut niciun lup jertfindu-se pentru fericirea altui lup. Să nu ne depărtăm de natură! Ne aflăm pe culme; să avem o filosofie superioară. Ce folos că eşti sus, dacă eşti dus de nas de alții? Să trăim bine! Viața e totul! Nu cred în ruptul capului că omul ar avea altă viață, aiurea – sus, jos, undeva. A! Mi se vorbeşte de sacrificiu şi de renunțare; trebuie să iau seama la tot ceea ce fac, sunt silit să-mi bat capul pe tema binelui şi a răului, cu ce e drept şi cu ce e nedrept, cu ce e îngăduit şi cu ce nu-i îngăduit. De ce? Pentru că va trebui să răspund de faptele mele. Când? După moarte. Ce vis frumos! După moartea mea, prinde-mă dacă poți! Ia un pumn de cenuşă cu o mână nevă-

zută. Să spunem adevărul, noi, cei inițiați şi care cunoaştem şi dedesubtul lucrurilor; nu există nici bine, nici rău; există numai vegetare. Să privim lucrurile în față. Să le cercetăm în toate amănuntele. La naiba! Să mergem în adâncul lor. Trebuie să ştim să dibuim adevărul, să scormonim pământul şi să-l descoperim. Atunci încercăm bucurii dintre cele mai rare. Atunci te simți tare şi eşti fericit. Eu sunt un om dintr-o bucată. Domnule episcop, nemurirea omului e o vorbă goală. O, încântătoare făgăduință! Vă încredeți în ea. Ce noroc pe Adam! Eşti om şi vei fi înger, vei avea aripi albastre. Spuneți, vă rog, nu-mi amintesc; nu-i oare Tertulian[26] cel care spune că fericiții întru Domnul vor pluti de la un astru la altul? Bun! Vor fi lăcustele stelelor. Şi pe urmă îl vor vedea pe Dumnezeu. Ha, ha, ha! Ce lucruri sarbede toate paradisurile astea! Dumnezeu e un mare moft. N-am să spun asta în Monitor, vezi bine, dar o pot şopti între prieteni. *Inter pocula*[27]. Să dai pământul în schimbul paradisului înseamnă să dai vrabia din mână pentru cioa-

[26] Scriitor latin din secolele II-III, apologet al creştinismului.
[27] La un pahar de vin (lat.).

ra de pe gard. Să te laşi amăgit de infinit. Nu-s aşa de prost. Eu sunt neant. Mă numesc domnul conte Neant, senator. Existam înainte de a mă naşte? Nu. Am să mai exist după moarte? Nu. Ce sunt eu? Un pumn de țărână închegat într-un trup. Ce rost am pe pământ? Am de ales. Să sufăr ori să petrec. Unde mă va duce suferința? În neant. Dar voi fi suferit. Unde mă va duce desfătarea? În neant. Dar voi fi avut parte de bucurii. Am ales. Trebuie să mănânci ori să fii mâncat. Eu mănânc. E mai bine să fii dinte decât iarbă. Asta-i înțelepciunea mea. Şi pe urmă, cum o da Dumnezeu, potrivit ei, groparul e gata, pe noi ăştia ne aşteaptă Pantheonul[28], totul cade în groapa cea mare. Sfârşitul *Finis*. Lichidare totală. De aici înainte nu mai e nimic. Moartea e moarte, ascultă-mă pe mine. Îmi vine să râd la gândul că s-ar putea găsi cineva să mă contrazică. Născociri de doici. Gogorițe pentru copii. Iehova pentru cei în toată firea. Nu, ziua noastră de mâine e noaptea. Dincolo de mormânt nu mai e decât neantul şi iar nean-

[28] Literal, în antichitate: templul tuturor zeilor; la francezi, monument în care se păstrează resturile unor oameni de seamă (Voltaire, Rousseau); aici: într-un sens larg de mausoleu, mormânt.

tul. Fie că ai fost Sardanapal[29], fie că ai fost Vincent de Paul[30], e acelaşi nimic. Iată adevărul. Deci, trăiți-vă viața, mai presus de toate! Folosiți-vă de eul vostru atâta vreme cât vă aparține! Nu, zău, cum vedeți, domnule episcop, eu am filosofia mea şi filosofii mei. Nu mă las îmbrobodit cu nerozii. Fără-ndoială că le trebuie ceva şi celor de jos, desculților, modeştilor, săracilor. Sunt îndopați cu legende, cu himere, cu suflet, cu nemurire, cu stele, cu paradis. Ei le înghit pe toate. Le întind pe pâinea lor uscată. Cine n-are nimic îl are pe Dumnezeu. E şi asta ceva. N-am nimic împotrivă, dar îl păstrez pentru mine pe domnul Naigeon. Bunul Dumnezeu e bun pentru popor.

Episcopul bătu din palme.

— Bine zis! exclamă el. Minunat lucru şi cu adevărat uimitor materialismul acesta. Nu-l are orişicine! O! Când îl ai, nu mai poți fi păcălit – nu te mai laşi exilat prosteşte, cum a făcut Caton[31], nici bătut cu pietre ca Ştefan[32],

---

[29] Rege al Asiriei (secolul al IX-lea î.e.n.), tipul monarhului desfrânat.

[30] Călugăr din secolul al XVII-lea, renumit prin simplitatea moravurilor sale.

[31] Om politic din Roma antică, apărător al re-

nici ars de viu ca Jeanne d'Arc. Cei care au izbutit să-şi însuşească acest materialism admirabil au satisfacția de a se simți fără nicio răspundere şi de a-şi închipui că pot înghiți totul, fără nicio grijă: slujbe, sinecure, demnități, putere dobândită pe drept sau pe nedrept, compromisuri bănoase, trădări rentabile, delicioase capitulări de conştiință, şi că vor intra în mormânt cu digestia făcută. Ce bine-i aşa! Nu spun asta pentru dumneavoastră, domnule senator. Totuşi nu pot să nu vă felicit. Dumneavoastră, marii seniori, aveți, precum spuneți, o filosofie proprie, numai pentru dumneavoastră, aleasă, rafinată, la-ndemâna numai a celor bogați, gătită cu toate sosurile, dând gust şi mai bun tuturor desfătărilor vieții. Filosofia asta e smulsă din adâncuri şi dezgropată de cercetători deosebiți. Dar dumneavoastră sunteți stăpâni mărinimoşi şi nu socotiți că e rău ca filosofia poporului să fie credința în Dumnezeu, aşa cum tocana e curcanul cu ciuperci al săracului.

---

publicii împotriva lui Iuliu Cezar. După înfrângerea de la Thapsus, s-a refugiat la Utica, lângă Cartagina, unde s-a sinucis.

[32] După legendă, cel dintâi discipol al lui Isus, ucis pentru credința lui.

IX – Un frate descris de sora sa

Pentru a da o idee asupra vieții din casa domnului episcop din Digne şi asupra felului în care cele două suflete cuvioase îşi legau faptele, gândurile şi chiar instinctele lor de femei lesne sperioase, de obiceiurile şi de gândurile episcopului, fără ca el să fie măcar nevoit să deschidă gura spre a le exprima, n-avem decât să transcriem aici o scrisoare a domnişoarei Baptistine către doamna vicontesă de Boischevron, prietena ei din copilărie. Scrisoarea a fost găsită de noi.

Digne, 16 decembrie 18…

Dragă doamnă, nu trece o zi fără să vorbim de dumneavoastră. E obiceiul nostru, dar avem şi un motiv în plus. Închipuiți-vă că, spălând şi ştergând tavanul şi pereții, doamna Magloire a făcut unele descoperiri: acum, cele două odăi ale noastre, tapetate cu hârtie veche, spoită cu var, ar face cinste chiar unui castel ca al dumneavoastră. Doamna Magloire a dat jos tot tapetul. Dedesubt era ceva. Salonul meu, unde nu există nicio mobilă, şi de care ne folosim ca să întindem rufele la uscat, are o înălțime de cincisprezece picioare, o lățime de optsprezece, tavanul aurit

după moda veche şi cu grinzi ca la dumneavoastră. Era acoperit cu pânză, de pe vremea când aici fusese spital. În sfârşit, cu brâie de lemn, ca pe vremea bunicii. Dar să vedeți camera mea. Doamna Magloire a descoperit sub vreo zece rânduri de tapete nişte picturi, care, fără să fie prea bune, pot fi păstrate. Una îl înfățişează pe Telemac făcut cavaler de către Minerva[33]*. Şi din nou pe el, în grădinile... nu mai ştiu cum le spune; în sfârşit, acolo unde matroanele romane se duceau numai într-o singură noapte. Ce să vă mai spun? Bărbați romani şi femei romane (aici e un cuvânt necitet) şi aşa mai departe. Doamna Magloire le-a curățit, iar la vară o să dreagă unele stricăciuni mărunte, o să lustruiască totul din nou şi camera mea va fi un adevărat muzeu.*

A găsit, de asemeni, într-un colț al podului, două console de lemn de modă veche. Ni s-au cerut doisprezece franci pentru a le polei din nou, dar banii ăştia mai bine îi dăm săracilor, de altfel sunt tare urâte şi mi-ar plăcea mai degrabă o masă rotundă de mahon.

---

[33] Episod din romanul mitologic *Aventurile lui Telemac, fiul lui Ulise* de Fénelon (1699), în care se arată că Minerva, zeița înțelepciunii în mitologia antică, l-a însoțit pe Telemac în peregrinările sale, sub chipul bătrânului Mentor.

Sunt foarte fericită. Fratele meu e atât de bun! Dă tot ce are săracilor şi bolnavilor. Suntem foarte strâmtoraţi. Iarna aici e foarte aspră şi trebuie să facem ceva pentru cei nevoiaşi. De bine, de rău, noi avem căldură şi lumină. Astea-s marile noastre mulţumiri.

Fratele meu îşi are obiceiurile lui. Când vorbeşte despre asta, spune că aşa trebuie să fie un episcop. Închipuiţi-vă că uşa casei nu se încuie niciodată. Intră oricine pofteşte, de-a dreptul la fratele meu. Nu se teme de nimic, nici măcar noaptea. Asta-i vitejia lui, spune el.

Nu ne îngăduie să fim îngrijorate pentru el, nici mie, nici doamnei Magloire. Se expune tuturor primejdiilor şi nu vrea nici măcar să arătăm că ne dăm seama de ele. Trebuie să ştii să-l înţelegi.

Iese pe ploaie, umblă prin apă, pleacă la drum în toiul iernii. Nu se teme de întuneric, de drumurile deocheate, de întâlnirile primejdioase.

Anul trecut s-a dus singur prin nişte locuri bântuite de hoţi. N-a vrut să ne ia cu dânsul. A lipsit cincisprezece zile; când s-a întors, nu i se întâmplase nimic; îl credeam mort şi el era teafăr. Spunea: „Iată cum m-au jefuit”. Şi a deschis o ladă plină cu toate odoarele catedralei din Embrun, pe care hoţii i le dăruiseră.

De data asta, la întoarcere, deoarece îi ieşisem în întâmpinare la vreo două leghe împreună cu alţi prieteni, nu m-am putut opri să nu-l dojenesc puţin, având însă grijă să-i vorbesc numai când trăsura făcea zgomot, ca nu cumva să mai audă şi altcineva.

La început îmi ziceam: nu există primejdie care să-l oprească; e grozav. Acuma, în sfârşit, m-am deprins. Îi fac semn doamnei Magloire să nu cumva să-i iasă din voie. Îşi pune viaţa în primejdie ori de câte ori vrea. Eu o iau cu mine pe doamna Magloire, intru în odaia mea, mă rog pentru el şi adorm. Sunt liniştită pentru că ştiu că dacă i s-ar întâmplă vreo nenorocire, asta ar însemna şi sfârşitul meu. M-aş înfăţişa înaintea Domnului odată cu fratele şi cu episcopul meu. Doamnei Magloire i-a fost mult mai greu decât mie să se deprindă cu ceea ce numea ea imprudenţele lui. Acum însă s-a obişnuit. Ne rugăm amândouă, ne e frică amândurora şi adormim împreună. Dacă diavolul ar intra în casă, nu ne-am sinchisi. La urma urmei, de ce ne-ar fi teamă în casa asta? Există totdeauna cineva lângă noi care e mai tare. Diavolul poate să treacă pe aici, dar bunul Dumnezeu este acela care sălăşluieşte cu noi.

Asta mi-e de ajuns. Fratele meu nu mai are

nevoie să-mi spună niciun cuvânt. Îl înțeleg fără să vorbească şi ne lăsăm în grija Domnului.

Aşa se cuvine să ne purtăm cu oamenii superiori.

L-am întrebat pe fratele meu în privința lămuririlor pe care mi le cereți despre familia de Faux. Ştiți cum le ştie el pe toate, şi câte amintiri are, a rămas şi acum un regalist devotat. E vorba, în adevăr, de-o foarte veche familie normandă din regiunea Caën. Acum cinci sute de ani au existat un Raoul de Faux, un Jean de Faux şi un Thomas de Faux, care erau gentilomi, dintre care unul era senior de Rochefort. Ultimul a fost Guy-Etienne-Alexandre, colonel şi nu ştiu mai ce în cavaleria uşoară din Bretania. Fiica lui, Marie-Louise, s-a măritat cu Adrien-Charles de Gramont, pair al Franței, colonel în regimentul de gardă şi locotenent general al armatei. Se scrie Faux, Fauq şi Faocq.

Dragă doamnă, rugați pe preacuvioasa dumneavoastră rudă, domnul cardinal, să ne pomenească în rugăciunile sale. Cât priveşte pe scumpa dumneavoastră Sylvanie, a făcut foarte bine că nu şi-a răpit din timpul atât de scurt pe care şi-l petrece lângă dumneavoastră pentru a-mi scrie. E sănătoasă, vă ascultă

sfaturile şi se gândeşte cu drag la mine. E tot ce doresc. Mi-am amintit de ea prin dumneavoastră. Mă simt fericită. N-o duc prea rău cu sănătatea şi totuşi slăbesc mereu.

Cu bine. Nu mai am hârtie şi sunt nevoită să închei. Toate cele bune.

Baptistine.

P.S. Cumnata dumneavoastră se află tot aici, împreună cu cei tineri. Nepoțelul dumneavoastră e încântător. Ştiți că împlineşte în curând cinci ani? Ieri a văzut un cal cu genunchere şi a întrebat: „Ce are la genunchi?” E atât de drăguț, mititelul! Frățiorul lui târăşte o mătură veche prin casă ca pe-o trăsură şi strigă: „Hi!...”

Precum se vede din această scrisoare, cele două femei ştiau să se supună felului de viață al episcopului, cu darul deosebit al femeii care-l înțelege pe bărbat mai bine decât se poate înțelege el însuşi. Cu înfățişarea sa blândă şi nevinovată, care nu se dezmințea niciodată, episcopul de Digne săvârşea uneori fapte mari, îndrăznețe, uimitoare, fără să pară că-şi dă seama. Femeile tremurau, dar îl lăsau în pace. Uneori doamna Magloire încerca o mustrare înainte, dar niciodată în

timpul sau după săvârşirea faptei. Nu-l stingheream niciodată, nici măcar cu un semn, într-o acțiune începută. În anumite clipe, fără să fie nevoie să le-o spună, când poate nici el însuşi nu-şi dădea seama, atât de desăvârşită era simplicitatea sa, simțeau în chip nelămurit că se purta ca un adevărat episcop. Atunci nu mai erau decât două umbre în casă. Îl slujeau cu cea mai mare supunere şi, dacă pentru a-i fi pe plac trebuiau să dispară, dispăreau. Îşi dădeau seama, ca o admirabilă delicatețe de instinct, că anumite stăruințe pot stânjeni. De aceea, chiar când îl socoteau în primejdie, înțelegeau, dacă nu gândul, cel puțin firea lui şi nu-l mai sâcâiau cu grija lor. Îl încredințau lui Dumnezeu.

De altminteri, Baptistine spunea, cum s-a văzut mai sus, că sfârşitul fratelui ei va fi şi sfârşitul ei. Doamna Magloire nu spunea asta, dar o ştia.

X – Episcopul în fața unei lumi necunoscute

La puțină vreme după data scrisorii citate în paginile de mai înainte, el săvârşi – de-ar fi să dăm crezare spuselor oraşului – o faptă mult mai primejdioasă decât plimbarea prin

munții împânziți de bandiți.

Lângă Digne, la țară, trăia un om în singurătate. Omul acesta, s-o spunem fără înconjur, era un fost convențional[34]. Se numea G.

Mica populație din Digne, vorbea despre convenționalul G. cu un fel de groază: „Un convențional! Vă dați seama ce-i asta?” Ăştia existau pe vremea când lumea se tutuia şi-şi zicea: „Cetățene!” Omul acesta era un fel de monstru. Nu votase chiar pentru moartea regelui, dar aproape. Era *quasi* regicid. Fusese un ins cumplit. Cum se face că, după întoarcerea principilor legitimi, omul ăsta nu fusese dat pe mâna justiției? Nu i s-ar fi tăiat capul, dacă vreți; trebuie să fim miloşi, fie; dar măcar exilul pe viață! O pildă, în sfârşit! Etc., etc. De altfel, mai era şi ateu, ca toți cei de teapa lui.

Flecăreli de gâşte pe socoteala unui vultur. Era oare un vultur acest G.? Da, dacă ținem seama de înspăimântătoarea lui singurătate. De vreme ce nu votase pentru moartea regelui, nu fusese trecut pe lista celor exilați şi putuse să rămână în Franța.

Locuia la trei sferturi de oră de oraş, depar-

[34] Membru al Convențiunii Naționale din timpul Revoluției Franceze.

te de orice aşezare omenească, departe de orice drum, în nu ştiu ce adâncitură pierdută într-o vâlcea sălbatică. Se spunea că avea acolo un petec de pământ, o văgăună, o vizuină. Nici vecini, nici chiar trecători. De când se adăpostea în vâlceaua lui, poteca ce ducea într-acolo fusese năpădită de iarbă. Se vorbea despre locul acela ca despre casa călăului.

Totuşi, episcopul se gândea şi, din când în când, privea în zare spre locul în care un pâlc de arbori arăta unde e vâlceaua bătrânului convențional, şi-şi spunea: „Acolo se află un suflet stingher”. Iar în sinea lui adăuga: „Trebuie să mă duc să-l văd”. Dar trebuie, să mărturisim că gândul acesta, firesc la prima vedere, i se părea, după o clipă de chibzuială, ciudat şi imposibil, aproape respingător. Căci, de fapt, el împărtăşea părerea generală şi convenționalul îi inspira, fără să-şi dea prea bine seama, acel sentiment care este un fel de hotar al urii şi pe care-l exprimă atât de bine cuvântul „dezgust”. Totuşi, o oaie râioasă îl poate oare speria pe păstor? Nu. Dar ce oaie! Bunul episcop era nedumerit. Uneori o pornea într-acolo, apoi se întorcea. Într-o zi, în sfârşit, se răspândi zvonul în oraş că un fel de ciobănaş, care-l

slujea pe convenționalul G. în bârlogul său, venise să caute un doctor, că bătrânul nelegiuit trăgea să moară, că începuse să paralizeze şi că nu avea să mai apuce ziua de mâine. „Slavă Domnului!” spuneau unii.

Episcopul îşi luă toiagul, îşi puse mantia, din pricina anteriului prea uzat, cum am mai spus, dar şi din cauza vântului de seară care începea să sufle, şi porni.

Soarele apunea, atingând aproape zarea, când episcopul ajunse la locul blestemat. Îşi dădu seama, cu oarecare emoție, că se află lângă vizuină. Sări un şanț, trecu printr-un gard de mărăcini, sări un pârleaz, intră într-o grădiniță părăginită, înaintă câțiva paşi cu destulă îndrăzneală şi deodată, în fundul paraginii, după nişte mărăcinişuri înalte, zări văgăuna. Era un fel de cocioabă foarte joasă, sărăcăcioasă, micuță şi curată, acoperită cu viță de vie.

În fața uşii, într-un scaun vechi cu roți – care e jilțul țăranului – şedea un om cu părul alb, care zâmbea la soare. Lângă bătrân stătea în picioare un băiețaş – ciobănaşul. Tocmai îi întindea bătrânului o strachină cu lapte.

Pe când episcopul se uita la el, bătrânul glăsui:

— Mulțumesc, zise, nu mai am nevoie de nimic. Şi zâmbetul lui se întoarse dinspre soare la copil.

Episcopul înaintă. La zgomotul pasului său, bătrânul întoarse capul şi pe fața lui se întipări toată uimirea pe care o mai poți încerca după ce-ai trăit o viață întreagă.

— De când sunt aici, zise el, pentru întâia dată vine cineva la mine. Cine sunteți dumneavoastră, domnule?

Episcopul răspunse:

— Mă numesc Bienvenu Myriel.

— Bienvenu Myriel? Am mai auzit numele ăsta. Dumneavoastră vă spune poporul monseniorul Bienvenu?

— Mie.

Bătrânul spuse din nou, schițând un zâmbet:

— În cazul acesta, îmi sunteți episcop?

— Întrucâtva.

— Poftiți, domnule.

Convenționalul îi întinse episcopului mâna, dar episcopul nu i-o dădu, ci se mărgini să spună:

— Mă bucur să văd că m-au amăgit. Nu păreți deloc bolnav.

— Domnule, răspunse bătrânul, sunt pe cale să mă vindec. Tăcu o clipă, apoi spuse: Voi

muri peste trei ceasuri. Pe urmă, adăugă: Sunt nițel doctor; ştiu când se apropie ceasul din urmă. Ieri mi-erau reci numai labele picioarelor; astăzi frigul mi-a ajuns la genunchi; acuma îl simt urcând până la brâu; când va ajunge la inimă, mă voi sfârşi. Ce frumos e soarele, nu-i aşa? Am cerut să fiu adus aici afară, ca să arunc o ultimă privire asupra lucrurilor. Puteți să-mi vorbiți; nu mă oboseşte deloc. Ați făcut bine venind să vedeți un om care trage să moară. E bine ca în asemenea clipe să nu fii singur. Cu toții avem manii; aş fi vrut să apuc răsăritul. Ştiu însă că nu mai am decât trei ceasuri. O să se înnopteze. La urma urmei, ce importanță are? Să sfârşeşti nu-i mare lucru. Nu-i nevoie neapărat să fie ziuă. Nu-i nimic. Voi muri sub cerul înstelat. Bătrânul se întoarse spre ciobănaş: Tu, du-te de te culcă! Ai stat de veghe toată noaptea. Eşti obosit.

Băiatul intră în colibă.

Bătrânul îl urmări cu privirea şi adăugă, ca şi cum ar fi vorbit singur:

— Pe când el o să doarmă, eu am să mor. Somnul lui poate fi bun vecin cu somnul meu.

Episcopul nu era atât de mişcat cum s-ar fi putut crede. I se părea că nu simte prezența

lui Dumnezeu în felul acesta de a muri. La drept vorbind – pentru că micile contradicții ale sufletelor mari se cer deopotrivă scoase la iveală – el, care cu alt prilej râdea cu atâta poftă când i se spunea „înălțimea sa”, era oarecum jignit că nu i se spune „monseniore” şi era cât pe ce să spună şi el „cetățene”. Avea o poftă de familiaritate ursuză, destul de obişnuită la medici şi la preoți, dar cu care el nu era deprins. La urma urmei, omul acesta, convenționalul acesta, reprezentantul poporului, fusese pe vremuri atotputernic; pentru întâia dată, poate, în viața lui, episcopul se simți pornit să fie aspru.

Convenționalul îl privea totuşi cu o cordialitate sfioasă, din care se putea desprinde toată umilința celui ce se află în pragul morții.

La rândul său, episcopul, deşi de obicei se ferea să se lase mânat de curiozitate, care, după el, era vecină cu jignirea, nu se putea împiedica de a-l privi pe convențional cu o atenție care, nefiind izvorâtă din simpatie, i-ar fi fost poate luată în nume de rău de conştiința sa, dacă s-ar fi aflat în fața oricărui alt om. Un convențional, însă, i se părea oarecum un om pus în afara legii, scos chiar şi din legea milei.

Liniştit, cu capul sus, cu glas răsunător, G. era unul dintre acei octogenari puternici care stârnesc uimirea fiziologului. Revoluția a avut mulți oameni dintr-ăştia, pe măsura epocii. Ghiceai în acest bătrân un om încercat. Deşi atât de aproape de moarte, îşi păstrase înfățişarea unui om sănătos. Avea în căutătura lui limpede, în vorba lui răspicată, în mişcarea vânjoasă a umerilor, ceva care alunga moartea. Azrael, îngerul mahomedan al morții, s-ar fi întors din drum, crezând c-a greşit uşa. G. părea că moare pentru că voia să moară. Era o agonie de bunăvoie. Numai picioarele îi erau țepene. Pe acolo îl încleştau umbrele. Picioarele îi erau moarte şi reci, iar capul trăia cu toată puterea vieții şi părea învăluit în lumină. G. semăna în această grea clipă cu regele acela din povestea orientală, jumătate carne, jumătate marmură.

Lângă el era o piatră. Episcopul se aşeză. Îi vorbi fără înconjur.

— Vă felicit, spuse el pe un ton de dojană. N-ați votat totuşi pentru moartea regelui.

Convenționalul păru că nu bagă de seamă subînțelesul amar al cuvântului „totuşi”. Răspunse. Zâmbetul îi pierise cu totul de pe față.

— Nu vă grăbiți să mă felicitați, domnule.

Am votat pieirea tiranului.

Era un glas neînduplecat, faţă-n faţă cu un glas aspru.

— Ce vreţi să spuneţi? zise episcopul.

— Vreau să spun că există un tiran al omului: ignoranţa. Am votat pieirea acestui tiran. Tiranul ăsta a născocit regalitatea, care e stăpânirea dobândită prin fals, pe când ştiinţa e autoritatea cucerită prin adevăr. Omul nu trebuie să fie guvernat decât de ştiinţă.

— Şi de conştiinţă, adăugă episcopul.

— E acelaşi lucru. Conştiinţa e cantitatea de ştiinţă înnăscută pe care o avem în noi.

Monseniorul Bienvenu asculta, oarecum nedumerit, felul acesta de a vorbi, foarte nou pentru el.

Convenţionalul urmă:

— Cât despre Ludovic al XVI-lea, am spus nu. Nu mă cred îndreptăţit să ucid un om; dar mă simt dator să stârpesc răul. Am votat sfârşitul tiranului. Adică sfârşitul prostituţiei pentru femeie, sfârşitul sclaviei pentru bărbat, sfârşitul întunericului pentru copil. Votând pentru republică, am votat pentru toate astea. Am votat pentru fraternitate, pentru unire, pentru lumină. Mi-am dat sprijinul la prăbuşirea prejudecăţilor şi a greşelilor. Năruirea greşelilor şi a prejudecăţilor aduce

lumină. Noi am doborât lumea cea veche, iar lumea cea veche, hârdău plin de mizerii, revărsându-se asupra omenirii, s-a schimbat într-o urnă de fericire.

— Fericire îndoielnică, spuse episcopul.

— Ați putea spune fericire tulburată; iar astăzi, după întoarcerea fatală a trecutului care se numeşte 1814, fericire apusă. Vai! N-am ştiut să mergem până la capăt, recunosc; am dărâmat vechiul regim în fapte, dar nu l-am putut desființa cu totul în gândurile oamenilor. Nu-i de ajuns să înăbuşim abuzurile; trebuie să schimbăm moravurile. Moara nu mai este, dar vântul tot mai suflă.

— Ați dărâmat. A dărâma poate fi de folos; dar nu mă încred într-o dărâmare pornită din mânie.

— Dreptul nu e străin de mânie, domnule episcop, iar mânia dreptului e un element de progres. Orice s-ar spune, Revoluția Franceză e cel mai mare pas înainte al omenirii. Imperfectă, poate, dar sublimă. A scos la iveală toate problemele sociale. A îmblânzit spiritele; a liniştit, a potolit, a luminat; a făcut să se reverse pe pământ valuri de civilizație. A fost bună. Revoluția Franceză e încoronarea omenirii.

Episcopul nu se putu opri de-a murmura:

— Da? ’93!

Convenționalul se îndreptă în scaun cu o solemnitate aproape lugubră şi, atât cât poate striga un muribund, strigă:

— Aha! ’93! Aici e aici! Mă aşteptam la asta. Un nor s-a îngrămădit vreme de o mie cinci sute de ani. După cincisprezece veacuri s-a revărsat. Faceți procesul trăsnetului.

Episcopul simți, fără să-şi mărturisească poate, că fusese atins. Totuşi se stăpâni. Răspunse:

— Judecătorul vorbeşte în numele justiției; preotul vorbeşte în numele milei, care nu-i altceva decât o justiție mai nobilă. Trăsnetul nu poate greşi. Şi adăugă, privindu-l țintă pe Convențional: Ludovic al XVII-lea[35]?

Convenționalul întinse mâna şi-l apucă pe episcop de braț:

— Ludovic al XVII-lea! Poftim! După cine plângeți! După un copil nevinovat? Atunci, fie! Plâng şi eu împreună cu dumneavoastră. După vlăstarul regal? Dați-mi voie să mă

[35] Fiul lui Ludovic al XVI-lea, dispărut în condiții misterioase după executarea părinților săi. Regaliştii, duşmani ai revoluției burgheze, l-au socotit rege „legitim” după moartea tatălui său.

gândesc. Pentru mine, fratele lui Cartouche[36], copil nevinovat, spânzurat de subsuori în Piața Grève, până ce şi-a dat sufletul, pentru singura crimă că a fost fratele lui Cartouche, nu e mai puțin vrednic de compătimire decât nepotul lui Ludovic al XV-lea, copil nevinovat, martirizat în turnul Templului pentru singură crimă de-a fi fost nepotul lui Ludovic al XV-lea.

Domnule, spuse episcopul, nu-mi plac aceste apropieri de nume.

— Cartouche? Ludovic al XV-lea? Pentru care dintre ei protestați?

Urmă o clipă de tăcere. Episcopului începuse să-i pară rău că venise şi totuşi ceva de neînțeles îl făcea să se simtă uşor zdruncinat.

Convenționalul adăugă:

— O, părinte, nu vă place crudul adevăr. Lui Isus îi plăcea. Punea mâna pe bici şi curăța templul. Biciul lui plin de fulgere ştia să spună cele mai crunte adevăruri. Când striga: *Sinite parvulos*[37]...nu făcea nicio deosebire între copii. Nu s-ar fi sfiit să pună alături de moştenitorul lui Barabbas[38] pe moştenito-

---

[36] Bandit parizian, tras pe roată în 1721.

[37] Lăsați copiii...(lat.)

[38] După legenda evanghelică, criminal con-

rul lui Irod[39]. Domnule, nevinovăția e ea însăşi propria-i cunună. Nevinovăția n-are nevoie să fie princiară. E tot atât de augustă în zdrențe, ca şi împodobită cu crini.

— Aşa e! spuse episcopul cu o voce înceată.

— Mai departe, urmă convenționalul G., ați pomenit de Ludovic al XVII-lea. Să ne înțelegem. Îi plângem pe toți nevinovații, pe toți martirii, pe toți copiii, pe cei de jos, ca şi pe cei de sus? Sunt de aceeaşi părere. Dar atunci, v-am mai spus, trebuie să ne întoarcem înainte ce ’93, iar lacrimile noastre trebuie să înceapă să curgă înainte de Ludovic al XII-lea. Voi plânge pentru vlăstarele regale împreună cu dumneavoastră, cu condiția ca şi dumneavoastră să plângeți cu mine vlăstarele poporului.

— Îi plâng pe toți, spuse episcopul.

— Deopotrivă! exclamă G., şi dacă balanța

---

temporan cu Isus, eliberat din închisoare în cinstea paştelui evreiesc, fariseii preferând ca el să fie salvat de la moarte pentru a obține de la Ponțiu Pilat condamnarea lui Isus.

[39] Numele a doi regi ai Iudeii. Lui Irod, zise cel Mare, evangheliile îi atribuie uciderea pruncilor din Bethleem; Irod Antipas, fiul lui, ar fi avut – după legenda biblică – un rol activ în crucificarea lui Isus.

trebuie să încline, să fie de partea poporului. Prea a suferit mult.

Urmă iar o scurtă tăcere. De astă dată o rupse convenționalul. Se ridică într-un cot, își prinse obrazul între degete, aşa cum facem fără să vrem atunci când punem întrebări sau când ne gândim, şi se adresă episcopului cu o privire plină de toate puterile agoniei. Fu aproape ca o explozie:

— Da, domnule, prea mult a suferit poporul. Şi-n definitiv, de asta ați venit aici, ca să mă descoaseți şi să-mi vorbiți de Ludovic al XVII-lea? Eu nu vă cunosc. De când mă aflu prin părțile astea, am trăit singur în ograda asta, fără să ies vreodată pe-afară, fără să văd pe altcineva decât pe băiatul care mă îngrijeşte. Numele dumneavoastră, e drept, a ajuns cam nedesluşit până la mine şi, trebuie să recunosc, într-o lumină prielnică; dar asta nu înseamnă nimic. Oamenii îndemânatici au atâtea mijloace de-a câştiga încrederea celor simpli! Dar, fiindcă veni vorba, n-am auzit huruitul trăsurii dumneavoastră; ați lăsat-o, desigur, dincolo de tufiş, la răspântie. Nu vă cunosc, vă spun. Mi-ați spus că sunteți episcopul, dar asta nu mă lămureşte câtuşi de puțin asupra dumneavoastră. Într-un cuvânt, vă repet întrebarea: cine sunteți? Un

episcop, adică un prinț al bisericii, un personaj aurit, cu blazon, cu avere şi cu venituri însemnate – episcopia din Digne are un venit fix de cincisprezece mii de franci şi zece mii de franci din venituri întâmplătoare, în total douăzeci şi cinci de mii de franci – cu bucătării şi cu servitorime în livrea; sunteți unul dintre aceia care se hrănesc bine, care mănâncă vineri păsări, care se fudulesc în trăsuri de gală cu lachei în față şi la spate, care stau în palate şi merg numai pe sus, în numele Domnului care mergea cu picioarele goale. Sunteți un prelat; aveți venituri, palate, cai, valeți, masă îmbelşugată, toate desfătările vieții; le aveți toate astea ca şi alții şi, ca şi alții, vă bucurați de ele; foarte bine; dar asta spune prea mult, sau nu spune nimic; pe mine nu mă luminează asupra valorii dumneavoastră reale şi adevărate, asupra dumneavoastră care veniți probabil cu gândul de a-mi aduce mântuirea. Cu cine stau de vorbă? Cine sunteți?

Episcopul lăsă capul în jos şi răspunse:

— *Vermis sum*[40]!

— Vierme cu trăsură! mormăi convenționalul.

---

[40] Sunt un vierme (lat.).

Era rândul convenţionalului să fie trufaş şi al episcopului să se arate umil.

Episcopul spuse cu blândeţe:

— Domnule, fie şi-aşa! Dar lămureşte-mă: întrucât trăsura mea, care e la doi paşi dincolo de copaci, întrucât masa mea îmbelşugată şi păsările pe care le mănânc vineri, întrucât veniturile mele de douăzeci şi cinci de mii de franci, întrucât palatul meu şi lacheii pe care-i am, dovedesc că mila nu-i o virtute, că iertarea nu-i o datorie şi că ’93 n-a fost cumplit?

Convenţionalul îşi trecu mâna pe frunte ca pentru a alunga un nor.

— Înainte de a vă răspunde, zise el, vă rog, să mă iertaţi. Am greşit, domnule. Vă aflaţi la mine, sunteţi oaspetele meu. Trebuie să fiu politicos. Dumneavoastră discutaţi ideile mele; se cuvine să mă mărginesc a combate raţionamentele dumneavoastră. Bogăţiile şi desfătările dumneavoastră sunt argumente pe care le am împotriva dumneavoastră în discuţie, dar nu-i frumos să mă folosesc de ele. Vă făgăduiesc că n-am s-o mai fac.

— Vă mulţumesc, spuse episcopul.

G. continuă:

— Să ne întoarcem la lămurirea pe care mi-o cereţi. Unde am rămas? Ce spuneaţi? Că

’93 a fost cumplit?

— Da, cumplit! zise episcopul. Ce credeți despre Marat, care bătea din palme în fața ghilotinei?

— Ce credeți despre Bossuet care binecuvânta persecuțiile religioase?

Răspunsul era aspru, dar mergea drept la țintă, cu siguranța unei săgeți. Episcopul tresări; nu-i veni în minte nicio ripostă, dar se simțea jignit de felul cum fusese pomenit numele lui Bossuet. Chiar şi spiritele superioare au idolii lor şi uneori se simt parcă rănite de lipsa de respect a logicii.

Convenționalul începuse să gâfâie; respirația agitată a agoniei, amestecată cu suflul din umbră, îi tăia glasul; privirea însă îi era cu desăvârşire lucidă. Continuă:

— Aş vrea să mai spun încă ceva. În afară de revoluție – care, privită în întregul ei, este o uriaşă afirmație omenească – ’93, vai! e o replică. Îl găsiți cumplit, dar toată monarhia, domnule? Carrier[41] e un bandit; dar ce nume

[41] Deputat în Convențiunea Națională, trimis la Nantes cu puteri discreționare pentru a lua măsuri împotriva revoltei vandeene, i-a nimicit pe contrarevoluționari.

îi dați lui Montrevel[42]? Fouquier-Tinville[43] e un ticălos, dar ce părere aveți despre Lamoignon-Bâville?[44] Miallard[45] groaznic, dar Salux Tavannes[46], mă rog? Moş Duchesne[47] e feroce, dar ce epitet îmi veți găsi pentru moş Letellier[48]? Jordan-Coupe--

---

[42] Mareşal sub Ludovic al XIV-lea; a participat la persecuțiile împotriva protestanților.

[43] Acuzator public al Tribunalului revoluționar în 1792–1794.

[44] Guvernator civil al Languedocului; intendat sub Ludovic al XIV-lea; a instituit teroarea împotriva comisarzilor, țărani calvinişti revoltați în munții Ceveni.

[45] Luptător în vremea revoluției burgheze din Franța. A participat la luarea Bastiliei.

[46] Guvernator al Burgundiei pe vremea războaielor religioase din Franța (secolul al XVI-lea). Persecutor crunt al protestanților, a fost unul din sfetnicii Caterinei de Medicis care au îndemnat-o la măcelul calviniştilor din noaptea Sfântului Bartholomeu (1572).

[47] Poreclă a lui Jacques Hibert (după titlul ziarului său *Le Père Duchesne*), iacobin, unul dintre revoluționarii cei mai consecvenți.

[48] Iezuit, confesor al lui Ludovic al XIV-lea, pe care l-a îndemnat la persecuții religioase.

Tête[49] e un monstru, dar mai mic decât domnul marchiz de Louvois[50]. Domnule, domnule, o plâng pe Marie-Antoinette, arhiducesă şi regină, dar o plâng şi pe biata hughenotă care, în 1685, sub Ludovic cel Mare, domnule, pe când îşi alăpta copilul, a fost legată, goală până la brâu, de un stâlp, şi copilul ținut la distanță; sânul i se umplea de lapte şi inima de spaimă; micuțul, galben şi flămând, vedea sânul, trăgea să moară şi țipa; iar călăul îi spunea femeii, care era şi mamă şi doică: „Leapădă-te!”, punând-o să aleagă între moartea copilului şi moartea conştiinței. Ce spuneți de acest chin al lui Tantal[51] aplicat unei mame? Domnule, țineți minte lucrul acesta: Revoluția Franceză a avut rosturile ei. Înverşunarea ei va fi iertată de viitor.

---

[49] Revoluționar din Provansa, renumit pentru severitatea cu care reprima comploturile regaliste.

[50] Ministru de război al lui Ludovic al XIV-lea, cunoscut prin cruzimile sale; organizatorul persecuțiilor crunte împotriva, calviniştilor.

[51] Aluzie la o legendă mitologică, după care Tantal, rege al Lydiei, fusese condamnat de zei să sufere în infern de foame şi sete, fără a şi le putea potoli, fiindcă apa şi fructele spre care îşi întindea mâinile se retrăgeau la apropierea lor.

Urmarea ei e o lume mai bună. Loviturile ei cele mai grozave au adus o mângâiere neamului omenesc. E de ajuns. Mă opresc; prea am dreptate. De altfel, mă sfârşesc. Şi, fără să se mai uite la episcop, convenţionalul îşi încheie gândul cu aceste cuvinte liniştite: Da, brutalităţile progresului se numesc revoluţii. Când li se pune capăt, recunoaştem că neamul omenesc a fost zgâlţâit, dar a înaintat.

Convenţionalul nu-şi dădea seama că luase cu asalt, una după alta, toate întăriturile lăuntrice ale episcopului. Mai rămăsese totuşi una, şi de pe această ultimă poziţie de rezistenţă a monseniorului Bienvenu porniră cuvintele în care se vădea din nou aproape toată asprimea de la început:

— Progresul trebuie să creadă în Dumnezeu. Binele nu poate avea slujitori nelegiuiţi. Ateul e un rău cârmuitor de oameni.

Bătrânul reprezentant al poporului nu răspunse. Avu un fior. Se uită la cer şi o lacrimă se ivi încetişor în umbra genelor.

Când pleoapa fu plină, lacrima se prelinse pe obrazul pământiu şi el spuse, aproape bâiguind, încet, ca şi cum şi-ar fi vorbit lui însuşi, cu ochii pierduţi în gol!

— O, tu, ideal, numai tu exişti!

Episcopul simţi un fel de zguduire ce nu se

poate descrie.

După o scurtă tăcere, bătrânul ridică un deget spre cer şi spuse:

— Infinitul există. E-acolo. Dacă infinitul n-ar avea eul său, eul ar fi hotarul său; n-ar mai fi infinit: cu alte cuvinte, n-ar mai exista. El însă există. Deci are eul său. Acest eu al infinitului e Dumnezeu.

Muribundul rostise aceste ultime cuvinte cu glas tare şi cu înfiorarea extazului, ca şi cum ar fi văzut pe cineva. După ce vorbi, ochii i se închiseră. Sforțarea îl sleise. Se vedea că trăise într-o clipă cele câteva ceasuri pe care le mai avea de trăit. Ceea ce spusese îl apropiase de moarte. Clipa supremă sosea.

Episcopul înțelese; trebuia să se grăbească; venise ca preot; de la răceala cea mai mare trecu treptat la emoția cea mai adâncă; se uită la ochii închişi, luă mâna bătrână, zbârcită şi înghețată, şi se plecă asupra muribundului.

— Ceasul acesta e ceasul Domnului. Nu credeți c-ar fi păcat să ne fi întâlnit în zadar?

Convenționalul deschise din nou ochii. Pe fața lui se întipărise o expresie gravă şi întunecată.

— Domnule episcop, spuse el, cu o încetineală care se datora poate mai degrabă

mândriei sufleteşti decât slăbirii puterilor, mi-am petrecut viața în meditație, studiu şi contemplare. Aveam şaizeci de ani când țara m-a chemat şi mi-a cerut să mă ocup de treburile publice. M-am supus. Se petreceau abuzuri; le-am combătut. Existau tiranii; le-am nimicit. Existau drepturi şi principii; le-am proclamat şi propovăduit. Teritoriul era cotropit; l-am apărat. Franța era amenințată; i-am dat pieptul meu drept scut. N-am fost bogat; sunt sărac. Am fost unul dintre conducătorii statului; pivnițele Tezaurului erau atât de pline, încât a fost nevoie să se proptească zidurile, gata să se năruiască sub povara aurului şi argintului; eu luam masă cu un franc şi zece centime în strada l’Arbre Sec. I-am ajutat pe oropsiți, i-am alinat pe suferinzi. Am sfâşiat pânza altarului, e drept, dar am făcut-o pentru a pansa rănile patriei. Am susținut întotdeauna mersul înainte al omenirii spre lumină şi m-am împotrivit adesea progresului necruțător. Când s-a ivit prilejul, mi-am sprijinit adversarii, pe voi. Era la Peteghem, în Flandra, acolo unde regii merovingieni îşi aveau palatele de vară, o mânăstire a urbaniştilor, mânăstirea Sainte-Claire din Beaulieu; am salvat-o în 1793. Mi-am făcut datoria după puterile mele şi am

făcut tot binele pe care l-am putut face. După aceea am fost izgonit, hărţuit, urmărit, persecutat, ponegrit, batjocorit, huiduit, blestemat, proscris. De ani de zile, cu părul albit, simt că oamenii se cred îndreptăţiţi să mă dispreţuiască; pentru mulţimea neştiutoare am înfăţişarea unui blestemat şi, fără să duşmănesc pe nimeni, primesc singurătatea urii. Acum am optzeci şi şase de ani; mor. Ce vreţi de la mine?

— Binecuvântarea! spuse episcopul.

Şi îngenunche.

Când episcopul ridică privirea, faţa convenţionalului se înseninase. Îşi dăduse sfârşitul.

Episcopul se întoarse acasă, copleşit de nu se ştie ce gânduri. Petrecu toată noaptea în rugăciuni. A doua zi, câţiva curioşi încercară să-i vorbească despre convenţionalul G.; el se mărgini să le arate cerul. De-atunci dragostea şi mila lui faţă de nevoiaşi şi de suferinzi spori. Orice aluzie la „bătrânul scelerat G.” îl făcea să cadă într-o tulburare neobişnuită. Nimeni n-ar fi putut spune că trecerea acestui spirit prin faţa spiritului său şi răsfrângerea acestei mari conştiinţe într-a sa nu-l ajutaseră întrucâtva să se apropie de desăvârşire. Fireşte, această „vizită duhovnicească” fu un bun prilej de clevetiri pentru diferitele

tabere din localitate. „Trebuia oare să se ducă un episcop la căpătâiul unui astfel de muribund? De bună seamă, nu putea fi vorba de o convertire. Toţi revoluţionarii sunt nişte eretici. Atunci de ce s-a dus? Ce-a căutat acolo? S-a dus numai din curiozitate, împins de diavol.”

Într-o zi, o văduvă de neam, din soiul obraznic care se credea spiritual, i se adresă cu o vorbă de duh:

— Monseniore, lumea se întreabă când veţi purta şi înălţimea-voastră boneta roşie.

— O! O! Iată o culoare buclucaşă, răspunse episcopul. Din fericire, cei care o dispreţuiesc la bonetă, o venerează la pălărie!...

XI – O rezervă

Am risca foarte mult să ne înşelăm dacă am deduce de-aici că monseniorul Bienvenu era un „episcop filosof” sau un „preot patriot”. Întâlnirea, sau ceea ce s-ar putea numi apropierea lui de convenţionalul G., îi lăsase un fel de uimire care-l făcuse şi mai blajin. Atâta tot.

Deşi monseniorul Bienvenu n-a fost câtuşi de puţin om politic, e poate locul să arătăm aici, foarte pe scurt, atitudinea lui faţă de

evenimentele de pe atunci, presupunând că monseniorul Bienvenu se va fi gândit vreodată să aibă vreo atitudine. Să ne întoarcem, deci, cu câțiva ani în urmă. Puțin după înălțarea domnului Myriel la rangul de episcop, împăratul îl făcuse baron al imperiului, împreună cu mai mulți alți episcopi. Arestarea papei s-a petrecut, cum se ştie, în noaptea de 5 spre 6 iulie 1809; cu prilejul acesta, domnul Myriel a fost chemat de Napoleon la sinodul episcopilor din Franța şi din Italia, care fusese convocat la Paris. Sinodul s-a ținut la Notre-Dame şi s-a întrunit pentru întâia dată la 15 iunie 1811 sub preşedinția domnului cardinal Fesch[52]. Domnul Myriel făcea parte dintre cei nouăzeci şi cinci de episcopi care răspunseseră inițiativei. Dar n-a luat parte decât la o singură şedință şi la trei sau patru conferințe restrânse. Episcop al unei eparhii de munte, trăind în mijlocul naturii, în simplitate rustică şi lipsuri, părea să aducă, printre aceste eminente personaje, idei care schimbau temperatura adunării. Se întoarse în grabă la Digne. Fu descusut asupra acestei întoarceri pripite şi el răspunse:

---

[52] Un unchi al lui Napoleon I, care l-a folosit ca diplomat şi l-a făcut arhiepiscop de Lyon.

— Îi stinghheream. Le aduceam aerul de afară. Le făceam impresia unei uşi deschise.
Altă dată spuse:
— Ce vreți? Monseniorii ăştia sunt prinți. Eu nu-s decât un episcop de țară.
Adevărul e că displăcuse. Printre alte ciudățenii, într-o seară, pe când se găsea la unul dintre colegii săi cei mai de vază, merse până acolo încât spuse:
— Frumoase pendule! Frumoase covoare! Frumoase livrele! Grozav trebuie să stinghereaască. O! Eu n-aş vrea să am tot prisosul ăsta care să-mi strige mereu în urechi: „Sunt oameni care mor de foame! Sunt oameni care îngheață de frig! Sunt săraci! Sunt atâția săraci!”...
În treacăt fie zis, ura împotriva luxului nu-i o ură întemeiată. Ura aceasta ar trebui să cuprindă şi ura împotriva artelor. Totuşi, pentru oamenii bisericii, în afară de cheltuieli de reprezentare şi de ceremonii, luxul e o greşeală. Pare că dovedeşte deprinderi nu tocmai caritabile. Un preot n-are rost să fie bogat. Preotul trebuie să fie cât mai aproape de săraci. Ar putea pleca urechea neîncetat, zi şi noapte, la toate amărăciunile, la toate nenorocirile, la toate mizeriile, dacă n-ar cunoaşte prin el însuşi, cât de cât, sfânta mi-

zerie, ca praful stârnit de muncă? Ne-am putea închipui un om lângă jeratic căruia să nu-i fie cald? Ne-am putea închipui un muncitor care lucrează fără-ncetare la un cuptor şi care să n-aibă niciun fir de păr ars, nicio unghie înnegrită, niciun strop de sudoare, nicio urmă de fum pe față? Cea dintâi dovadă a milei la un preot, şi mai ales la un episcop, e sărăcia.

Iată, fără îndoială, ce gândea domnul episcop din Digne.

N-ar trebui să se creadă, de altfel, că împărtăşea, în anumite chestiuni delicate, ceea ce noi numim „ideile secolului”. Nu se prea amesteca în certurile teologice ale zilei şi trecea sub tăcere chestiunile care compromit biserica şi statul; dar dacă cineva şi-ar fi dat osteneala, ar fi descoperit că era mai mult *ultramontan* decât *galican*[53]. Întrucât facem un portret şi nu vrem să ascundem nimic, suntem nevoiți să adăugăm că a rămas nepăsător la prăbuşirea lui Napoleon. Începând din 1813, a aderat la toate manifestările osti-

[53] *Ultramontan*, catolic partizan el subordonării bisericii din Franța autorității papei chiar în chestiunile laice, administrative; *galicanii* sunt partizanii independenței administrative a bisericii catolice din Franța.

le sau le-a aplaudat. A refuzat să-l vadă la întoarcerea sa din insula Elba şi s-a ferit să ordone în eparhia sa rugăciuni publice pentru împărat în timpul celor o sută de zile.

În afară de sora sa, domnişoara Baptistine, mai avea doi fraţi: unul general, celălalt prefect. Le scria destul de des amândurora. Păstră oarecare răceală faţă de primul, câtăva vreme, deoarece, pe când comanda în Provence, pe vremea debarcării, de la Cannes[54], generalul se pusese în fruntea a o mie două sute de oameni şi pornise pe urmele împăratului, în aşa fel încât să-l facă scăpat. Corespondenţa lui rămăsese mai caldă faţă de celălalt frate, fostul prefect, un om cinstit şi demn, care trăia retras la Paris, în strada Cassette.

Monseniorul Bienvenu avusese deci şi el cândva spirit de partid, ceasul lui de amărăciune, zbuciumul lui. Umbra pasiunilor trecătoare se abătu şi asupra acestui suflet mare şi blând, preocupat de problemele eternităţii. Fireşte un om ca el nu trebuia să aibă

---

[54] Cele „o sută de zile”, au început cu sosirea lui Napoleon în Franţa din insula Elba, locul primului său exil. Debarcarea a avut loc între Cannes şi Fréjus, pe coasta provansală (martie 1815).

păreri politice. Să nu fim înțeleşi greşit; nu confundăm aşa-zisele „păreri politice” cu marea aspirație spre progres, cu sublimul crez patriotic, democratic, omenesc, care, în zilele noastre, trebuie să alcătuiască fondul oricărei minți generoase. Fără să intrăm în adâncul unor lucruri care nu au decât o legătură indirectă cu subiectul cărții de față, vom spune doar atât: ar fi fost frumos ca monseniorul Bienvenu să nu fi fost regalist şi ca privirea lui să nu se fi abătut nicio singură clipă de la contemplarea senină, care, pe deasupra tuturor frământărilor omeneşti, vede strălucind cele trei lumini neprihănite: Adevărul, Dreptatea, Mila.

Recunoscând totuşi că Dumnezeu nu-l făcuse pe monseniorul Bienvenu pentru vreo funcție politică, am fi înțeles şi admirat protestul în numele dreptului şi al libertății, opoziția mândră, rezistența primejdioasă şi dreaptă față de atotputernicul Napoleon. Dar ceea ce ne place față de cei ce se înalță, ne place mai puțin față de cei ce cad. Ne place lupta atâta vreme cât există primejdie; şi, în orice caz, numai luptătorii din prima clipă au dreptul să fie răzbunătorii din urmă. Cel ce n-a fost acuzator îndărătnic în epoca prosperității, trebuie să tacă în fața prăbuşi-

rii. Denunțătorul succesului e singurul judecător firesc al căderii. În ceea ce ne priveşte, atunci când providența intră în joc şi loveşte, o lăsăm să-şi vadă de treabă. Anul 1812 începe să ne descurajeze. În 1813, rupând cu laşitate tăcerea, acel corp legislativ taciturn, încurajat de un şir de catastrofe, ne-a stârnit indignarea şi ar fi fost o greşeală să aplaudăm; în 1814, în fața mareşalilor trădători, în fața senatului care trecea de la o ticăloşie la alta, insultând după ce divinizase, în fața idolatriei care da înapoi scuipându-şi idolul, era o datorie să întorci capul; în 1815, când marile dezastre pluteau în aer, când Franța simțea fiorul catastrofei apropiate, când se întrezări un Waterloo deschis sub paşii lui Napoleon – dureroasa aclamație adresată de armată şi de popor unui osândit al sorții n-avea nimic ridicol şi, făcând toate rezervele asupra despotului, o inimă ca a episcopului din Digne n-ar fi trebuit să nesocotească ceea ce era măreț şi mişcător în îmbrățişarea fierbinte, pe marginea prăpastiei, dintre o mare națiune şi un om mare.

Dar în afară de asta, a fost, în orice împrejurare, drept, sincer, cumsecade, inteligent, simplu şi demn, binefăcător şi binevoitor, ceea ce este tot o binefacere. Era un preot,

un înțelept, un om întreg. Trebuie să recunoaştem că, şi în atitudinea politică pe care i-am reproşat-o şi pe care suntem porniți s-o judecăm cu asprime, el a fost îngăduitor şi uşor de înduplecat, poate chiar mai mult decât noi înşine.

Portarul primăriei fusese pus acolo de împărat. Era un fost subofițer din vechea gardă, combatant de la Austerlitz, bonapartist convins. Îi scăpau din când în când bietului om cuvinte nechibzuite, pe care legea de atunci le socotea „expresii sedițioase". De când profilul imperial dispăruse de pe Ordinul Legiunii de onoare, nu se mai îmbrăca „în uniformă", cum spunea el, ca să nu fie silit să-şi pună decorația. Scosese el singur cu pietate efigia imperială de pe crucea dată de Napoleon; rămăsese pe ea o gaură pe care n-a încercat s-o astupe niciodată. „Mai bine mor, spunea el, decât să port pe piept cele trei broaşte[55]". Îşi bătea joc în gura mare de Ludovic al XVII-lea. „Un bătrân gutos cu ghetre englezeşti, spunea el. Ducă-se în Prusia cu barba lui de capră!" Era fericit că putea uni într-o singură imprecație cele două lucruri

[55] Cele trei flori de crin, emblemă a Burbonilor.

ce-i erau mai nesuferite: Prusia şi Anglia. Făcu atâtea pozne, încât îşi pierdu postul. Se pomeni zvârlit pe drumuri, fără pâine, cu nevastă şi copii. Episcopul îl chemă la el, îl mustră cu blândeţe şi-l numi uşier la catedrală. În eparhie domnul Myriel era adevărat păstor, prietenul tuturor.

După nouă ani, monseniorul Bienvenu se bucura în oraşul Digne, mulţumită faptelor sale bune şi blândeţii sale, de o veneraţie caldă, filială. Purtarea lui chiar faţă de Napoleon a fost înţeleasă şi iertată în chip tacit de către popor, care-şi adora împăratul, dar care-şi iubea şi episcopul.

XII – Singurătatea Monseniorului Bienvenu

Pe lângă un episcop se află mai întotdeauna un pâlc de preoţi mărunţi, ca un stol de tineri ofiţeri în jurul unui general. Sunt cei pe care fermecătorul sfânt Francisc din Sales[56] îi numeşte undeva „pui de preoţi". Orice ca-

---

[56] Episcop francez (1567–1622), autorul unei cărţi de propagandă catolică, *Introducere în cucernicie*, foarte citită în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

rieră are aspiranții săi, care fac alai celor ajunşi. Nu există putere care să nu aibă anturajul ei; nu există avere care să nu aibă curtenii ei. Cei ce vor să-şi facă un viitor roiesc în jurul prezentului strălucitor. Orice metropolă are statul său major. Orice episcop cu oarecare influență are pe lângă el o echipă de heruvimi seminarişti, care fac strajă şi păstrează ordinea în palatul episcopal şi care stau de gardă în jurul zâmbetului monseniorului. A fi pe placul unui episcop înseamnă pentru un subdiacon a fi cu piciorul în scară. Trebuie să-ți croieşti drum. Apostolatul nu disprețuieşte canonicatul.

Aşa cum în alte domenii există oameni cu vază, în biserică există ranguri mari. Aceştia sunt episcopii cu trecere, bogați, cu venituri mari, dibaci, acceptați de lume, ştiind desigur să se roage, dar ştiind să şi ceară, silind fără mustrări de conştiință o întreagă eparhie să facă anticameră, trăsură de unire între sacristie şi diplomație, mai mult prelați decât episcopi. Fericiți cei ce le câştigă încrederea! Bucurându-se de credit, ei fac să curgă în jurul lor – asupra celor prevenitori şi a celor favorizați şi peste întreg acest tineret care ştie să placă – parohiile grase, veniturile canonice, arhidiaconatele, duhovniciile şi func-

țiile la catedrale, în aşteptarea demnităților episcopale. Înaintând ei înşişi, înlesnesc ascensiunea sateliților lor; e un întreg sistem solar în mişcare. Strălucirea lor se răsfrânge şi asupra suitei. Belşugul lor se fărâmițează în culise sub formă de mici şi mănoase promoții. Cu cât e mai mare eparhia patronului, cu atât e mai grasă parohia favoritului. Şi, pe urmă, Roma e aproape. Un episcop care se pricepe să ajungă arhiepiscop ştie ce are de făcut ca să ajungă cardinal, te introduce în conclav[57], intri în sinodul curții papale, primeşti mantia episcopală, iată-te auditor, camerier al papei, monsenior, şi de la înălțime la eminență nu mai e decât un pas, iar între eminență şi sanctitate nu mai e decât deşertăciunea unui vot. Orice tichie poate visa să se schimbe în tiară. Preotul e singurul om din zilele noastre care poate ajunge în chip firesc rege; şi ce rege! Rege suprem! De aceea, ce pepinieră de aspirații e un seminar! Câți copii sfioşi de cor, câți preoți tineri nu poartă scris pe frunte semnul norocului. Ambiția, se numeşte pe sine vocație; cine ştie? Poate cu bună credință, înşelându-se

[57] Adunarea cardinalilor catolici care alege un nou papă.

singură, cu toată cucernicia.

Modest, sărac, deosebit, monseniorul Bienvenu nu era socotit printre pontifi. Se vedea asta din lipsa desăvârşită a tinerilor preoţi din jurul lui. Se ştia că la Paris „n-a avut nicio trecere”. Niciun viitor deosebit nu părea să-l aştepte pe bătrânul singuratic. Niciun mugure al ambiţiei nu se încumeta să înflorească în umbra sa. Canonicii şi marii săi vicari erau nişte bătrâni cumsecade, oameni din popor, ca şi el, zăvoriţi, ca şi el, în această eparhie fără perspective de cardinalat şi care semănau cu episcopul lor, cu singura deosebire că ei erau sfârşiţi, iar el era desăvârşit. Era atât de vădită imposibilitatea de a face carieră pe lângă monseniorul Bienvenu, încât, abia ieşiţi din seminar, tinerii hirotonisiţi de el luau recomandaţii de la arhiepiscopii din Aix sau din Auch şi plecau în grabă într-acolo. Căci, în definitiv, repetăm, ne place să fim săltaţi. Un sfânt care trăieşte într-o abnegaţie fără măsură înseamnă o vecinătate primejdioasă; ar putea să transmită prin molipsire o sărăcie fără leac, înţepenirea articulaţiilor necesare înaintării – într-un cuvânt, mai multă renunţare decât e de dorit; şi oamenii se feresc de virtutea asta râioasă. Aşa se explică izolarea mon-

seniorului Bienvenu. Trăim într-o societate întunecată. A reuşi, iată învățătura care se prelinge picătură cu picătură din corupția atotstăpânitoare.

În treacăt fie zis, succesul e ceva destul de respingător. Falsa lui asemănare cu meritul îi înşală pe oameni. Pentru mulțime izbânda este aproape totuna cu superioritatea. Succesul se confundă cu talentul, caută să înşele istoria. Singuri Iuvenal şi Tacit mai mârâie. În vremea noastră, o filosofie aproape oficială a intrat slugă la el, poartă livreaua succesului şi face slujba de anticameră. Să reuşeşti, asta-i învățătura! Prosperitatea presupune capacitate. A câştiga la loterie, iată iscusința. Cine triumfă e venerat. Naşte-te într-o zodie bună şi nu-ți mai trebuie nimic.

Ai noroc, ai totul; eşti fericit, lumea te crede mare. În afară de cinci sau şase mari excepții, care fac strălucirea unui secol, admirația contemporanilor nu e altceva decât miopie. Poleiala e aur! Poți să fii primul venit, nu-i nimic, dacă parvii. Omul de rând e un bătrân Narcis care se adoră pe sine şi care aplaudă vulgaritatea. Însuşirile alese, grație cărora poți fi Moise, Eschyl, Dante, Michelangelo sau Napoleon, sunt atribuite de către mulțime, dintr-odată şi prin aclamații, oricui îşi

atinge ținta într-un domeniu oarecare. Fie că un notar ajunge deputat, că un fals Corneille a scris *Tiridate*[58], că un eunuc ajunge să stăpânească un harem, că un Prudhomme[59] militar câştigă din întâmplare bătălia hotărâtoare a unei epoci, că un farmacist a născocit nişte tălpi de carton pentru armata din Sambre-et-Meuse şi-şi asigură, cu acest carton vândut drept piele, un venit de patru sute de mii de franci, fie că un negustor de mărunțişuri îmbrățişează camăta şi-o face să fete şapte-opt milioane, al căror părinte e el şi-a căror mamă e ea, fie că un predicator ajunge episcop prin fonfăiala lui, că un administrator de casă mare e atât de bogat, la plecarea din serviciu, încât ajunge ministru de finanțe – oamenii numesc asta geniu, tot aşa cum numeşte frumusețe figura lui

[58] *Tiridate*, rege al Armeniei şi aliat al romanilor (secolul al III-lea), a devenit eroul unei tragedii a lui Campistron, autor dramatic francez de la sfârşitul secolului al XVII-lea. La Victor Hugo numele lui este adesea folosit ca simbol al epigonilor fără talent. A fost într-adevăr un imitator servil, în stil mai ales, al lui Corneille şi Racine.

[59] Erou al cărții lui Henry Monnier, *Memoriile lui Joseph Prudhomme* – tipul burghezului mărginit şi mulțumit de sine.

Mousquenton[60] şi majestate gâtul vânjos al lui Claudiu[61]. Ei confundă constelaţiile de pe bolta cerului cu stelele pe care le imprimă labele raţelor în nămolul mlaştinii.

XIII – Ce credea

Din punct de vedere al ortodoxiei, nu va fi nevoie să-l cercetăm pe domnul episcop din Digne. În faţa unui astfel de suflet, nu putem simţi decât respect. Conştiinţa celui drept trebuie crezută pe cuvânt. De altfel, ţinând seama de anumite naturi, admitem posibilitatea dezvoltării tuturor frumuseţilor virtuţii omeneşti într-o credinţă diferită de a noastră.

Ce credea el despre cutare dogmă sau despre cutare mister? Tainele sufletului omenesc nu le cunoaşte decât mormântul, unde sufletele intră goale. Suntem însă încredinţaţi că niciodată dificultăţile credinţei nu erau rezolvate de el prin ipocrizie. Diamantul nu poate putrezi, credea din toată pute-

---

[60] Clovn din timpul restauraţiei, celebru prin urâţenia lui.

[61] Împărat roman (41-54).

rea sufletului său. *„Credo in Patrem*[62]*!”* exclama el adesea, găsind de altminteri în faptele bune toată mulțumirea de care avea nevoie conştiința şi care-ți spune în şoaptă: „Faci voia Domnului!”

Ceea ce ne credem datori să notăm este că, în afară de – ca să zicem aşa – şi dincolo de credința sa, episcopul dovedea un surplus de iubire. Din pricina lui, *quia multum amavit*[63] era socotit vulnerabil de către „oamenii serioşi”, de către „persoanele grave”, de către „oamenii cu judecată”; locuțiuni alese ale tristei noastre lumi, în care egoismul primeşte cuvântul de ordine de la pedantism. Ce era acest surplus de iubire? Era o bunăvoință senină revărsată asupra oamenilor şi care, cum am mai spus, ajungea uneori până la lucruri. Nu ştia ce e dispretul. Era îngăduitor cu făpturile Domnului. Orice om, chiar şi cel mai bun, are într-însul o asprime de care nu-şi dă seama şi pe care o păstrează față de animale. Episcopul din Digne nu cunoştea asprimea aceasta, proprie totuşi multor preoți. Nu mergea până la mila brahmanului, dar părea că meditase asupra acestor cuvin-

[62] Cuvintele cu care începe simbolul credinței.
[63] Pentru că a iubit mult (lat.).

te ale ecleziastului: „Ştim noi oare unde se duce sufletul animalelor?” Aspectele urâte, deformările instinctului nu-l tulburau şi nu-l indignau. Îl mişcau, îl înduioşau aproape. Îngândurat, părea că se străduieşte să afle, dincolo de viaţa aparentă, cauza, explicaţia, scuza. Părea, uneori, că-i cere lui Dumnezeu uşurări de pedeapsă. Examina fără mânie, cu ochiul lingvistului care descifrează un pergament, cantitatea de haos care mai dăinuieşte în natură. Starea aceasta de spirit îl făcea uneori să spună lucruri stranii. Într-o dimineaţa se afla în grădină; credea că e singur, dar sora lui îl urma fără ca el s-o fi văzut: deodată, se opri şi privi ceva pe jos; era un păianjen mare, negru, păros, îngrozitor. Sora lui îl auzi spunând:

— Biata vietate! Nu-i vina ei!...

De ce n-am aminti aceste copilării aproape divine ale bunătăţii? Copilării, fie! Dar astfel de copilării sublime au avut şi sfântul Francisc din Assisi şi Marc Aureliu[64]. Într-o zi, şi-a scrântit un picior pentru că n-a vrut să strivească o furnică. Aşa trăia acest om drept.

[64] Împărat roman din dinastia Antoninilor (sec. II), tip de suveran literat şi filozof. A lăsat nişte *Cugetări* de inspiraţie stoică.

Uneori adormea în grădină şi atunci nimeni nu era mai vrednic de respect.

Monseniorul Bienvenu fusese cândva – dacă ar fi să dăm crezare celor ce se povesteau despre tinerețea şi chiar despre maturitatea lui – un om pasionat şi poate violent.

Nespusa-i bunătate nu era atât un instinct natural, cât mai cu seamă rezultatul unei convingeri nestrămutate, filtrată în inima sa de-a lungul vieții şi asimilată treptat, gând cu gând; căci, într-un caracter, ca şi într-o stâncă, se găsesc găuri pe care le fac picăturile de apă care cad mereu în acelaşi loc. Urmele acestea nu se pot şterge; astfel de formațiuni nu se pot sfărâma.

În 1815 – parcă am mai spus-o – împlinea şaptezeci şi cinci de ani, dar nu părea să aibă mai mult de şaizeci. Nu era înalt; era plinuț şi, ca să slăbească, făcea bucuros lungi plimbări pe jos; avea mersul sigur şi spinarea foarte puțin adusă, amănunt din care n-avem de gând să tragem nicio concluzie. Grigore al XVI-lea, la optzeci de ani, se ținea drept şi zâmbea, ceea ce nu-l împiedica să fie un episcop rău. Monseniorul Bienvenu avea ceea ce poporul numeşte „un cap frumos”, dar atât de simpatic încât uitai că e frumos.

Când vorbea cu acea voioşie copilărească –

unul din darurile lui despre care am mai pomenit – te simţeai în largul tău lângă el; părea că din toată făptura lui ţâşneşte bucurie. Obrazul lui rumen şi proaspăt, toţi dinţii lui albi, pe care şi-i păstrase şi pe care şi-i arăta când râdea, îi dădeau acea înfăţişare senină şi plăcută, care te face să spui despre cineva: „E un om de treabă!”, iar despre un bătrân: „E un unchiaş cumsecade!” Ne amintim că impresia asta o făcuse şi asupra lui Napoleon. Când îl vedeai pentru întâia dată, nu părea într-adevăr decât un om cumsecade. Dar dacă stăteai câteva ceasuri aproape de el, şi dacă-l surprindeai cât de puţin căzând pe gânduri, unchiaşul cumsecade se transfigura încet-încet, luând nu ştiu ce înfăţişare impunătoare. Fruntea lui lată şi serioasă, măreaţă, datorită părului său alb, devenea şi mai măreaţă când medita. Bunătatea lui îi dădea majestate, fără ca bunătatea să înceteze a străluci. Încercai ceva din emoţia pe care ţi-ar da-o vederea unui înger surâzător, care-şi desface încet aripile, fără a conteni să zâmbească. Respectul, un respect ce nu se poate exprima în cuvinte, te copleşea treptat şi-ţi ajungea la inimă; simţeai atunci că ai în faţa ta una din acele făpturi puternice, încercate şi îngăduitoare, a căror

minte e atât de superioară, încât nu poate fi decât plină de blândețe.

După cum s-a văzut, rugăciunea, oficierea slujbelor religioase, milostenia, mângâierea celor năpăstuiți, cultivarea unui petic de pământ, iubirea aproapelui, cumpătarea, ospitalitatea, renunțarea, încrederea, studiul, munca îi umpleau fiecare zi din viață. Îi umpleau – iată cuvântul potrivit – căci, fără îndoială, fiecare zi a episcopului era toată plină de gânduri bune, de vorbe bune, de fapte bune. Totuşi, ea nu era întreagă, dacă vremea rece sau ploioasă îl împiedica, seara – când cele două femei plecau la culcare – să petreacă un ceas sau două în grădină, înainte de a se culca şi el. Părea că e un fel de ritual al lui, să se pregătească de culcare meditând în fața marelui spectacol al cerului înstelat. Uneori, dacă cele două bătrâne nu dormeau, îl auzeau la ore destul de târzii din noapte plimbându-se încet pe alei. Stătea acolo, singur, numai cu el însuşi, recules, liniştit, plin de cuvioşie, comparându-şi seninătatea inimii cu seninătatea văzduhului, emoționat în întuneric de măreția vizibilă a constelațiilor şi de măreția invizibilă a lui Dumnezeu, deschizându-şi sufletul gândurilor care vin din necunoscut. În clipele acelea,

dăruindu-şi inima la ora când florile nopții îți dăruiesc parfumul, aprins ca o făclie în mijlocul nopții înstelate, lăsându-se dus de extaz în centrul strălucirii universale a creației, n-ar fi putut nici el însuşi să spună ce se petrecea în sufletul său; simțea ceva care-şi lua zborul dintr-însul şi ceva care cobora în el, misterios schimb al abisurilor sufletului cu abisurile nemărginirii!...

Se gândea la măreția şi la prezența lui Dumnezeu; la veşnicia viitoare, straniu mister; şi la veşnicia trecută, mister şi mai straniu; la toate infiniturile care se desfăşurau sub ochii săi în toate direcțiile; şi, fără să caute să înțeleagă înțelesul, privea. Nu-l cerceta pe Dumnezeu, se lăsa uluit de el. Urmărea aceste minunate ciocniri dintre atomi, care dau formă materiei, dezvăluie energiile, creează individualitățile în unitate, proporțiile în întindere, ceea ce nu se poate număra în infinit şi, prin lumină, face să se nască frumusețea.

Aceste ciocniri se ivesc şi dispar fără încetare. Ele sunt viața şi moartea.

Se aşeza pe o bancă de lemn, rezemată de o boltă de viță părăginită, şi se uita la stele printre siluetele plăpânde şi pipernicite ale pomilor săi roditori. Sfertul acela de pogon,

sădit atât de sărăcăcios, atât de plin de dărăpănături şi de şoproane, îi era drag şi-i era de ajuns.

Ce-i mai trebuia acestui bătrân, care-şi petrecea puţinele clipe de răgaz, ce i le lăsa viaţa, între grădinărit ziua şi contemplare noaptea? Colţul ăsta îngrădit, având cerul drept tavan, nu-i era oare de ajuns ca să-l poată slăvi pe Domnul, rând pe rând, în operele lui cele mai încântătoare, ca şi în operele lui cele mai sublime? Nu era asta totul – ce-ar fi putut să mai dorească? O grădiniţă ca să se plimbe şi nemărginirea ca să viseze. Jos – ceea ce se poate semăna şi culege; sus – ceea ce se poate studia şi contempla; un mănunchi de flori pe pământ şi toate stelele de pe cer.

XIV – Ce gândea

Un ultim cuvânt.

Deoarece amănunte de acest fel ar putea, mai ales în momentul de faţă, să dea episcopului din Digne – ca să ne servim de o expresie la modă – o anumită fizionomie „panteistă”, lăsând să se creadă fie spre defăimarea, fie spre lauda sa, că avea una din acele filosofii personale caracteristice secolului nos-

tru, care încolțesc uneori în spiritele singuratice, se ridică şi cresc într-însele, gata să înlocuiască religiile – ținem să arătăm că nimeni dintre cei care l-au cunoscut pe monseniorul Bienvenu nu s-ar fi socotit îndreptățit să creadă, aşa ceva. Lumina acestui om era propria sa inimă. De acolo îi venea înțelepciunea.

Niciun sistem; numai şi numai fapte. Speculațiile încâlcite dau amețeală; nu există nicio dovadă că se avânta cu mintea în apocalipsuri. Apostolul poate fi cutezător, dar episcopul trebuie să fie sfios. El nu s-ar fi încumetat probabil să cerceteze prea mult anumite probleme, rezervate oarecum marilor spirite temerare. La porțile tainelor veghează o spaimă sfântă; deschizăturile lor întunecoase stau căscate, dar ceva îți spune, ție, trecător prin viață, că nu trebuie să intri. Vai celui ce pătrunde acolo! În adâncimile cele mai grozave ale abstracției şi ale speculației pure, geniile situate, ca să spunem aşa, mai presus de dogme, îi propun lui Dumnezeu ideile lor. Rugăciunea lor deschide cu îndrăzneală discuția, închinarea lor pune întrebări. Aceasta e religia directă, plină de îngrijorare şi de răspundere pentru cel ce-i încearcă povârnişurile.

Meditația omenească nu are margini. Ea îşi analizează şi-şi adânceşte propria-i orbire, pe răspunderea ei. S-ar putea chiar spune că, printr-un fel de reacție strălucită, ea uluieşte natura; lumea misterioasă care ne înconjoară dă înapoi ceea ce primeşte şi probabil că cei ce contemplă sunt la rândul lor contemplați. Orice-ar fi, există pe lume oameni – dar oare sunt ei oameni? – care văd desluşit, în fundul zării visurilor, înălțimile absolutului şi care au viziunea cumplită a piscului fără sfârşit. Monseniorul Bienvenu nu era câtuşi de puțin dintre aceştia; monseniorul Bienvenu nu era un geniu. El s-ar fi temut de aceste culmi, de pe care unii, chiar foarte mari, ca Swedenborg şi Pascal, au alunecat în demență. Fără îndoială, asemenea visuri grozave îşi au folosul lor moral, şi pe căile acestea spinoase ne apropiem de perfecțiunea ideală. Episcopul lua drumul cel mai scurt: *Evanghelia*.

Nu încerca să facă din patrafirul său mantia lui Ilie[65]; nu proiecta lumina viitorului

[65] Nu-şi lua, adică, aere de profet, de inspirat, de făcător de minuni. Lui Ilie, profet evreu, *Vechiul Testament* îi atribuie diverse minuni, printre care despicarea apelor Iordanului cu mantia lui făcută vălătuc.

peste rostogolirea furtunoasă a evenimentelor; nu încerca să facă din licărirea lucrurilor flacără; n-avea nimic de profet, n-avea nimic de mag. Sufletul acesta umil iubea; atâta tot.

Poate că ridica rugăciunea până la năzuințe supraomeneşti; dar niciodată nu te rogi şi nu iubeşti prea mult; şi dacă rugăciunea care depăşeşte textele ar fi o erezie, atunci sfânta Tereza şi sfântul Ieronim ar fi eretici.

Se pleca asupra celui ce geme şi asupra celui ce-şi dă duhul. Universul îi apărea ca un uriaş trup bolnav; descoperea pretutindeni febra, iscodea peste tot suferința şi, fără a căuta să dezlege enigma, se străduia să oblojească rana. Temuta privelişte a creațiunii făcea să se nască în el duioşia; nu căuta decât să găsească pentru el însuşi, şi să insufle şi altora, cel mai bun mijloc de-a compătimi şi de-a alina. Pentru acest preot bun şi ales, tot ce există alcătuia un motiv permanent de tristețe care se cerea mângâiată.

Sunt oameni care lucrează la descoperirea aurului; el lucra la descoperirea milei. Mina lui era mizeria universală.

Durerea de pretutindeni era pentru el prilej de veşnică bunătate. „Iubiți-vă unii pe alții!" Socotea că asta-i totul; nu dorea nimic mai mult; aceasta era toată doctrina lui.

Într-o zi, omul acela care se credea „filosof”, senatorul despre care am mai vorbit, îi spuse episcopului:

— Dar uitați-vă în jurul dumneavoastră: toți se războiesc între ei; cel mai tare este cel mai deştept. Preceptul dumneavoastră: „Iubiți-vă unii pe alții!” e o prostie.

— Ei bine, răspunse monseniorul Bienvenu fără gust de sfadă, dacă e o prostie, sufletul trebuie să se închidă într-însa ca perla într-o scoică.

El se închidea deci şi trăia într-însa, găsindu-şi astfel mulțumirea deplină, lăsând deoparte marile probleme care atrag şi care înspăimântă, perspectivele de nepătruns ale abstracțiunii, adâncurile metafizicii, toate abisurile care, laolaltă, îl duc pe apostol spre Domnul, pe necredincios spre neant: destinul, binele şi răul, războiul omului împotriva semenului său, conştiința omenească, gândirea amorțită a animalelor, transformarea prin moarte, recapitularea vieților intrate în mormânt, altoirea de neînțeles a unor iubiri succesive pe acelaşi eu, esența, substanța, Nilul şi Ensul[66], sufletul, natura, libertatea,

[66] Mic afluent al Dunării, în Austria, în contrast cu un fluviu uriaş ca Nilul.

necesitatea, probleme ameţitoare, nedumeriri sinistre în care se zbat arhanghelii uriaşi ai minţii omeneşti, prăpăstii grozave, pe care Lucreţiu, Manu[67], sfântul Pavel şi Dante le contemplă cu acei ochi scăpărători care, privind ţintă infinitul, fac parcă să răsară stelele.

Monseniorul Bienvenu nu era decât un om care privea din afară lucrurile misterioase, fără să le cerceteze îndeaproape, fără să le tulbure, fără să-şi neliniştească mintea cu ele, păstrând în suflet respectul adânc al necunoscutului.

[67] Personaj legendar căruia i se atribuie *Legea lui Manu*, expunere a religiei brahmane din India.

CARTEA A DOUA
CĂDEREA ÎN PĂCAT

I – După o zi de drum

În primele zile ale lunii octombrie 1815, cam cu un ceas înainte de apusul soarelui, un drumeț intră în orăşelul Digne. Puținii locuitori care se aflau în acea clipă la ferestre sau în pragul caselor se uitau la acest călător cu un fel de îngrijorare. Greu să întâlneşti un trecător cu o înfățişare mai păcătoasă. Era un bărbat de statură mijlocie, îndesat şi voinic, în puterea vârstei. Să tot fi avut vreo patruzeci şi şase sau patruzeci şi opt de ani. O şapcă cu cozorocul de piele pleoştit îi ascundea în parte fața arsă de soare şi leoarcă de sudoare. Prin cămaşa de pânză neînălbită, groasă, prinsă la gât cu o mică ancoră de argint, i se vedea pieptul păros; avea o cravată răsucită ca o frânghie, panta-

loni albaştri de doc, roşi, jerpeliți, cu un genunchi peticit şi cu altul găurit, o bluză veche, cenuşie, zdrențuită, cârpită la unul din coate cu o bucată de postav verde prinsă cu sfoară; în spate purta o raniță plină, închisă bine, nouă-nouță; în mână, un ciomag lung, noduros; în picioarele fără ciorapi avea ghete țintuite; capul tuns şi barbă mare. Năduşeala, arşița, mersul pe jos, praful, adăugau ceva respingător acestei arătări.

Deşi ras în cap, părul, care începuse să-i crească, era zbârlit şi părea că n-a mai fost tuns în ultimul timp.

Nu-l cunoştea nimeni. Nu era, desigur, decât un trecător. De unde venea? Dinspre miazăzi. Ori, poate, de pe țărmurile mării. Căci îşi făcea intrarea în Digne pe acelaşi drum pe care, cu şapte luni mai-nainte, trecuse şi împăratul Napoleon mergând de la Cannes spre Paris. Omul mersese, desigur, toată ziua. Părea foarte obosit. Nişte femei din târgul cel vechi, care se află în partea de jos a oraşului, îl văzură oprindu-se sub copacii din bulevardul Gassendi şi bând apă la fântâna din capătul promenadei. Trebuie să-i fi fost tare sete, căci nişte copii, care se luaseră după el, îl văzură oprindu-se din nou, la două sute de paşi mai departe, ca să bea apă

şi de la fântâna din piața târgului.

Ajuns la colțul străzii Poichevert, coti la stânga şi se îndreptă spre primărie. Intră acolo şi ieşi după un sfert de ceas. Un jandarm şedea lângă poartă, pe banca de piatră pe care se urcase la 4 martie generalul Drouot ca să citească mulțimii înspăimântate proclamația din golful Juan[1]. Omul îşi scoase şapca şi-l salută cu umilință pe jandarm.

Fără să-i răspundă la salut, jandarmul se uită cu atenție la el, îl urmări câtva timp cu privirea, pe urmă intră în localul primăriei.

Pe atunci se afla la Digne un han frumos, cu firma *La crucea lui Colbas*. Hanul acesta era ținut de un oarecare Jacquin Labarre, om bine văzut în oraş, pentru că se înrudea cu un alt Labarre, care ținea la Grenoble hanul *La trei delfini* şi care slujise în corpul călăuzelor[2]. Când a debarcat împăratul, s-a vorbit mult prin partea locului despre hanul *La trei delfini*. Se, spunea că generalul Bertrand[3]

---

[1] Golf pe coasta mediteraneană a Franței, unde a debarcat Napoleon la 1 martie 1815, când s-a înapoiat din insula Elba.

[2] *Les guides* (ghizi, călăuze), era un corp de elită din armata lui Napoleon.

[3] General al imperiului, neclintit în credința sa față de Napoleon; l-a urmat în insula Elba, apoi în

travestit în cărăuş, venise de multe ori acolo, în luna ianuarie, împărţind decoraţii soldaţilor şi napoleoni cu nemiluita burghezilor. Adevărul e că, intrând în Grenoble, împăratul refuzase să locuiască în palatul prefecturii. Şi, mulţumindu-i primarului, îi spusese: „Mă duc la un om de treabă pe care-l cunosc!” Şi se dusese *La trei delfini*. Gloria aceasta a lui Labarre de *La trei delfini* se răsfrângea, la douăzeci şi cinci de leghe, depărtare, asupra lui Labarre de *La crucea lui Colbas*. Se spunea despre el în oraş: „E văr cu cel din Grenoble”.

Omul se îndreptă spre hanul acesta, care era cel mai bun din regiune. Intră în bucătăria care dădea de-a dreptul spre drum. Toate cuptoarele erau aprinse, un foc mare pâlpâia vesel în sobă. Hangiul care era în acelaşi timp şi bucătar, trecea foarte preocupat de la vatră la tingiri, pregătind o masă minunată unor căruţaşi care se auzeau râzând şi vorbind zgomotos într-o odaie alăturată. Cine a călătorit, ştie că nimeni nu mănâncă mai bine decât căruţaşii.

O marmotă[4] grasă, nişte potârnichi albe şi

---

insula Sfânta Elena.

[4] Mamifer rozător din Alpi, de mărimea unui

nişte cocoşi sălbatici se învârteau într-o frigare lungă în fața focului; pe plită fierbeau doi crapi mari din lacul Sauzet şi un păstrăv din lacul Alloz.

Hangiul, auzind că se deschide uşa şi că intră un nou-venit, spuse, fără să-şi ia ochii de la cuptor:

— Ce doreşte domnul?

— Să mănânc şi să mă culc! rosti omul.

— Nimic mai uşor! răspunse hangiul. În clipa aceea întoarse capul, măsură dintr-o aruncătură de ochi toată înfățişarea călătorului, şi adăugă: Cu plată!…

Omul scoase o pungă mare de piele din buzunarul bluzei şi răspunse:

— Am bani.

— Atunci vă stăm la dispoziție! spuse hangiul.

Omul îşi băgă punga în buzunar, îşi scoase ranița şi o puse jos, lângă uşă, rămase cu ciomagul în mână şi se aşeză pe un scăunel lângă foc. Digne e situat în munți. Serile de octombrie sunt friguroase acolo.

Între timp, tot umblând de colo până colo, hangiul trăgea cu coada ochiului la călător.

— Îmi dați să mănânc? întrebă omul.

---

iepure.

— Numaidecât, spuse hangiul.

Pe când noul-venit se încălzea, întors cu spatele, vrednicul hangiu Jacquin Labarre scoase din buzunar un creion, apoi rupse un colț dintr-un ziar vechi care se afla pe o mescioară, lângă fereastră. Scrise vreo două rânduri pe marginea albă, îndoi peticul de hârtie, fără să-l lipească, şi-l dădu unui băiat, care părea că-i serveşte totodată ca ajutor la bucătărie şi ca argat. Hangiul îi şopti ceva la ureche băiatului, care porni în goană spre primărie.

Călătorul nu văzuse nimic din toate astea.

Întrebă din nou:

— Îmi dați odată să mănânc?

— Numaidecât, zise hangiul.

Copilul se întoarse. Aducea hârtia înapoi. Hangiul o desfăcu grăbit, ca unul care aşteaptă un răspuns. Păru că citeşte cu atenție, apoi clătină din cap şi rămase o clipă pe gânduri. În sfârşit, se întoarse spre călătorul care părea cufundat într-o meditație nu prea senină.

— Domnule, spuse el, nu vă pot găzdui.

Omul se ridică pe jumătate.

— Cum, vă e teamă că n-am să plătesc? Vreți să plătesc înainte? V-am spus doar că am bani.

— Nu-i vorba de asta.
— Atunci?
— Dumneata ai bani...
— Da, spuse omul.
— Dar eu, spuse hangiul, n-am nicio odaie.
Omul răspunse liniştit:
— Lăsaţi-mă în grajd.
— Nu pot.
— De ce?
— De abia au loc caii.
— Atunci, spuse iar omul, o să mă aciuez într-un colţ al podului. O mână de paie mi-e de ajuns. O să vorbim după-masă.
— Nu-ţi pot da masa.
Cuvintele acestea, spuse pe un ton măsurat, dar hotărât, i se părură foarte grave călătorului. Se ridică.
— Ei, asta-i bună! Dar eu mor de foame. Umblu de azi-dimineaţă. Am făcut douăsprezece leghe. Plătesc. Vreau să mănânc.
— Nu am nimic! spuse hangiul.
Omul izbucni în râs şi se întoarse spre vatră şi spre cuptoare.
— Nimic? Dar astea ce-s?
— Sunt comandate.
— De cine?
— De domnii căruţaşi.
— Câţi sunt?

— Doisprezece.

— E de mâncare aici pentru douăzeci.

— Au comandat şi-au plătit totul dinainte.

Omul se aşeză din nou şi spuse fără a ridica vocea:

— Sunt la han, mi-e foame şi rămân.

Hangiul se plecă atunci la urechea lui şi-i spuse pe un ton care-l făcu să tresară:

— Pleacă!

Călătorul stătea încovoiat în clipa aceea şi împingea, cu vârful ghintuit al bâtei sale, nişte cărbuni aprinşi în foc. Se întoarse repede şi, când deschise gura să răspundă, hangiul îl privi drept în ochi şi adăugă tot în şoaptă:

— Ascultă, să lăsăm vorba. Vrei să-ți spun pe nume? Te cheamă Jean Valjean. Vrei să-ți spun acum cine eşti? Când te-am văzut intrând, am bănuit ceva. Am întrebat la primărie şi iată ce mi s-a răspuns. Ştii să citeşti? Spunând acestea, îi întinse străinului, despăturită, hârtia care făcuse drumul de la han la primărie şi de la primărie la han. Omul aruncă o privire. Hangiul adăugă după o scurtă tăcere: Am obiceiul să fiu politicos cu toată lumea. Pleacă!

Omul lăsă capul în jos, îşi ridică ranița de pe podea şi plecă. Apucă pe strada principa-

lă. Mergea înainte, la întâmplare, lipindu-se de case, ca un om umilit şi trist. Nu întoarse capul deloc. Dacă s-ar fi uitat înapoi, l-ar fi văzut pe hangiul de *La crucea lui Colbas* în pragul uşii, înconjurat de toți călătorii care trăseseră la han şi de toți trecătorii de pe stradă, vorbind cu aprindere şi arătându-l cu degetul. Din privirile bănuitoare şi speriate ale grupului şi-ar fi dat seama că, în curând, sosirea lui va fi evenimentul de seamă al întregului oraş.

Nu văzu nimic din toate astea. Oamenii copleşiți nu se uită înapoi. Ei ştiu prea bine că piaza rea îi urmăreşte.

Merse astfel câtăva vreme fără să se oprească, trecând la întâmplare pe străzi pe care nu le cunoştea, uitând de oboseală, cum se întâmplă totdeauna când eşti amărât. Deodată, simți că leşină de foame. Începuse să se întunece. Se uită de jur împrejur, ca să vadă dacă nu descoperă vreun adăpost. Hanul cel frumos era închis pentru el; căuta vreo cârciumă oricât de modestă, o cocioabă oricât de săracă.

Tocmai se aprindea o lumină la capătul străzii; o creangă de pin, atârnată de un stâlp de fier, se contura pe cerul senin al asfințitului. Porni într-acolo.

Era într-adevăr o cârciumă. Cârciuma din strada Chaffaut.

Călătorul se opri o clipă şi se uită prin geam în sala scundă a cârciumii, luminată de-o lampă mică, aşezată pe masă, şi de focul mare din vatră. Câțiva inşi stăteau acolo şi beau. Cârciumarul se încălzea. Flacăra făcea să sfârâie un ceaun de fier atârnat de cârlig. Cârciuma, care era şi un fel de han, avea două uşi. Una dădea spre stradă, cealaltă într-o curticică plină de gunoi.

Călătorul nu se încumetă să intre prin uşa din stradă. Se strecură în curte, se opri din nou, pe urmă apăsă sfios pe clanță şi împinse uşa.

— Cine-i acolo? zise stăpânul.

— Cineva care ar dori să mănânce şi să doarmă.

— Bun. Aici puteți mânca şi puteți dormi.

Călătorul intră. Toți cei care beau, întoarseră capul.

Lampa îl lumina dintr-o parte, focul dintr-alta. Îl cercetară câtva timp cu privirea, pe când îşi scotea ranița.

Cârciumarul îi spuse:

— Uite focul. Mâncarea fierbe în ceaun. Vino să te încălzeşti, prietene.

Se aşeză lângă vatră. Îşi întinse la foc pi-

cioarele amorțite de oboseală. Din ceaun se răspândea un miros plăcut. Pe fața sa, sub şapca pleoştită, nu se putea desluşi decât o uşoară licărire de mulțumire, amestecată cu înfățişarea vrednică de milă pe care-o dă deprinderea de a suferi. Avea, de altminteri, un profil hotărât, energic şi trist. Fizionomia asta era ciudată: părea la început umilă, apoi părea severă. Ochiul lucea sub sprâncene ca un foc sub mărăcini.

Unul dintre oamenii care se aflau la masă era un negustor de peşte, care, înainte de a intra în cârciuma din strada Chaffaut, se dusese să-şi lase calul în grajdul Labarre. Întâmplarea făcuse ca în aceeaşi dimineață să-l întâlnească pe străinul acesta cu mutră suspectă mergând spre Bras d'Asse şi... (am uitat cum îi spune; mi se pare Escoublon). Când se întâlnise cu el, omul, care părea foarte obosit, l-a rugat să-l ia pe şa, dar negustorul îi răspunsese iuțind pasul. Cu o jumătate de ceas mai-nainte, negustorul acesta se afla în grupul care se strânsese în jurul lui Jacquin Labarre şi le povestise chiar el celor de *La crucea lui Colbas* întâlnirea neplăcută din cursul dimineții. De la locul său făcu un semn pe furiş cârciumarului. Acesta veni spre el. Schimbară câteva cuvinte în şoaptă.

Omul căzu iarăşi pe gânduri.

Cârciumarul se înapoie la vatră, puse brusc mâna pe umărul omului şi-i spuse:

— Trebuie să pleci de-aici.

Străinul se întoarse şi răspunse cu blândețe:

— A! Ştiți?

— Da.

— M-au alungat de la hanul celălalt.

— Şi te gonim şi de-aici.

— Unde vreți să mă duc?

— Într-altă parte.

Omul îşi luă bâta şi traista şi plecă. Pe când ieşea, câțiva copii, care-l urmăriseră de *La crucea lui Colbas* şi care păreau că-l aşteaptă, aruncară cu pietre după el. Se întoarse mânios şi-i amenință cu bâta. Copiii se risipiră ca un stol de păsări.

Trecu prin fața închisorii. La poartă atârna un lanț de fier prins de un clopot. Sună. Se deschise o ferestruică.

— Domnule temnicer, spuse el, scoțându-şi respectuos şapca, ați vrea să-mi deschideți şi să mă adăpostiți în noaptea asta?

Un glas răspunse:

— Aici e închisoare, nu e han. Fă ceva ca să fii arestat şi ți se va deschide.

Ferestruica se închise.

Apucă pe o străduță cu multe grădini. Unele nu erau împrejmuite decât cu garduri vii, care înveseleau strada. Printre aceste grădini şi zăplazuri zări o căsuță cu un singur cat, a cărui fereastră era luminată. Se uită pe fereastră, cum făcuse şi la cârciumă. Văzu o odaie mare, spoită cu var, în care se afla un pat acoperit cu pânză înflorată; într-un colț, un leagăn; câteva scaune de lemn şi o puşcă cu două țevi atârnată pe perete. Masa din mijlocul odăii era pusă. O lampă de aramă lumina fața de masă albă, din pânză groasă, cana de cositor, sclipind ca argintul, plină cu vin, şi castronul cafeniu aburind. La masă şedea un bărbat de vreo patruzeci de ani, cu o față veselă şi luminoasă, care sălta un copilaş pe genunchi. Lângă el, o femeie foarte tânără alăpta un alt copil. Tatăl râdea, copilul râdea, iar mama zâmbea.

Străinul rămase o clipă pe gânduri în fața acestei privelişti plăcute şi mângâietoare. Ce se petrecea în sufletul său? Numai el ar fi putut spune. Se gândea probabil că familia aceasta veselă va fi primitoare şi că acolo unde vedea atâta fericire va găsi poate un pic de milă.

Bătu foarte încet în fereastră.

Nu-l auziră.

Bătu din nou.

O auzi pe femeie spunând:

— Bărbate, mi se pare că bate cineva.

— Nu, răspunse soțul.

Bătu a treia oară.

Soțul se sculă, luă lampa, se duse la uşă şi deschise. Era un bărbat înalt, jumătate țăran, jumătate meseriaş. Purta un şorț mare de piele, care-i ajungea până la umărul stâng, cu poala prinsă în brâu şi în care ținea, ca într-un buzunar, tot felul de lucruri: un ciocan, o batistă roşie şi un corn pentru praful de puşcă. Când îşi dădea capul pe spate, cămaşa-i larg deschisă, cu guler răsfrânt, lăsa să se vadă grumazul vânjos, alb şi gol. Avea sprâncene groase, favoriți mari, negri, ochii bulbucați, partea de jos a feței lunguiață şi, pe deasupra, mulțumirea aceea de a se afla la el acasă, care nu se poate descrie.

— Domnule, spuse călătorul, vă cer iertare. Ați putea să-mi dați, contra plată, o farfurie cu supă şi un colț unde să mă culc în şopronul din grădină? Ați vrea? Cu plată!...

— Cine eşti dumneata? întrebă stăpânul locuinței.

Omul răspunse:

— Vin din Puy-Moisson. Am umblat toată ziua. Am făcut douăsprezece leghe. Primiți,

dacă plătesc?

— Nu m-aş da înapoi să adăpostesc pe cineva de treabă care plăteşte, spuse țăranul. Dar de ce nu te duci dumneata la han?

— Nu e loc.

— Ei, aş! Nu se poate! Nu-i nici zi de bâlci, nici zi de târg. Ai fost la Labarre?

— Da.

— Şi?

Călătorul răspunse încurcat:

— Nu ştiu… Nu m-a primit.

— Ai fost la cârciuma din strada Chaffaut?

Încurcătura străinului spori. Îngăimă:

— Nici acolo nu m-au primit.

Pe chipul țăranului se ivi o umbră de bănuială; îl privi pe noul-venit din creştet până-n tălpi şi exclamă cu un fel de înfiorare:

— Nu cumva dumneata eşti acela?…

Mai aruncă o privire asupra străinului, făcu trei paşi înapoi, puse lampa pe masă şi luă puşca din perete.

Între timp, la cuvintele țăranului: „Nu cumva dumneata eşti acela?…” femeia se ridicase, îşi luase cei doi copii în brațe şi fugise repede în spatele bărbatului, privindu-l pe străin cu groază, cu sânul dezgolit, cu ochii înspăimântați, murmurând:

— *Tsomaraude*[5].

Totul se petrecu în mai puțin decât se poate închipui. După ce-l cercetă câteva clipe pe străin, aşa cum te uiți la o năpârcă, stăpânul casei se întoarse spre uşă:

— Pleacă!

— Fie-vă milă! spuse omul. Un pahar cu apă!

— Un glonț de puşcă! spuse țăranul.

Apoi trânti uşa cu putere şi omul îl auzi trăgând două zăvoare mari. După o clipă se închise şi oblonul de la fereastră şi zgomotul drugului de fier care-l fixa străbătu până afară.

Se înnopta din ce în ce. Vântul rece al Alpilor începuse să sufle. La lumina slabă a amurgului, străinul zări într-una din grădinile de pe marginea străzii un fel de bordei mic, ascuns în buruieni. Sări cu hotărâre un gard de lemn şi intră în grădină. Se apropie de bordeiul care avea în loc de uşă o deschizătură îngustă, foarte joasă, semănând cu barăcile pe care le fac cantonierii la marginea drumurilor. Crezu că era într-adevăr baraca unui cantonier. Îi era foame şi frig. Se

---

[5] Expresie dialectală din Alpii francezi, însemnând: tâlhar.

resemnase în ce priveşte foamea, dar avea cel puțin un adăpost împotriva frigului. Barăcile astea nu sunt de obicei ocupate în timpul nopții. Se culcă pe burtă şi se strecură înăuntru. Era cald şi dădu peste un culcuş de paie destul de bun. Rămase o clipă întins acolo, fără să poată face vreo mişcare, atât era de obosit. Pe urmă, pentru că traista din spate îl stânjenea şi-i putea sluji foarte bine drept pernă, începu să desfacă una dintre curele. Atunci se auzi un mârâit sălbatic. Ridică ochii. Capul unui dulău uriaş se contura în umbră, la deschizătura bordeiului.

Nimerise în cuşca unui câine.

Voinic şi curajos, omul puse mâna pe bâtă, îşi făcu din traistă scut şi ieşi din cuşcă cum putu, lărgindu-şi încă găurile zdrențelor de pe el. Ieşi tot aşa şi din grădină, mergând de-a-ndărătelea, silit, ca să țină dulăul la distanță, să mânuiască bastonul în felul pe care maeştrii acestui soi de scrimă îl numesc „roza acoperită”. Când izbuti, nu fără greutate, să treacă iar dincolo de gard şi se găsi din nou în stradă, singur, fără culcuş, fără acoperiş, fără adăpost, alungat până şi din patul ăsta de paie, până şi din cuşca păcătoasă de câine, se prăbuşi pe o piatră. Se spune că un drumeț care tocmai trecea pe-acolo l-ar fi

auzit oftând: „Nu sunt nici măcar un câine!”

Se ridică îndată şi porni iar la drum. Ieşi din oraş, sperând să găsească vreun copac sau vreo claie de fân unde să se adăpostească. Merse astfel câtva timp cu capul plecat. Când se crezu departe de orice aşezare omenească, ridică ochii şi căută în jurul lui. Se afla pe o câmpie; în fața lui se ridica una din acele coline joase, acoperite cu mirişti, care după seceriş seamănă cu nişte capete tunse.

Zarea era întunecată; nu numai de bezna nopții, dar şi din pricina norilor care coborâseră foarte jos, părând că se sprijină chiar pe colină, acoperind tot cerul. Cu toate acestea, cum tocmai răsărea luna, şi la zenit mai plutea o rămăşiță din lumina asfințitului, norii alcătuiau sus pe cer un fel de boltă alburie, de unde abia ajungeau pe pământ câteva raze. Pământul era astfel mai luminat decât cerul, sinistră privelişte, iar colina, de-o formă firavă sărăcăcioasă se contura nedesluşită şi alburie în zarea mohorâtă. Totul era trist, mărunt, jalnic, mărginit. Nimic altceva pe dâmb şi pe câmpie decât un arbore diform, care se încovoia fremătând la câțiva paşi de călător.

Omul, de bună seamă, era departe de-a fi înzestrat cu acele delicate deprinderi ale

minții şi ale sufletului care te fac sensibil la aspectele misterioase ale lucrurilor. Totuşi, cerul, colina, câmpia, copacul aveau în ele ceva atât de trist, încât, după o clipă de încremenire şi visare, el luă grăbit drumul înapoi. Sunt clipe în care firea pare potrivnică.

Se întoarse. Porțile oraşului erau închise. Digne, care fusese asediat pe vremea războaielor religioase, era încă în 1815 înconjurat de ziduri vechi, întărite cu turnuri pătrate, care mai târziu au fost date jos. Trecu printr-o spărtură şi intră din nou în oraş. Să fi fost cam ora opt. Deoarece nu cunoştea străzile, o luă iar la întâmplare. Ajunse astfel la prefectură, apoi la seminar. Trecând prin fața catedralei, amenință cu pumnul spre biserică.

În colțul pieței se afla o tipografie. Acolo fuseseră tipărite pentru întâia dată proclamațiile împăratului şi ale gărzii imperiale, aduse din insula Elba şi dictate chiar de Napoleon.

Zdrobit de oboseală şi nemaiavând nicio nădejde, se culcă pe banca de piatră de la uşa tipografiei.

O bătrână ieşea tocmai atunci din biserică. Văzându-l întins pe bancă, îl întrebă:

— Ce faci aici, prietene?

Răspunse aspru şi mânios:

— Precum vedeți, coană-mare, m-am culcat.

Coana-mare, vrednică într-adevăr de acest nume, era doamna marchiză de R.

— Aici, pe bancă? întrebă ea.

— Nouăsprezece ani am avut o saltea de lemn; astăzi am una de piatră.

— Ai fost soldat?

— Da, coană-mare. Am fost soldat.

— De ce nu te duci la han?

— Pentru că n-am bani.

— O! spuse doamna de R., n-am la mine decât douăzeci de centime.

— Dați-mi-le şi pe alea.

Omul luă cele douăzeci de centime. Doamna de R. adăugă:

— N-o să poți găsi adăpost la han cu atât de puțin. Ai încercat cumva? E cu neputință să-ți petreci aşa toată noaptea. Desigur, trebuie să-ți fie foame şi frig. Putea să te primească cineva de milă.

— Am bătut la toate uşile.

— Şi?

— Am fost alungat de pretutindeni.

Coana-mare atinse brațul omului şi-i arătă de cealaltă parte a pieței o căsuță joasă, alături de episcopie.

— Ai bătut la toate uşile? întrebă ea.

— Da.
— Ai bătut şi acolo?
— Nu.
— Bate!

II – Prudența dă sfaturi înțelepciunii

În seara aceea, după plimbarea obişnuită prin oraş, episcopul din Digne rămăsese până târziu închis în camera sa. Pregătea o mare lucrare, *Datoriile*, care din nefericire a rămas neterminată. Cerceta cu grijă tot ce-au spus în această materie însemnată părinții bisericii şi marii învățați. Cartea lui era împărțită în două: mai întâi, datoriile tuturor, apoi datoriile fiecăruia după clasa socială din care face parte. Datoriile tuturor sunt datoriile mari. Ele sunt în număr de patru. Sfântul Matei le arată astfel: datoriile către Dumnezeu (Matei VI), datoriile față de sine însuşi (Matei V, 29, 30), datoriile față de aproape (Matei VII, 12), datoriile față de ființe (Matei VI, 20, 25). Celelalte datorii au fost găsite de către episcop, arătate şi prescrise în alte părți. Datoriile față de suverani şi de supuşi, în *Epistola către romani*: fată de judecători, soții, mame şi tineri, în *Sfântul Petru*: față de soți, părinți, copii şi servitori, în

Epistola către efeseni; față de credincioşi în *Epistola către evrei*; față de fecioare în *Epistola către corinteni*. Din toate aceste prescripții, el făcea cu migală un tot armonios pe care voia să-l pună la îndemâna credincioşilor.

Pe la orele opt lucra încă, scriind destul de anevoios pe nişte pagini mici pătrate, cu o carte mare deschisă pe genunchi, când doamna Magloire intră ca de obicei să ia argintăria din dulapul de lângă pat. Puțin după aceea, înțelegând că masa era pusă şi că probabil sora sa îl aştepta, episcopul închise cartea, se ridică de la masă şi intră în sufragerie.

Sufrageria era o încăpere lunguiață, cu un cămin, cu o uşă care dădea spre stradă (cum am mai spus) şi o fereastră care dădea spre grădină.

Doamna Magloire tocmai sfârşise de pus masa. Tot căutându-şi de lucru, vorbea cu domnişoara Baptistine. Pe masă se afla o lampă. Masa era lângă căminul în care ardea un foc bunicel.

Ni le putem lesne închipui pe cele două femei, amândouă trecute de şaizeci de ani: doamna Magloire, mică de statură, grasă, vioaie; domnişoara Baptistine, blajină, subțirică, plăpândă, puțin mai înaltă decât fratele

ei, îmbrăcată cu o rochie de mătase cafenie, culoare la modă în 1806, pe care o cumpărase pe-atunci de la Paris şi care mai ținea încă. Slujindu-mă de expresii obişnuite, care au darul de a reda într-un singur cuvânt ceea ce abia s-ar putea spune într-o pagină întreagă, doamna Magloire părea o *țărancă*, iar domnişoara Baptistine o *cucoană*. Doamna Magloire purta o scufă albă, ascuțită; la gât avea o cruciuliță de aur, singurul giuvaer feminin din casă, o eşarfă foarte albă, ieşind din rochia de postav negru, cu mâneci largi şi scurte, un şorț de bumbac, cu pătrate roşii şi verzi, legat în talie cu o panglică verde, cu un pieptar la fel, prins cu două ace în colțurile de sus; purta pantofi groşi şi ciorapi galbeni ca femeile din Marsilia. Rochia domnişoarei Baptistine era croită după modelul din 1806: talia sus, fustă strâmtă, mâneci cu volănaşe, cu butoniere şi cu nasturi. Îşi ascundea părul cărunt sub o perucă cu cârlionți zisă *à l'enfant*.

Doamna Magloire părea isteață, ageră şi bună; colțurile gurii ei erau inegal ridicate, iar buza de sus mai groasă decât cea de jos, ceea ce îi dădea un aer ursuz şi autoritar. Atâta vreme cât monseniorul tăcea, ea îi vorbea cu un amestec de respect şi de liber-

tate; dar, de îndată ce monseniorul începea să vorbească – cum am văzut – ea îl asculta supusă, ca şi domnişoara. Domnişoara Baptistine nici măcar nu vorbea. Se mărginea să asculte şi că-i facă pe plac. Nu fusese frumoasă nici în tinereţe; avea ochi mari, albaştri, bulbucaţi, nasul lung şi coroiat; dar toată înfăţişarea ei, toată fiinţa ei – am spus-o de la început – arătau o bunătate de negrăit. Fusese din totdeauna predestinată blândeţii; însă credinţa, mila, speranţa – cele trei virtuţi care încălzesc sufletul – ridicaseră încet-încet această blândeţe până la sfinţenie. Natura o făcuse oaie; religia o făcuse înger. Sărmană şi sfântă fată! Duioasă amintire dispărută!

Domnişoara Baptistine a povestit de atunci de atâtea ori cele ce s-au petrecut la episcop în seara aceea, încât multe persoane care mai sunt încă în viaţă îşi amintesc cele mai mici amănunte.

În clipa în care domnul episcop intră, doamna Magloire vorbea cu oarecare aprindere. Stătea de vorbă cu domnişoara pe o temă care-i era familiară şi cu care episcopul se obişnuise… Era vorba despre clanţa de la uşa din faţă.

Se pare că, ducându-se să facă târguieli

pentru cină, doamna Magloire auzise în câteva locuri tot felul de zvonuri. Se vorbea despre o haimana cu mutră suspectă; se spunea că un vagabond deocheat şi-ar fi făcut apariţia, că trebuie să se afle pe undeva prin oraş, şi că cei ce s-ar întoarce în noaptea aceea târziu acasă, ar putea să aibă e întâlnire neplăcută. Se mai spunea că paza e foarte prost asigurată, dat fiind că domnul prefect şi domnul primar nu se aveau bine şi căutau să-şi pună beţe-n roate unul altuia. Că rămânea, deci, în sarcina oamenilor de treabă să-şi facă singuri poliţia şi să-şi organizeze paza, având grijă să-şi închidă, să-şi zăvorască şi să-şi baricadeze casele şi, mai ales, să-şi încuie bine toate uşile. Doamna Magloire apăsă pe aceste ultime cuvinte; dar episcopul venea din camera sa, unde-i fusese destul de frig; se aşeză în faţa căminului ca să se încălzească. Se gândea la cu totul altceva. Nu luă în seamă aluzia pe care o făcuse anume doamna Magloire. Ea o repetă. Atunci, domnişoara Baptistine, voind să-i facă pe plac doamnei Magloire fără să-l supere pe fratele ei, cuteză să spună cu sfială:

— Frate dragă, ai auzit ce spune doamna Magloire?

— Am cam auzit ceva, răspunse episcopul.

Apoi, întorcându-şi scaunul pe jumătate, punându-şi mâinile pe genunchi şi ridicând spre bătrâna menajeră chipul său prietenos şi uşor înveselit, pe care-l lumina focul, adăugă: Ei, s-auzim. Ce este? Ce s-a întâmplat? Ne pândeşte cumva vreo mare primejdie?

Atunci, doamna Magloire luă din nou de la capăt toată povestea, exagerând întrucâtva, fără să-şi dea seama. Se părea că un țigan, un coate-goale, un fel de cerşetor periculos se afla în momentul acela în oraş. Se dusese să tragă la Jacquin Labarre, care n-a vrut să-l primească. A fost zărit trecând bulevardul Gassendi şi dând seara târcoale pe străzi. Un om vrednic de ştreang, cu o mutră îngrozitoare.

— Adevărat? spuse episcopul.

Această întrebare, care doamnei Magloire îi păru o încuviințare, o încurajă; i se părea un semn că episcopul începea să fie şi el îngrijorat; continuă deci triumfătoare:

— Da, monseniore. E-aşa cum vă spun. În noaptea asta o să se întâmple cu siguranță o nenorocire în oraş. Toată lumea vorbeşte. Mai cu seamă că paza e atât de prost asigurată! (Repetiție necesară.) Să trăieşti într-o localitate de munte şi să n-ai nici măcar felinare noaptea pe străzi! Ieşi în stradă… întune-

ric beznă... Aşa că eu spun, monseniore, şi domnişoara e de aceeaşi părere...

— Eu, întrerupse sora, n-am nicio părere. Ce face fratele meu e bine făcut.

Doamna Magloire continuă, ca şi cum n-ar fi auzit protestul:

— Suntem de părere că locuința noastră nu-i sigură deloc; că, dacă monseniorul încuviințează, am să-i spun lui Paulin Musebois, lăcătuşul, să vină să pună la loc vechile zăvoare; le avem; o treabă de-un minut; şi cred, monseniore, că-i nevoie de zăvoare măcar în noaptea asta; fiindcă eu cred că nimic nu e mai grozav decât o uşă pe care primul-venit o poate deschide doar apăsând pe clanță; mai cu seamă că monseniorul are obiceiul să spună totdeauna: „Intră!”, iar pe de altă parte, în mijlocul nopții, o! Doamne! nici măcar nu mai e nevoie să bați...

În clipa aceea se auzi o bătaie destul de puternică în uşă.

— Intră! spuse episcopul.

III – Eroismul supunerii pasive

Uşa se deschise.

Se deschise brusc, până la perete, ca şi cum ar fi împins-o cineva cu energie şi hotărâre.

Un om intră.

Îl cunoaştem pe omul acesta. E drumeţul pe care l-am văzut adineauri rătăcind în căutarea unui adăpost.

Intră, făcu un pas şi se opri, lăsând uşa deschisă în urma sa. Avea traista pe umăr, bâta în mână, o expresie aspră, cutezătoare, obosită şi violentă în ochi. Focul din cămin îl lumina. Era hidos. O arătare sinistră.

Doamna Magloire nu avu nici măcar puterea să scoată un strigăt. Tresări şi rămase înmărmurită.

Domnişoara Baptistine se întoarse, se uită la omul care intrase şi fu gata să se ridice de spaimă, dar, întorcând încet capul spre cămin, privi la fratele ei şi atunci faţa i se linişti şi se înseninǎ din nou.

Episcopul aţintea asupra omului o privire liniştită.

Când voi să deschidă gura ca să-l întrebe desigur pe noul-venit ce doreşte, acesta îşi sprijini amândouă mâinile pe ciomag, îşi plimbă pe rând privirea de la bătrân la femei şi, fără să aştepte ca episcopul să spună ceva, zise cu glas tare:

— Iată! Mă numesc Jean Valjean. Sunt ocnaş. Am stat nouăsprezece ani la ocnă. Am fost eliberat acum patru zile şi sunt în drum

spre Pontarlier, locul unde trebuie să ajung. Am făcut patru zile de la Toulon. Astăzi am făcut douăsprezece leghe pe jos. Astă-seară, când am ajuns aici, m-am dus la un han, dar m-au alungat din pricina livretului meu galben pe care l-am arătat la primărie. Aşa trebuia. M-am dus la alt han. Mi s-a spus: „Pleacă!”, la fel ca şi dincolo. Nimeni n-a vrut să mă primească. M-am dus la închisoare; temnicerul nu mi-a deschis. Am intrat în cuşca unui câine. Câinele m-a muşcat şi m-a alungat, parc-ar fi fost om. S-ar fi spus că ştia şi el cine sunt. M-am dus pe câmp să mă culc sub stele. Nu era nicio stea. M-am gândit c-ar putea să plouă şi că nu există în cer cineva care să împiedice ploaia şi m-am întors în oraş, ca să mi se trântească o uşă în nas. Colo, în piață, mă culcasem pe o piatră. O femeie cumsecade mi-a arătat casa dumneavoastră şi mi-a spus: „Bate şi-acolo!” Am bătut. Ce-i aici? E un han? Am bani. Avutul meu. O sută nouă franci şi şaptezeci şi cinci de centime, pe care i-am câştigat la ocnă, în nouăsprezece ani, prin munca mea. Plătesc. Ce-mi pasă? Am bani. Sunt foarte obosit. Am făcut douăsprezece leghe pe jos. Mi-e foame. Pot să rămân?

— Doamnă Magloire, spuse episcopul, mai

pune un tacâm.

Omul făcu trei paşi şi se apropie de lampa care se afla pe masă.

— Staţi, spuse el, ca şi cum n-ar fi înţeles bine. Nu-i aşa. Aţi auzit? Sunt ocnaş. Puşcăriaş. Vin de la ocnă. Scoase din buzunar o foaie de hârtie galbenă pe care o desfăcu: Iată biletul meu de identitate. E galben, precum vedeţi. Din pricina lui sunt izgonit de peste tot. Vreţi să citiţi? Şi eu ştiu să citesc. Am învăţat la ocnă. E o şcoală, acolo, pentru cei care vor. Ascultaţi, iată ce mi s-a pus în livret: „*Jean Valjean, ocnaş eliberat, născut la…*” asta nu vă interesează. „*A stat nouăsprezece ani la ocnă. Cinci ani pentru furt prin spargere şi patrusprezece ani pentru că a încercat să evadeze de patru ori. E un om foarte primejdios…*” Asta e! Toată lumea m-a alungat. Dumneavoastră vreţi să mă primiţi? Aici e han? Puteţi să-mi daţi ceva de mâncare şi-un loc unde să mă culc? Aveţi vreun grajd?

— Doamnă Magloire, spuse episcopul, să pui aşternut curat în patul din alcov.

Am mai arătat cât de supuse erau cele două femei.

Doamna Magloire ieşi ca să îndeplinească ceea ce i se poruncise.

Episcopul se întoarse spre călător:

— Domnule, şezi şi te încălzeşte. Vom cina numaidecât. O să ți se pregătească patul în timp ce vei lua masa.

Abia acum omul înțelese bine. Pe fața lui, până atunci întunecată şi aspră, se întipări uimire, îndoială, bucurie. Rămăsese încremenit. Începu să bolborosească, parcă şi-ar fi ieşit din minți:

— Adevărat? Cum? Mă primiți? Nu mă dați afară? Mie, unui ocnaş, îmi spune *domnule*? Nu mă tutuiți? Mi se spune peste tot: „Marş, câine!” Eram sigur c-o să mă dați afară. De aceea v-am şi spus îndată cine sunt. O, ce cumsecade a fost femeia care m-a îndrumat aici! O să mănânc! O să dorm într-un pat! Într-un pat cu saltea şi cu cearşafuri, ca toată lumea! De nouăsprezece ani n-am mai dormit într-un pat. Vreți într-adevăr să rămân? Sunteți oameni de treabă! De altfel, am bani. Plătesc oricât. Iertați-mă, domnule hangiu, cum vă numiți? Plătesc oricât îmi cereți. Sunteți un om cumsecade. Sunteți hangiu, nu-i aşa?

— Sunt preot, spuse episcopul, şi locuiesc aici.

— Preot? spuse omul. O, ce preot de ispravă! Atunci, n-o să-mi cereți bani? Sunteți parohul, nu-i aşa? Parohul bisericii celei mari?

Da, adevărat, prost mai sunt! Nu văzusem tichia pe care o purtaţi!

Pe când vorbea, pusese traista şi bâta într-un colţ, apoi îşi băgă biletul de identitate la loc în buzunar şi se aşeză. Domnişoara Baptistine îl privea cu blândeţe. El continuă:

— Sunteţi omenos, domnule preot. Nu ştiţi să dispreţuiţi. Ce minunat lucru este un preot bun! Atunci, n-o să fie nevoie să plătesc?

— Nu, spuse episcopul. Ţine-ţi banii! Cât spuneai că ai? Parcă o sută nouă franci.

— Şi şaptezeci şi cinci de centime, adăugă omul.

— O sută nouă franci şi şaptezeci şi cinci de centime. Şi cât timp ţi-a trebuit ca să aduni suma asta?

— Nouăsprezece ani.

Episcopul oftă adânc.

— Nouăsprezece ani!

Omul urmă:

— Am toţi banii. În patru zile n-am cheltuit decât un franc şi douăzeci şi cinci de centime, pe care i-am câştigat ajutând la descărcarea unor căruţe la Grasse. Întrucât sunteţi abate, am să vă spun: aveam un duhovnic şi la închisoare. Pe urmă într-o zi am văzut un episcop. I se spunea monsenior. Era episcopul de la Majore, din Marsilia. Un fel de pa-

roh mai mare peste parohi. Ştiţi, vă cer iertare, nu mă prea pricep; pentru mine lucrurile astea sunt atât de străine! Înţelegi dumneata – noi ăştia! A făcut slujba în mijlocul închisorii, pe un altar; avea pe cap ceva ascuţit, de aur, care la amiază, în toiul zilei, strălucea. Eram aşezaţi în rânduri. Pe trei laturi. În faţa noastră – tunurile încărcate. Nu prea vedeam bine. Ne-a vorbit, dar era prea departe; nu-l auzeam. Iată ce înseamnă un episcop.

Pe când vorbea, episcopul se duse să închidă uşa, care rămăsese deschisă la perete.

— Doamnă Magloire, spuse episcopul, pune tacâmul cât mai aproape de foc. Şi întorcându-se spre oaspetele său: Vântul e aspru noaptea în Alpi. Trebuie să-ţi fie frig, domnule, nu-i aşa?

De câte ori rostea cuvântul „domnule”, cu glasul lui atât de blând şi de mângâietor, chipul omului se lumina. „Domnule” spus unui ocnaş e ca un pahar cu apă întins unui naufragiat de pe *Meduza*[6]. Decăderea e însetată de preţuire.

— Lampa asta, spuse episcopul, nu prea

[6] Aluzie la un naufragiu din 1816. Supravieţuitori au fost salvaţi abia după douăsprezece zile, aproape morţi de foame şi sete.

luminează bine.

Doamna Magloire înţelese şi se duse să ia de pe căminul din camera de culcare a monseniorului cele două sfeşnice de argint, pe care le aprinse şi le aşeză pe masă.

— Domnule paroh, spuse omul, sunteţi prea bun. Nu mă dispreţuiţi. Mă primiţi în casa dumneavoastră. Aprindeţi lumânările pentru mine. Nu v-am ascuns, totuşi, de unde vin şi că sunt un păcătos.

Episcopul, aşezat lângă el, îi atinse uşor mâna:

— Puteai nici să nu-mi spui cine eşti. Asta nu e casa mea; e casa Domnului. Uşa asta nu-l întreabă pe cel ce intră dacă are un nume, ci dacă are vreo durere. Dumneata suferi; ţi-e foame şi sete; fii binevenit. Şi nu-mi mulţumi; nu-mi mai spune că te-am primit la mine. Nimeni nu este aici la el acasă, afară de cel ce are nevoie de un azil. Dumneata, care eşti în trecere, eşti mai acasă decât mine. Tot ce e aici, e al dumitale. Ce nevoie am să-ţi ştiu numele? De altminteri, înainte de a mi-l spune, aveai unul pe care-l ştiam.

Omul se uită mirat:

— Adevărat? Ştiţi cum mă cheamă?

— Da, răspunse episcopul, te numeşti fratele meu.

— O! Domnule paroh, exclamă omul, nu mai puteam de foame când am intrat aici; dar dumneavoastră sunteți atât de bun, încât nu mai ştiu ce am; mi-a trecut.

Episcopul îl privi şi îi spuse:

— Ai suferit mult?

— Vai! Haina roşie, ghiuleaua la picior, o scândură pentru dormit, zăpuşeala, frigul, munca, ocnaşii, loviturile de bâtă! Lanțuri grele pentru orice. Carcera pentru o vorbă. Chiar bolnav, în pat, purtam lanțuri. Câinii, da, câinii, o duc mult mai bine. Nouăsprezece ani! Am patruzeci şi şase. Şi-acum, biletul de identitate galben. Asta e!

— Da, spuse episcopul, vii dintr-un loc al tristeții. Ascultă: Va fi mai multă bucurie în cer pentru chipul înlăcrimat al unui păcătos pocăit, decât pentru hlamida albă a o sută de drepți. Dacă ieşi din locul acela de suferință cu gând de ură şi de mânie față de oameni, eşti vrednic de milă; dacă ieşi de-acolo cu gând de bunătate, de blândețe şi de pace, prețuieşti mai mult decât oricare dintre noi.

Între timp, doamna Magloire, adusese la masă o supă făcută cu apă, untdelemn, pâine şi sare, puțină slănină, o bucată de carne de berbec, smochine, brânză proaspătă şi o pâine mare de secară. La cina obişnuită a dom-

nului episcop adăugase, de la ea, o sticlă cu vin vechi de Mauves.

Fața episcopului luă deodată acea înfățişare de voioşie caracteristică firilor ospitaliere.

— La masă! spuse el cu vioiciune.

Aşa cum făcea ori de câte ori avea un străin la masă, îl aşeză pe om la dreapta sa. Domnişoara Baptistine, cât se poate de liniştită şi de naturală, luă loc la stânga.

Episcopul rosti binecuvântarea, apoi servi chiar el supa, ca de obicei. Omul începu să mănânce cu lăcomie.

Deodată, episcopul spuse:

— Mi se pare că mai lipseşte ceva de la masă.

Într-adevăr, doamna Magloire nu pusese decât cele trei tacâmuri strict necesare. Iar obiceiul casei era ca, atunci când episcopul avea pe cineva la masă, să se pună, de formă, toate cele şase tacâmuri de argint. Această nevinovată aparență de lux era un fel de copilărie plină de farmec în casa asta liniştită şi cumpătată, care ridica sărăcia până la demnitate.

Doamna Magloire înțelese observația, ieşi fără să spună o vorbă şi, într-o clipă, cele trei tacâmuri cerute de episcop străluceau pe fața de masă, aşezate simetric în fața fiecăru-

ia dintre cei trei comeseni.

IV – Amănunte asupra stânelor din Pontarlier

Şi-acum, ca să dăm o imagine a celor ce s-au petrecut la această masă, socotim nimerit să transcriem aici un pasaj dintr-o scrisoare a domnişoarei Baptistine către doamna de Boischevron, în care se povesteşte, cu o exactitate naivă, convorbirea dintre ocnaş şi episcop:

...Omul acesta nu dădea nicio atenție nimănui. Înfuleca lacom, ca un hămesit. Totuşi, după supă, spuse:

— Domnule preot, om al lui Dumnezeu, toate astea sunt cu mult prea bune pentru mine; dar, trebuie s-o spun: căruțaşii care n-au vrut să mă lase să mănânc cu ei se ospătează mai bine decât dumneavoastră.

Între noi fie vorba, observația m-a izbit întrucâtva. Fratele meu a răspuns:

— Ei sunt mai obosiți decât mine.

— Nu, spuse omul. Au bani mai mulți. Sunteți sărac. Văd eu. Poate că nici nu sunteți paroh. Sunteți măcar paroh? A! Dacă Dumnezeu ar fi cu adevărat drept, ar trebui să fiți

paroh.

— Bunul Dumnezeu e mai mult decât drept, a spus fratele meu.

După o clipă a adăugat:

— Domnule Jean Valjean, te duci la Pontarlier?

— Trebuie să mă duc acolo.

Mi se pare că aşa a spus omul. Apoi a continuat:

— Mâine în zori trebuie s-o pornesc la drum. E greu să tot călătoreşti. Noaptea e frig, ziua – zăpuşeală.

— Te duci într-un ținut bun, spuse fratele meu. Familia mea a fost ruinată pe vremea revoluției. Eu m-am refugiat la început în Franche-Cômte, şi am trăit câtva timp acolo, din munca brațelor mele. Aveam tragere de inimă. Am găsit de lucru. N-ai decât să alegi. Sunt fabrici de hârtie, tăbăcării, distilării, fabrici de ulei, de ceasornice, oțelării, fabrici de alamă, pe puțin douăzeci de uzine de fier, dintre care patru foarte mari la Lods, la Châtillon, la Audincourt şi la Beure…

Cred că nu mă înşel şi că acestea sunt de bună seamă numele pomenite de fratele meu. Apoi s-a oprit şi mi s-a adresat mie:

— Dragă soră, n-avem noi nişte rude prin părțile acelea?

I-am răspuns:

— Avem, printre alții, pe domnul de Lucenet, fost căpitan de barieră la Pontarlier, sub vechiul regim.

— Da, adăugă fratele meu, dar în ’93 nu mai aveai rude, nu mai aveai decât brațele. Am muncit. Există la Pontarlier, unde te duci dumneata, domnule Valjean, o industrie cu totul patriarhală şi încântătoare; dragă soră, aceea a preparării brânzeturilor.

Şi fratele meu, tot îndemnându-l pe om să mănânce i-a explicat pe larg ce sunt stânele din Pontarlier. Ele sunt de două feluri: „fermele mari”, care sunt ale chiaburilor şi unde se găsesc patruzeci sau cincizeci de vaci, care produc şapte-opt mii de roți de caş pe vară; şi stânele sau „brânzăriile în tovărăşie”, care sunt ale săracilor; țăranii de pe dealuri îşi cresc vacile împreună şi îşi împart între ei produsele. Ei iau cu simbrie un brânzar, căruia îi spun baci; acesta primeşte laptele de la țăranii asociați, de trei ori pe zi, însemnând cantitățile pe un răboj lung. Lucrul la stână începe pe la sfârşitul lui aprilie, iar pe la mijlocul lui iunie bacii duc vacile la munte.

Omul se învioră mâncând. Fratele meu îl îmbia cu vinul acela bun de Mauves, din care el nu bea niciodată, spunând că e un vin scump.

Fratele meu îi dădea toate aceste amănunte cu voioşia firească pe care i-o cunoaşteţi, îmbinându-şi spusele cu fel de fel de gingăşii pentru mine. A stăruit mult asupra bunei-stări a unui baci, ca şi cum ar fi vrut ca omul să înţeleagă, dar fără să-l sfătuiască de-a dreptul şi categoric, că în felul acesta şi-ar găsi un adăpost. Un lucru m-a izbit. Omul acesta era ceea ce v-am spus. Ei, bine, fratele meu, cât a ţinut cina şi-n tot cursul serii, n-a rostit, în afară de cele câteva cuvinte, despre Isus, nimic care să-i amintească acestui om cine era, ori să-l lase să înţeleagă cine era fratele meu. Era totuşi un prilej nimerit să-i ţină o mică predică şi să se arate ca episcop în faţa ocnaşului, spre a-l face să ţină minte această întâlnire. Altcuiva i s-ar fi părut foarte nimerit, având-l pe acest nefericit la îndemână, să-i dea, odată cu hrana trupească, şi hrană sufletească, făcându-i mustrări îmbinate cu morală şi cu sfaturi, sau compătimindu-l şi îndemnându-l să se poarte mai bine în viitor. Fratele meu nu l-a întrebat nici măcar de unde e şi nici care-i povestea vieţii lui. Căci în povestea asta era cuprinsă şi vina lui, iar fratele meu părea că se fereşte de tot ce-ar fi putut să i-o reamintească. De aceea, pe când vorbea despre muntenii din Pontarlier – care „fac o

muncă plăcută aproape de cer şi care, adăugă el, sunt fericiți, pentru că sunt nevinovați" – fratele meu se opri brusc, temându-se ca în cuvintele acestea să nu se fi strecurat ceva jignitor pentru străin. Gândindu-mă bine, cred că am înțeles ce se petrecea în sufletul fratelui meu. El îşi închipuia, de bună seamă, că omul acesta, care se numea Jean Valjean, are neîncetat în minte suferința sa; că era mai bine să-i abată gândurile într-altă parte şi să-l facă să creadă, măcar pentru o clipă, că era un om ca oricare altul, de asta se purta cu el cu totul firesc. Nu înseamnă asta, într-adevăr, a înțelege cum se cuvine mila? Nu găsiți, scumpă doamnă, că e ceva cu adevărat evanghelic în această delicatețe de a se abține de la predică, morală şi aluzie şi că cel mai vădit semn de milă față de cineva care are un punct dureros este să nu i-l atingi deloc? Mi s-a părut că acesta a fost şi gândul fratelui meu. În orice caz, ceea ce pot spune, e că, dacă i-au trecut prin minte lucrurile astea, n-a lăsat să fie ghicite de nimeni, nici chiar de mine; a fost, de la început până la sfârşit, la fel ca întotdeauna şi a cinat cu acest Jean Valjean cu aceleaşi purtări şi cu aceeaşi față pe care ar fi avut-o dacă ar fi luat masa cu domnul Gédéon Le Prévost, sau cu domnul paroh.

Spre sfârşitul mesei, pe când mâncam smochinele, a bătut cineva la uşă. Era mătuşa Gerbaud cu copilul în brațe. Fratele meu a sărutat copilul pe frunte şi a împrumutat de la mine şaptezeci şi cinci de centime pe care le-a dat mătuşii Gerbaud. În vremea asta, omul nu prea dădea atenție celor din jurul său. Nu mai vorbea; părea foarte obosit. După plecarea mătuşii Gerbaud, fratele meu a rostit rugăciunea de după masă, apoi s-a întors către străin şi i-a spus:

— E timpul să te culci.

Doamna Magloire a ridicat repede fața de masă. Am înțeles că trebuie să ne retragem pentru a-l lăsa pe călător să se culce şi ne-am urcat amândouă la noi. Am trimis-o totuşi îndată după aceea pe doamna Magloire să aştearnă pe patul omului o blană de căprioară din Pădurea Neagră, blană care se afla în camera mea. Nopțile sunt foarte reci şi blana ține cald. Păcat că e veche şi că-i cade părul. Fratele meu a cumpărat-o pe vremea când era în Germania, la Totlingen, aproape de izvoarele Dunării, ca şi cuțitaşul cu mâner de fildeş de care mă servesc la masă.

Doamna Magloire s-a întors numaidecât, am îngenuncheat şi ne-am rugat lui Dumnezeu în salonul unde se întind rufele, apoi am intrat

fiecare în odaia noastră, fără să ne mai spunem nimic...

V – Linişte

După ce spusese „noapte bună” surorii sale, monseniorul Bienvenu luă de pe masă unul din cele două sfeşnice de argint, pe celălalt îl dădu oaspetelui său şi-i spuse:

— Domnule, te conduc în camera dumitale.

Omul îl urmă.

După cum s-a putut vedea din cele de mai sus, locuința era împărțită în aşa fel încât, pentru a intra în oratoriu unde era alcovul sau pentru a ieşi de-acolo, trebuia să treci prin camera de culcare a episcopului.

În clipa în care ei treceau prin această cameră, doamna Magloire tocmai punea argintăria în dulăpiorul de la căpătâiul patului. Era ultima treabă pe care o făcea în fiecare seară înainte de a se duce la culcare.

Episcopul îl conduse pe musafir în alcov, unde era pregătit un pat alb şi curat. Omul puse sfeşnicul pe o măsuță.

— Noapte bună, spuse episcopul. Mâine dimineață, înainte de plecare, o să bei o cană cu lapte cald de la vacile noastre.

— Mulțumesc, domnule abate! spuse omul.

Dar abia rostise cuvintele acestea paşnice şi, deodată, fără nicio legătură, avu o mişcare ciudată, care le-ar fi îngheţat de spaimă pe cele două cuvioase femei dacă ar fi fost de faţă. Nici astăzi nu ne putem da seama ce anume l-a putut îndemna să facă acel gest. Voia cumva să dea un avertisment sau să arunce o ameninţare? Se supunea doar unei porniri instinctive şi ascunse chiar faţă de el însuşi? Se întoarse repede spre bătrân, îşi încrucişă braţele pe piept şi, ţintuindu-şi gazda cu o privire sălbatică, strigă cu glas răguşit:

— Ia te uită! Mă adăpostiţi la dumneavoastră, chiar lângă dumneavoastră! Se opri apoi şi adăugă cu un rânjet în care era ceva monstruos: V-aţi gândit bine? De unde ştiţi că n-am ucis?

Episcopul ridică ochii spre tavan şi răspunse:

— Asta-l priveşte pe Dumnezeu.

Apoi, serios, mişcându-şi buzele ca şi cum s-ar fi rugat sau şi-ar fi vorbit sieşi ridică cele două degete de la mâna dreaptă şi-l binecuvântă pe străin, care nu plecă fruntea; după aceea fără a întoarce capul, fără a se uita înapoi, se îndreptă spre camera sa.

Când alcovul era locuit, o perdea mare de

mătase, trasă dintr-o parte şi dintr-alta a oratoriului, ascundea altarul. Trecând pe lângă perdea, episcopul îngenunche şi rosti o scurtă rugăciune.

Puțin după aceea, se afla în grădină, mergând, visând, contemplând, cu sufletul şi cu gândul îndreptate spre toate acele lucruri mari şi tainice, pe care Domnul le arată noaptea ochilor ce rămân deschişi.

Cât despre străin, era într-adevăr atât de obosit, încât nici nu s-a putut bucura de cearşafurile albe şi curate. A suflat în lumânare cu nara, aşa cum fac ocnaşii, s-a trântit îmbrăcat în pat, şi a adormit numaidecât.

Când episcopul s-a înapoiat din grădină în odaia sa, suna miezul nopții.

Peste câteva minute, toată lumea din căsuță dormea.

VI – Jean Valjean

Pe la două noaptea Jean Valjean se trezi.

Jean Valjean se trăgea dintr-o familie săracă de țărani din Brie. În copilărie nu învățase carte. Când ajunse flăcău, era curățător de pomi la Faverolles. Mama lui se numea Jeanne Mathieu; tatăl, Jean Valjean, sau Vlajean, probabil o poreclă care venea de la

„*Voilà Jean*”[7].

Jean Valjean era o fire gânditoare, fără să fie trist, aşa cum sunt naturile iubitoare. Într-un cuvânt, era destul de adormit şi de şters, sau cel puțin aşa părea acest Jean Valjean. Îşi pierduse amândoi părinții la o vârstă fragedă.

Maică-sa murise în urma unei febre puerperale[8] prost îngrijite. Tatăl său, care fusese curățător de pomi ca şi el, murise căzând dintr-un copac. Nu-i mai rămăsese lui Jean Valjean decât o soră, mai mare, văduvă cu şapte copii, băieți şi fete. Sora asta îl crescuse pe Jean Valjean şi, atâta vreme cât îi trăise bărbatul, îşi găzduise şi hrănise fratele. Soțul ei muri. Cel mai mare dintre cei şapte copii avea opt ani, cel mai mic – un an. Jean Valjean tocmai împlinise douăzeci şi cinci, îl înlocuise pe părinte şi, la rândul său, o ajutase pe sora care îl crescuse. O făcuse de la sine, ca pe o datorie, ba chiar într-un fel morocănos. Tinerețea lui se irosea astfel într-o muncă grea şi prost plătită. Nu s-a ştiut nici-

---

[7] Iată-l pe Jean (fr.)

[8] Boală infecțioasă care poate a se declare la lăuze când nu s-au respectat, în timpul naşterii, prescripțiile igienei.

odată să fi avut vreo „drăguță” prin partea locului. Nu avusese vreme să fie îndrăgostit.

Seara se întorcea acasă trudit şi-şi sorbea supa fără să scoată un cuvânt. Sora lui, Jeanne, îi lua adesea din strachină tot ce era mai bun, bucata de carne, felia de slănină, inima verzei, ca să le dea vreunuia dintre copii; el, mâncând mai departe, aplecat peste masă, cu nasul aproape băgat în supă, cu părul său lung, care-i ascundea ochii, răsfirat în jurul străchinii, părea că nu vede nimic, o lăsa să facă ce vrea. La Faverolles, nu departe de coliba familiei Valjean, de partea cealaltă a uliței, locuia o fermieră numită Marie-Claude; copiii Valjean, mai totdeauna flămânzi, se duceau uneori acolo, ca din partea mamei lor, să împrumute lapte, pe care îl beau după vreun gard sau după vreo cotitură, smulgându-şi cana de la gură, şi cu atâta zor, încât fetițele şi-l vărsau pe şorțulețe şi pe piept. Dacă mama lor ar fi ştiut de această potlogărie, i-ar fi pedepsit aspru pe vinovați. Jean Valjean, răstit şi morocănos, plătea fără ştirea mamei cana cu lapte Mariei-Claude, şi copiii scăpau de pedeapsă.

În perioada curățatului pomilor câştiga un franc şi douăzeci pe zi; după aceea se tocmea la seceriş, ca lucrător, ca paznic de bivoli, ca

salahor. Făcea tot ce putea. Sora lui muncea şi ea, dar ce putea face cu şapte copii mici? Un mănunchi de făpturi amărâte, pe care mizeria îl cuprindea şi-l încleşta treptat. Veni o iarnă aspră.

Jean nu avu de lucru. Familia rămase fără pâine. Cu totul fără pâine. Şapte copii.

Într-o duminică seara, Maubert Isabeau, brutar în piața bisericii din Faverolles, se pregătea să se culce, când auzi o lovitură puternică în vitrina cu zăbrele a dughenei. Ajunse la vreme ca să vadă un braț strecurându-se prin spărtura făcută cu o lovitură de pumn în zăbrele şi în sticlă. Mâna înşfăcă o pâine şi o trase. Isabeau ieşi iute: hoțul fugea cât îl țineau picioarele; Isabeau alergă după el şi-l prinse. Hoțul azvârlise pâinea, dar brațul îi era încă însângerat. Era Jean Valjean.

Acestea se petreceau în 1795. Jean Valjean fu chemat în fața tribunalelor de pe atunci „pentru furt prin efracție, săvârşit în timpul nopții, într-o casă locuită”. Avea o puşcă de care ştia să se folosească mai bine decât orice țintaş din lume; era şi nițel braconier; îndeletnicire compromițătoare. Braconierul, ca şi contrabandistul, se înrudeşte de aproape cu tâlharul. În treacăt fie zis, există totuşi o

prăpastie între cei dintâi şi odiosul asasin al oraşelor. Braconierul trăieşte în pădure; contrabandistul – în munți sau pe mare. Oraşele îi fac pe oameni fioroşi pentru că-i corup. Muntele, marea, codrul îi fac pe oameni sălbatici, dezvoltă într-înşii asprimea, dar de multe ori fără să distrugă latura omenească.

Jean Valjean fu declarat vinovat. Termenii codului erau categorici. Sunt în civilizația noastră ceasuri groaznice; clipele când pronunțarea unei pedepse este asemenea unui naufragiu. Ce minut tragic este acela când societatea se îndepărtează şi săvârşeşte părăsirea definitivă a unei făpturi gânditoare! Jean Valjean fu condamnat la cinci ani muncă silnică.

La 22 aprilie se sărbătorea la Paris victoria de la Montenotte, câştigată de generalul-comandant al armatei din Italia, pe care mesajul Directoriului către cei cinci sute, din 2 Floreal[9], anul IV, îl numeşte Buona-Parté; în aceeaşi zi, un mare convoi a fost pus în lanțuri la Bicêtre. Jean Valjean făcea parte din acest convoi. Un fost gardian al închisorii, care astăzi are aproape nouăzeci de ani,

---

[9] Luna a opta (de la 20 aprilie la 19 mai) în calendarul republican.

îşi mai aminteşte foarte bine de nenorocitul care a fost ferecat la capătul celui de-al patrulea rând, în colțul de miazănoapte al curții. Şedea pe jos, ca toți ceilalți. Părea că nu pricepe ce se petrece cu el, afară de faptul că trece prin ceva grozav. Probabil că, în vălmăşagul gândurilor sale de biet om neştiutor, desluşea ceva ce era mult prea mult. Pe când i se fixa cu lovituri grele de ciocan pironul lanțului la ceafă, el plângea, lacrimile îl înăbuşeau, îl împiedicau să vorbească, şi izbutea numai să spună din când în când: „Am fost curățător de pomi la Faverolles”. Apoi, plângând mereu, ridica mâna dreaptă şi o cobora treptat de şapte ori, ca şi cum ar fi atins pe rând şapte capete din ce în ce mai mici, şi din acest gest ghiceai că săvârşise fapta lui pentru ca să îmbrace şi să hrănească şapte copilaşi.

A fost dus la Toulon, unde a ajuns după un drum de douăzeci şi şapte de zile, într-o căruță, cu lanțul la gât. La Toulon fu îmbrăcat în haina roşie de ocnaş. Tot ce fusese viața lui de altădată se şterse; până şi numele; nu mai era nici măcar Jean Valjean; devenise numărul 24.601. Ce s-o fi făcut sora lui? Ce s-o fi ales din cei şapte copii? Cui îi mai pasă de toate astea? Ce se mai alege din frunzişul

unui copac tânăr tăiat la rădăcină?

Veşnica poveste.

Aceste sărmane ființe, făpturi ale lui Dumnezeu, rămase fără sprijin, fără călăuză, fără adăpost, lăsate la voia întâmplării – cine ştie? – au luat-o care încotro, înfundându-se încet-încet în negura rece în care se pierd cei rămaşi singuri, întunecimi fără fund, unde pier unul după altul atâția nefericiți în mersul mohorât al omenirii. Plecaseră de prin părțile acelea. Satul în care se născuseră îi uitase; piatra de hotar a fostului lor ogor îi uitase; după câțiva ani de ocnă, Jean Valjean i-a uitat şi el. În inima lui, în care fusese o rană, era acum o cicatrice. Atâta tot. Doar o singură dată, în tot timpul cât a stat la Toulon, a aflat ceva despre sora lui. Era, mi se pare, pe la sfârşitul celui de-al patrulea an de captivitate. Nu mai ştiu pe ce cale ajunseseră până la el acele veşti. Cineva, care-i cunoştea din sat, o văzuse pe sora lui. Se afla la Paris. Locuia pe o străduță săracă lângă Saint-Sulpice, strada Geindre. Nu mai avea cu ea decât un copil, un băiețaş, cel mai mic. Unde se aflau ceilalți şase? Poate că nici ea nu ştia. Se ducea în fiecare dimineață la o tipografie din strada Sabot numărul 3, unde era fălțuitoare şi legătorească. Trebuia să fie

acolo la şase dimineața, cu mult înainte de a se lumina de ziuă, iarna. În clădirea tipografiei era o şcoală, unde-şi ducea băiatul, care avea şapte ani. Dar, pentru că ea intra în tipografie, la ora şase, iar şcoala nu se deschidea decât la şapte, copilul trebuia să aştepte un ceas prin curte, până se deschidea şcoala. Iarna, un ceas pe întuneric, afară. Copilul nu era lăsat să intre în tipografie, ca să nu încurce locul. Lucrătorii, trecând dimineața, îl vedeau pe bietul copilaş şezând pe pavaj, picând de somn şi adesea adormind în întuneric, pe vine, ghemuit, lângă coşulețul lui. Când ploua, portăresei i se făcea milă de el; îl lua în cocioaba ei, unde nu se aflau decât un pat de scânduri, o vârtelniță şi două scaune de lemn, şi micuțul dormea acolo, într-un colț, strângându-se lângă motan ca să se încălzească. La ora şapte şcoala se deschidea şi copilul intra în clasă. Iată ce i se spusese lui Jean Valjean. În ziua când i s-au spus toate astea, a fost pentru el o licărire de fulger, o fereastră deschisă pe neaşteptate spre destinul acestor ființe dragi; pe urmă se făcu din nou întuneric; n-a mai auzit niciodată nimic despre ei. Niciun semn de la dânşii n-a mai răzbit până la el; nu i-a mai văzut, nu i-a mai întâlnit niciodată şi nici în

cuprinsul acestei dureroase poveşti nu se va mai pomeni de dânşii.

Pe la sfârşitul celui de-al patrulea an veni rândul lui Jean Valjean să evadeze. Camarazii îl ajutară, potrivit obiceiului din ocnă. Evadă. Rătăci două zile, liber, pe câmp; dacă înseamnă a fi liber să fii hărțuit la tot pasul, să întorci capul în fiecare clipă, să-ți sară inima la cel mai mic zgomot, să-ți fie frică de orice, de coşul care fumegă, de omul care trece, de câinele care latră, de calul care aleargă, de ceasornicul care bate, de lumina zilei, pentru că se vede, de întunericul nopții, pentru că nu se vede, de drum, de potecă, de tufiş, de somn. A treia zi, pe-nserate, fu prins. Tribunalul maritim îl condamnă pentru acest delict la o prelungire a pedepsei cu încă trei ani, adică cu totul, la opt ani. În al şaselea an, îi veni iarăşi rândul să evadeze; încercă, dar nu reuşi să fugă. Lipsi de la apel. Se dădu alarma printr-o lovitură de tun; iar noaptea străjile îl găsiră ascuns sub schela unei corăbii în construcție; se împotrivi paznicilor care-l prinseseră. Evadare şi rebeliune. Faptul, prevăzut de codul special, fu pedepsit cu un spor de cinci ani, dintre care doi cu lanț dublu. Treisprezece ani. În al zecelea an îi veni iar rândul şi evadă din nou. Nici de

data asta nu-i merse mai bine. Alți trei ani pentru această nouă încercare. Şaisprezece ani. În sfârşit, prin al treisprezecelea an, mi se pare, făcu o ultimă încercare de fugă, dar fu prins după patru ore. Încă trei ani pentru aceste patru ore. Nouăsprezece ani. În octombrie 1815 fu eliberat; intrase acolo în 1796, pentru că spărsese un ochi de geam şi luase o pâine.

O scurtă paranteză. Pentru a doua oară în lucrările sale asupra problemei penale şi a nimicirii omului prin dispozițiunile legii, autorul cărții de față întâlneşte furtul unei pâini ca punct de plecare în dezastrul unui destin. Claude Gueux[10] a furat o pâine, Jean Valjean a furat o pâine. O statistică engleză constată că la Londra, din cinci furturi, patru au drept cauză imediată foamea.

Jean Valjean intrase în ocnă suspinând şi tremurând; a ieşit de acolo nepăsător. Intrase deznădăjduit; a ieşit întunecat.

Ce se petrecuse în acest suflet?

---

[10] Muncitor condamnat la închisoare, pe la 1830, pentru că, împins de foame, a furat o pâine. Hugo a transformat faptul în nuvelă (publicată în 1834), prima schiță a poveştii lui Jean Valjean.

VII – În adâncul deznădejdii

Vom încerca să vorbim deschis.

Societatea trebuie să privească în faţă aceste lucruri, pentru că ea e cea care le pricinuieşte.

Aşa cum am spus, Jean Valjean era un ignorant, dar nu un nătărău. În el ardea flacăra duhului. Nenorocirea, care-şi are şi ea lumina ei, făcu să sporească licărirea slabă a minţii lui. Sub lovituri de bâtă, în lanţuri, în celulă, trudit, sub soarele dogorâtor al ocnei, pe patul de scânduri al ocnaşilor, s-a recules şi a început să cugete.

S-a făcut judecător.

A început mai întâi cu el însuşi.

Recunoştea că nu era un nevinovat pedepsit pe nedrept. Îşi mărturisi că a săvârşit o faptă rea şi de ocară; că poate i s-ar fi dat pâinea dacă ar fi cerut-o, că în orice caz ar fi fost mai bine să aştepte s-o capete din milă sau muncind; că nu e o întrebare chiar fără de răspuns: „Poţi să aştepţi când ţi-e foame?”; în primul rând, pentru că se întâmplă foarte rar ca cineva să moară cu adevărat de foame, iar în al doilea rând, pentru că, din nefericire sau din fericire, omul e astfel făcut, încât poate suferi îndelung şi mult, mo-

raliceşte şi fiziceşte, fără să moară; că trebuie deci să aibă răbdare; că, astfel, ar fi fost mai bine şi pentru bieții copii; că era o faptă nebunească din parte-i ca un amărât şi un neputincios ca el să înşface de guler întreaga societate şi să-şi închipuie că scapă de mizerie furând; că, în orice caz, era o greşeală să fugă de mizerie pe poarta prin care se intră în ticăloşie; în sfârşit, că era vinovat.

Apoi, se întrebă: era el oare singurul vinovat în întâmplarea care i-a fost fatală? Înainte de toate, nu era o mare nedreptate ca un muncitor ca el să nu aibă de lucru, ca un om harnic ca el să nu aibă ce mânca? Şi-apoi, o dată mărturisită vina, pedeapsa nu fusese prea nedreaptă şi prea grea? Legea nu fusese mai abuzivă în darea pedepsei decât a fost vinovatul în săvârşirea faptei? Nu erau prea multe greutăți într-un talger al balanței, acolo unde se aflăispăşirea? Excesul de pedeapsă nu duce oare la stingerea delictului, ajungând prin aceasta la o răsturnare de situații, vina delicventului fiind înlocuită cu vina represiunii, făcând din vinovat victimă, din datornic creditor şi punând definitiv dreptul de partea celui ce-l violase? Pedeapsa aceasta, complicată cu agravări succesive pentru încercările de evadare, nu sfârşea oare prin

a fi un fel de atentat al celui mai puternic asupra celui mai slab, o crimă a societății față de individ, o crimă care reîncepe în fiecare zi, care dura de nouăsprezece ani?

Se întreba dacă societatea omenească era de asemenea îndreptățită să-i silească pe membrii săi să sufere, într-un caz, lipsa ei totală de prevedere, iar într-altul, prevederea ei lipsită de îndurare, strivind pentru totdeauna pe un biet om între o lipsă şi un exces: lipsa de lucru şi excesul de pedeapsă. Nu era exagerat ca societatea să trateze astfel, tocmai pe membrii săi cei mai năpăstuiți la împărțirea bunurilor şi, prin urmare, pe cei mai vrednici de ocrotire?

Punându-şi aceste întrebări, el judecă societatea şi-o osândi.

O socoti vrednică de ura sa.

O făcu răspunzătoare de soarta lui şi-şi spuse că poate nu se va da în lături să-i ceară într-o zi socoteală. Îşi mai spunea că nu există un echilibru între paguba pe care o pricinuise el şi paguba ce i se pricinuise lui; şi trase concluzia că osânda pe care o suferise nu era chiar o ilegalitate, dar era cu siguranță o nedreptate.

Mânia poate fi smintită şi absurdă; te poți supăra pe nedrept, dar nu te revolți decât

atunci când de fapt ai dreptate pe undeva. Jean Valjean se simțea revoltat.

Şi, la urma urmei, societatea omenească nu-i făcuse decât rău. Niciodată nu-i văzuse decât fața aceea încruntată, pe care ea o numeşte justiție şi pe care o arată celor pe care-i loveşte. Oamenii nu se apropiaseră de el decât ca să-l facă să sufere. Orice contact cu ei însemnase pentru el o lovitură. Niciodată, din timpul copilăriei, de când trăia mama şi sora lui, nu mai întâlnise vreo vorbă bună, vreo privire binevoitoare. Din suferință în suferință, ajunsese puțin câte puțin la convingerea că viața e o luptă şi că în această luptă el era cel învins. Nu avea altă armă decât ura. În ocnă se hotărî să şi-o ascundă şi s-o ia cu dânsul la plecare.

Era la Toulon o şcoală pentru ocnaşi, ținută de nişte călugări ignorantini[11], unde li se predau noțiunile strict necesare numai acelor nenorociți care voiau să învețe. Vru şi el. Merse la şcoală la patruzeci de ani şi învăță să citească, să scrie şi să socotească. Îşi dădea seama că, întărindu-şi mintea, îşi întăreşte ura. În anumite cazuri, învățătura şi lumina

---

[11] Nume dat în derâdere călugărilor din ordinul St. Jean de Dieu, care se ocupă de învățământ.

pot sluji drept pârghie răului.

E trist să spunem că, după ce judecase societatea, care i-a făcut tot răul, judeca providența care-a făcut societatea.

O condamna şi pe ea. Astfel, în nouăsprezece ani de chin şi de sclavie, sufletul lui se înălță şi se prăbuşi totodată. Printr-o parte intra lumina, printr-alta întunericul.

Jean Valjean, cum am văzut, n-avea o fire rea. Era încă om bun când a intrat în ocnă. Acolo a condamnat societatea şi a simțit că începe să fie om rău; a condamnat providența şi şi-a dat seama că devine necredincios.

E greu să nu ne oprim o clipă aici spre a medita.

E oare cu putință ca natura omenească să se schimbe cu desăvârşire? Omul, pe care Dumnezeu l-a făcut bun, poate fi făcut rău de către om? Sufletul poate fi schimbat în întregime de către destin, devenind rău dacă destinul e rău? Sub apăsarea unei nenorociri copleşitoare, inima se poate deforma, se poate sluți şi schilodi fără leac, întocmai ca o spinare care se încovoaie pe sub o boltă prea joasă? Nu există oare în orice suflet omenesc, nu exista mai cu seamă în sufletul lui Jean Valjean o primă scânteie, un element divin, fără de prihană pe care binele să-l poată

dezvolta, înviora, aprinde, înflăcăra, făcându-l să strălucească cu măreție şi pe care răul să nu-l poată atinge niciodată de tot?

Întrebări grave şi încâlcite. Celei din urmă, orice fiziolog i-ar fi răspuns probabil, fără să şovăie: *nu*, dacă l-ar fi văzut pe Jean Valjean la Toulon, în ceasurile lui de odihnă, care erau pentru el ceasuri de visare, şezând cu mâinile încrucişate pe brațul unui scripete, cu capătul lanțului băgat în buzunar ca să nu fie nevoit să-l târască – pe ocnaşul acesta posac, serios, tăcut şi îngândurat – pe acest paria pus în afara legii, care se uita la oameni cu mânie, pe acest dezmoştenit al civilizației care se uita la cer cu asprime.

Fără îndoială – de ce să n-o spunem? – observatorul fiziolog ar fi văzut acolo o mizerie fără de leac, l-ar fi plâns poate pe cel ce suferea din pricina legii, dar n-ar fi încercat să-i uşureze suferința; şi-ar fi întors privirea de la abisurile pe care le întrezărea în acest suflet; şi, întocmai ca Dante la poarta infernului, ar fi şters din această existență cuvântul „speranță", pe care degetul lui Dumnezeu l-a scris totuşi pe fruntea oricărui muritor.

Starea aceasta sufletească pe care am încercat s-o analizăm era oare tot atât de limpede pentru Jean Valjean cum am căutat noi

s-o redăm pentru cei ce ne citesc? Jean Valjean îşi dădea oare seama de toate elementele care alcătuiau mizeria lui morală, după ce se iviseră, sau măcar îşi dăduse seama de ele pe măsura alcătuirii lor? Omul acesta aspru şi incult era el oare conştient de înlănțuirea de idei, prin care se ridicase şi coborâse, treaptă cu treaptă, până la aspectele jalnice care alcătuiau în atâția ani orizontul lăuntric al spiritului său? Îşi dădea oare seama de tot ce se petrecuse şi de tot ce se frământa într-însul?

Nu ne încumetăm a o spune: şi nici n-o credem. Jean Valjean era prea neştiutor pentru ca, după atâtea nenorociri, să nu stăruie în sufletul lui destulă nedumerire. Uneori nici nu-şi mai dădea prea bine seama ce simțea. Jean Valjean se afla în întuneric; suferea în întuneric; ura în întuneric; s-ar fi putut spune că ura tot ce avea în fața lui. Trăia de obicei în acest întuneric, bâjbâind ca un orb şi ca un visător. Numai din când în când simțea că e năpădit dinlăuntru sau din afară de-o cutremurare de mânie, de-un spor de suferință, de-o palidă şi scurtă fulgerare, care-i lumina tot sufletul, arătându-i pretutindeni, în jurul său, înainte şi în urmă, în licăririle unei lumini îngrozitoare, prăpăstiile hidoase

şi perspectivele negre ale destinului său. După trecerea fulgerului, se afla iar în întuneric şi nu mai ştia ce se petrece cu el.

Caracteristica acestor pedepse nemiloase, în care totul abrutizează, e că-l transformă puțin câte puțin pe om printr-o stupidă transfigurare, într-un animal sălbatic, uneori chiar într-o fiară. Încercările de evadare ale lui Jean Valjean, repetate şi îndărătnice, ar fi de ajuns ca să dovedească ciudata înrâurire pe care o are legea asupra sufletului omenesc. Jean Valjean ar fi repetat aceste încercări, tot atât de zadarnice pe cât de nebuneşti, ori de câte ori s-ar fi ivit prilejul, fără să se gândească o clipă la urmări sau la experiențele făcute. Evada furios, ca lupul care găseşte cuşca deschisă. Instinctul îi spunea: fugi! Rațiunea i-ar fi spus: rămâi pe loc! Dar în fața unei ispite atât de puternice, rațiunea amuțea, rămânea numai instinctul, doar bestia dintr-însul. După ce era prins, noile pedepse ce i se dădeau n-aveau darul decât să-l îngrozească şi mai tare.

Nu trebuie să scăpăm din vedere amănuntul că-i întrecea în putere pe toți ceilalți tovarăşi de ocnă. La munci grele, când trebuia întinsă o parâmă sau învârtit un scripete, Jean Valjean trăgea cât patru. Ridica şi ducea

uneori în spinare greutăți enorme, înlocuind la nevoie instrumentul numit *cric*, căruia pe vremuri i se spunea *orgoliu*, de unde, în treacăt fie zis, şi-a luat numele strada Montorgueil din apropierea halelor Parisului. Tovarăşii săi îl porecliseră Jean-le-Cric. O dată, pe când se repara balconul primăriei din Toulon, una din frumoasele cariatide[12] ale lui Puget[13], care susțineau balconul, s-a desprins şi era gata să se prăbuşească. Jean Valjean, care se afla acolo, propti cariatida cu umărul până la sosirea lucrătorilor.

Agerimea lui era şi mai mare decât puterea. Unii ocnaşi, visând mereu să evadeze, ajung să facă o adevărată ştiință din contopirea forței cu îndemânarea: ştiința muşchilor, pe care prizonierii aceştia, veşnici pizmuitori ai muştelor şi ai păsărilor, o practică zilnic. O acrobație misterioasă. Să se urce pe un zid drept, să găsească puncte de sprijin acolo unde abia se zărea o ieşitură, era un joc pentru Jean Valjean. Încordându-şi spatele şi muşchii picioarelor, cu coatele şi călcâiele înfipte în zgrunțurii pietrei, se cățăra ca prin minune de la un colț de zid până la etajul al

---

[12] Coloană având forma unui corp omenesc.

[13] Sculptor francez (1622–1694).

treilea. Uneori se urca aşa până pe acoperişul temniţei.

Vorbea puţin. Nu râdea. Numai vreo emoţie neobişnuită putea să-i smulgă, o dată sau de două ori pe an, acel lugubru râs de ocnaş, ce pare ecoul unui râs de diavol.

Când te uitai la el, ţi se părea că priveşte neîncetat ceva groaznic.

Era într-adevăr absorbit de ceva.

Printre senzaţiile bolnăvicioase ale unei firi neisprăvite şi ale unei inteligenţe copleşite, simţea nelămurit că-l apasă ceva monstruos. În penumbra întunecoasă şi palidă în care se târa, ori de câte ori întorcea capul şi încerca să-şi înalţe privirea, vedea cu o spaimă amestecată cu furie formându-se, suprapunându-se şi înălţându-se până departe deasupra lui, cu povârnişuri cumplite, un fel de îngrămădire groaznică de lucruri, legi, prejudecăţi, oameni şi fapte, ale căror contururi îi scăpau, a căror mulţime îl înspăimânta şi care nu era altceva decât uimitoarea piramidă pe care o numim civilizaţie. Ici şi colo, în acest amestec colcăitor şi diform, desluşea, când aproape de el, când departe, la înălţimi unde nu putea să ajungă, un grup, un amănunt puternic luminat, de o parte gardianul cu bâta, de alta jandarmul cu sabia, de o par-

te arhiepiscopul cu mitra, iar sus, pe culmi, într-un nimb, împăratul încoronat şi strălucitor. I se părea că aceste măreţii îndepărtate, în loc să împrăştie noaptea, o făceau mai funebră şi mai întunecoasă. Legi, prejudecăţi, fapte, oameni, lucruri, toate se frământau deasupra lui, în ritmul complicat şi misterios pe care Dumnezeu îl imprimă civilizaţiei; pluteau deasupra lui şi-l striveau cu nu ştiu ce cruzime liniştită şi cu neînduplecată nepăsare. Sufletele prăbuşite în cel mai adânc fund al nenorocului, oameni nefericiţi, pierduţi dincolo de marginea înţelegerii, unde nu se mai vedea nimic, cei certaţi cu legea simt apăsându-le pe creştet întreaga povară a acestei societăţi omeneşti, atât de temută pentru cei din afară, atât de înfricoşătoare pentru cei de dedesubt.

În situaţia aceasta Jean Valjean se gândea. Şi care putea să fie natura gândirii sale?

Dacă bobul de mei de sub piatra morii ar putea să gândească, s-ar gândi fără îndoială la ceea ce se gândea Jean Valjean.

Toate aceste frământări, realităţi pline de năluci, fantasmagorii pline de realităţi, sfârşiseră prin a-i crea un fel de stare sufletească ce nu se poate descrie. Uneori se oprea în mijlocul muncii sale de ocnaş. Cădea pe gân-

duri. Mintea lui în acelaşi timp mai coaptă şi mai tulburată decât înainte, se revolta. Tot ce i se întâmplase i se părea absurd; tot ce-l înconjura i se părea cu neputinţă. Îşi spunea: e un vis. Se uita la gardianul care sta la câţiva paşi de el; gardianul i se părea o nălucă; deodată, năluca îl lovea cu bâta. Natura înconjurătoare abia exista pentru el. Aproape s-ar putea spune că pentru Jean Valjean nu existau nici soare, nici zile frumoase de vară, nici cer strălucitor, nici dimineţi înviorătoare de aprilie. Sufletul lui părea luminat doar printr-un fel de ferestruică de beci.

Pentru a încheia, rezumând din tot ceea ce am arătat, ceea ce se poate rezuma şi exprima în rezultate pozitive, ne vom mărgini să constatăm că, în nouăsprezece ani, Jean Valjean, nevinovatul grădinar din Faverolles, temutul ocnaş din Toulon, devenise – mulţumită felului cum îl transformase puşcăria – în stare să facă două feluri de fapte rele; mai întâi, o impulsiune buimacă, necugetată, plină de sălbăticie, instinctivă, un fel de răspuns la suferinţa îndurată; apoi o răbufnire gravă, serioasă, frământată în conştiinţă şi pusă la cale de ideile greşite pe care le poate pricinui o asemenea nenorocire. Premeditările acestea treceau prin cele trei faze succe-

sive pe care numai anumite firi încercate le pot parcurge; rațiune, voință, încăpățânare. Era împins de revolta lui obişnuită, de amărăciunea sufletului, de sentimentul adânc al nedreptăților suferite, de reacțiunea chiar împotriva celor buni, nevinovați şi drepți, dacă există şi de aceştia. Punctul de plecare, ca şi ținta finală a gândurilor lui era ura împotriva legilor omeneşti; o ură care dacă nu este oprită în desfăşurarea ei de vreo întâmplare providențială, devine la un moment dat ură împotriva societății, apoi ură împotriva neamului omenesc, împotriva creațiunii, şi ia forma unei dorințe nelămurite, continui şi brutale de-a face rău oricui, oricărei viețuitoare. Precum se vede, nu fără temei, biletul de identitate îl califica pe Jean Valjean drept un om *foarte primejdios*.

An cu an, sufletul acesta se uscase tot mai mult, încet, dar sigur. Inimă de piatră, privire împietrită. Când ieşi din închisoare, se împlineau nouăsprezece ani de când nu mai vărsase nicio lacrimă.

VIII – Talazul şi umbra

Un om în voia valurilor!

Ei şi! Corabia nu se opreşte. Vântul bate,

corabia întunecată e silită să-şi urmeze drumul. Trece mai departe.

Omul piere, se iveşte iar, se cufundă şi se ridică la suprafață, strigă, întinde brațele, nu-l aude nimeni; zguduită de furtună, corabia se trudeşte să-şi taie drum. Marinarii şi călătorii nici măcar nu-l mai văd pe omul care se îneacă; bietul lui cap nu e decât un punct printre valurile uriaşe.

Omul strigă cu disperare în adâncuri. Pânza trece ca o nălucă. O priveşte, o priveşte cu deznădejde. Ea se depărtează, păleşte, descreşte. Adineauri era şi el acolo, făcea parte din echipaj, umbla în lung şi-n lat pe punte împreună cu ceilalți, avea partea lui de aer şi de soare, trăia. Acum ce s-a întâmplat? A alunecat, a căzut, s-a isprăvit.

A căzut în apele groaznice. Totul fuge şi se năruie sub picioarele lui. Valurile sfâşiate şi sfârtecate de vânt îl înconjoară cu vrăjmăşie, talazurile din adâncuri îl sorb, toate zdrențele apelor îi învăluie capul, un norod de valuri îl împroaşcă, ochiuri tulburi îl înghit pe jumătate; de câte ori se afundă întrezăreşte prăpăstii pline de întuneric; vegetații înfricoşătoare, necunoscute îl prind, i se înnoadă de picioare, îl trag spre ele; simte că el însuşi se preface în prăpastie, e una cu spuma, valuri-

le şi-l aruncă unul altuia, înghite amărăciune, oceanul laş se încăpăţânează să-l înece, nesfârşitul se joacă cu agonia lui. Parcă toată apa asta ar fi ură.

Cu toate astea, el luptă, încearcă să se apere, încearcă să se ţină deasupra, se trudeşte, înoată. El, această biată putere aproape sfârşită, luptă împotriva nesfârşitului.

Unde e corabia? Acolo. Abia se zăreşte în întunericul palid al orizontului.

Vânturile bat, spuma valurilor îl copleşeşte. Ridică ochii şi nu vede decât plumburiul norilor. Simte, dându-şi sufletul, uriaşa nebunie a mării. E torturat de nebunia asta. Aude zgomote neobişnuite pentru om, care par să vină de dincolo de lume şi din nu ştiu ce spaţii înfricoşătoare.

Printre nori sunt păsări, aşa cum pe deasupra restriştilor omeneşti sunt îngeri, dar cu ce pot să-i ajute? Zboară, cântă, plutesc şi el horcăie.

Se simte înmormântat între două infinituri deodată: oceanul şi cerul; unul e o groapă, iar celălalt un giulgiu.

Se lasă noaptea, iată, sunt ceasuri întregi de când înoată, e la capătul puterilor; corabia, acel ceva îndepărtat pe care se aflau oameni, nu se mai zăreşte; e singur în nemaipomeni-

ta prăpastie întunecată, se afundă, înțepeneşte, se răsuceşte, simte sub el valurile monstruoase ale nevăzutului; cheamă.

Nu mai sunt oameni. Unde e Dumnezeu?

Cheamă. „Ajutor! Ajutor!” Cheamă într-una.

În zare, nimic. Pe cer, nimic.

Roagă fierbinte întinderea, valul, alga, stânca, toate sunt surde. Cerşeşte ajutorul furtunii; furtuna nepăsătoare nu se supune decât nesfârşitului.

Împrejurul lui, bezna, ceața, singurătatea, învălmăşeala furtunoasă şi inconştientă, încrețirea nelămurită a apelor sălbatice. În el, groaza şi oboseala. Sub el, prăbuşirea. Niciun punct de reazim. Se gândeşte la patimile întunecate ale cadavrului în întunericul fără de sfârşit. Frigul nefiresc îl înțepeneşte. Mâinile i se închircesc, se închid şi strâng în ele hăul. Vânturi, nori, vârtejuri, curenți, stele zadarnice! Ce-i de făcut? Deznădăjduitul se pierde, ostenitul vrea mai bine să moară, se lasă luat, se lasă dus, se dă bătut şi iată-l că alunecă pentru totdeauna în adâncurile mistuitoare.

O, mers nemilos al societății omeneşti! Risipă de suflete şi de oameni de-a lungul drumului! Ocean în care cade tot ce leapădă legea! Dispariție înfiorătoare a sprijinului! O,

moarte morală!

Marea e neîndurata noapte socială în care pedeapsa îşi azvârle osândiţii. Marea e mizeria nesfârşită.

Sufletul lăsat în voia valurilor, în această prăpastie, poate să ajungă un stârv. Cine are să-l învie din morţi?

IX – Noi nemulţumiri

Când lui Jean Valjean îi sună ceasul să iasă din ocnă, când auzi cu urechile lui acele cuvinte ciudate: „Eşti liber!” clipa fu neverosimilă şi nemaipomenită; o rază vie din lumina adevărată a celor vii îl străpunse pe neaşteptate. Dar raza aceasta păli numaidecât. Lui Jean Valjean ideea de libertate îi luase ochii. Crezuse într-o viaţă nouă. Văzu însă destul de repede că e vorba de o libertate căreia i se dă un bilet de identitate galben.

Şi, în afară de aceasta, amărăciuni multe. Îşi făcuse socoteala că suma ce i se cuvenea pe timpul cât stătuse în ocnă ar fi trebuit să se ridice la o sută şaptezeci şi unu de franci. E drept că uitase de odihna silită a duminicilor şi a sărbătorilor, care în nouăsprezece ani scădea la socoteală vreo douăzeci şi patru de franci. Oricum, suma fusese redusă

prin felurite rețineri locale, la o sută nouă franci şi cincisprezece centime, care i se numără la ieşire.

Nu pricepuse nimic şi se socotea nedreptățit. Să spunem cuvântului pe nume: furat.

A doua zi după eliberare, la Grasse, văzu în fața uşii unei distilerii de flori de portocal câțiva oameni care descărcau pachete. Ceru de lucru. Cum era zor, i se dădu. Se puse pe treabă. Era deştept, voinic şi dibaci; îşi dădea osteneala, stăpânul părea mulțumit. Pe când lucra, trecu un jandarm, care îl observă şi-i ceru hârtiile. Fu nevoit să-i arate biletul de identitate galben. Apoi îşi reluă lucrul. Ceva mai înainte îl întrebase pe unul dintre lucrători cât câştiga pe zi făcând treaba asta; i se răspunse: „Un franc şi cincizeci”. Seara, pentru că era nevoit să plece mai departe a doua zi, se înfățişă înaintea stăpânului distileriei şi-l rugă să-i plătească. Stăpânul, fără să scoată o vorbă, îi înmână un franc şi douăzeci şi cinci de centime. Îşi ceru dreptul lui. I se răspunse: „Pentru tine e destul şi atât”. Stărui. Stăpânul îl privi țintă în ochi şi-i spuse „Ia vezi să nu te pomeneşti la răcoare”

Se socoti din nou furat.

Societatea, statul, micşorându-i drepturile cuvenite, îl jefuiseră cu toptanul. Venea rân-

dul semenului său, care-l fura cu amănuntul.

Eliberarea nu înseamnă dezrobire. Scapi de ocnă, dar nu de osândă.

Iată ce i se întâmplase la Grasse. Se ştie în ce fel fusese primit la Digne.

X – Omul care s-a trezit

Aşadar, pe când orologiul catedralei bătea ceasul două noaptea, Jean Valjean se trezi din somn.

Se trezi din pricina patului, care era prea bun. Aveau să se împlinească în curând douăzeci de ani de când nu mai dormise într-un pat, şi, cu toate că nu se dezbrăcase senzaţia asta era prea nouă şi-i tulbura somnul. Dormise mai bine de patru ceasuri. Osteneala îi trecuse. Era obişnuit să nu dăruiască prea multe ceasuri odihnei. Deschise ochii şi se uită o clipă în întunericul din jurul lui, pe urmă îi închise ca să adoarmă din nou. Când o mulţime de senzaţii felurite ţi-au tulburat ziua, când mintea e preocupată, adormi o dată, dar nu poţi adormi şi a doua oară. Somnul vine mai uşor, dar se întoarce mai greu. E ceea ce i se întâmplă lui Jean Valjean. Nu putu să mai adoarmă şi căzu pe gânduri.

Se găsea într-unul din acele momente în care mintea ți-e plină de gânduri tulburi. În creierul lui era un fel de du-te vino încâlcit. Amintirile vechi şi cele din ajun pluteau amestecate şi se încrucişau anapoda, pierzându-şi formele crescând peste măsură, apoi pierind dintr-odată, ca într-o apă nămoloasă şi frământată. Îi treceau prin cap multe gânduri, dar unul dintre ele se întorcea necontenit, gonindu-le pe toate celelalte. Iată care era acest gând: văzuse cele şase tacâmuri de argint şi lingura mare pe care doamna Magloire le pusese pe masă. Cele şase tacâmuri de argint nu-i dădeau pace. Erau acolo, la câțiva paşi... În clipa în care trecuse prin odaia vecină ca să vină aici, bătrâna servitoare le pusese într-un dulăpior de la căpătâiul patului. Văzuse bine acel dulap. La dreapta, cum intrai din sufragerie. Erau masive. Argintărie veche. Cu polonic cu tot se putea lua pe ele cel puțin două sute de franci. De două ori cât câştigase el în nouăsprezece ani. E adevărat că ar fi câştigat mai mult, dacă nu l-ar fi furat administrația. Sufletul i se zbuciumă un ceas întreg; în el se dădea o luptă. Bătu ora trei. Deschise ochii din nou, se ridică deodată pe jumătate, întinse brațul şi pipăi desaga pe care şi-o azvârli-

se într-un colț al alcovului în care se afla patul, îşi lunecă picioarele peste marginea patului, le puse pe duşumea şi se pomeni, aproape fără să-şi dea seama, şezând pe marginea patului.

Rămase câtva timp visând în poziția asta, oarecum sinistră pentru cel care l-ar fi zărit astfel, în umbră, el singur treaz în casa aceea adormită. Se plecă deodată, îşi scoase ghetele şi le puse uşor pe rogojina de lângă pat, apoi îşi reluă poziția de visare şi rămase din nou nemişcat. În mijlocul acestor frământări groaznice, gândurile pe care le-am arătat îi scormoneau fără încetare creierul, intrau, ieşeau, intrau din nou, le simțea ca pe o greutate: şi apoi se gândea, fără să ştie pentru ce, cu acea încăpățânare mecanică a visării, la un ocnaş, anume Brevet, pe care-l cunoscuse la ocnă şi ai cărui pantaloni nu se țineau decât într-o singură bretea de bumbac împletit. Desenul cu pătrățele al acestei bretele îi venea mereu în minte. Stătea în poziția asta şi ar fi rămas aşa cine ştie cât, până-n zori, dacă orologiul n-ar fi bătut o dată – un sfert sau o jumătate. I se păru că bătaia îi spune: „haide!” Se ridică în picioare, mai şovăi o clipă şi ascultă: în casă totul era tăcut; porni atunci de-a dreptul, cu paşi mă-

runți, spre fereastra pe care o întrezărea. Noaptea nu era prea întunecată; deasupra lunii pline alergau nori mari, goniți de vânt. Din pricina asta, afară era rând pe rând umbră şi lumină, eclipse şi limpezimi, şi înăuntru o lumină de amurg. Acest amurg, destul de limpede ca să te călăuzească, întrerupt din timp în timp de nori, se asemuia cu lumina vânătă, strecurată prin ferestruica unei pivnițe, prin fața căreia se scurg trecătorii. Ajuns la fereastră, Jean Valjean o privi cu atenție. N-avea gratii, dădea în grădină şi nu era închisă, după moda locului, decât cu un cârlig foarte mic. O deschise, dar pentru că aerul rece şi viu pătrunse în odaie o închise îndată. Se uită în grădină cu acea privire atentă care mai mult cercetează decât priveşte. Grădina era împrejmuită cu un zid alb, destul de scund, uşor de sărit. În fund, dincolo de el, deosebi vârfurile copacilor la distanțe egale unul de celălalt, semn că zidul despărțea grădina de vreo stradă sau ulicioară cu pomi.

După ce se uită, făcu o mişcare de om care ştie ce vrea; merse spre firidă, îşi luă desaga, o deschise, scotoci înăuntru, scoase un obiect pe care-l puse pe pat, îşi vârî ghetele într-unul din buzunare, luă sacul pe umeri,

îşi puse şapca trăgându-şi cozorocul pe ochi, îşi căută dibuind bățul, se duse şi-l propti într-un colț al ferestrei, apoi se întoarse, lângă pat şi apucă cu hotărâre obiectul pe care-l lăsase acolo. Acest obiect semăna cu un drug scurt de fier, ascuțit la unul din capete, ca un vârf de suliță. Ar fi fost greu să deosebeşti prin întuneric în ce scop i se dăduse bucății de fier forma aceasta. Să fi fost o pârghie? Sau poate o măciucă?

La lumina zilei s-ar fi putut vedea că nu era altceva decât un sfeşnic de miner. Ocnaşii erau folosiți uneori, pe vremea aceea, pentru a scoate piatra din dealurile înalte care înconjurau oraşul Toulon, şi aveau adesea la îndemână scule de miner. Sfeşnicele minerilor sunt făcute din fier masiv şi sfârşite la capătul de jos printr-un vârf, cu ajutorul căruia se înfig în stâncă.

Luă sfeşnicul în mâna dreaptă şi, ținându-şi răsuflarea, înăbuşindu-şi pasul, se îndreptă spre uşa odăii alăturate, aceea a episcopului, după cum se ştie. Ajuns la uşă, o găsi crăpată. Episcopul n-o închisese.

XI – Ceea ce face

Jean Valjean ascultă. Niciun zgomot.

Împinse uşa.

O împinse cu vârful degetului, uşor, cu grija neliniştită a unei pisici care vrea să se furişeze. Uşa se deschise sub apăsare, se mişcă uşor şi pe tăcute, lărgind puțin deschizătura.

Aşteptă o clipă, apoi o împinse din nou, cu mai multă îndrăzneală.

Uşa se deschidea fără zgomot. Crăpătura era acum destul de mare pentru ca să poată trece. Numai că alături de uşă era o măsuță care făcea cu ea un unghi ce împiedica intrarea.

Jean Valjean văzu greutatea. Trebuia cu orice chip să mărească mai mult deschizătura.

Îşi făcu curaj şi împinse uşa pentru a treia oară, mai cu hotărâre decât în primele două rânduri. De data asta o balama neunsă scoase în întuneric un țipăt răguşit şi prelung.

Jean Valjean tresări. Zgomotul acestei balamale îi pătrunse în ureche, răsunător şi înfricoşat, de parcă ar fi fost trâmbița judecății de apoi.

În spaima mărită până la fantastic a primei clipe îşi închipui aproape că balamaua aceasta se însuflețise, prinzând dintr-odată viață teribilă, şi că lătra ca un câine, ca să dea de ştire tuturor şi să-i trezească pe cei

adormiți.

Se opri înfiorat, zăpăcit şi se lăsă de pe vârfurile picioarelor pe călcâie. Îşi auzea arterele bătându-i în tâmple ca două ciocane de turnătorie şi i se părea că răsuflarea îi ieşea din piept ca zgomotul vântului care iese dintr-o peşteră. Socotea cu neputință ca groaznicul țipăt al acelei țâțâni înfuriate să nu fi zdruncinat toată casa, ca zguduitura unui cutremur de pământ; uşa pe care o împinsese dăduse alarma şi chemase; bătrânul o să se ridice, cele două bătrâne or să strige; li se va veni în ajutor; în mai puțin de un sfert de oră oraşul va fi trezit şi jandarmii în picioare. O clipă se crezu pierdut. Rămase unde era, împietrit ca un stei de sare, neîndrăznind să se mişte.

Se scurseseră vreo câteva minute. Uşa se deschisese larg. Îşi luă îndrăzneala de-a se uita în odaie. Nimic nu se clintise. Ciuli urechea. În casă nu se mişca nimic. Zgomotul balamalei nu trezise pe nimeni.

Prima primejdie trecuse, dar mai rămăsese într-însul un clocot înfricoşător. Cu toate acestea, nu dădu înapoi. Nici când se crezuse pierdut nu dăduse înapoi. Nu se gândi decât să isprăvească mai iute. Făcu un pas şi intră în odaie.

Odaia aceasta era cufundată într-o linişte desăvârşită. Deosebeai ici-colo forme nelămurite şi vagi care, ziua, erau hârtii împrăştiate pe o masă, cărți deschise, volume rânduite pe un scăunaş, un jilț acoperit cu veşminte, un pupitru de rugăciune, şi care la această oră nu erau altceva decât colțuri întunecate şi pete albicioase. Jean Valjean înaintă cu grijă, păzindu-se să nu se izbească de mobile. Auzea din fundul odăii răsuflarea egală şi liniştită a episcopului adormit.

Deodată se opri. Era aproape de pat. Ajunsese acolo mai devreme decât ar fi crezut.

Natura amestecă uneori în acțiunile noastre manifestările şi înfățişările ei, cu un fel de aluzie întunecată şi iscusită, ca şi cum ar vrea să ne facă să cugetăm. De aproape o jumătate de ceas, un nor uriaş acoperea cerul. În clipa în care Jean Valjean se opri în fața patului, norul acesta se destrăma, ca şi cum ar fi făcut-o înadins şi o rază de lună, străbătând fereastra prelungă, lumină pe neaşteptate fața palidă a episcopului. Acesta dormea împăcat. Din pricina nopților reci din regiunea Alpilor de jos, se culcase îmbrăcat gros. Purta o haină de lână de culoare închisă, cu mânecă lungă. Capul îi era răsturnat pe pernă, se odihnea destins; lăsa să-i

atârne peste marginea patului mâna împodobită cu inelul preoțesc, care făcuse atâtea binefaceri şi fapte pioase. Toată fața îi era luminată de o expresie vagă de mulțumire, nădejde şi cucernică fericire. Era mai mult decât un zâmbet; era aproape o strălucire. Pe fruntea lui se răsfrângea o lumină nevăzută. Sufletul celor drepți contemplă în timpul somnului un cer plin de taine. O rază din acest cer cădea asupra episcopului. Era în acelaşi timp o transparență luminoasă, căci cerul acesta se afla înăuntrul lui. Cerul acesta era conştiința lui.

În clipa în care raza de lună se aşternu, ca să spunem aşa, peste acea limpezime interioară, episcopul adormit apăru înconjurat de un nimb de glorie. Totul rămase însă uşor învăluit intr-o penumbră suavă. Luna de pe cer, natura adormită, grădina încremenită, casa aceasta atât de liniştită, ceasul, clipa, tăcerea adăugau un nu ştiu ce, solemn şi negrăit, la somnul, vrednic de respect al acestui înțelept şi învăluiau cu un fel de aureolă măreață şi senină părul alb şi ochii închişi, fața plină de nădejde şi încredere, acel cap de bătrân şi acel somn de copil. Era aproape ceva dumnezeiesc la omul acesta atât de impunător.

El, Jean Valjean, era în umbră cu sfeşnicul de fier în mână; stătea în picioare, nemişcat, tulburat peste măsură de acest bătrân luminos. Nu văzuse niciodată ceva asemănător. Încrederea aceasta nemărginită îl înspăimânta. Lumea morală nu poate avea o privelişte mai măreață decât o conştiință tulbure şi neliniştită, ajunsă la marginea unei fapte rele şi contemplând somnul unui om drept.

Somnul acesta, într-o asemenea izolare şi alături de un vecin ca el, avea ceva sublim pe care-l simțea nelămurit, dar cu putere.

Nimeni n-ar fi putut spune ce se petrecea într-însul, nici chiar el însuşi. Pentru a încerca să-ți dai seama de asta, trebuie să visezi tot ce poate fi mai crud, față în față cu tot ce poate fi mai blând. Pe chipul lui nu se citea nimic lămurit. Era un fel de uimire rătăcită.

Privea. Atât. Dar la ce se gândea? Ar fi fost cu neputință de ghicit. Fără îndoială însă că era emoționat şi cutremurat. Dar de ce natură îi era emoția?

Ochii nu i se puteau dezlipi de pe bătrân. Singurul lucru care se desprindea limpede din atitudinea şi de pe fața lui era o nehotărâre ciudată. S-ar îi spus că şovăia între două prăpăstii; aceea în care te pierzi şi aceea în care te mântui. Părea gata să-i sfarme crani-

ul sau să-i sărute mâna.

După câteva clipe, brațul lui stâng i se lăsă cu aceeaşi încetineală şi Jean Valjean se adânci din nou în contemplație, cu şapca în mâna stângă şi cu măciuca în dreapta, cu părul zbârlit pe capul lui sălbatic.

Episcopul continua să doarmă într-o pace adâncă, sub privirea asta înfricoşătoare.

O rază de lună făcea să se zărească nelămurit, deasupra căminului, crucifixul care părea că-şi deschide brațele pentru amândoi, cu o binecuvântare pentru unul şi cu iertare pentru celălalt.

Deodată, Jean Valjean îşi puse şapca la loc pe frunte, merse grăbit de-a lungul patului, fără să se uite la episcop, de-a dreptul la dulapul pe care-l întrezărea la căpătâi; ridică sfeşnicul de fier cu gândul să forțeze încuietoarea; cheia era acolo; îl deschise; primul lucru pe care-l văzu fu coşul cu argintărie. Îl luă, străbătu cu paşi mari odaia, fără să ia seama şi fără că se gândească la zgomot, găsi uşa, intră înapoi în oratoriu, deschise fereastra, îşi luă bățul, sări peste pervaz, băgă argintăria în desagă, azvârli coşul, străbătu grădina, sări zidul, ca un tigru şi fugi.

XII – Episcopul lucrează

A doua zi, în zori, monseniorul Bienvenu se plimba prin grădină. Doamna Magloire aleргă spre dânsul foarte tulburată..

— Monseniore, monseniore! strigă ea. Nu cumva ştie înălțimea voastră unde e coşul cu argintărie?

— Ba da, spuse episcopul.

— Slavă Domnului! Nu ştiam ce e cu el.

Episcopul tocmai ridicase coşul de pe una dintre brazdele grădinii. I-l arătă doamnei Magloire.

— Iată-l.

— Cum? spuse ea. E gol! Şi argintăria?

— Ah! răspunse episcopul. Aşadar, de argintărie vrei să vorbeşti? Nu ştiu unde e.

— Dumnezeule mare şi bun! A fost furată! A furat-o omul de aseară!

Cât ai clipi din ochi, doamna Magloire alergă, cu toată vioiciunea ei de bătrână sprintenă, spre camera de rugăciune, intră în alcov şi apoi se întoarse la episcop. Acesta tocmai se aplecase şi privea oftând un răsad de cochlearia[14] pe care coşulețul îl strivise căzând peste brazda de flori. Se ridică la țipătul

[14] Plantă mediteraneană din familia cruciferelor, cu frunzele în formă de lingură.

doamnei Magloire.

— Monseniore, omul a plecat! A furat argintăria!

Când scoase strigătul acesta, ochii-i căzură pe un colț al grădinii, unde se vedeau urme de paşi. O şipcă fusese smulsă din gard.

— Uite, pe acolo a trecut. A sărit în stradela Cochefilet! Ah! Blestematul! Ne-a furat argintăria!

Episcopul rămase o clipă tăcut, pe urmă ridică ochii, serios, şi-i spuse cu blândețe doamnei Magloire:

— Dar, înainte de toate, argintăria asta era oare a noastră?

Doamna Magloire rămase înmărmurită. Se scurse încă o clipă de tăcere, după care episcopul urmă:

— Doamnă Magloire, țineam la mine argintăria pe nedrept şi de prea multă vreme. Ea era a săracilor. Cine era omul acela? Un sărac cu siguranță.

— Maica ta, Isuse! strigă din nou doamna Magloire. Nu e vorba de mine şi nici de domnişoara. Nouă ne e totuna. Dar e vorba de monseniorul. Cu ce-o să mănânce monseniorul de acum încolo?

Episcopul o privi cu un aer mirat.

— Ei, asta e! Nu există oare tacâmuri de co-

sitor?

Doamna Magloire ridică din umeri.

— Cositorul miroase…

— Atunci tacâmuri de fier.

Doamna Magloire se strâmbă cu înțeles.

— Fierul are un gust rău…

— Ei bine, spuse episcopul, atunci tacâmuri de lemn.

Peste câteva minute mânca la aceeaşi masă la care stătuse în ajun Jean Valjean. Monseniorul Bienvenu, vesel, le atrăgea atenția – soră-si, care nu spunea nimic, şi doamnei Magloire, care mormăia încet – că nu e nevoie nici de lingură şi nici de furculiță ca să înmoaie bucata de pâine într-o ceaşcă cu lapte.

— Şi asta e ceva! spunea doamna Magloire de una singură, umblând de colo până colo. Să primeşti pe un om ca ăsta şi să-l găzduieşti lângă tine! Ce fericire că s-a mulțumit să fure! Ah, Dumnezeule! Tremur numai când mă gândesc.

În timp ce fratele şi sora se pregăteau să se ridice de la masă, cineva bătu în uşă.

— Intră, spuse episcopul.

Uşa se deschise. Un grup, ciudat şi năvalnic, se arătă în prag. Trei oameni îl țineau prins între ei pe un al patrulea. Cei trei erau jan-

darmi; celălalt era Jean Valjean. Un brigadier de jandarmi, care părea comandantul grupei, se afla lângă uşă. Intră şi se îndreptă spre episcop, salutându-l milităreşte.

— Monseniore, spuse el.

La vorba asta, Jean Valjean, care stătea posomorât şi părea abătut, ridică ochii uluit.

— Monseniore! murmură el. Va să zică nu e preotul parohiei…

— Linişte! spuse un jandarm. E monseniorul episcop.

În acest timp, monseniorul Bienvenu se apropiase de ei, atât de repede cât îi îngăduia bătrânețea.

— Ah! Iată-te! glăsui el cu voce tare, privindu-l pe Jean Valjean. Mă bucur că te văd. Bine, dar eu îți dăruisem şi sfeşnicele, care sunt tot de argint ca şi celelalte, şi pe care ai putea să iei foarte uşor două sute de franci. De ce nu le-ai luat odată cu tacâmurile?

Jean Valjean căscă ochii şi-l privi pe bătrânul episcop cu o căutătură pe care nicio limbă omenească n-ar putea-o descrie.

— Monseniore, spuse brigadierul de jandarmi, aşadar e adevărat ce ne spunea omul? Când l-am întâlnit, mergea ca unul care ar vrea s-o ia la sănătoasa. L-am oprit să vedem

ce e cu el. Avea argintăria asta…

— V-a spus, îl întrerupse episcopul zâmbind, că i-a fost dăruită de un popă bătrân şi cumsecade, la care şi-a petrecut noaptea. Aşa-mi închipui. Şi l-ați adus aci? E o greşeală.

— Întocmai, reluă brigadierul. Îl putem lăsa să plece?

— Fără îndoială, răspunse episcopul.

Jandarmii îi dădură drumul lui Jean Valjean, care se trase îndărăt.

— E adevărat că mă lasă? bâigui el, ca şi cum ar fi vorbit din somn.

— Da, eşti liber, nu înțelegi? spuse un jandarm.

— Prietene, reluă episcopul, înainte de a pleca, uite-ți sfeşnicele. Ia-le!

Merse spre cămin, luă cele două sfeşnice de argint şi i le dădu lui Jean Valjean. Cele două femei se uitau la el fără să spună o vorbă, fără o mişcare, fără o expresie care ar fi putut să-l stingherească.

Jean Valjean tremura din toate mădularele. Apucă mecanic şi cu un aer rătăcit cele două sfeşnice.

— Acum, îi spuse episcopul, du-te cu Dumnezeu! Dar să nu uit: când te vei întoarce, prietene, nu e nevoie să treci prin grădină,

poți oricând să intri şi să ieşi pe poarta de la stradă. Nu e închisă nici ziua, nici noaptea, decât cu clanța. Apoi, întorcându-se spre jandarmi, zise: Domnilor, puteți pleca.

Jandarmii se îndepărtară.

Jean Valjean părea gata să leşine.

Episcopul se apropie de el şi-i spuse încet:

— Nu uita, nu uita niciodată că mi-ai făgăduit să întrebuințezi banii ăştia ca să te faci om cinstit.

Jean Valjean, care nu-şi amintea să-i fi făgăduit ceva, rămase năuc. Episcopul rostise cuvintele acestea pe un ton apăsat. Urmă, aproape solemn:

— Jean Valjean, fratele meu, tu nu mai eşti în stăpânirea răului, ci a binelui. Îți cumpăr acum sufletul; ți-l smulg din gheara gândurilor negre şi a duhului pierzării şi-l dăruiesc Domnului.

XIII – Micul Gervais

Jean Valjean ieşi din oraş ca un om fugărit. Se puse pe mers, grăbit, de-a lungul câmpiilor, străbătând drumurile şi potecile la nimereală, fără să bage de seamă că se întorcea pe unde mai trecuse. Rătăci astfel toată dimineața, fără să mănânce şi fără să-i fie

foame. Avea o mulțime de senzații noi. Simțea în el un fel de furie; nu ştia împotriva cui anume. N-ar fi putut să spună dacă era mişcat sau umilit. Îl cuprindea uneori o înduioşare ciudată, împotriva căreia lupta cu toată asprimea dobândită în ultimii douăzeci de ani. Starea asta îl ostenea. Vedea cu nelinişte cum se zdruncină înlăuntrul lui acea linişte îngrozitoare pe care i-o dăduse nedreptatea nenorocirii lui. Se întreba ce avea s-o înlocuiască. Uneori ar fi vrut să fie la închisoare cu jandarmii şi lucrurile să nu se fi petrecut astfel: ar fi fost mai puțin tulburat. Cu toate că timpul era înaintat, mai erau pe ici pe colo, printre gardurile de mărăcini, câteva flori întârziate; mergând, le simțea mireasma, care îi trezea amintiri din copilărie. Amintirile acestea îi erau aproape de neîndurat, atât de mult trecuse de când nu-i mai veniseră în minte.

Gânduri nelămurite se îngrămădiră astfel într-însul de-a lungul zilei.

Fiindcă soarele cobora spre asfințit, prelungind pe pământ umbra celei mai neînsemnate pietricele, Jean Valjean se aşeză în dosul unui tufiş de pe câmpia întinsă, roşcată, pustie. În zare nu se vedeau decât Alpii. Nici măcar clopotnița vreunui sat îndepărtat.

Jean Valjean putea fi la vreo trei leghe de Digne. O cărare care tăia câmpia trecea pe la vreo câțiva paşi de tufiş.

Cufundat în gânduri, cum era, ceea ce făcea ca zdrențele lui să-i pară şi mai înfricoşătoare celui ce l-ar fi întâlnit, Jean Valjean auzi un zgomot plăcut.

Îşi întoarse capul şi văzu venind pe cărare un mic savoiard, de vreo zece ani, care cânta din gură, cu viola la şold şi cu o cuşcă cu o marmotă în spinare; era unul dintre acei copii drăgălaşi şi veseli care pribegesc, cu genunchii ieşiți prin găurile pantalonilor.

Băiatul cânta, se oprea din când în când din mers şi se juca cu nişte bănuți pe care-i ținea în mână, poate toată averea lui, ca şi cum ar fi fost arşice. Printre aceşti bănuți era şi o monedă de doi franci.

Copilul se opri în dreptul tufişului, fără să-l vadă pe Jean Valjean, şi aruncă în sus pumnul de bani pe care până atunci îl prinsese cu destulă dibăcie pe dosul mâinii.

De data asta, moneda de doi franci îi scăpă jos şi se rostogoli spre mărăcini, până la Jean Valjean.

Jean Valjean puse piciorul pe ea.

Copilul îşi urmărise banul şi-l văzuse.

Nu se miră de fel şi merse de-a dreptul spre

omul din tufiş.

Locul era cu totul singuratic. Cât vedeai cu ochii, nu era nimeni, nici pe câmpie şi nici pe potecă. Nu se auzeau decât țipetele scurte şi slabe ale unui stol de păsări călătoare, care străbăteau cerul la o foarte mare înălțime. Copilul stătu cu spatele la soarele care-i punea fire de aur în păr şi împurpura cu o lumină însângerată fața sălbatică a lui Jean Valjean.

— Domnule, spuse micuțul savoiard, cu acea încredere a copilăriei care e făcută din neştiință şi nevinovăție, banul meu!

— Cum te cheamă? îl întrebă Jean Valjean.

— Gervais, domnule.

— Pleacă de-aici! spuse Jean Valjean.

— Domnule, stărui copilul, dă-mi banul!

Jean Valjean îşi lăsă capul în jos şi nu răspunse.

Copilul începu din nou:

— Banul meu, domnule!

Ochii lui Jean Valjean rămaseră ațintiți în pământ.

— Banul meu! strigă copilul. Banul meu de argint! Banul meu!

Jean Valjean parcă nu l-ar fi auzit. Copilul îl luă de gulerul hainei şi-l scutură. În acelaşi timp se silea să-i dea la o parte gheata mare

şi țintuită, pusă pe compara lui.

— Vreau banul meu! Moneda mea de doi franci!

Copilul plângea. Jean Valjean ridică capul. Stătea mai departe jos. Avea ochii tulburi. Îl măsură pe copil cu un fel de uimire, apoi îşi întinse mâna spre băț şi strigă cu o voce îngrozitoare:

— Cine-i acolo?

— Eu, domnule, răspunse copilul. Eu! Gervais. Eu! Dați-mi cei doi franci ai mei, vă rog! Ridicați-vă piciorul, domnule, vă rog! Apoi, furios, cu toate că era de-o şchioapă, deveni aproape amenințător: Ei, vreți să ridicați piciorul sau nu? Ridicați-vă piciorul!

— Ah, tot tu eşti! spuse Jean Valjean şi, ridicându-se dintr-odată în picioare cu talpa tot pe moneda de argint, adăugă: Cară-te de-aici!

Înfricoşat, copilul îl privi, apoi începu să tremure din creştet până-n tălpi şi, după câteva clipe de mare uimire, o luă la goană. Alerga cât îl țineau puterile fără să îndrăznească să se mai uite înapoi sau să scoată vreun țipăt. Cu toate astea, fu silit să se oprească la o oarecare distanță pentru că i se tăiase răsuflarea, şi Jean Valjean, cu toate că era dus pe gânduri, îl auzi plângând.

După câteva clipe, copilul pieri.

Soarele apusese.

În jurul lui Jean Valjean se întuneca. Nu mâncase toată ziua, poate că avea călduri.

Rămase în picioare. De când fugise copilul nu se clintise din loc. Respirația îi ridica pieptul la răstimpuri lungi şi inegale. Privirea, care i se ațintise la vreo zece-doisprezece paşi înainte, părea că studiază cu multă atenție forma unui ciob albastru de faianță, căzut în iarbă. Deodată, tresări; simțise frigul serii.

Îşi trase mai bine şapca pe ochi, căută în neştire să-şi petreacă şi să-şi încheie haina, făcu un pas şi se aplecă să-şi ridice bățul de jos. În clipa aceea zări moneda de doi franci, pe care piciorul lui o înfundase pe jumătate în pământ şi care sclipea printre pietre. Simți o zguduitură electrică. „Ce e asta?” spuse el printre dinți. Se dădu trei paşi îndărăt, apoi se opri, fără să-şi poată dezlipi privirea de pe locul pe care piciorul lui îl călcase cu o clipă mai înainte, ca şi cum lucrul acela, care lucea acolo în întuneric, ar fi fost un ochi deschis, pironit asupră-i.

După câteva minute, se aruncă ca un nebun asupra monedei de argint, o luă şi, venindu-şi în fire, începu să caute cu ochii

departe pe câmpie, scormonind zările, stând în picioare şi tremurând ca o fiară sălbatică în căutarea unui adăpost.

Nu văzu nimic. Noaptea se lăsa, câmpia era rece şi nedesluşită, fâşii mari de ceață viorie suiau în limpezimea apusului. Scoase un oftat şi începu să meargă grăbit într-o direcție oarecare, în partea, unde pierise copilul. După vreo sută de paşi se opri în loc, se uită, nu văzu nimic.

Strigă atunci din toate puterile: „Gervais! Gervais!”

Tăcu şi aşteptă.

Nu-i răspunse nimeni.

Câmpia era pustie şi posomorâtă. Era înconjurat de nemărginire. În jurul lui numai umbră în care privirea i se pierdea, şi o tăcere în care glasul i se stingea. Bătea un vânt din nord, rece ca gheața, dând lucrurilor dimprejurul lui un fel de viață lugubră. Copacii mărunți îşi scuturau brațele slăbănoage cu o furie de necrezut. Ai fi zis că amenințau şi urmăreau pe cineva.

Începu din nou să umble, apoi se porni pe fugă. Din timp în timp se oprea şi striga în singurătatea aceea, cu un glas neînchipuit de puternic şi dezolat: „Gervais! Gervais!”

Dacă l-ar fi auzit, sigur că puştiului i-ar fi

fost frică şi s-ar fi ferit să se arate. Dar, fără îndoială, copilul era destul de departe.

Jean Valjean întâlni un preot călare. Se apropie de el şi-i spuse:

— Părinte, n-ai văzut trecând un copil?

— Nu, răspunse preotul.

— Unul pe care-l cheamă Gervais.

— N-am văzut pe nimeni.

Scoase din pungă două monede de câte cinci franci şi i le dădu preotului.

— Iată, părinte, pentru săracii dumitale. Părinte, e un copil de vreo zece ani cu o marmotă, cred, şi cu o violă. Trecea pe aici. Ştiți, un savoiard…

— Nu l-am văzut.

— Gervais ar putea fi de prin satele de-aici? Nu-mi puteți spune?

— Dacă e aşa cum spui, e un copil străin. Trec dintr-ăştia prin partea locului. Nu-i cunoaşte nimeni.

Jean Valjean scoase cu o mişcare repezită alte două monede de cinci franci, pe care i le dădu preotului.

— Pentru săracii dumitale, spuse el. Adăugă apoi, rătăcit: Părinte, pune să mă aresteze. Sunt un hoț.

Preotul dădu iute pinteni calului şi fugi înfricoşat.

Jean Valjean o rupse iar la fugă, în direcția în care o apucase la început.

Făcu în felul acesta un drum destul de lung, căutând cu privirea, chemând, strigând, dar nu mai întâlni pe nimeni. De două sau trei ori alergă peste câmp spre ceva care i se părea a fi o făptură culcată sau lăsată pe vine; nu erau decât tufişuri sau stânci scunde. În sfârşit, se opri într-un loc unde se încrucişau trei poteci. Luna se ridicase. Îşi plimbă privirea în depărtare şi mai chemă pentru ultima oară: „Gervais! Gervais! Gervais!” Strigătul i se stinse în ceață, fără să trezească măcar un ecou. Murmură încă o dată: „Gervais!” dar cu un glas stins şi aproape nedesluşit. Aceasta-i fu ultima sforțare; picioarele i se muiară dintr-odată, ca şi cum o putere nevăzută l-ar fi doborât pe negândite cu greutatea cugetului său încărcat; căzu pe un bolovan, zdrobit, cu degetele înfipte în păr, cu fața între genunchi şi strigă: „Sunt un ticălos!”

În clipa aceea i se frânse inima şi începu să plângă. Plângea pentru prima oară de nouăsprezece ani încoace.

Am văzut că Jean Valjean, după ce ieşise din casa episcopului, era înstrăinat de toate gândurile lui de până atunci. Nu-şi putea da seama de ceea ce se petrecea în el. Se ridica

împotriva faptei îngereşti şi a cuvintelor atât de blânde ale bătrânului. „Mi-ai făgăduit să întrebuințezi banii ăştia ca să te faci om cinstit. Îți cumpăr acum sufletul. Ți-l smulg din gheara gândurilor negre şi a duhului pierzării şi-l dăruiesc Domnului.” Cuvintele acestea îi veneau într-una în minte. Opunea acestei îngăduințe cereşti orgoliul, care e în noi, un fel de cetate a răului. Simțea nelămurit că iertarea preotului acela era asaltul cel mai mare şi atacul cel mai puternic care-l zguduise vreodată; că împietrirea lui ar fi definitivă dacă s-ar împotrivi acestei îngăduințe; că dacă s-ar îndupleca, ar trebui să renunțe la ura cu care faptele oamenilor îi umpluseră sufletul de-a lungul atâtor ani şi care-i plăcea; că de data asta trebuia să învingă sau să fie învins, şi să lupte, o luptă uriaşă şi hotărâtoare se dădea între răutatea lui şi bunătatea celuilalt.

În mijlocul tuturor acestor licăriri, mergea ca un om beat. Mergând aşa, cu ochii rătăciți, înțelegea el oare limpede ce-ar fi putut să urmeze pentru el din cele ce i se întâmplaseră la Digne? Auzea el oare aceste şoapte tainice, care trezesc spiritul sau îl stingheresc în anumite clipe ale vieții? Îi spunea oare glasul la ureche că trăise tocmai ceasul so-

lemn al destinului lui, că un drum de mijloc nu mai putea fi pentru el, că de acum înainte, dacă nu devenea cel mai bun dintre oameni, va ajunge cu siguranță cel mai rău, că trebuia, ca să spunem aşa, să urce acum mai sus decât episcopul, sau să cadă mai jos decât ocnaşul, că, dacă voia să devină mai bun, trebuia să ajungă înger, iar dacă voia să rămână rău, trebuia să ajungă monstru?

Trebuie să ne punem şi aici aceleaşi întrebări pe care ni le-am pus cu alt prilej: păstrase el oare, cât de nelămurit, vreo fărâmă din toate acestea, în mintea lui? Cu siguranță, suferința, am spus-o, face educația inteligenței; cu toate acestea, nu e deloc sigur că Jean Valjean era în stare să descurce tot ceea ce arătăm noi aici. Dacă îi veneau aceste gânduri, mai degrabă le întrezărea decât le vedea, şi ele nu izbuteau decât să-l azvârle într-o nelinişte aproape dureroasă şi de neîndurat. La ieşirea din acel loc hâd şi negru care se cheamă ocnă, episcopul îi rănise sufletul, ca o lumină prea tare, care i-ar fi rănit ochii abia scăpați din beznă. Viața viitoare, viața posibilă, care i se oferea de acum încolo, curată şi strălucitoare întru totul, îl făcea să tremure şi-l umplea de nelinişte, într-adevăr, nu ştia pe ce lume se află. Ca o

cucuvaie care ar vedea dintr-odată răsărind soarele, ocnaşul fusese zăpăcit şi orbit de virtute.

Era sigur, şi nici el nu se îndoia de asta; nu mai era acelaşi om, totul se schimbase într-însul, nu mai putea să-şi închipuie măcar că episcopul nu i-ar fi vorbit şi nu l-ar fi mişcat.

În starea aceasta de spirit îl întâlnise pe micuțul Gervais şi-i furase cei doi franci. De ce? N-ar fi putut desigur s-o lămurească; era oare o ultimă răbufnire şi ca un fel de supremă sforțare a gândurilor rele, pe care le adusese cu el din ocnă; un rest de pornire, un rezultat a ceea ce se numeşte în statică, „forța inerției”? Asta era – şi poate că era mai puțin decât asta. S-o spunem simplu: nu el furase, nu omul, ci animalul, care, din obicei şi din instinct, îşi pusese piciorul prosteşte pe banul acela, în timp ce inteligența i se zbătea în noianul atâtor obsesii, noi şi nemaipomenite. Când inteligența i se trezi şi-şi dădu seama de fapta animalului, Jean Valjean se dădu înapoi cu spaimă şi scoase un strigăt de groază.

Lucru ciudat şi cu putință numai în starea în care se afla: furându-i copilului banul acela, Jean Valjean făcuse o faptă de care nu mai

era în stare.

Oricum ar fi, această ultimă faptă urâtă avu asupra lui un efect hotărâtor; ea îi străbătu dintr-odată haosul din minte şi îl risipi, aşeză într-o parte întunericul şi într-alta lumina şi acționă asupra sufletului său, în starea în care se găsea, după cum unii reactivi chimici acționează asupra unui amestec tulbure, precipitând un element şi limpezind altul.

Mai întâi, chiar înainte de a se analiza şi de a gândi, căută cu deznădejde, ca unul care caută să se salveze, să regăsească copilul, pentru a-i da înapoi moneda, apoi, când îşi dădu seama că lucrul acesta e zadarnic şi cu neputință, se opri disperat. În momentul în care strigase: „Sunt un ticălos!” se văzuse aşa cum era, desprins de el însuşi, într-o atât de mare măsură, încât i se părea că nu e decât o fantomă şi că în fața lui stătea ocnaşul hidos, Jean Valjean, în carne şi oase, cu bățul în mână, cu haina pe umeri, cu sacul plin de lucruri furate în spinare, cu fața hotărâtă şi posomorâtă, cu mintea plină de planuri blestemate.

Prea mare suferință, după cum am arătat, îl făcuse într-o oarecare măsură vizionar. Avu astfel un fel de vedenie. Îl văzu aievea în fața lui pe acest Jean Valjean, acest chip fioros, şi

fu cât pe-aci să se întrebe cine era omul acesta de care se îngrozea.

Creierul lui se găsea într-una din acele clipe violente şi în acelaşi timp înfricoşător de liniştite, în care visarea e atât de adâncă, încât absoarbe realitatea. Nu mai vezi lucrurile din jurul tău, dar vezi imaginile pe care le ai în minte proiectate în afară.

Se privi deci îndelung, ca să spunem aşa, faţă în faţă şi, în acelaşi timp, văzu dincolo de această halucinaţie, într-o tainică adâncime, un fel de lumină pe care o luă drept făclie. Privind cu mai multă atenţie lumina aceasta care-i apărea în conştiinţă, băgă de seamă că avea o formă omenească şi că făclia era episcopul.

Conştiinţa lui îi cântări pe rând pe aceşti doi oameni puşi astfel în faţa ei: episcopul şi Jean Valjean. Fusese nevoie de cel dintâi pentru a-l risipi pe celălalt. Pe măsură ce i se prelungea visarea, episcopul se mărea şi strălucea în ochii lui, iar Jean Valjean se micşora şi se ştergea. La un moment dat, nu mai fu decât o umbră. Deodată dispăru. Rămăsese numai episcopul. Umplea întregul suflet al nenorocitului cu o strălucire plină de măreţie.

Jean Valjean plânse îndelung. Plânse cu la-

crimi fierbinți, plânse cu hohote, mai slab decât o femeie, mai înfricoşat decât un copil.

Plângea, şi în mintea lui se făcea ziuă din ce în ce mai tare. O zi nemaipomenită, o zi încântătoare şi grozavă totodată. Viața lui trecută, prima lui greşeală, îndelunga lui pătimire, îndobitocirea lui exterioară, înțepenirea lui lăuntrică, punerea lui în libertate, înveselită de atâtea planuri de răzbunare, cele ce i se întâmplaseră cu episcopul, ultima faptă pe care o săvârşise, furtul celor doi franci de la un copil, crimă cu atât mai laşă şi cu atât mai monstruoasă cu cât venea după iertarea episcopului – toate îi reveniră în minte, limpezi, de o limpezime pe care n-o mai simțise niciodată până atunci. Îşi privi viața şi-i păru îngrozitoare; îşi privi sufletul şi-i păru înfricoşător. Cu toate acestea, o lumină blândă se apleca asupra acestei vieți şi acestui suflet. I se părea că-l vede pe satana în lumina raiului.

Câte ceasuri a plâns oare aşa? Ce a făcut după ce-a sfârşit de plâns? Încotro a luat-o? Nimeni n-a putut să afle vreodată. Pare totuşi sigur că un căruțaş, care făcea pe vremea aceea cursa spre Grenoble şi sosea la Digne, a văzut, pe la orele trei dimineața, pe când trecea pe strada Episcopatului, un om

în rugăciune, îngenuncheat pe caldarâm, în umbră, înaintea porții monseniorului Bienvenu.

CARTEA A TREIA

ÎN ANUL 1817

I – Anul 1817

1817 e anul pe care Ludovic al XVIII-lea îl denumea cu oarecare ifos regesc, nu lipsit de trufie, cel de al douăzeci şi doilea al domniei sale[1]. E anul în care domnul Bruguière de Sorsum[2] era celebru. Toate dughenele frizerilor, care aşteptau întoarcerea perucilor pudrate şi a păsării regale, erau zugrăvite în albastru-azuriu şi pictate cu flori de crin. Erau vremurile naive în care contele Lynch

---

[1] În felul acesta reacțiunea feudală a restaurației arăta că socoteşte neavenite revoluția şi imperiul.

[2] Literat cu activitate modestă din primul sfert al secolului al XIX-lea, traducător în versuri albe al multor drame de Shakespeare.

lua loc în fiecare duminică în strana bisericii Saint Germain des Près, ca epitrop, îmbrăcat în veşmânt de pair al Franței, cu lentă[3] roşie, cu nasul lui lung şi cu acel profil măreț, cum îi şade bine unuia care a săvârşit o faptă răsunătoare. Fapta răsunătoare săvârşită de Lynch era următoarea: la 12 martie 1814, în calitatea lui de primar de Bordeaux, predase oraşul, puțin cam pripit, ducelui D'Angoulême[4]. De aici rangul lui de pair. În 1817 moda îngropa băiețaşii între patru şi şase ani sub caschete uriaşe de piele marochinată, cu urechiere, destul de asemănătoare cu cuşmele eschimoşilor. Armata franceză era îmbrăcată în alb, după moda austriacă, regimentele se chemau legiuni, şi, în loc de numere, purtau numele departamentelor. Napoleon era la Sfânta Elena, şi, pentru că Anglia îi refuza postav verde, îşi întorcea hainele vechi pe dos. În 1817 Pellegrini cânta din gură, domnişoara Bigottini[5] dansa;

[3] Panglică lată aşezată ca o diagonală pe piept, drept ornament al unor costume de ceremonie, adesea ca susținătoare a unor decorații.

[4] Fiul contelui d'Artois, viitorul rege Carol al X-lea; în 1823 a comandat expediția din Spania pentru înăbuşirea mişcării burghezo-liberale.

[5] *Pellegrini*, cîntăreț, *Bigottini*, dansatoare la

Pottier domnea; Odry[6] nu există încă. Doamna Saqui îi urma lui Forioso[7]. În Franța mai erau încă prusaci. Delalot[8] era un personaj. Legitimitatea se afirmase tăind mâna şi apoi capul lui Pleignier, lui Carbonneau şi lui Tolleron[9]. Principele de Talleyrand[10], mare şambelan, şi abatele Louis[11], ministru însărcinat cu finanțele, se priveau râzând ca doi auguri; amândoi celebraseră liturghia Federației în Champs de Mars[12], la 14 iulie 1790;

---

opera din Paris (primul sfert al secolului al XlX-lea).

[6] *Pottier, Odry*, actori comici din prima jumătate a sec. al XIX-lea.

[7] Doamna *Saqui, Forioso* – acrobați de pe vremea restaurației.

[8] Unul din şefii răscoalei regaliştilor parizieni împotriva Convențiunii thermidoriene, răscoală zdrobită de Napoleon. Restaurația l-a răsplătit cu un scaun de deputat.

[9] Conspiratori bonapartişti din primii ani ai restaurației.

[10] Om politic francez (1754–1838), ministru de externe în timpul directoratului, consulatului şi imperiului.

[11] Om de încredere al lui Ludovic al XVIII-lea.

[12] Parc din Paris în care se înalță din 1889 Turnul Eiffel. I s-a zis Câmpul lui Marte, zeul răz-

Talleyrand o rostise în calitate de episcop, Louis o slujise ca diacon. În 1817, pe potecile aceluiaşi Champs de Mars, se puteau vedea coloane mari de lemn zăcând în ploaie, putrezind în iarbă, vopsite în albastru, cu urme de vulturi şi albine[13], cu aurul şters. Erau coloanele care cu doi ani în urmă susținuseră estrada împăratului în Champs de Mai[14]. Erau înnegrite ici-colo de focul bivuacului austriecilor, cantonați în apropiere de Gros-Caillou. Două sau trei din coloane dispăruseră în flăcările bivuacelor şi încălziseră mâinile mari ale acestor soldați împărăteşti. Champs de Mai se făcuse vestit prin faptul că fusese ținut în luna iunie în Champs de Mars.

---

boiului, fiindcă în secolul al XVIII-lea servea drept teren de exerciții militare. În timpul revoluției burgheze şi al imperiului era rezervat marilor adunări şi serbări populare.

[13] Emblemele primului imperiu (1804–1814).

[14] *Champs de Mai* (Adunare câmpenească din mai). În epoca feudală seniorii îşi convocau anual, în luna mai, vasalii spre a le face cunoscute obligațiile pentru anul următor; în timpul celor o sută de zile, Napoleon convoacă la o adunare corpul legislativ şi notabilitățile capitalei spre a le face cunoscută noua Constituție caracterizată prin concesii liberale.

În acel an, 1817, două lucruri erau populare: Voltaire-Touquet[15] şi tabacheră *à la Charte*[16]. Cea mai nouă emoţie a parizienilor era crima lui Dautun, care azvârlise capul fratelui său în bazinul din Marché-aux-Fleurs. La Ministerul Marinei se începea o anchetă asupra acelei fregate nefericite, *Meduza*, care avea să umple de ruşine pe Chaumareix şi de glorie pe Géricault[17]. Colonelul Sèves[18] pleca

---

[15] Librar şi editor din Paris; a retipărit sub restauraţie operele filozofilor materialişti francezi din secolul al XVIII-lea şi îndeosebi pe cele ale lui Voltaire; a fost persecutat pentru ideile sale liberale.

[16] Tabacheră în formă de cărţulie pe care scria „la Charte”, constituţia retrogradă acordată Franţei de Ludovic al XVIII-lea în 1815; mijloc de propagandă regalistă din primii ani ai restauraţiei.

[17] *Chaumareix*, comandantul vasului *Meduza*, naufragiat în 1816 din pricina incapacităţii lui; a fost degradat şi condamnat la închisoare, fiindcă a dat dovadă şi de laşitate, părăsind corabia înaintea echipajului. Naufragiul *Meduzei* a inspirat pictorului Géricault un tablou celebru: *Pluta Meduzei*.

[18] Ofiţer în armata lui Napoleon, care după Waterloo se angajează instructor în Egipt, devine colaborator apropiat al lui Ibrahim-Paşa şi organizator al armatei egiptene. Islamizat, este cu-

în Egipt ca să ajungă acolo Soliman-Paşa. În Palatul Thermes[19] din strada Harpe îşi făcuse prăvălie un dogar. Pe platforma turnului octogonal al casei Cluny[20] se mai vedea încă mica gheretă de scânduri care-i servise de observator lui Messier, astronom şi marinar sub Ludovic al XVI-lea. Ducesa de Duras[21] îşi citea câtorva prieteni, trei sau patru, în odaia ei de culcare împodobită cu X-uri de mătase albastră ca cerul, *Ourika*, nepublicată încă. Litera N se râcâia de la Luvru. Podul Austerlitz abdicase şi se numea acum podul Jardin du Roi, dublă enigmă care deghiza în acelaşi timp podul Austerlitz şi Grădina Botanică. Ludovic al XVIII-lea, în timp ce şi-l adnota cu vârful unghiei pe Horaţiu, era preocupat de eroii care ajung împăraţi şi de papugiii care ajung moştenitori ai tronului, şi în acelaşi timp avea două griji: Napoleon şi Mathurin

---

noscut sub numele de Soliman-Paşa.

[19] Ruinele termelor (băilor) zise ale lui Iulian Apostatul, împărat roman, rămăşiţele dintr-un palat imperial.

[20] Locuinţă seniorială din Paris (Cartierul latin), construită în stil gotic, în secolul al XV-lea, pentru folosinţa abaţilor de Cluny.

[21] Autoare de romane exotico-sentimentale (1778–1828).

Bruneau[22]. Academia franceză dădea ca subiect de premiu: „Fericirea pe care o aduce învăţătura”. Bellart[23] era elocvent în mod oficial. În umbra lui era văzut cum creştea acel viitor procuror general de Bröe[24], sortit sarcasmelor lui Paul Louis Courier. Trăia tot pe-atunci un fals Chateaubrind, anume Marchangy[25], în aşteptarea unui fals Marchangy, anume d'Arlincourt[26], *Clair d'Albe* şi *Malek-Adel* erau capodopere, doamna Cottin[27] fiind socotită cel mai mare scriitor al

---

[22] Aventurier care se dădea drept Ludovic al XVII-lea: condamnat la muncă silnică în 1818.

[23] Procuror general la Paris pe timpul restauraţiei, renumit prin cruzimea cu care înăbuşea orice mişcare antimonarhică.

[24] Avocat, mai târziu procuror; în această calitate a susţinut acuzaţiile regimului reacţionar al restauraţiei împotriva cunoscutului pamfletar Paul Louis Courier care denunţa reacţiunea feudalo-catolică de pe vremea aceea.

[25] Scriitor preromantic francez (1782–1826), cu pronunţate tendinţe reacţionare, de refugiu în trecut şi de exaltare şovină.

[26] Romancier francez lipsit de talent, prolix şi grandilocvent, de la începutul secolului al XIX-lea.

[27] Scriitoare franceză din timpul lui Napoleon

timpului. Institutul îl ştergea pe Napoleon Bonaparte de pe lista academicienilor. Un decret regal făcea din Angoulême şcoală de marină, pentru că ducele d'Angoulême fiind mare amiral, era de la sine înțeles că oraşul Angoulême avea de drept toate calitățile unui port maritim, fără de care principiul monarhic ar fi fost ştirbit. În Consiliul de miniştri se discuta chestiunea dacă puteau fi îngăduite desenele reprezentând acrobații, care împodobeau afişele lui Franconi[28], în jurul cărora se adunau ştrengarii străzilor. Domnul Paës[29], autorul operei *Agnesa*, un om cumsecade, cu fața patrată şi cu un neg în obraz, dirija concertele cu public restrâns, din strada Ville-l'Évêque, ale marchizei de Sassenaye. Toate fetele cântau *Pustnicul din Saint-Avelle*, cu cuvinte de Edmond Géraud[30]. *Le Nain Jaune*[31] se preschimba în *Miroir*. Ca-

---

I, autoare de neînsemnate romane sentimentale.

[28] Patronul unui circ din Paris, cunoscut mai înainte ca acrobat şi clovn.

[29] Compozitor italian prețuit în Franța, unde şi-a petrecut o bună parte din viață.

[30] Scriitor francez de mâna a doua (1780–1831), care manifesta zgomotos, în versuri şi în proză, opinii ultraregaliste.

[31] Numele unei reviste satirice (1814–1815), *Pi-*

feneaua „Lemblin” ținea cu împăratul, împotriva cafenelei „Valois”, care ținea cu burbonii. Domnul duce de Berry[32], care începuse să fie pândit de pe acum din umbră de către Louvel, fusese căsătorit cu o prințipesă de Sicilia. Doamna de Staël[33] murise de un an. Soldații din escorta regală o fluierau pe domnişoara Mars[34]. Ziarele mari erau mititele. Formatul lor era restrâns, dar libertatea lor era mare. *Le constitutionnel*[35] era constituțional. *Minerva* îl numea pe Chateaubriand, Chateaubriant. T-ul acesta îi făcea pe burghezi să râdă pe seama cunoscutului scriitor. În ziarele vândute, ziariştii corupți insultau proscrişii din 1815; David[36] nu

ticul galben.

[32] Al doilea fiu al viitorului rege Carol al X-lea; asasinat la 13 februarie 1820 de către lucrătorul Louvel, drept răspuns la teroarea albă a restaurației.

[33] Cunoscută scriitoare franceză cu tendințe liberal-burgheze, persecutată de Napoleon.

[34] Actriță la *Comedia Franceză* din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

[35] *Constituționalul*, unul dintre cele mai citite ziare ale opoziției burgheze față de regimul restaurației.

[36] Pictor celebru pe vremea revoluției şi a im-

mai avea talent, Arnault[37] nu mai avea spirit, Carnot[38] nu mai era cinstit, Soult[39] nu câştiga nicio luptă; Napoleon într-adevăr nu mai avea geniu. Toată lumea ştia că o scrisoare trimisă prin poştă unui surghiunit, îi era foarte rar înmânată; poliţiile îşi făceau o datorie religioasă din a le opri. Faptul nu e nou; Descartes, pe când era în surghiun[40], se plângea de asta. David, într-un ziar belgian se arătase cam supărat din pricină că nu primea scrisorile ce-i erau adresate; lucrul acesta păruse hazliu foilor regaliste, care-şi băteau joc de cel proscris. A spune: *regicizii*,

periului; şef al şcolii „clasice”; deputat în Convenţiunea Naţională şi regizor al festivităţilor republicane, a lucrat mai târziu pentru Napoleon.

[37] Autor dramatic şi fabulist francez (1760–1834).

[38] Deputat în Convenţiunea Naţională şi membru în Comitetul salvării publice, organizator al victoriilor republicane împotriva invadatorilor prusaci şi austrieci. Exilat de restauraţie ca regicid.

[39] Mareşal al lui Napoleon, a avut un rol de seamă în victoria de la Austerlitz.

[40] Filozoful francez René Descartes (1596–1650) s-a exilat voluntar în Olanda, unde a găsit un climat mai favorabil libertăţii de gândire.

sau a spune *votanții*, a spune *duşmanii*, sau *aliații*, a spune *Napoleon*, sau a spune *Buonaparte*[41], însemna a aşeza o prăpastie între doi oameni. Toți cei cu bun simț erau de părere că veacul revoluțiilor fusese închis o dată pentru totdeauna de către regele Ludovic al XVIII-lea, supranumit „autorul nemuritor al Chartei[42]”. La Pont-Neuf se sculpta cuvântul *Redivivus*[43] pe soclul care aştepta statuia lui Henric al IV-lea. Domnul Piet[44]

---

[41] *Regicizii* sau *votanții*: deputații care în ianuarie 1793 votaseră condamnarea la moarte a lui Ludovic al XVI-lea erau numiți „regicizi”, ucigaşi de rege, de către reacțiunea feudală. *Duşmanii* sau *aliații*: ocupanții englezi, prusaci, austrieci şi ruşi, care sprijineau, în 1815 şi în anii următori, restaurația Burbonilor; bonapartiştii îi considerau duşmani. *Buonaparte*: regaliştii afectau să numească astfel pe Napoleon, cu pronunțarea corsicană a numelui său de familie.

[42] Constituție promulgată în 1815 de Ludovic al XVIII-lea cu un minimum de concesii liberalismului burghez. A fost în vigoare, cu unele modificări, din 1830 până în 1848.

[43] *Reînviat* (lat.), fiindcă statuia lui Henric al IV-lea, înălțată pe Pont-Neuf, la Paris, fusese doborâtă în timpul revoluției burgheze, dar repusă pe soclu de restaurație.

[44] Publicist ultraregalist din timpul restaurați-

schița în linii mari, în strada Thérèse numărul 4, convorbirea sa pentru întărirea monarhiei. În situații grele, şefii dreptei spuneau: „Trebuie să-i scriem lui Bacot[45]". Canuel, O'Mahony şi de Chappedelaine înşăilau, aprobați întrucâtva de *Monsieur*[46] ceea ce trebuia să fie mai târziu „conspirația de pe malul apei"[47]. *Acul Negru*[48] urzea la rândul său.

Delaverderie se consfătuia cu Trogoff[49].

---

ei Burbonilor.

[45] Politician din timpul restaurației; deputat ultraregalist, apoi prefect; nu lua niciodată cuvântul în Cameră şi vota totdeauna cu guvernul.

[46] Titlul de *Monsieur* se dădea în Franța fratelui mai mic al regelui.

[47] Conspirație urzită în 1818 de cei mai mulți deputați ultraregalişti, printre care cei numiți de V. Hugo. Era îndreptată împotriva lui Decaze, primul ministru, socotit prea indulgent față de bonapartiştii şi liberalii burghezi.

[48] Grupare secretă conspirativă a burgheziei liberale şi deferită justiției în cursul anului 1817.

[49] *Delaverderie*, om politic de pe vremea restaurației. *Trogoff*, feudal breton care servise în timpul emigrației în armata austriacă; intim al contelui d'Artois, era cunoscut sub restaurație ca agitator reacționar.

Decaze[50] spirit liberal într-o oarecare măsură, domina. În fiecare dimineață, Chateaubriand, în picioare, în fața ferestrei lui din strada Saint-Dominique numărul 27, cu pantaloni lungi şi largi, cu papuci, cu părul încărunțit sub basmaua de mătase, cu ochii țintă la oglindă, cu trusă completă de chirurg-dentist deschisă înaintea lui, îşi curăța dinții lui foarte frumoşi, în timp ce-i dicta lui Pilorge, secretarul său, variantele cărții lui *Monarhia după principiile Chartei*. Critica îl prefera pe Lafon[51] lui Talma[52]. De Feletz[53] semna A; Hoffmann[54] semna Z. Charles

---

[50] Ministru al poliției, apoi preşedinte al Consiliului de miniştri sub Ludovic al XVIII-lea. Guvernând după indicațiile regelui, a căutat un drum de mijloc între liberali şi ultraregalişti.

[51] Actor de tragedie în timpul imperiului şi al restaurației.

[52] Actor francez de mare talent, admirat de Napoleon şi deci subapreciat de presa recționară a restaurației.

[53] Critic literar al ziarului *Journal des Débats*, adversar al romantismului (1777–1850).

[54] Autor dramatic şi critic literar pe vremea restaurației, colaborator la *Journal des Débats* (1760–1828).

Nodier[55] scria *Thérèse Aubert*. Divorțul era desființat. Liceele se chemau colegii. Colegienii, cu gulerul împodobit cu o floare de crin de aur, se încăierau pentru regele Romei[56]. Poliția palatului o înştiința pe alteța-sa regală *Madame* că pe portretul expus pretutindeni domnul duce de Orléans[57] era mai arătos în uniformă de colonel-general, de husari, decât domnul duce de Berry în uniformă de colonel-general, de dragoni, ceea ce era foarte grav. Oraşul Paris aurea din nou, pe cheltuiala sa, Palatul Invalizilor[58]. Oamenii serioşi se întrebau ce-ar face în cutare sau cutare ocazie domnul de Trinquelague; domnul Clausel de Montals se deosebea asupra mai multor puncte de domnul Clausel de Cousserguesc; domnul de Salaberry nu era

---

[55] Scriitor francez, autor de povestiri exotice (1780–1844); unul dintre promotorii romantismului.

[56] Fiul lui Napoleon I, care n-a domnit niciodată, nicăieri.

[57] Viitorul rege Ludovic-Filip (1830–1848).

[58] Palat din Paris. A adăpostit multă vreme pe invalizii din războaie. În 1840 rămăşițele lui Napoleon I, aduse de la Sfânta Elena, au fost depuse sub cupola acestui palat.

mulțumit[59]. Actorului Picard[60], care era membru al Academiei, unde actorul Molière nu putuse intra, i se juca *Cei doi Philibert* la Teatrul Odéon, pe al cărui fronton se mai citea desluşit *Teatrul împărătesei*, cu toate că literele fuseseră smulse de la locul lor. Lumea era pentru sau împotriva lui Cugnet de Montarlot[61], Fabvier[62] era turbulent; Bavoux[63] era revoluționar. Librarul Péllicier publica o ediție a lui Voltaire cu următorul titlu: *Opere de Voltaire membru al Academiei*

---

[59] Politicienii ultraregalişti, nemulțumiți de primul ministru, ducele de Richelieu, pe care-l socoteau prea moderat; cereau dezlănțuirea terorii albe.

[60] Actor şi autor dramatic (1769–1828), ale cărui comedii de intrigă reflectă moravurile din timpul imperiului şi restaurației.

[61] Om politic din timpul restaurației, militant al opoziției burghezo-liberale față de teroarea albă.

[62] Profesor la Facultatea de drept din Paris; foarte popular printre studenți în timpul restaurației pentru convingerile sale liberale.

[63] General al imperiului, raliat regimului restaurației, care l-a numit senator inamovabil (pair); trecutul său nu inspira însă încrederea ultraregaliştilor.

Franceze. „Asta atrage cumpărătorii”, spunea acest editor naiv.

După părerea generală, Charles Loyson[64] era geniul veacului; invidia începea să-l muşte, semn de glorie; pe socoteala lui se făceau versuri ca acestea:

Loyson, chiar şi când zboară se simte că are labe[65].

Deoarece cardinalul Fesch refuzase să demisioneze, eparhia Lyonului era administrată de către domnul de Pins, arhiepiscop de Amasia. Datorită unui memoriu al căpitanului Dufour, mai târziu general, începea între Elveția şi Franța cearta din valea Dappes[66]. Saint-Simon[67], neluat în seamă, îşi construia

---

[64] Critic cu vederi strâmte al revistei literare *Le Locés français* şi poet mediocru (1791–1820), premiat totuşi de Academia franceză fiindcă tămâia în versuri pe puternicii zilei, începând cu Ludovic al XVIII-lea.

[65] *Même quand Loyson vole, on sent qu’il des pattes*. (L’oison – boboc de gâscă; joc de cuvinte intraductibil).

[66] Vale din munții Jura, multă vreme disputată între Franța şi Elveția; din 1815 fusese cedată oficial Elveției, dar rămăsese ocupată de francezi, ceea ce provoca dese fricțiuni diplomatice.

[67] Socialist utopic francez de seamă (1760–

un vis sublim.

Exista la Academia de Ştiinţe un Fourier[68] celebru pe care posteritatea l-a uitat, şi, în nu ştiu ce pod, un Fourier obscur, de care viitorul îşi va aduce aminte. Lordul Byron începea să iasă din găoace; o notiţă dintr-un poem de Millevoye[69] îl vestea Franţei în termenii aceştia: „un oarecare lord Baron”. David d’Angers[70] încerca să ciocănească marmura, Abatele Caron[71] vorbea cu multe laude, într-un cerc restrâns de seminarişti din fundătura Feuillantines, despre un preot necunoscut, anume Félicité Robert, care deveni mai târziu Lamennais[72].

1825).

[68] Geometru şi baron al imperiului; l-a însoţit pe Napoleon în Egipt.

[69] Poet elegiac de pe vremea imperiului, precursor al lui Lamartine.

[70] Sculptor francez, devenit celebru sub Ludovic-Filip; a sculptat, printre altele, frontonul Panthéonului, busturile lui Balzac şi V. Hugo.

[71] Profesor la seminarul catolic St. Sulpice din Paris (1176-1847).

[72] Abate, care sub restauraţie era unul din ideologii ofensivei clericale împotriva revoluţiei burgheze şi materialismului mecanicist din secolul al XVIII-lea. Sub Ludovic-Filip va deveni teore-

Ceva care scotea fum şi clipocea pe Sena, făcând un zgomot de câine care înoată, se ducea şi se întorcea pe sub ferestrele Tuilleriilor de la podul Royal la podul Ludovic al XV-lea; era un mecanism, nu mare lucru de capul lui; un fel de jucărie, un vis de inventator aiurit, o utopie; într-un cuvânt – un vapor. Parizienii priveau acest ceva nefolositor cu nepăsare. Domnul de Vaublanc[73], cel care reformase Institutul printr-o lovitură de stat, o ordonanță şi o adunare pripită, creator distins al unor academicieni, nu mai ajungea, la rândul lui, să fie şi el academician. Cartierul Saint-Germain[74] şi pavilionul Marsan[75] îşi doreau ca prefect de poliție pe

tician al socialismului utopic creştin.

[73] Ministru de interne în timpul restaurației, deşi fusese prefect sub Napoleon. Tip de renegat, servind cu zel reacțiunea, a epurat Institutul Franței, de unde a exclus, printre alții, şi pe marele pictor David; locurile goale le-a încredințat unor nobili întorşi din emigrație, fără niciun merit literar sau ştiințific. A desființat, de asemenea, pentru un timp, Politehnica, focar de idei liberale.

[74] Cartier care grupa pe atunci aristocrația pariziană a vechiului regim.

[75] Aripă a palatului Tuilleriilor, locuință a du-

domnul Delaveau, din pricină că era cucernic. Dupuytren[76] şi Récamier[77] se luau la ceartă în amfiteatrul Şcolii de medicină şi se ameninţau cu pumnul în legătură cu divinitatea lui Isus Hristos.

Cuvier[78], cu un ochi la Geneză şi cu altul la Natură, se silea să placă reacţiunii bigote, punând fosilele în armonie cu textele Bibliei şi făcându-i pe mastodonţi să-l preamărească pe Moise. Domnul François de Neufchâteau[79], lăudabil cultivator al amintirii lui Parmentier[80], făcea mii de sforţări pentru ca *pomme de terre* să fie pronunţat *parmentière*, dar fără să izbutească. Abatele

---

celui de Berry sub restauraţie şi loc de adunare a ultraregaliştilor.

[76] Chirurg celebru pe vremea restauraţiei.

[77] Medic şi profesor la Facultatea de medicină pe vremea restauraţiei.

[78] Cunoscut geolog şi paleontolog francez (1769–1832).

[79] Om politic din timpul restauraţiei, militant al opoziţiei burgheze pe vremea directoratului (1797); senator al imperiului. Sub restauraţie s-a ocupat numai de agronomie şi literatură.

[80] Filantrop şi agronom francez (1737–1813) care a preconizat cultura cartofului (*pomme de terre*) în Franţa.

Grégoire[81], fost episcop, însă convențional şi fost senator, trecuse în polemica regalistă în starea de „mârşavul Grégoire”. Această expresie pe care am întrebuințat-o – „a trece în starea de” – era socotită de către domnul Royer-Collard[82] ca neologism. Sub cea de-a treia arcadă a podului Iéna se putea deosebi, după albeața ei, piatra cea nouă cu care fusese astupată, cu doi ani în urmă, gaura de mină săpată de Blücher[83] pentru a azvârli podul în aer. Justiția chemase la bară pe un om care, văzându-l pe contele d’Artois intrând la Notre-Dame, spusese cu glas tare:

„Pe dracu! Îmi pare rău după vremea în ca-

---

[81] Preot din Lorena, care a aderat la revoluția din 1789; deputat în Constituantă şi în Convențiunea Națională; episcop al departamentului Loir-et-Cher după organizarea bisericii constituționale; persecutat sub restaurație pentru convingerile sale liberale şi republicane.

[82] Moralist şi om politic francez (1763–1845). Pe vremea restaurației a fost şeful „doctrinarilor” liberali moderați, dorind colaborarea cu un monarh constituțional.

[83] General prusac. Sosirea trupelor sale pe câmpul de bătălie de la Waterloo în momentul cel mai critic al operațiilor a asigurat victoria împotriva lui Napoleon.

re îl vedeam pe Bonaparte şi pe Talma intrând la braţ la Balul Sauvage”. Cuvinte subversive. Şase luni închisoare. Trădătorii se arătau în toată goliciunea lor; oameni care trecuseră la inamic în ajunul unei bătălii nu-şi ascundeau întru nimic răsplata primită pentru aceasta şi se înfruptau în plină zi, cu neruşinare şi cinism, din averi şi demnităţi; dezertorii de la Ligny şi Quatre-Bras[84] în dezmăţul ticăloşiei lor plătite, îşi trâmbiţau devotamentul monarhic, uitând ce scrie în Anglia pe peretele dinăuntru al closetelor publice: *Please adjust your dress before leaving*[85].

Iată, unele peste altele, lucrurile care se mai păstrează, confuz, din anul 1817, astăzi uitat. Istoria nesocoteşte toate aceste particularităţi şi nici nu s-ar putea altfel; ar copleşi-o infinitul lor. Totuşi, amănuntele acestea, numite pe nedrept mărunte – căci nu există nici fapte mărunte în omenire, nici frunze mărunte în vegetaţie – sunt folositoare.

Pentru că din fizionomia anilor se alcătuieşte chipul veacurilor.

---

[84] Victorii ale armatelor lui Napoleon în Belgia, cu câteva zile înainte de dezastrul de la Waterloo.

[85] Potriviţi-vă hainele înainte de a ieşi (engl.).

În acest an 1817 patru tineri parizieni jucară „o festă straşnică”.

II – Dublu cuartet

Parizienii aceştia erau: unul din Toulouse, altul din Limoges, al treilea din Cahors şi al patrulea din Montauban; dar erau studenți, şi când spui student, spui parizian; a învăța la Paris înseamnă a te naşte la Paris.

Tinerii aceştia erau neînsemnați; toată lumea a văzut asemenea chipuri; patru mostre ale omului de pe stradă; nici buni, nici răi, nici savanți, nici neştiutori, nici genii, nici imbecili; frumoşi, datorită acelui april încântător care se cheamă douăzeci de ani. Erau patru Oscari oarecare, pentru că pe acea vreme Arthurii nu existau încă. *Ardeți pentru ei parfumurile Arabiei*, spunea romanța. *Oscar înaintează, pe Oscar vreau să-l văd*. Ossian[86] era la modă, eleganța era scandinavă şi caledoniană, genul englezesc pur n-avea să predomine decât mai târziu, şi primul dintre

[86] Bard scoțian legendar (secolul al III-lea). Sub numele lui, un poet englez din secolul al XVIII-lea, MacPherson, a publicat o culegere de poeme (1760), care s-au bucurat vreme de un secol de un succes deosebit în Europa apuseană.

Arthuri, Wellington[87], abia câştigase bătălia de la Waterloo.

Aceşti Oscari se numeau: unul Felix Tholomyès din Toulouse; altul Listolier din Cahors; altul Fameuil din Limoges; ultimul Blachevelle din Montauban. Bineînţeles, fiecare avea iubita lui. Blachevelle o iubea pe Favourite, numită astfel fiindcă fusese în Anglia; Listolier o adora pe Dahlia, care îşi luase drept poreclă un nume de floare; Fameuil o idolatriza pe Zéphine, nume prescurtat de la Joséphine; Tholomyès o iubea pe Fantine, căreia i se spunea Blonda, pentru părul ei de culoarea soarelui.

Favourite, Dahlia, Zéphine şi Fantine erau patru fete încântătoare, parfumate şi strălucitoare, păstrând încă ceva din aerul lor de lucrătoare, pentru că, deşi tulburate de iubirile lor uşoare, nu-şi lăsaseră cu totul deoparte acul şi aţa şi păstraseră pe faţă o urmă din seninătatea muncii şi în suflet acea floare a cinstei, care supravieţuieşte într-o femeie şi după prima ei cădere. Una din aceste patru fete era poreclită „tinerica”, pentru că

---

[87] Comandantul suprem al armatei engleze în bătălia de la Waterloo; mai târziu, om politic şi prin ministru al Angliei.

era cea mai mică dintre ele; şi alta „bătrâna". Bătrâna avea douăzeci şi trei de ani. Cele trei dintâi erau mai cu experiență, mai nepăsătoare şi mai avântate în vârtejul vieții decât Blonda-Fantine, care era la prima ei iluzie.

Dahlia, Zéphine şi mai ales Favourite n-ar fi putut spune acelaşi lucru. În romanul lor abia început se scrisese până atunci mai mult de un episod, şi iubitul, pe care-l chema Adolph în primul capitol, era Alphonse în al doilea şi Gustave în al treilea. Sărăcia şi cochetăria sunt două sfătuitoare rele; una dojeneşte, alta linguşeşte; fiecare vorbeşte pe limba ei la urechea fetelor frumoase din popor. Sufletele acestea slabe le ascultă. De aici căderile lor şi pietrele care li se aruncă. Oamenii le strivesc cu splendoarea a tot ce e nepătat şi inaccesibil. Vai! Dacă Jungfrau[88] ar fi înfometată!

Favourite era admirată de Zéphine şi Dahlia pentru că fusese în Anglia. Avusese de timpuriu un cămin. Taică-său era un profesor de matematică bătrân, brutal, lăudăros,

---

[88] Pisc din Alpii elvețieni, de peste 4000 m înălțime; zăpada sa veşnică, simbol al inocenței, i-a atras numele care în lb. germ. înseamnă: Fecioara.

neînsurat; dădea meditații în ciuda vârstei. Profesorul acesta văzuse în tinerețe cum rochia unei cameriste se agățase de un grătar de sobă; se îndrăgostise de acest accident. Rezultatul fusese Favourite. Fetița îşi întâlnea din când în când tatăl, care-i dădea bună ziua. Într-o dimineață, o babă cu un aer şmecher venise la ea şi-i spusese: „Nu mă cunoşti, domnişoară?” „Nu”. „Sunt maică-ta”. După aceea, bătrâna deschise bufetul, băuse şi mâncase, pusese să i se aducă o saltea pe care o avea şi se instalase. Mama aceasta morocănoasă şi bisericoasă nu vorbea niciodată cu Favourite, stătea ceasuri întregi fără să deschidă gura, prânzea, cina, mâncând cât patru, şi cobora la taifas cu portarul, unde o vorbea de rău pe fiică-sa.

Ceea ce o împinsese pe Dahlia spre Listolier, şi poate spre alții, spre trândăvie, era faptul că avea unghii foarte frumoase, trandafirii. Cum să lucreze cu asemenea unghii? Celei care vrea să rămână cinstită nu trebuie să-i fie milă de mâinile ei. Cât despre Zéphine, îl cucerise pe Fameuil prin felul dezghețat şi mângâietor cu care spunea: „Da, domnule”.

Băieții erau colegi, fetele erau prietene. Iubirile de felul acesta sunt întotdeauna dubla-

te de astfel de prietenii.

A fi filosof şi a fi cuminte nu e totuna; dovadă: în afară de rezervele ce trebuie făcute cu privire la aceste mici menajuri nelegitime, Favourite, Zéphine şi Dahlia erau fete-filozofi, iar Fantine o fată cuminte.

Cuminte? ar întreba cineva; dar Tholomyès? Solomon ar răspunde că iubirea face parte din înțelepciune. Noi ne mulțumim să spunem că iubirea Fantinei era o primă iubire, unică, o iubire credincioasă.

Era singura dintre cele patru fete pe care n-o tutuia decât un singur bărbat.

Fantine era una dintre acele făpturi care înfloresc în sânul poporului. Născută în păturile sociale cele mai de jos, avea pe frunte pecetea anonimatului şi a necunoscutului. Se născuse la Montreuil-sur-Mer. Din ce părinți? Cine ar putea-o spune? Nimeni nu i-a ştiut vreodată tatăl sau mama. O chema Fantine. De ce Fantine? Nimeni nu i-a ştiut vreodată un alt nume. Se născuse pe vremea directoratului. N-avea nume de familie, pentru că n-avea familie; nici nume de botez, pentru că biserica nu mai exista pe-atunci. A chemat-o aşa cum i-a plăcut primului trecător care a întâlnit-o, mică de tot, mergând cu picioarele goale pe stradă. Primise un nume

tot aşa cum primea apa norilor pe frunte când ploua. O chema Fantine. Nimeni nu ştia mai mult. Aşa intrase în viață făptura asta omenească. La zece ani, Fantine părăsise oraşul şi intrase în serviciu la nişte fermieri din împrejurimi. La cincisprezece ani venise la Paris „să-şi încerce norocul”. Fantine era frumoasă şi rămase curată atât cât putu. Era o blondă drăguță, cu dinți frumoşi. Avea drept zestre aur şi perle, dar aurul îl purta pe cap şi perlele în gură. Ca să trăiască, munci; apoi, tot ca să trăiască, pentru că şi inimii îi era foame, iubi. Îl iubi pe Tholomyès. Dragoste uşoară pentru el, patimă pentru ea. Străzile Cartierului latin, care furnică de studenți şi de fetişcane, văzură începutul acestui vis. În labirintul acela al dealurilor Panthéonului, unde se leagă şi se dezleagă atâtea aventuri, Fantine fugise multă vreme de Tholomyès, dar în aşa fel încât să-l întâlnească mereu.. E un fel de a-i ocoli pe alții care seamănă cu a-i căuta. Pe scurt, idila se înfiripă.

Blachevelle, Listolier şi Fameuil formau un fel de grup, al cărui cap era Tholomyès. Avea duh.

Tholomyès era tipul studentului bătrân de pe vremuri; era bogat; avea patru mii de

franci venit; patru mii de franci venit: ce vâlvă grozavă pe colina Sainte-Geneviève[89]! Tholomyès era un crai de treizeci de ani care se ținea prost. Era zbârcit, ştirb şi începea să chelească. Spunea el însuşi, fără mâhnire, despre chelia lui: „La treizeci de ani, craniul; la patruzeci, genunchii”. Mistuia cam greu şi-i lăcrima un ochi. Dar pe măsură ce i se stingea tinerețea, i se aprindea veselia; îşi înlocuia dinții prin snoave piperate, părul prin veselie, sănătatea prin ironie şi ochiul care-i plângea râdea într-una. Era hodorogit, dar în floare. Tinerețea lui, luându-şi tălpăşița înainte de vreme, bătea în retragere cum se cuvine, izbucnea în râs şi lumea nu vedea nimic. I se refuzase o piesă la *Vaudevile*[90]. Scria când şi când versuri mediocre. În afară de asta, se îndoia de orice, cu un aer superior, ceea ce era o mare forță în ochii celor slabi. Deci, fiind ironic şi chel, el era şeful. *Iron* e un cuvânt englezesc care înseamnă fier. De-acolo vine oare cuvântul *ironie*?

---

[89] Adică în mediile studențeşti din Paris. (Cartierul latin al Universității este dominat de colina Sainte-Geneviève.)

[90] Teatru parizian, în apropierea Comediei Franceze, specializat în piese uşoare.

Într-o zi, Tholomyès îi luă pe ceilalți deoparte, făcu un gest de oracol şi le spuse:

— Se va împlini curând un an de când Fantine, Dahlia, Zéphine şi Favourite se roagă să le facem o surpriză. Le-am făgăduit-o solemn. Îmi vorbesc mereu despre asta, mai ales mie. Aşa cum la Neapole babele strigă de sfântul Ianuarie: *Faccia gialluta, fa o miracolo!* (Față palidă, fă o minune!), frumoasele noastre îmi spun într-una: „Tholomyès, nu dai drumul surprizei?” În acelaşi timp, părinții noştri ne scriu. Pisălogeală de ambele părți. Mi se pare că a venit momentul să stăm de vorbă.

Spunând acestea, Tholomyès coborî glasul şi şopti misterios ceva atât de vesel, încât un hohot larg şi entuziast ieşi din cele patru guri deodată, şi Blachevelle strigă:

— Ei, asta-i o idee!

Le ieşi înainte o cafenea îmbâcsită de fum, intrară înăuntru şi restul convorbirii lor se pierdu în umbră.

Rezultatul acestor tainice urzeli fu o petrecere strălucită, care avu loc duminica următoare şi la care cei patru tineri le invitară pe cele patru fete.

III – Perechi-perechi

Azi ne închipuim cu greu cum arăta o petrecere câmpenească cu studenți şi fetişcane acum patruzeci şi cinci de ani. Parisul nu mai are aceleaşi împrejurimi; înfățişarea a ceea ce s-ar putea numi viața din jurul Parisului s-a schimbat cu totul de o jumătate de veac încoace; pe unde trecea docarul, trece trenul; în locul bărcilor trec vapoare; se spune astăzi Fécamp cum se spunea Saint-Cloud[91]. Parisul lui 1862 apare ca un oraş a cărui suburbie era Franța.

Cele patru perechi săvârşiră conştiincios toate nebuniile câmpeneşti cu putință pe atunci. Începea vacanța şi era o zi caldă şi senină de vară. În ajun, Favourite, singura care ştia să scrie, îi scrisese lui Tholomyès în numele celor patru: „*Când ieşi din casă devreme, ai noroc*". Iată de ce se sculară la ora

[91] Saint-Cloud, localitate situată pe Sena, la vest de Paris; a fost până la apariția căilor ferate unul din locurile favorite de plimbare ale locuitorilor capitalei Franței, principala sa atracție fiind parcul unui vechi castel distrus în 1871. Uşurința deplasărilor, mulțumită mijloacelor moderne de locomoție, a permis parizienilor să se ducă mai departe, la Fécamp, de pildă, plajă la Marea Mânecii, foarte la modă acum un veac.

cinci dimineața. Se duseră apoi la Saint-Cloud cu diligența, priviră cascada secată şi strigară: „Ce frumos trebuie să fie când e apă!” Luară masa la *Tête-Noire*, pe unde Castaing[92] nu trecuse încă, îşi îngăduiră o partidă de inele între arborii aliniați din jurul bazinului cel mare, se uitară prin lanterna lui Diogene[93], câştigară dulciuri la ruleta de pe podul Sèvres, strânseră buchete de flori la Puteaux, cumpărară fluiere la Neuilly, mâncară peste tot plăcinte cu mere şi fură cum nu se poate mai fericiți.

Fetele se îngânau şi ciripeau ca nişte pitulici scăpate din colivie. Era o nebunie! Din când în când le dădeau băieților câte un ghiont. Beția zorilor vieții! Ani încântători! Aripa libelulei tremură. Ah! oricine ați fi voi, vă aduceți aminte? N-ați mers prin mărăcini, dând crengile la o parte pentru a feri capul fermecător care vine în urma voastră? N-ați alunecat râzând pe vreun povârniş ud de

---

[92] Aluzie la un proces criminal celebru din 1823; tânărul medic, Edmé Castaing otrăvise într-un han din Saint-Cloud pe un prieten care-i cunoştea o escrocherie. Criminalul a fost executat în acelaşi an.

[93] Lanternă magică, proiectând figuri pe un ecran.

ploaie, cu o femeie iubită, care striga ţinându-vă de mână: „Ah, pantofii mei nou-nouţi, în ce hal au ajuns!”

Trebuie să spunem că un ropot de ploaie i-a lipsit acestei bande voioase, cu toate că Favourite spusese la plecare cu un accent măreţ şi matern: „Melcii se plimbă pe cărare. Semn de ploaie, copii!”

Toate patru erau nespus de frumoase. Un bătrân poet clasic, pe-atunci cu renume, un om cumsecade, care avea o Eleonoră, cavalerul de Labouisse, care rătăcea în ziua aceea pe sub castanii din Saint-Cloud, le văzu trecând pe la ceasurile zece dimineaţa şi rosti: „E una de prisos”, gândindu-se la cele trei graţii[94]. Favourite, prietena lui Blachevelle, cea de douăzeci şi trei de ani, „bătrâna”, alerga pe sub crengile mari şi înverzite, sărea peste şanţuri, sălta nebuneşte peste tufişuri şi prezida acea veselie cu o vervă de nimfă tânără. Zéphine şi Dahlia, pe care întâmplarea le făcuse să pară şi mai frumoase când erau una lângă alta şi care nu se despărţeau din instinct de cochetărie, mai mult

[94] Divinităţi din mitologia greacă (Aglae, Thalia şi Eufrosina), întruchipând frumuseţea şi seducţia feminină.

decât din prietenie, luau atitudini „englezeşti”, rezemându-se una de cealaltă. Apăruseră cele dintâi *keepsakes*[95], începea melancolia la femei, ca mai târziu byronismul la bărbați, şi părul fetelor atârna jalnic. Zéphine şi Dahlia se pieptănau cu bucle. Listolier şi Fameuil, prinşi într-o discuție asupra profesorilor lor, îi explicau Fantinei deosebirea dintre domnii Delvincourt şi Blondeau[96].

Blachevelle părea făcut anume pentru a duce în brațe, duminica, cățelul şchiop al Favouritei.

Tholomyès venea cel din urmă, dominând grupul. Era foarte vesel, dar simțeai că el comandă; în veselia lui era dictatură; podoaba lui principală erau pantalonii „picioare-de-elefant”[97] de nanchin, cu supieuri din alamă[98]; avea în mână un baston de două

---

[95] Album care conținea portrete de femei frumoase.

[96] Jurişti, pe atunci profesori la Facultatea de drept din Paris.

[97] Pantaloni strâmți sus şi largi jos.

[98] După moda bărbătească de atunci, linia pantalonilor se obținea printr-o bandă de cauciuc sau de fire metalice de-a latul scobiturilor tălpii (fr.: *sous-pied*)

sute de franci şi, fiindcă îşi îngăduia orice, ținea în gură un lucru ciudat, anume un trabuc. Nu mai avea nimic sfânt, fuma.

— Tholomyès ăsta e uimitor! spuneau ceilalți cu o mare admirație. Ce pantaloni! Ce energie!

Cât despre Fantine, era veselia însăşi. Dinții ei minunați primiseră, fără îndoială, de la Dumnezeu o singură menire: râsul. Îşi ținea mai bucuros în mână decât pe cap pălăriuța de pai împletit, cu panglici lungi şi albe. Părul ei blond şi des, gata totdeauna să zboare şi care se desfăcea cu atâta uşurință, încât trebuia să şi-l prindă într-una, părea făcut pentru fuga Galateei[99] pe sub sălcii. Buzele ei trandafirii gângureau cu încântare. Colțurile gurii, ridicate în sus cu voluptate, ca ale măştilor antice ale Erigonei[100], părea că încura-

---

[99] Personaj mitologic: nimfă din Sicilia, iubită de ciclopul Polifem, care o urmărea cu perseverență şi de care ea fuge pentru că-l iubea pe păstorul Acis.

[100] Personaj din mitologia greacă, deseori reprezentat de arta clasică franceză în pictură şi sculptură, până şi ca ornamente de fațadă (*mascarons*) sub forma unei figuri de femeie înconjurată cu ciorchini de struguri, aluzie la iubitul ei Dionysos (Bacchus). Luată aici ca tip de

jează la îndrăzneală; dar genele ei lungi, încărcate de umbră, se coborau, discret, peste senzualitatea părţii de jos a obrazului, parcă pentru a-i pune o stavilă. Toată îmbrăcămintea ei avea ceva încântător, strălucitor. Purta o rochie de postăvior liliachiu, pantofi aurii cu tocuri înalte şi cu panglici încrucişate peste ciorapii subţiri albi, ajuraţi, şi acel fel de bolero de muselin, născocire marsilieză, al cărui nume, *canezou* – stâlcirea cuvântului *quinze aôut*[101], – rostit ca pe Canebière[102], înseamnă vreme bună, căldură şi amiază. Celelalte trei, mai puţin sfioase, am spus-o, erau decoltate de-a binelea, ceea ce vara, pe sub pălăriile acoperite cu flori, e graţios şi ispititor: dar, alături de aceste veşminte îndrăzneţe, *canezou*-ul blondei Fantine, cu străveziul, indiscreţiile şi ascunzişurile lui, acoperind şi arătând totodată, părea o descoperire provocatoare a bunei-cuviinţe, şi faimosul juriu al iubirii, prezidat de vicontesa de Cette, cea cu ochii verzi ca marea, ar fi acordat poate premiul cochetăriei acestui *canezou* care reprezenta la concurs castita-

---

bacantă senzuală.

[101] Cincisprezece august (fr.).

[102] Numele străzii principale din Marsilia.

tea. Cel mai naiv e uneori cel mai atotştiutor. Se întâmplă.

Sclipitoare când era privită din faţă, delicată din profil, cu ochii de un albastru adânc, cu pleoape grele, picioare cambrate şi mici, încheieturile mâinilor şi gleznelor delicate, pielea albă, lăsând să se vadă ici-colo arborescenta azurie a vinelor, cu obrajii copilăroşi şi fragezi, gât voinic ca al Iunonelor eginetice[103], ceafă puternică şi suplă, umeri modelaţi de Coustou[104] parcă, cu o gropiţă voluptoasă în mijloc, vizibilă prin muselin, cu o veselie îngheţată de visare, sculpturală şi delicată – aşa era Fantine; şi sub gătelile acestea se ghicea o statuie, iar în această statuie, un suflet.

Fantine era frumoasă fără s-o ştie prea bine. Rarii visători, preoţi tainici ai frumosului, care confruntă în tăcere orice lucru cu desăvârşirea, ar fi întrezărit în această mică lucrătoare, prin transparenţa graţiei pariziene,

---

[103] *Iuno*, soţia lui Iupiter în mitologia antică. În Egina, insulă din sudul Aticei, s-au descoperit, în 1811, mai multe statui de zeităţi cu forme atletice, viguroase, opere ale unei şcoli de sculptură anterioară celei ateniene, clasice.

[104] Sculptor francez (1677–1746). A lucrat la împodobirea palatelor şi parcului din Versailles.

armonia antică, sacră. Această fiică a umbrei avea rasă. Era frumoasă în amândouă chipurile: şi ca stil şi ca ritm. Stilul este forma idealului; ritmul îi este mişcarea.

Am văzut că Fantine era bucuria. Fantine mai era şi pudoarea. Un observator care ar fi studiat-o cu atenție ar fi văzut desprinzându-se dintr-însa, de dincolo de această beție a vârstei, a anotimpului şi a dragostei, o neînvinsă stăpânire şi modestie. Rămăsese puțin mirată. Mirarea asta nevinovată e nuanța care o separă pe Psyché, de Venus[105]. Fantine avea degetele lungi, albe şi delicate ale vestalei[106] care răscoleşte cenuşa focului sacru cu un ac de aur. Cu toate că nu i-ar fi refuzat nimic lui Tholomyès, ba chiar dimpotrivă,

---

[105] *Psyché*, fată de o frumusețe rară, care în mitologia greacă simboliza dragostea nevinovată, feciorelnică, în contrast cu iubirea senzuală patronată de Venus-Afrodita. „Mirarea nevinovată” este o aluzie la un tablou de Gérard, pictor din şcoala lui David. Acest tablou *Amor şi Psyché* înfățişează o frumoasă Psyché, a cărei figură exprimă înfiorarea primei îmbrățişări.

[106] Preoteasă a Vestei, zeița focului la romani. După legendă, vestalele păzitoare ale focului sacru din templul acelei zeițe erau obligate să păstreze o castitate absolută.

fața ei, când se odihnea, era, mai presus decât orice, feciorelnică; un fel de demnitate serioasă şi aproape austeră o cuprindea în anumite ceasuri, şi era neobişnuit de tulburător să vezi bucuria stingându-se atât de iute şi reculegerea înlocuind-o, fără nicio trecere. Această gravitate neaşteptată, uneori prea accentuată, semăna cu dispreţul unei zeițe. Fruntea, nasul, bărbia înfățişau un echilibru de linii, foarte diferit de echilibrul proporțiilor din care rezultă armonia feței. În intervalul atât de caracteristic ce separă nasul de buza de sus, ea avea acea cută imperceptibilă şi încântătoare, semn tainic al nevinovăției, care l-a făcut pe Barbarosa[107] să se îndrăgostească de o Diană[108], găsită în săpăturile de la Icône[109].

Iubirea e o greşeală; fie. Fantine era nevinovăția înotând pe deasupra greşelii.

---

[107] Împăratul german Frederic I de Hohenstaufen (sec. XII), poreclit de italieni *Barbarosa (Barbă roşie)*, mort în timpul cruciadei a III-a.

[108] Adică de o statuie a zeiței Diana (Artemis), patroană a vânătorilor.

[109] *Iconum*, oraş antic în centrul Asiei Mici (Turcia de astăzi).

IV – Tholomyès, de vesel ce e, cântă un cântec spaniol

Ziua aceea a fost făcută din lumină de la un capăt la altul. Întreaga fire părea că a luat vacanță şi râde. Răzoarele din Saint-Cloud îmbălsămau văzduhul; adierea Senei înviora uşor frunzele; ramurile se mişcau în vânt; albinele jefuiau iasomiile; un roi întreg de fluturi zbura prin coada-şoricelului, prin trifoi şi ovăz; erau, în nobilul parc al regelui Franței, mii de hoinari: păsările.

Cele patru perechi străluceau de veselie şi se amestecau cu soarele, cu câmpiile, cu florile, cu arborii.

Şi în această tovărăşie ca de rai, fetele vorbeau, cântau, dansau, prinzând fluturi, culegând flori de volbură, udându-şi ciorapii trandafirii, dantelați, prin ierburile înalte, alergau fragede, zglobii, îngăduitoare, sărutate, când una, când alta, de toți băieții, afară de Fantine, închisă în împotrivirea ei vagă, visătoare şi sălbatică, şi care era îndrăgostită. „Tu, îi spunea Favourite, tu faci întotdeauna pe grozava”.

Astea sunt bucurii. Asemenea perechi fericite sunt o chemare adâncă la viață şi la natură şi fac să răsară, din orice, mângâiere şi lumină. A fost odată o zână mare, care a fă-

cut livezile şi pomii anume pentru îndrăgostiţi. De aici această veşnică tragere la fit[110] a celor ce se iubesc, care reîncepe fără încetare şi va ţine atât timp cât vor fi tufişuri şi şcolari. De aici, popularitatea primăverii printre cugetători. Patricianul şi tocilarul, ducele şi pairul ca şi magistratul, curtenii şi târgoveţii, cum li se spunea altădată, sunt toţi supuşi acestei zâne. Râd, se caută unul pe altul, şi în aer e o limpezime de apoteoză. Ce altă schimbare la faţă mai mare decât iubirea! Ciracii notarului sunt nişte zei. Ţipetele scurte şi goana prin iarbă, mijlocul fetelor prinse din zbor, vorbirea de rând care pare o melodie, marea iubire care izbucneşte din felul în care e rostită o silabă, cireşele smulse de la o gură la alta, toate astea strălucesc ca focul, sunt divine. Fetele frumoase îşi risipesc cu gingăşie făptura. Ai crede că n-are să se isprăvească niciodată. Filosofii, poeţii, pictorii privesc extazurile acestea şi nu ştiu ce să facă cu ele, atât rămân de uluiţi. *Plecarea spre Cythera*[111], strigă Watteau;

[110] *A trage la fit* se spune în franţuzeşte „a face şcoala tufişurilor": de aici, jocul de cuvinte.

[111] Tablou celebru al pictorului francez Watteau (1684–1721), cel mai de seamă reprezentant

Lancret[112], pictorul celor de jos, îşi contemplă „burghezii” care dispar în azur; Diderot îşi întinde braţele spre toate aceste uşoare iubiri şi d’Urfé[113] le amestecă cu druizi[114].

După prânz, cele patru perechi se duseră să vadă, în ceea ce se numea atunci răzorul regelui, o plantă abia sosită din Indii, al cărei nume ne scapă în clipa asta şi care pe acea vreme atrăgea întreg Parisul la Saint-Cloud; era un copăcel ciudat şi încântător, cu tulpina înaltă, ale cărui nenumărate ramuri, delicate ca nişte fire de aţă zbârlite şi fără frunze, erau acoperite cu mii de rozete mici şi albe, ceea ce dădea copăcelului aerul unei chici despletite, năpădite de flori. Întotdeauna îl admirau o mulţime de oameni.

După ce văzură arborele, Tholomyès le spuse:. „Vă fac eu cinste cu măgari!” Se tocmise cu omul care-i închiria şi se întoarseră prin Vances şi Issy. La Issy, o întâmplare:

---

al stilului rococo în pictura secolului al XVIII-lea.

[112] Pictor francez din secolul al XVIII-lea, care a pictat cu predilecţie scene galante, petreceri câmpeneşti cu personaje idealizate etc.

[113] Romancier francez de la începutul secolului al XVII-lea, autorul unui roman pastoral în cinci volume: *Astrea*.

[114] Preoţi la vechii gali.

parcul, bun național, pe vremea aceea se afla în posesia furnizorului de arme Bourguin şi era din întâmplare larg deschis. Trecură grilajul, vizitară sihastrul – un manechin în peştera lui – intrară să vadă micile mistere ale faimosului cabinet al oglinzilor, momeală lascivă, vrednică de un satir ajuns milionar, sau de Turcaret[115] metamorfozat în Priap. Împinseră cu putere leagănul cel mare, agățat de cei doi castani, pe care i-a cântat abatele de Bernis[116]. Pe când dădea în leagăn mândrele, una după alta, cu fustele umflate de vânt, aşa cum i-ar fi plăcut lui Greuze[117] să le vadă, în râsetele generale, tuluzanul Tholomyès, nițel spaniol – Toulouse-ul e doar văr cu Tolosei – cânta pe o melopee melancolică vechiul cântec *gallegga*, inspirat de vreuna din fetele avântate din răsputeri pe

---

[115] Personajul principal în comedia cu acelaşi titlu a lui Alain-René-Lesage (secolul al XVIII-lea) – tip de parvenit de pe urma speculațiilor financiare necinstite.

[116] Cardinal şi om politic francez (secolul al XVIII-lea). În tinerețe a scris versuri galante, ceea ce i-a atras protecția doamnei de Pompadour.

[117] Pictor francez din secolul al XVIII-lea: a pictat scene sentimentale din viața burgheziei şi portrete feminine dulcege.

frânghie, între doi arbori:

Soy de Badajos
Amor me llama
Toda mi alma
Es en mi ojos
Porque enseñas
A tus piernas.[118]

Numai Fantine nu vru să se dea în leagăn.

— Nu-mi place când cineva face mofturi dintr-astea! murmură Favourite destul de acru.

După ce isprăviră cu măgarii, o nouă bucurie: trecură Sena cu vaporul. Porniră apoi de la Passy pe jos şi dădură de bariera Etoile. Se sculaseră, după cum ne amintim, la ceasurile cinci dimineața; ei, dar „duminica nu există oboseală, spunea Favourite, duminica oboseala nu lucrează”. Pe la ceasurile trei, cele patru perechi, năucite de fericire, îşi dădeau drumul la vale în *montagne russe*[119] o construcție neobişnuită, care se ridica atunci pe

[118] Sunt din Badajos / Dragostea mă cheamă / Tot sufletul meu / E în ochii mei / Când tu îmi arăți / Picioruşele tale (span.).

[119] În bâlciuri, construcție ca un pod, cu suişuri şi coborâşuri bruşte, pe care alunecă un vagonet.

înălțimile Beaujon şi a cărei linie şerpuită se zărea pe deasupra copacilor din Champs-Élysées. Din când în când, Favourite striga:

— Dar surpriza? Vreau surpriza!

— Răbdare! Răspundea Tholomyès.

V – La Bombarda

După ce se dădură şi în *montagne russe*, se gândiră să cineze; cei opt fericiți, în sfârşit puțin osteniți, se aciuară la cârciuma *Bombarda*, care era sucursala din Champs-Élysées a faimosului restaurant *Bombarda* din strada Rivoli, alături de pasajul Delorme.

Camera era mare, dar urâtă, cu alcov şi pat în fund (dată fiind îmbulzeala de duminică din cârciumă, trebuiseră să se mulțumească cu acest adăpost); avea două ferestre, de unde puteai privi printre ulmi cheiul şi fluviul; o minunată rază de august mângâia ferestrele; în mijloc două mese; pe una din ele nenumărate buchete de flori, amestecate cu pălării de bărbați şi femei; la cealaltă se aşezară cele patru perechi, în jurul unui amestec de talere, farfurii, pahare şi altele, ulcioare de bere, sticle de vin. Prea puțină rânduială pe masă, dar câtă dezordine sub ea!

Se auzea sub masă-ngrozitor,

Cum alerga picior după picior
spune Molière.

Iată unde ajunsese pe la ceasurile patru şi jumătate după-amiază petrecerea câmpenească începută la cinci dimineaţa. Soarele apunea; le trecuse şi pofta de mâncare.

Bulevardul Champs-Élysées, plin de soare şi de mulţime, era numai lumină şi prăfărie, două lucruri din care e făcută gloria. Caii de la Marly[120] această marmură care nechează, se încordau într-un nor de aur. Caretele treceau încoace şi încolo. Un escadron măreţ al unui regiment de gardă, cu trompeţii înainte, cobora bulevardul Neuilly; steagul alb, uşor trandafiriu în lumina apusului, fâlfâia pe clădirea Tuilleriilor. Piaţa Concordiei, redevenită Piaţa Ludovic al XV-lea, era înţesată de oameni care se plimbau mulţumiţi. Mulţi dintre ei purtau floarea de crin de argint atârnată de panglica albă moarată, care în 1817 nu dispăruse cu totul de la cheutori. Ici şi colo, printre trecătorii care se adunau în cor şi băteau din palme, hore de fetiţe cântau

---

[120] Sculptură în marmură de Guillaume Coustou (sfârşitul secolului al XVII-lea), destinată a împodobi grajdurile castelului din Marly. Lucrarea a fost aşezată mai târziu în Champs-Élysées.

şi jucau un dans burbonez, la modă pe atunci, sortit să batjocorească cele „o sută de zile”[121], însoţit de următorul refren:

Daţi-ni-l înapoi pe tatăl nostru de la Gand[122]
Daţi-ni-l înapoi!

O mulţime de mahalagii îmbrăcaţi de duminică, uneori chiar împodobiţi cu floarea de crin, ca burghezii, erau împrăştiaţi prin piaţa cea mare şi prin Piaţa Marigny şi se jucau cu cercuri sau se învârteau pe căluşei de lemn. Alţii beau. Unii, ucenici tipografi, purtau scufii de hârtie; îi auzeai râzând. Toată lumea era bine dispusă. Era un timp de pace neîndoielnică şi de adâncă securitate regalistă. Era epoca în care un raport secret şi special al prefectului de poliţie Anglès, cu privire la mahalalele Parisului, adresat regelui, se isprăvea astfel:

„În concluzie, Sire, n-avem să ne temem de

---

[121] A doua domnie a lui Napoleon I, între întoarcerea din insula Elba şi abdicarea după înfrângerea de la Waterloo (martie-iunie 1815).

[122] *Tatăl nostru de la Gand* era Ludovic al XVIII-lea, care, abia instaurat rege, după prima abdicare a lui Napoleon (1814), fusese izgonit la înapoierea acestuia din insula Elba şi se refugiase la Gand, oraş în Belgia.

oamenii aceştia. Sunt nepăsători şi trândavi ca pisicile. Poporul de jos, din provincie, e zbuciumat; cel din Paris, nu. Cei de-aci sunt nişte oameni mărunţei. Ar trebui să-i pui câte doi cap la cap pentru a face un grenadier de-al Maiestăţii Voastre. N-avem să ne temem de nimic din partea populaţiei capitalei. E de observat că în ultimii cincizeci de ani statura acestei populaţii a descrescut, iar poporul din mahalalele Parisului e mai scund decât era înainte de revoluţie. Nu e primejdie. Pe scurt, e o prostime cumsecade.”

Prefecţii de poliţie nu cred că o pisică s-ar putea preschimba în leu; acest lucru e totuşi cu putinţă şi în asta stă miracolul poporului din Paris. Pisica, atât de dispreţuită de către contele Anglès, se bucura de stima republicilor antice; întruchipa în ochii lor libertatea, şi în piaţa publică din Corint era colosul de bronz al unei pisici, ca pentru a servi de pereche Minervei fără aripi din Pireu. Poliţia naivă a restauraţiei vedea poporul Parisului mai „frumos” decât e. Acesta nu e deloc pe cât se crede „o prostime cumsecade”. Parizianul e, faţă de francez, ceea ce atenianul era faţă de grec. Nimeni nu doarme mai bine decât el, nimeni nu e mai uşuratic şi mai leneş decât el, nimeni nu pare să uite mai les-

ne decât el; să nu te încrezi însă într-însul; e leneş, dar când ştie că-l aşteaptă gloria, e admirabil în orice fel de încăierare. Dă-i o suliță şi va face un zece august[123]; dă-i puşcă şi veți vedea un Austerlitz. El e punctul de reazim al lui Napoleon şi tot din el îşi trăgea puterea Danton[124]. Când e vorba de patrie, se înrolează: când e vorba de libertate, smulge piatra caldarâmului. Păzeşte-te! Părul lui încolăcit de furie e epic; cămaşa i se aşază ca o hlamidă. Luați seama! Din cea dintâi stradă Greneta[125] întâlnită va face furci caudine[126]. Dacă-i bate ceasul, mahalagiul acesta

---

[123] La 10 august 1792 masele pariziene răsculate, sub conducerea iacobinilor, au răsturnat monarhia, ceea ce a permis, câteva săptămâni mai târziu, proclamarea republicii.

[124] Unul din conducătorii iacobinilor între 1789–1794; devenit contrarevoluționar, a fost judecat şi ghilotinat în aprilie 1794.

[125] Strada Greneta din centrul Parisului era pe atunci strâmtă şi deci uşor de barat prin baricade, cum s-a şi întâmplat în 1792 şi în 1848.

[126] Aluzie la un episod din istoria romană; în 321 î.e.n. armatele romane înfrânte de samniți, un popor din Abruzii actuali, au fost silite, în semn de umilință, să treacă pe sub un arc de furci, simbol al sclaviei.

va creşte, omulețul acesta se va ridica, va privi cu o căutătură grozavă, suflarea i se va preschimba în furtună, şi din bietul lui piept şubred va porni un vânt care va mişca din loc cutele Alpilor. Numai datorită parizianului, revoluția, unită cu armata, cucereşte Europa. Cântă: asta e bucuria lui. Dați-i un cântec pe măsura firii lui şi veți vedea! Atâta vreme cât n-are decât refrenul *Carmagnolei*[127] nu-l răstoarnă decât pe Ludovic al XVI-lea; faceți-l să cânte *Marseieza* şi va elibera lumea.

După ce-am isprăvit această notiță, scrisă pe marginea unui raport al lui Anglès, să ne întoarcem la cele patru perechi ale noastre. Cina, după cum am spus, era pe sfârşite.

VI – Un capitol în care toți se iubesc la nebunie

Vorbe de chef şi cuvinte de dragoste; şi unele şi altele îți scapă printre degete; cuvintele de dragoste sunt nori, iar vorbele de chef sunt fum.

Fameuil şi Dahlia cântau încet; Tholomyès bea; Zéphine râdea; Fantine zâmbea.

[127] Cântec revoluționar de la 1789.

Listolier sufla într-o trompetă de lemn, cumpărată la Saint-Cloud. Favourite se uita cu duioşie la Blachevelle şi-i spunea:

— Blachevelle, te ador!

Vorbele astea îl făcură pe Blachevelle s-o întrebe:

— Ce-ai face, Favourite, dacă nu te-aş mai iubi?

— Eu? Ah! Să nu spui asta nici în glumă! Dacă nu m-ai mai iubi, ți-aş sări în spate, te-aş zgâria, te-aş jupui, te-aş azvârli în apă şi aş pune să te închidă.

Blachevelle zâmbi cu îngâmfarea voluptoasă a unui om gâdilat în amorul lui propriu. Favourite urmă:

— Da, aş chema poliția! Ce, crezi că mi-ar fi ruşine? Păcătosule!

Blachevelle se răsturnă pe scaun, în extaz, şi închise ochii cu mândrie. Dahlia, mestecând ceva, îi spuse încet Favouritei, în mijlocul gălăgiei:

— Văd că te prăpădeşti după Blachevelle al tău!

— Nu pot să-l sufăr, răspunse Favourite pe acelaşi ton, apucând din nou furculița. E zgârcit. Îmi place ăla mic, care locuieşte peste drum de mine. E un băiat foarte bine, îl cunoşti? Se vede că e făcut să fie actor. Îmi

plac mult actorii. Cum se întoarce acasă, maică-sa îi spune: „Ah, Dumnezeule, mi s-a dus liniştea! Uite-l că începe să strige. Aoleu, măi băiete, îmi spargi urechile!” Umblă prin casă, prin poduri pline cu şobolani, prin unghere întunecate, cât de sus poate să urce – şi cântă, şi declamă, şi mai ştiu eu ce, că-l auzi de jos! Câştigă un franc pe zi la un avocat scriindu-i procesele. E băiatul unui fost dascăl de la Saint-Jacques-du-Haut-Pas. Ah, e foarte bine! Se prăpădeşte atât de tare după mine, încât într-o zi, când m-a văzut făcând aluat de clătite, mi-a spus: „Domnişoară, faceți colțunaşi din mănuşile dumneavoastră şi îi mănânc”. Numai artiştii pot spune aşa ceva. Ah, e un tip foarte bine. Sunt pe cale să-mi pierd mințile după puştiul ăsta. Ce-mi pasă! Îi spun lui Blachevelle că-l ador. Vai, cum mint! Hm? Vai, cum mint! Favourite tăcu o clipă şi urmă: Vezi tu, Dahlia, sunt tristă. Toată vara a plouat. Vântul mă scoate din fire, nu se mai potoleşte. Blachevelle e foarte zgârcit, la piață nu se mai găseşte decât mazăre, şi asta cu greu. Nu ştii ce să mănânci. Am *spleen*[128], cum spun englezii. Untul e atât de scump! Şi pe urmă, uite, e groaznic

[128] Cu sensul de *depresie*.

să luăm masa într-o odaie unde e un pat; asta mă dezgustă de viață.

VII – Înțelepciunea lui Tholomyès

În timp ce unii cântau, alții vorbeau cu aprindere şi toți deodată. Nu se mai înțelegea nimic. Tholomyès ridică glasul:

— Să nu mai vorbim la întâmplare şi nici prea repede! strigă el. Dacă vrem să fim scânteietori, întâi să ne gândim. Prea multă improvizație goleşte mintea în chip prostesc. Berea care curge nu face spumă. Domnilor, nu vă grăbiți. Să amestecăm măreția cu lăcomia; să mâncăm cu reculegere, să ne ospătăm încet. Să nu ne grăbim. Vedeți primăvara; dacă se grăbeşte, e mistuită, vreau să spun înghețată. Excesul de zel pierde piersicii şi caişii. Excesul de zel ucide gingăşia şi bucuria unei mese bune. Fără exces de zel, domnilor! Grimond de la Reynière[129] e de părerea lui Talleyrand[130].

---

[129] Autor al unui *Almanah al mâncăcioşilor*, foarte apreciat la sfârşitul secolului al XVIII-lea în cercurile aristocratice.

[130] Deviza lui Talleyrand era: „Fără exces de zel!"

O revoltă surdă făcu grupul să murmure.

— Tholomyès, lasă-ne în pace! spuse Blachevelle.

— Jos cu tiranul! spuse Fameuil.

— Bombarda, Bombance şi Bamboche! strigă Listolier.

— Duminica există, reluă Fameuil.

— Suntem cumpătați, adăugă Listolier.

— Tholomyès, zise Blachevelle, uită-te cât sunt de calm!

— Tu eşti marchizul! răspunse Tholomyès.

Acest mediocru joc de cuvinte[131] avu efectul unei pietre azvârlite într-o mocirlă. Marchizul de Montcalm era pe atunci un regalist celebru.

Broaştele tăcură.

— Prieteni, exclamă Tholomyès pe tonul unui om care devine din nou stăpân pe situație, veniți-vă în fire! Nu trebuie să întâmpinați cu atâta uimire un calambur căzut din cer. Tot ce cade în felul acesta nu e numaidecât vrednic de respect şi de entuziasm. Calamburul este găinațul spiritului care zboară. Gluma cade oriunde; şi spiritul, după ce a

---

[131] În limba franceză, *mon calme* (calmul meu) şi *Montcalm*, numele personajului arătat mai departe, se pronunță identic.

ouat o prostie, se pierde în azur. O pată alburie care se turteşte pe stâncă nu împiedică condorul să plutească. Departe de mine intenția de a insulta calamburul! Îl cinstesc pe măsura meritelor lui: nimic mai mult. Tot ce există mai măreț, mai sublim şi mai încântător în omenire, şi poate chiar dincolo de omenire, a făcut jocuri de cuvinte. Isus Hristos a făcut un calambur pe spinarea sfântului Petru, Moise pe-a lui Isac, Eschyl pe-a lui Polynice[132], Cleopatra[133] pe-a lui Octavian. Şi băgați de seamă că acela al Cleopatrei a precedat bătălia de la Actium[134] şi că fără el nimeni nu şi-ar aminti de oraşul Toryn, cuvânt grecesc care înseamnă *lingură de bucătărie*. După ce mi-am îngăduit aceasta, mă întorc la discursul meu. Fraților, vă mai spun o dată, fără zel, fără zăpăceală, fără exces, chiar în glume, în veselie, în bucurie şi în jocuri de cuvinte. Ascultați-mă pe mine, care am pru-

[132] Personaj legendar din mitologia greacă, rege al Thebei. Erou al tragediei lui Eschyl *Cei şapte contra Thebei*.

[133] Regină a Egiptului antic (secolul I î.e.n.).

[134] Victoria navală a lui Octavian împotriva lui Antoniu şi a Cleopatrei (31 î.e.n.) după care Octavian a rămas stăpân al Romei.

dența lui Amphiaraus[135] şi chelia lui Cezar. E nevoie de o limită, chiar la rebusuri. *Est modus in rebus*[136]. Trebuie să existe o măsură chiar la mâncare. Doamnelor, vă place plăcinta cu mere? Nu mâncați prea mult! Chiar când e vorba de plăcintă, e nevoie de bun simț şi de artă. Lăcomia pedepseşte pe cel lacom: *Gula punit Gulax*[137]. Indigestia e pusă de bunul Dumnezeu să facă morală stomacului. Şi țineți minte asta: oricare dintre patimile noastre, dragostea chiar, are un stomac pe care nu trebuie să-l umplem prea mult. În orice lucru trebuie să scriem la timp cuvântul *finis*[138]. Trebuie să ne stăpânim atunci când e nevoie; să ne punem stavilă poftei, să ne strunim imaginația şi să ne ducem singuri la închisoare. Înțelept e acela care ştie la un moment dat să se aresteze pe el însuşi. Aveți puțină încredere în mine. Nu înseamnă că sunt neapărat un dobitoc, pentru că mi-am

---

[135] Personaj mitologic: unul dintre argonauți. Legenda spune că era înțelept şi avea darul profeției.

[136] Trebuie să fie o măsură în toate (Horațiu, *Satire*).

[137] *Gâtlejul* pedepseşte pe *Gulax* (lat.), tip de mâncăcios din comedia populară latină.

[138] Sfârşit (lat.).

isprăvit de bine de rău dreptul, pentru că ştiu ce diferenţă e între o chestiune rezolvată şi una pendinte, pentru că am susţinut o teză în latineşte asupra felului în care se executa tortura la Roma pe vremea când Munatius Demens era chestor al paricidului[139] şi fiindcă, după cât se pare, am să fiu doctor. Vă sfătuiesc să fiţi cumpătaţi în dorinţele voastre. Tot aşa cum mă cheamă Felix Tholomyès, vă sfătuiesc bine. Fericit cel care, atunci când îi bate ceasul, ia o hotărâre eroică şi renunţă, ca Sylla[140] sau ca Origene[141].

Favourite îl asculta cu atenţia încordată.

— Felix, spuse ea, ce cuvânt frumos! Îmi place numele ăsta. E pe latineşte. Asta înseamnă Prosper.

Tholomyès urmă:

— *Quirittes, gentlemeni, caballeros*, prieteni! Vreţi să nu mai simţiţi nicio poftă, să vă lipsiţi de patul nupţial şi să înfruntaţi amo-

---

139 Însărcinat cu instruirea crimelor comise asupra unor rude apropiate.

140 Consul – apoi dictator roman (secolul I î.e.n.). „Hotărârea eroică” a lui este renunţarea la puterea dictatorială.

141 Filozof creştin din secolele II-III. S-a retras în Palestina spre a evita persecuţiile romane împotriva creştinilor din Alexandria (Egipt).

rul? Nimic mai simplu. Iată rețeta: limonadă, foarte multă gimnastică, muncă pe brânci, spetiți-vă, cărați bolovani, nu dormiți, stați de veghe, dați pe gât băuturi azotoase şi ceaiuri de buruieni, gustați fierturi de mac şi de *agnuscastus*, adăugați la aceasta o dietă severă – crăpați de foame! – băi reci, oblojeli cu ierburi, o placă de plumb, fricțiuni cu apă de Saturn şi cataplasme cu oxycrat.

— Eu vreau mai bine o femeie, spuse Listolier.

— Femeia! reluă Tholomyès. Păziți-vă de ea! Vai de cel care se încrede în inima schimbătoare a femeii! Femeia e prefăcută şi ascunsă. Ea nu poate suferi şarpele, din invidie. Şarpele e dugheana de peste drum.

— Tholomyès, strigă Blachevelle, eşti beat!

— Pe naiba! spuse Tholomyès.

— Atunci fii vesel! reluă Blachevelle.

— Bine, răspunse Tholomyès. Şi, umplându-şi paharul, se ridică: Trăiască vinul! *Nunc te, Bacche, canam!*[142] Iertați-mă, domnişoarelor, e pe spanioleşte. Şi iată dovada, *señoras*: la aşa popor, aşa butoaie. Aroba Castiliei conține şaisprezece litri, cantarul din Alicante, doisprezece; almuda din

[142] Acum, Bacchus, te voi cânta pe tine! (lat.).

Canare douăzeci şi cinci; cuartinul din Baleare, douăzeci şi şase; burduful țarului Petru, treizeci. Trăiască țarul care e mare şi să-i trăiască cizma care e şi mai mare! Doamnelor, un sfat prietenesc: mai greşiți pe la vecini, dacă aveți chef. Caracteristica iubirii e rătăcirea. Dragostea nu e făcută ca sa se închircească şi să se tâmpească asemeni slujnicelor englezoaice, care au genunchii bătătoriți de atâta frecat la duşumele. Ea nu e făcută pentru asta; ea rătăceşte veselă, draga de ea! S-a spus: greşeala e omenească; eu vă spun: greşeala e îndrăgostită. Doamnelor, vă idolatrizez pe toate! O, Zéphine, o, Joséphine, cu fețişoara ta boțită ai fi încântătoare dacă n-ai fi cam strâmbă. Parcă, din nebăgare de seamă, s-ar fi aşezat cineva pe fața ta frumuşică. În ce priveşte pe Favourite, o, nimfe şi muze! într-o zi, pe când Blachevelle trecea râulețul din strada Guerin-Boisseau, a văzut o fată frumoasă cu ciorapi albi şi bine întinşi, care-şi arăta pulpele. Prologul acesta i-a plăcut şi Blachevelle s-a îndrăgostit. Fata de care se îndrăgostise era Favourite. O! Favourite, ai buze ionice! Era un pictor grec, numit Euphorion, care fusese supranumit pictorul buzelor. Numai grecul ăsta ar fi fost vrednic să-ți picteze gura. Ascultă! înainte de

tine nu exista nicio făptură demnă de acest nume. Eşti creată să primeşti mărul ca Venus, sau să-l mănânci, ca Eva. Frumusețea începe cu tine. Vorbeam de Eva, tu ai creat-o. Meriți brevetul de invenție a femeii frumoase. O, Favourite, nu te mai tutuiesc, pentru că în felul acesta trec de la poezie la proză. Vorbeai adineauri de numele meu. Lucrul acesta m-a înduioşat; dar oricine am fi, să nu ne încredem în nume. Numele ne pot înşela. Mă cheamă Felix şi nu sunt fericit. Cuvintele sunt mincinoase. Să nu primim orbeşte indicațiile pe care ni le dau. Ar fi o greşeală să comandăm dopuri la Liège şi mănuşi la Pau. Miss Dahlia, în locul dumitale m-aş chema Roza. O floare trebuie să miroasă frumos şi femeia să aibă spirit. Nu spun nimic despre Fantine; e o visătoare, o gânditoare, o senzitivă; e o nălucă cu înfățişare de nimfă, ruşinoasă ca o călugăriță care s-a rătăcit printre midinete, dar care se refugiază în iluzii, cântă, se roagă şi se uită la albastrul cerului, fără să ştie prea bine nici ce vede, nici ce face, şi care, cu ochii în văzduh, rătăceşte printr-o grădină unde zboară mai multe păsări decât sunt în realitate! O, Fantine, să ştii un lucru: eu Tholomyès, sunt o arătare; dar ea nici nu m-aude, bălaia fată a nălucilor. De altfel, to-

tul în ea e frăgezime, gingăşie, tinerețe, lumină blândă a dimineții. O, Fantine, fată demnă de-a fi numită margaretă sau perlă, eşti o femeie dintre cele mai luminoase! Doamnelor, un al doilea sfat: nu vă măritați; căsnicia e un altoi; iese bine sau prost; ocoliți acest risc. Dar ce tot îndrug eu aci? Îmi bat gura degeaba. Fetelor nu le poți scoate căsătoria din cap; şi orice am spune noi, înțelepții, nimic n-are să împiedice croitoresele şi pantofăresele să viseze bărbați bătuți în diamante. Bine, fie; dar țineți minte asta, drăguțelor, mâncați prea mult zahăr. O, femei, n-aveți decât un cusur, roadeți prea mult zahăr! O, sex rozător, frumoşii şi micuții tăi dinți albi se prăpădesc după zahăr. Or, ascultați-mă bine, zahărul e o sare. Orice sare usucă. Zahărul usucă cel mai mult dintre toate sărurile. El pompează prin vine lichidele sângelui; de-aici coagularea şi apoi solidificarea sângelui; de-aici tuberculele în plămâni; de-aici moartea. Iată de ce diabetul atrage după sine oftica. Aşadar, nu mai ronțăiți zahăr şi-o să trăiți. Mă întorc spre bărbați. Domnilor, faceți cuceriri! Furați-vă unii altora iubitele, fără remuşcări! Schimbați-le ca la cadril! În dragoste nu există prieteni. Oriunde e o femeie drăguță, duşmănia e de-

clarată pe faţă. Nicio cruţare; război pe viaţă şi pe moarte! O femeie frumoasă e un *casus belli*[143], o femeie frumoasă e un flagrant delict. Toate invaziile din istorie au fost provocate de fuste. Femeia e dreptul bărbatului. Romulus a răpit sabinele[144], Wilhelm a răpit femeile saxone[145], Cezar le-a răpit pe cele romane[146]. Bărbatul care nu e iubit pluteşte ca un vultur peste iubitele celorlalţi; eu arunc asupra tuturor acestor văduvi nenoro-

---

143 Motiv de război (lat.).

144 Aluzie la o legendă romană după care Romulus, întemeietor al Romei, ar fi pornit o expediţie împotriva sabinilor, populaţie dintre Latium şi Umbria, pentru a le răpi femeile, câţiva ani după aceea, sabinii au venit înarmaţi ca să le reia, însă sabinele, devenite soţii ale romanilor, s-au aşezat cu copiii lor între cele două armate şi au evitat ciocnirea.

145 Este vorba de Wilhelm Cuceritorul, ducele Normandiei, care a cucerit Anglia (1066), după care a distribuit luptătorilor din armata sa fiefurile nobililor anglo-saxoni căzuţi în luptă sau alungaţi; soţiile acestora ar fi făcut parte din această răsplată.

146 Joc de cuvinte bazat pe dublul sens al verbului *enlever* (a răpi): cel propriu şi cel figurat (a fermeca); succesele politice şi militare ale lui Iuliu Cezar i-au atras simpatia concetăţenelor sale.

ciți proclamația sublimă dată de Bonaparte armatei din Italia: „Soldați, vouă vă lipseşte totul. Duşmanul are totul.”

Tholomyès se întrerupse.

— Răsuflă, Tholomyès! spuse Blachevelle.

În vremea asta, Blachevelle, rezemat de Listolier şi Fameuil, îngâna o arie tânguitoare, unul din acele cântece de atelier alcătuit din cuvinte venite la întâmplare, când cu rime din belşug, când deloc, fără niciun înțeles, ca legănarea unui copac şi ca vuietul vântului, cântece care se nasc din fumul pipelor şi se împrăştie şi pier odată cu el. Iată prin ce cuplet îşi rosti grupul nostru replica la discursul lui Tholomyès.

Popii proşti, unui misit
Bani o groază i-au plătit,
Pe Clermont cel mic de-o şchioapă
La sânt’ Ion să-l facă papă.
Papă n-a putut să fie,
Nefiind din preoție,
Iar misitul, supărat,
Banii înapoi i-a dat.

Versurile astea nu potoliră improvizația lui Tholomyès; acesta îşi goli paharul, îl umplu şi începu din nou:

— Jos cu înțelepciunea! Uitați tot ce-am

spus! Să nu fim nici ruşinați, nici ruşinoşi. Țin un discurs bucuriei; să fim veseli! Să ne întregim cursul de drept cu nebunia şi cu mâncarea. Indigestie şi *Digesta*. Justinian[147] să fie bărbatul, şi ghiftuiala femeia! Bucurie în adâncuri! Trăiască creațiunea! Lumea e un diamant mare! Sunt fericit! Păsările sunt uimitoare! Ce sărbătoare pretutindeni! Privighetoarea e un Elleviou[148] pe gratis. Vară, te salut! O, Luxembourg! O, Georgice[149] ale străzii Madame şi ale aleii Observatorului! O, soldați visători! O, dădace pline de farmec, care în timp ce păziți copiii vă distrați zămislind alții! Dacă n-aş avea arcadele *Odeonului*[150], mi-ar plăcea pampasurile Americii.

---

[147] Împărat al Imperiului roman de răsărit (secolul al VI-lea). Din ordinul lui au fost compilate monumentele de drept roman intitulate *Digesta*, *Institutele* şi *Nevelele*.

[148] Celebru cântăreț de operă din secolul trecut.

[149] *Georgicele*, poeme ale lui Virgiliu Maro, poet latin din vremea lui August (secolul I e.n.); cântă muncile câmpului şi plăcerile vieții rurale.

[150] *Odeon*, teatru din Paris, în Cartierul latin, sub ale cărui galerii cu arcade se găsesc numeroase librării; celebru loc de întâlnire al studenților.

Sufletul meu îşi ia zborul spre pădurile virgine şi spre savane. Totul e frumos. Muştele bâzâie prin raze. Din strănutul soarelui s-a născut pasărea colibri. Sărută-mă, Fantine!

Dar din greşeală, o sărută pe Favourite.

VIII – Moartea unui cal

La *Edon* se mănâncă mai bine decât la *Bombarda*, spuse Zéphine.

— Mie îmi place mai mult *Bombarda*, declară Blachevelle. E mai luxos, mai asiatic. Uitați-vă la sala de jos! Are oglinzi pe pereți.

— Mai bine să mă oglindesc în farfurie! zise Favourite.

— Uitați-vă la cuțite! reluă Blachevelle. La *Bombarda* mânerele sunt de argint, şi la *Edon* de os. Or, argintul e mai de preț decât osul.

— Nu şi pentru cei care au o falcă de argint, observă Tholomyès.

Privea în clipa aceea Palatul Invalizilor, care se vedea prin ferestrele *Bombardei*. Urmă o tăcere.

— Tholomyès! strigă deodată Fameuil. Am avut o discuție cu Listolier.

— O discuție e bună, răspunse Tholomyès, dar o ceartă e şi mai bună.

— Discutam filosofie.
— Fie!
— Cine îți place ție mai mult: Descartes sau Spinoza?
— Désaugiers[151], spuse Tholomyès. După ce rosti sentința asta, bău şi începu din nou: Accept viața. Nu s-a isprăvit totul pe pământ, de vreme ce se mai poate discuta anapoda. Cinste zeilor nemuritori! Oamenii mint, dar râd. Afirmă, dar se îndoiesc. Din silogism ies lucruri neaşteptate. E frumos. Mai sunt pe lumea asta oameni care ştiu să deschidă şi să închidă cu haz cutia cu surprize a paradoxului. Ceea ce beți aici, doamnelor, cu aerul acesta liniştit, e vin de Madera, să ştiți, din viile de Coural das Freiras, care se află la trei sute şaptesprezece stânjeni deasupra nivelului mării! Fiți atente când beți! Trei sute şaptesprezece stânjeni! Şi domnul Bombarda, generosul restaurator, vă dă aceşti trei sute şaptesprezece stânjeni pentru patru franci şi cincizeci de centime!
Fameuil îl întrerupse din nou:
— Tholomyès, părerile tale sunt lege. Care e autorul tău preferat?

---

[151] Cupletist şi vodevilist aplaudat sub imperiu.

— Ber...

— Quin[152]?

— Nu... Choux[153]. Şi Tholomyès urmă: Cinste lui Bombarda! Ar fi egal cu Munofis din Elephanta, dacă ar putea să-mi aducă o dansatoare egipteană, şi cu Thygelion[154] din Cheronea, dacă mi-ar aduce o hetairă[155]! Căci, o, doamnelor, existau bombarzi în Grecia şi în Egipt. Ne-o spune Apuleius. Vai! mereu aceleaşi lucruri şi nimic nou. Nimic nu e mai inedit în creaţiunea creatorului. *Nil sub solem novum*[156], spune Solomon; *amor omnibus idem*[157] spune Vergiliu; şi Carabine urcă împreună cu Carabin[158] în corabia de la Saint-Cloud, aşa cum Aspasia se îmbarca cu Pericle pe flota din Samos. Un ultim cuvânt:

---

[152] *Berquin*, autor de idile şi romanţe dulcege pentru tineret (1750–1791).

[153] *Berchoux*, ziarist şi poet francez (1765–1839).

[154] *Munofis*, *Thygelion* – patroni de ospătării în antichitate (Egipt şi Grecia).

[155] Curtezană de lux în Grecia antică.

[156] Nu există nimic nou sub soare (lat.).

[157] Dragostea e aceeaşi la toţi (Vergiliu, *Georgice*).

[158] *Carabin*, student în medicină. *Carabine*, prietena lui; nume comune folosite simbolic.

ştiţi, doamnelor, cine era Aspasia? Cu toate că a trăit într-un timp în care femeile nu aveau încă suflet, Aspasia era un suflet: un suflet de o nuanţă roză şi purpurie, mai aprinsă decât focul, mai fragedă decât zorile. Aspasia era o făptură în care se atingeau cele două extreme ale femeii: era prostituata zeiţă, Socrate şi Manon Lescaut[159]. Aspasia a fost zămislită pentru împrejurarea în care lui Prometeu i-ar fi trebuit o târfă.

Tholomyès, dezlănţuit, s-ar fi oprit cu greu dacă chiar în acea clipă pe chei n-ar fi căzut un cal. Din pricina izbiturii, căruţa şi oratorul se opriră. Era o iapă din Beauce, bătrână, slabă, bună de jupuit, care trăgea o căruţă foarte grea. Ajuns în faţa *Bombardei*, animalul, sleit şi împovărat, nu voise să meargă mai departe. Întâmplarea adunase mulţimea. Dar abia avusese vreme căruţaşul, care înjura şi tuna, să rostească cuvântul sacramental „boală”! întărit de o cruntă lovitură de bici, că gloaba căzuse fără să se mai ridice. Veselii ascultători ai lui Tholomyès întoarseră capul spre tămbălăul din stradă şi Tholomyès profită de situaţie ca să-şi încheie

---

[159] Eroina romanului cu acelaşi titlu al abatelui Prévost; tipul femeii nestatornice.

discursul cu această strofă melancolică:

Era din lumea-n care trăsurile gonesc,
Şi au aceeaşi viaţă;
Şi – gloabă el trăit-a cât gloabele trăiesc;
O scurtă dimineaţă.[160]

— Bietul cal! suspină Fantine.

— Na, că Fantine o să se apuce să plângă de mila cailor! Cum poate fi cineva atât de dobitoacă! exclamă Dahlia.

În clipa aceea, Favourite, încrucişându-şi braţele şi dând capul pe spate, îl privi cu hotărâre pe Tholomyès şi-i spuse:

— Ei, şi surpriza?

— Tocmai. A sosit momentul, răspunse Tholomyès. Domnilor, a venit ceasul să le uluim pe aceste doamne. Doamnelor, aşteptaţi-ne un minut!

— Se începe cu o sărutare, spuse Blachevelle.

— Pe frunte, adăugă Tholomyès.

Fiecare sărută foarte serios fruntea iubitei lui: apoi, toţi patru se îndreptară spre uşă, unul după celălalt, cu degetul pe buze.

---

[160] Parodie a unei strofe din *Consolarea către Dupérier*, poem de Fr. de Malherbe.

Favourite bătu din palme:

— Începe să aibă haz! spuse ea.

— Să nu stați prea mult! murmură Fantine. Vă aşteptăm!

IX – Sfârşitul vesel al bucuriei

Rămase singure, fetele se aşezară două câte două cu coatele pe marginea ferestrelor, pălăvrăgind, scoțând capul afară şi vorbindu-şi de la un geam la altul.

Îi văzură pe cei patru tineri, care ieşiră la braț de la cârciuma *Bombarda*, se întoarseră, le făcură semne râzând şi apoi dispărură în gloata prăfuită a duminicii, care cotropeşte în fiecare săptămână bulevardul Champs-Élysées.

— Să nu stați mult! strigă Fantine.

— Ce-au să ne aducă? întrebă Zéphine.

— Sigur că are să fie drăguț, spuse Dahlia.

— Eu, reluă Favourite, vreau ceva care să fie de aur.

Fură absorbite îndată de iureşul de pe marginea apei, pe care-l zăreau printre ramurile copacilor şi care le distra grozav. Era tocmai ora de plecare a poştalionului cu bagaje şi a diligențelor. Aproape toate mesageriile din sud şi din vest treceau pe-atunci

prin Champs-Élysées. Cele mai multe diligențe o luau de-a lungul cheiului şi ieşeau pe la bariera Passy. Din minut în minut, câte o trăsură greoaie, vopsită în galben şi negru, greu încărcată, cu cai zgomotoşi, burduhănoasă din pricina geamantanelor, coviltirelor şi valizelor, plină de capete care dispăreau la repezeală, zdrobea şoseaua, preschimbând pietrele caldarâmului în amnare, se repezea prin mulțime cu toate scânteile unei fierării după ea, cu praful drept fum şi ca un fel de furie. Zgomotul acesta le distra pe fete. Favourite glăsui:

— Ce tămbălău. Parc-ar fi un maldăr de lanțuri care îşi iau zborul.

La un moment dat, una din aceste trăsuri, care se deosebeau cu greu în desişul ulmilor, se opri o clipă şi apoi porni din nou în galop. Fantine se miră.

— Ciudat! spuse ea. Credeam că diligența nu se opreşte niciodată.

Favourite ridică din umeri.

— Fantine asta e uimitoare. Mă uit la ea numai din curiozitate. Se miră de cele mai simple lucruri. Să zicem că sunt un călător şi-i spun diligenței: „Eu plec înainte, o să mă iei în trecere de pe chei”. Diligența trece, mă vede. Se opreşte şi mă ia. Asta se face în fie-

care zi. Nu cunoşti viața, draga mea!

Tăcu aşa o bucată de vreme. Deodată, Favourite făcu o mişcare, ca şi cum s-ar fi trezit din somn.

— Ei bine, făcu ea, şi surpriza?

— Da, aşa e! rosti Dahlia. Ce e cu faimoasa surpriză?

— Întârzie cam mult! spuse Fantine.

Abia isprăvise Fantine de oftat, când băiatul care le servise masa intră în odaie. Ținea în mână ceva care semăna cu o scrisoare.

— Ce e asta? întrebă Favourite.

— O hârtie pe care au lăsat-o domnii aceia pentru dumneavoastră, răspunse chelnerul.

— De ce nu ne-ai adus-o de îndată?

— Pentru că domnii, spuse chelnerul, au poruncit să nu v-o înmânăm decât peste o oră.

Favourite smulse hârtia din mâinile chelnerului. Era o scrisoare.

— Na! spuse ea. N-are adresă. Dar uite ce scrie pe ea: *Aceasta e surpriza.*

Desfăcu repede scrisoarea, o deschise şi o citi (ştia să citească):

O, iubitele noastre!

Aflați că avem părinți. Nu prea ştiți voi bine ce înseamnă asta. Asta înseamnă în codul

civil, copilăros şi cinstit, taţi şi mame. Iată însă că părinţii aceştia gem; bătrânii ne vor; bărbaţii şi femeile acestea cumsecade ne numesc fii risipitori, ne doresc întoarcerea şi vor să taie viţei în cinstea noastră. Noi ne supunem, pentru că suntem virtuoşi. În ceasul în care veţi citi aceste rânduri, cinci cai focoşi ne vor duce spre tăticii şi mămicile noastre.

O ştergem, cum spune Bossuet[161]*. Plecăm; am plecat. Fugim în braţele lui Laffitte*[162] *şi pe aripile lui Caillard*[163]*. Diligenţa de Toulouse ne smulge din prăpastie, şi prăpastia sunteţi voi, o, fetiţele noastre frumoase! Ne întoarcem din nou la societate, datorie şi ordine, în galop, cu trei leghe pe oră. Patria vrea să fim, ca toată lumea, perfecţi, taţi de familie, guarzi comunali şi consilieri de stat. Cinstiţi-ne! Ne sacrificăm. Plângeţi-ne în grabă şi înlocuiţi-ne repede! Dacă scrisoarea asta vă rupe inima, ru-*

---

[161] Este invocat aici prin antifrază deoarece stilul său solemn nu admitea expresii familiare.

[162] Celebru bancher din timpul imperiului şi al monarhiei censitare, prim-ministru în 1830.

[163] Aluzie la un celebru avocat francez din secolul al XVIII-lea, cunoscut prin promptitudinea cu care sesiza pricinile cele mai încurcate şi prin repeziciunea cu care îşi întocmea pledoariile şi câştiga procesele.

peți-o şi voi pe ea. Adio!

V-am făcut fericite aproape doi ani. Nu ne purtați pică!

Semnat

Fameuil, Blachevelle, Listolier,

Felix Tholomyès

Post-scriptum: Masa e plătită.

Cele patru fete se uitară una la alta. Favourite rupse cea dintâi tăcerea:

— Ei bine! glăsui ea. Oricum, păcăleala e bună.

— Foarte caraghios! spuse Zéphine.

— Ideea asta trebuie să fi fost a lui Blachevelle, urmă Favourite. Asta mă face să mă îndrăgostesc de el. Cum a plecat, cum e iubit. Aşa e povestea.

— Nu, spuse Dahlia, e o idee de-a lui Tholomyès. Se cunoaşte.

— Dacă-i aşa, moarte lui Blachevelle şi trăiască Tholomyès!

— Trăiască Tholomyès! strigară Dahlia şi Zéphine. Şi izbucniră în râs. Fantine râse împreună cu celelalte. Peste un ceas, când se întoarse la ea în odaie, plânse. Era, aşa cum am spus-o, prima ei iubire; se dăduse lui Tholomyès ca şi cum i-ar fi fost bărbat, şi biata fată era însărcinată.

CARTEA A PATRA

A ÎNCREDINȚA ÎNSEAMNĂ UNEORI A DA DE TOT

I – Două mame se întâlnesc

În primul sfert al acestui veac exista la Montfermeil, aproape de Paris, un fel de birt care a dispărut azi. Birtul acesta era ținut în străduța Boulanger de soții Thénardier. Deasupra porții, pe zid, se afla o scândură bătută în cuie. Pe scândură asta era pictat ceva ce semăna cu un om care duce în spinare pe un altul. Acesta de pe urmă avea epoleți groşi, auriți, de general, împodobiți cu stele mari, argintii; nişte pete roşii voiau să însemne sânge; restul tabloului era pierdut în nori de fum şi înfățişa probabil o bătălie. Dedesubt se putea citi această inscripție: *La sergentul*

de la Waterloo.

Nimic mai obişnuit decât o cotigă sau o căruță la poarta unui han. Cu toate astea, vehiculul, sau mai bine zis bucata de vehicul care încurca strada în fața birtului *La sergentul de la Waterloo* într-o seară de primăvară, în anul 1819, ar fi atras prin volumul ei atenția unui pictor care ar fi trecut pe-acolo.

Era partea dinainte a unui camion, dintre cele întrebuințate în regiunile păduroase, cu care se cară trunchiuri şi grinzi. Această parte dinainte era alcătuită dintr-o osie masivă de fier, cu un fus în care se îmbuca o oişte grea, rezemate pe două roți peste măsură de mari. Tot întregul ăsta era îndesat, greoi şi diform, ai fi spus că este afetul unui tun uriaş. De prea mult mers prin hârtoape, roțile, obezile, butucii, osia şi oiştea erau acoperite cu o pătură de nămol, spoială gălbuie, hâdă, destul de asemănătoare aceleia cu care se împodobesc de obicei catedralele. Lemnul dispărea sub noroi şi fierul sub rugină. Sub osie atârna, ca o draperie, un lanț gros, vrednic de un Goliat ocnaş. Lanțul acesta te făcea să te gândeşti, nu la bârnele pe care era sortit să le transporte, ci la mastodonții şi la mamuții care ar fi putut fi înhămați cu el; îți amintea ocna. Dar o ocnă de ciclopi, su-

praomenească, şi părea luat de la cine ştie ce monstru. Homer l-ar fi legat cu el pe Polifem, iar Shakespeare pe Caliban.

De ce oare această parte din faţă a camionului se găsea pe stradă, în locul acela? Mai întâi ca să încurce strada; apoi ca să ruginească de-a binelea. Există în vechea ordine socială o seamă de instituţii pe care le găseşti în acelaşi fel în drum, sub cerul liber, şi care n-au nici ele alt rost decât să fie acolo.

Mijlocul acestui lanţ spânzura sub osie, destul de aproape pe pământ, şi pe el, ca într-un leagăn, şedeau în seara aceea alături, ţinându-se de gât cu drăgălăşenie, două copiliţe, una de vreo doi ani şi jumătate, iar cealaltă de vreun an şi jumătate; cea mai mică în braţele celei mari. O basma înnodată cu pricepere le împiedica să cadă. O mamă văzuse lanţul acela înfricoşător şi spusese: „Uite o jucărie pentru copiii mei!”

Cele două copiliţe, de altfel drăguţ şi îngrijit îmbrăcate, străluceau; ai fi spus că sunt doi trandafiri printre lanţuri vechi; ochii lor erau plini de o mare bucurie; obrajii lor fragezi râdeau. Una era castanie, cealaltă brună. Feţele lor naive erau două uimiri încântate; un tufiş înflorit din apropiere îşi trimitea trecătorilor mireasma ce părea că vine

de la ele; cea de un an şi jumătate îşi arăta burtica drăgălaşă şi goală cu neruşinarea nevinovată a copiilor. Deasupra şi împrejurul acestor capete delicate, plămădite din fericire şi muiate în lumină, uriaşa jumătate de camion negru de rugină, grozavă, plină de curbe şi de unghiuri sălbatice, se rotunjea ca intrarea unei peşteri. La câțiva paşi, ghemuită pe pragul hanului, mama, o femeie cam neplăcută, dar înduioşătoare în clipa aceea, îşi legăna copiii cu ajutorul unei sfori lungi, urmărindu-i cu privirea, de teamă să nu li se întâmple ceva, cu acea căutătură animalică şi cerească totodată, specifică maternității. La fiecare legănare, lanțurile hâde făceau un zgomot strident, care semăna cu un strigăt de mânie; fetițele se minunau, soarele în amurg lua parte la această bucurie şi nimic nu era mai încântător decât capriciul întâmplării, care făcea dintr-un lanț de titani un leagăn de heruvimi.

Pe când le legăna pe cele două fetițe, mama îngâna cu un glas fals o romanță pe-atunci vestită:

Trebuie, spunea un războinic…

Cântând şi privindu-şi fetele, nu mai auzea şi nu mai vedea ce se întâmplă în stradă. În-

cepuse tocmai prima strofă a romanței, când cineva se apropie de ea şi deodată auzi o voce, care-i spunea lângă ureche:

— Ai doi copii frumoşi, doamnă.

...Frumoasei şi duioasei Imogina[1],

răspunse mama, continuându-şi romanța, apoi întoarse capul.

La câțiva paşi în fața ei se afla o femeie. Femeia aceasta avea şi ea un copil în brațe. Mai căra şi un sac mărişor, care părea să fie foarte greu.

Copilul acestei femei era una dintre făpturile cele mai dumnezeieşti din câte se pot vedea. Era o fetiță de vreo doi-trei ani. Ar fi putut să se ia la întrecere cu celelalte două pentru drăgălăşenia cu care era gătită; avea a scufiță de pânză subțire cu dantele şi un pieptar cu panglici. Pulpele albe, durdulii şi tari i se vedeau sub fustița ridicată. Era rumenă şi sănătoasă. Îți venea să muşti din obrajii ei ca două mere. Despre ochii ei nu se putea spune nimic, decât că trebuie să fi fost foarte mari şi că aveau gene minunate. Dormea.

---

[1] Eroina unei romanțe spaniole din romanul *Călugărul* al scriitorului englez Lewis, tradus în limba franceză în 1797.

Dormea somnul încrezător al vârstei ei. Brațele mamelor sunt făcute din duioşie; copiii dorm adânc în ele.

Cât despre mamă, avea o înfățişare sărăcăcioasă şi tristă. Era îmbrăcată ca o lucrătoare care tinde să fie din nou țărancă. Era tânără. Era oare frumoasă? Poate, dar îmbrăcată astfel, nu părea. Părul, din care-i scăpa o şuviță blondă, părea foarte des, dar era acoperit cu totul de o glugă de călugăriță, urâtă, strânsă, strâmtă, înnodată sub bărbie. Râsul arată dinții frumoşi când îi ai; dar ea nu râdea. Ochii nu păreau a-i fi uscați de prea multă vreme. Era palidă; arăta sleită şi puțin bolnavă; îşi privea fetița adormită în brațe cu duioşia mamei care şi-a hrănit copilul. O batistă mare, albastră, ca ale invalizilor, strânsă ca o basma, îi ascundea mijlocul. Avea mâini pârlite şi pistruiate arătătorul bătătorit şi jupuit din pricina acului de cusut, o manta de lână aspră de culoare închisă, o rochie de pânză şi pantofi mari. Era Fantine.

Era Fantine. Greu de recunoscut. Cu toate astea, privită cu atenție, îşi păstra încă frumusețea. O cută tristă, care semăna cu un început de ironie, îi cresta obrazul drept. Cât despre îmbrăcămintea ei, acel veşmânt diafan, făcut din muslin şi panglici, care părea

cusut cu veselie, nebunie şi muzică, plin de clopoței şi parfumat cu liliac, se topise ca o chiciură strălucitoare pe care o iei drept diamante în soare şi care, pierind, lasă ramura neagră.

Trecuseră zece luni[2] de la acea „păcăleală bună”.

Ce se petrecuse în aceste zece luni? Se poate uşor ghici.

După ce fusese părăsită, începuseră lipsurile. Fantine le pierduse repede din vedere pe Favourite, Zéphine şi Dahlia. Legătura, sfărâmată de bărbați, fusese desfăcută de femei. Dacă le-ai fi spus peste cincisprezece zile că fuseseră prietene, s-ar fi mirat. Prietenia lor nu mai avea niciun rost. Fantine rămăsese singură. Tatăl copilului ei plecase – vai, rupturile de felul acesta sunt fără leac! – şi ea se văzuse cu desăvârşire singură, dezobişnuită de muncă şi, pe deasupra, cu gust pentru plăceri. Îndemnată de legătura cu Tholomyès să disprețuiască mica meserie pe care o cunoştea, îşi părăsise clientela şi

---

[2] O scăpare din vedere a lui V. Hugo. Din vara anului 1817, când are loc „păcăleala”, până în primăvara anului 1819, când Fantine ajunge la hanul din Montfermeil, sunt aproape doi ani, nu zece luni.

aceasta îi întorsese spatele. Niciun mijloc de câştig. Fantine abia ştia să citească şi nu ştia să scrie; o învăţaseră în copilărie să se iscălească; îl pusese pe un scriitor public să-i scrie o epistolă lui Tholomyès, apoi a doua, apoi a treia. Tholomyès nu răspunse la niciuna. Într-o zi, Fantine auzi cumetrele spunând, cu ochii la fetiţa ei: „Parcă-i poţi lua în serios pe copiii ăştia? Te uiţi la ei şi ridici din umeri!” Se gândi atunci la Tholomyès, care ridica din umeri când era vorba de copilul lui şi nu lua în serios această făptură nevinovată. Inima i se întunecă. Totuşi, ce era de făcut? Nu mai ştia cui să se adreseze. Cu toate că săvârşise o greşeală, firea ei era, cum se ştie, numai sfială şi virtute. Simţi vag că era pe pragul deznădejdii şi gata să alunece pe un drum rău. Îi trebuia curaj; îl avu şi se încordă. Îi veni în gând să se întoarcă în oraşul ei de baştină, la Montreuil-sur-mer. Poate că va găsi acolo pe cineva care s-o cunoască şi să-i dea de lucru. Dar, dar ar fi trebuit să-şi ascundă greşeala. Întrezărea nelămurit posibilitatea unei despărţiri mai dureroase încă decât cea dintâi. Inima i se strânse, dar luă o hotărâre. Fantine, după cum se va vedea, avea curajul sălbatic al vieţii.

Renunţase vitejeşte la găteală, se îmbrăcase

în veşminte de pânză, punând toată mătasea, toate resturile de stofă, toate panglicile şi toate dantelele pe fiică-sa, singura vanitate care-i rămânea, sfântă de data asta. Vându tot ce avea pe două sute de franci; după ce-şi plăti toate datoriile, rămase cu vreo optzeci de franci. Părăsea Parisul la douăzeci de doi de ani, într-o dimineață frumoasă de primăvară, ducându-şi copilul în spinare. Celui care le-ar fi văzut pe amândouă trecând, i s-ar fi făcut milă. Femeia asta n-avea pe lume decât copilul, şi copilul n-avea pe lume decât pe maică-sa. Fantine îşi alăptase singură copilul; din pricina asta plămânii îi osteniseră şi tuşea puțin.

Nu vom mai avea prilejul să vorbim despre domnul Felix Tholomyès. Să ne mărginim a spune că peste douăzeci de ani, sub regele Ludovic-Filip, acest Tholomyès era un avocat de provincie, gras, bogat şi cu trecere, elector înțelept şi jurat foarte aspru, dar tot acelaşi om al plăcerilor.

După ce mersese, când şi când, ca să se odihnească, cu ceea ce se chemau pe-atunci trăsurelele din împrejurimile Parisului, plătind câte trei sau patru gologani de fiecare leghe, Fantine ajunsese pe la amiază la Montfermeil, pe ulița Brutarului.

Pe când trecea prin fața hanului Thénardier, cele două fetițe încântate de leagănul lor uriaş, îi luară ochii şi se opri dinaintea acestei imagini a bucuriei.

Există vrăji. Cele două fetițe fură pentru ea o astfel de vrajă.

Le privea emoționată. Prezența îngerilor vesteşte raiul. I se păru că vede deasupra hanului aceluia tainicul *aici* al providenței. Cele două micuțe erau atât de vădit fericite! Le privea, le admira cu atâta înduioşare, încât, în clipa când mama se oprise să respire, între două versuri ale cântecului, nu se putu împiedica să nu-i spună cuvintele pe care le-ați citit: „Ai doi copii frumoşi, doamnă”.

Făpturile cele mai crude sunt dezarmate când li se mângâie puii. Mama îşi ridică fruntea, îi mulțumi şi o pofti pe trecătoare să şadă pe banca de la uşă. Ea stătea pe prag. Cele două femei începură să vorbească:

— Mă numesc doamna Thénardier, spuse mama celor două fetițe. Ținem hanul acesta.

Apoi îşi continuă cântecul printre dinți:

„Nu şovăind, sunt cavaler
Şi plec spre Palestina”.

Această doamnă Thénardier era o femeie roşcovană, mătăhăloasă, colțuroasă; tipul

femeii care place soldaților, în toată urâțenia lui. Şi, lucru ciudat, avea un aer suferind, care-i venea de la lecturile romanțioase. Era o sclifosită bărbătoasă. Romanele învechite, măcinate de închipuirea unor cârciumărese, dau astfel de rezultate. Era încă tânără; avea abia treizeci de ani. Dacă femeia asta, lăsată pe genunchi, s-ar fi ridicat în picioare, poate că statura ei înaltă şi înfățişarea ei de colos ambulant, bun pentru bâlciuri, ar fi înfricoşat-o de la început pe călătoare, i-ar fi tulburat încrederea şi ar fi făcut ca tot ce avem de povestit să nu mai fie. E destul ca o persoană să stea jos, în loc să stea în picioare, pentru ca destinul să se schimbe.

Călătoarea îşi spuse povestea, schimbând-o pe alocuri; istorisi că era lucrătoare; că-i murise bărbatul; că la Paris n-avea de lucru şi că mergea să caute într-altă parte, pe meleagurile ei; că părăsise Parisul chiar în dimineața aceea, pe jos; că era ostenită pentru că-şi ducea copilul în brațe şi, întâlnind trăsura de la Villemomble, se suise în ea; că de la Villemomble venise la Montfermeil pe jos că fetița umblase puțin, dar nu prea mult, era doar atât de micuță că trebuise s-o ia în brațe, şi comoara mamei adormise.

Spunând cuvintele astea, îşi sărută fetița cu

patimă şi o trezi. Copilul deschise ochii mari, albaştri, ca cei ai maică-si, şi privi. Ce? Nimic, totul cu acel aer serios şi uneori sever al copilaşilor, taină a luminoasei lor nevinovății, în fața virtuților noastre care apun. S-ar spune că se simt îngeri şi că ne ştiu oameni. Apoi copilița începu să râdă şi, cu toate că maică-sa o ținea bine, alunecă jos cu acea energie de neînvins a unei făpturi micuțe care vrea să alerge. Le zări deodată pe celelalte două în leagănul lor, se opri şi scoase limba, semn de admirație.

Mama Thénardier îşi dezlegă fetele şi le coborî din leagăn, spunându-le:

— Jucați-vă câteşitrele!

Copiii atât de mici se domesticesc repede, şi peste o clipă micuțele Thénardier se jucau cu noua-venită cu o nesfârşită plăcere, făcând găuri în pământ.

Noua-venită era foarte veselă; bunătatea mamei e înscrisă în veselia odraslei; fetița luase o surcică drept sapă şi săpa cu energie o groapă cât pentru o muscă. Lucrul groparului devine hazliu când îl face un copil.

Cele două femei stăteau de vorbă înainte.

— Cum o cheamă pe fetița dumitale?

— Cosette.

Cosette, citiți Euphrasie. Copila se numea

Euphrasie. Dar din Euphrasie mama făcuse Cosette, cu acel blând şi gingaş instinct al mamelor şi al oamenilor din popor, care schimbă Josefa în Pepita şi Françoise în Silette. Avem aici un soi de derivate care supără şi descumpănesc toată ştiinţa etimologilor. Am cunoscut o, bunică bătrână, care izbutise să facă din Théodor, Gnon.

— Câţi ani are?

— Merge pe trei[3].

— Ca a mea, cea mare.

Între timp, cele trei fetiţe se îngrămădiseră într-o atitudine de adâncă nelinişte şi totodată de fericire mare; se întâmpla un eveniment: un vierme gras ieşise din pământ şi ele erau în extaz. Frunţile lor încântate se atingeau; ai fi spus: trei capete într-o aureolă.

— Copiii, spuse mama Thénardier, se împrietenesc repede. Uită-te la ele! Ai jura că sunt trei surori.

Cuvântul acesta fu scânteia pe care o aştepta poate cealaltă mamă. Ea o luă de mână pe doamna Thénardier, o privi ţintă şi-i spuse:

---

[3] O altă scăpare din vedere a lui V. Hugo. Născută după vara anului 1817, Cosette, în primăvara anului 1819 avea aproximativ un an şi jumătate. Aceeaşi scăpare din vedere se perpetuează şi în restul romanului.

— N-ai vrea să-mi ții copilul?

Doamna Thénardier avu una din acele mişcări de uimire, care nu sunt nici acceptare, nici refuz.

Mama Cosettei urmă:

— Vezi dumneata, nu vreau să-mi duc fata acasă. Nu mi-o îngăduie munca. Cu un copil nu găseşti unde să intri. Oamenii sunt atât de curioşi prin partea locului! Bunul Dumnezeu m-a făcut să trec prin fața hanului dumitale. Când am văzut micuțele, atât de drăguțe, de curate şi de mulțumite, m-au dat gata. Mi-am spus: uite o mamă bună! Asta e: ar fi ca trei surori. Şi pe urmă, am să mă întorc curând. Nu vrei să-mi ții copilul?

— Să vedem, spuse doamna Thénardier.

— Aş plăti şase franci pe lună.

Un glas bărbătesc strigă deodată din fundul birtului:

— Şapte franci. Şi plata înainte pe şase luni.

— Şase ori şapte patruzeci şi doi, spuse doamna Thénardier.

— Am să plătesc, rosti mama.

— Şi cincisprezece franci pe deasupra, pentru primele cheltuieli, adăugă glasul de bărbat.

— În total cincizeci şi şapte de franci, spuse doamna Thénardier. Şi printre aceste cifre

îngână vag:

„Trebuie, spunea un războinic…”

— Plătesc, spuse mama. Am optzeci de franci. O să-mi rămână ceva, ca să mă întorc la mine acasă, pe jos. Am să câştig bani acolo, şi cum voi avea cât de puțin, am să mă întorc să-mi iau odorul.

Glasul de bărbat urmă:

— Fetița are tot ce-i trebuie?

— E bărbatul meu, spuse doamna Thénardier.

— Fără îndoială că are tot ce-i trebuie, comoara mamei. Am văzut eu că e bărbatul dumitale. Şi ce mai lucruşoare frumoase! Să rămâi cu gura căscată. Din fiecare câte o duzină; şi rochițe de mătase, ca o cucoană. Sunt toate aici, în legătura asta.

— Trebuie să ni le dai, zise din nou vocea de bărbat.

— Sigur că am să vi le dau! spuse mama. Asta ar fi nostim, să-mi las fata în pielea goală!

Fața stăpânului se ivi.

— Bine, spuse el.

Târgul fu încheiat. Mama îşi petrecu noaptea la han, dădu banii şi îşi lăsă fetița. Îşi înnodă la loc bocceaua golită de lucrurile feti-

ței, acum uşoară, şi plecă a doua zi dimineață, socotind că o să se întoarcă în curând. Plecări care se pun la cale cu uşurință şi care sunt adevărate nenorociri!

O vecină a familiei Thénardier o întâlni pe mama copilului care pleca şi la întoarcere le povesti:

— Am văzut o femeie care plângea în stradă de ți se rupea inima.

După ce plecă mama Cosettei, bărbatul îi spuse femeii:

— Asta o să-mi achite polița de o sută zece franci care are scadența mâine. Îmi lipseau cincizeci de franci. Ştii că fără ei aş fi avut aici portărelul şi o somație de plată? I-ai întins o cursă bună cu copiii tăi.

— Fără să-mi dau seama, spuse femeia.

II – O primă schiță a două figuri deocheate

Şoricelul pe care-l prinseseră era destul de plăpând, dar pisica se bucură şi de un şoarece slab. Cine erau aceşti Thénardier?

Să spunem chiar de pe acum ceva despre ei. Vom desăvârşi desenul mai târziu.

Făpturile acestea aparțineau acelei clase bastarde, alcătuite din oameni grosolani

parveniţi şi din oameni deştepţi dar decăzuţi, care-şi fac loc între clasa numită mijlocie şi cea numită inferioară, şi care amestecă unele din cusururile celei de-a doua cu aproape toate viciile celei dintâi.

Făceau parte dintre acele firi mărunte care, chiar dacă le încălzeşte din întâmplare cine ştie ce foc întunecat, devin totuşi, cu uşurinţă, monstruoase. Femeia avea în suflet ceva de brută, iar bărbatul de pungaş. Amândoi erau înclinaţi să meargă cu paşi mari spre rău. Există suflete de rac, care merg de-a-ndărătelea, mereu spre întuneric, dând înapoi în viaţă, în loc să înainteze, folosindu-se de experienţă ca să-şi sporească urâţenia, devenind tot mai rele şi îmbibându-se din ce în ce mai mult de întuneric. Asemenea suflete aveau bărbatul şi femeia aceasta.

Thénardier, în special, ar fi stingherit pe un fizionomist. E de ajuns să-i priveşti pe unii oameni pentru a nu te încrede în ei. Îi simţi întunecaţi din cap până-n picioare. Sunt neliniştiţi de ce e în urma lor şi ameninţători pentru ce e înainte. Nimeni nu poate şti ce au făcut şi ce vor face. Umbra pe care o au în privire îi denunţă. E destul să-i auzi rostind un cuvânt sau să-i vezi făcând o mişcare, ca să întrezăreşti în trecutul lor taine negre şi

în viitorul lor negre mistere.

Thénardier, dacă e să-l credem, fusese soldat; sergent, spunea el; făcuse probabil campania din 1815 şi se purtase eroic după cât se pare. Vom vedea mai târziu care era adevărul. Firma cârciumii sale era o aluzie la una din aceste vitejii. O zugrăvise el însuşi, pentru că se pricepea să facă puțin din toate, dar prost.

Era epoca în care vechiul roman clasic, după ce fusese *Cléile*, era *Lodoiska*, tot pretențios, dar din ce în ce mai vulgar, decăzut de la domnişoara de Scudéry la doamna de Barthèlemy-Hadot şi de la doamna de Lafayette la doamna Bournon-Malarme[4]. Acum incendia sufletul drăgăstos al portăreselor din Paris, pustiind până şi suburbia. Doamna Thénardier era deşteaptă tocmai cât trebuia ca să citească asemenea cărți. Se hrănea cu ele. Îşi îneca în ele creierul mult-puțin cât îl avea; lucrul acesta îi dăduse în frageda ei tinerețe, ba chiar ceva mai târziu, un fel de atitudine gânditoare lângă bărbatu-său, un

---

[4] *Doamnele de Barthèlemy-Hadot* şi *Bournon-Malarme* – scriitoare obscure din secolul al XVIII-lea, autoare de romane de aventuri şi de dragoste.

şmecher de o oarecare pătrundere, un destrăbălat cu oarecare ştiinţă de carte, minus gramatica, grosolan şi totodată subţire. În privinţa sentimentalismului, îl citea pe Pigault-Lebrun[5], iar „în ceea ce priveşte sexul slab”, cum spunea în limbajul lui, era un bădăran corect şi simplu. Nevastă-sa era cu vreo doisprezece sau cincisprezece ani mai tânără decât el. Mai târziu, când pletele ei revărsate jalnic, după moda romantică, începură să albească şi când Megera[6] luă locul Pamelei[7], doamna Thénardier nu mai fu altceva decât o femeie rea şi grasă, care se hrănise cu romane proaste. Doar nu citeşti nerozii fără să te influenţeze. Rezultatul fu că pe fata ei cea mare o boteză Éponine. Cât despre cea mică, era cât pe-aci să-i pună bietei copile numele de Gulnare. Faptul că nu o chema decât Azelma[8] şi-l datora întâmplării

---

[5] Romancier francez din vremea revoluţiei şi a imperiului, foarte citit de masele populare pentru realismul şi verva lui.

[6] Una dintre cele trei furii din mitologia greacă; prin extensiune, femeie rea.

[7] Eroina romanului realist cu acelaşi titlu de scriitorul englez Richardson (secolul al XVIII-lea); tip de fată sentimentală, victimă a naivităţii sale.

[8] *Éponine* este numele unei eroine galice, soţia

fericite că maică-sa citise tocmai atunci un roman de Ducray-Duminil[9].

De altfel, s-o spunem în treacăt, nu totul e ridicol şi superficial în epoca asta ciudată la care facem aluzie şi care ar putea fi numită anarhia numelor de botez. Alături de elementul romanţios pe care l-am arătat, mai e şi simptomul social. Nu arareori, azi, pe văcar îl cheamă Arthur, Alfred sau Alfons, şi pe viconte – dacă mai sunt viconţi – Thomas, Pierre sau Jacques. Această deplasare, care dă numele „elegant” plebeului şi numele ţărănesc aristocratului, nu e decât o mişcare spre egalitate. Suflul nou nu poate fi împiedicat să pătrundă şi aici, ca peste tot. Sub această discordie aparentă e un lucru mare şi adânc, şi anume Revoluţia Franceză.

---

unui răsculat împotriva stăpânirii romane, victimă a iubirii conjugale. *Gulnare* e un nume germanic, *Azelma* e un nume scoţian din poemele lui Ossian. Toate trei numele, întâlnite în romanele vremii, arată gustul pentru patronimele bizare, istorice, dominant pe timpul revoluţiei şi al imperiului.

[9] Romancier francez, foarte apreciat în timpul revoluţiei şi al imperiului. Romanul său *Alexe sau căsuţa din codru* s-a bucurat de succes şi în ţara noastră la începutul secolului trecut.

III – Ciocârlia

Nu ajunge să fii rău la suflet ca să-ți meargă bine. Birtul mergea prost.

Datorită celor cincizeci şi şapte de franci ai călătoarei, Thénardier putuse împiedica un protest şi-şi onorase semnătura. Luna următoare avură din nou nevoie de bani; nevastă-sa plecă la Paris şi depuse la Muntele de Pietate trusoul Cosettei pentru şaizeci de franci. Îndată ce cheltuiră şi suma aceasta, cei doi Thénardier se obişnuiră să nu mai vadă în fetiță decât un copil luat la ei din milă şi se purtară cu ea ca atare. Pentru că nu mai avea nimic de-al ei, o îmbrăcară cu fuste şi cămăşi vechi de-ale fetelor Thénardier, adică în zdrențe. Îi dădură să mănânce resturile celorlalți, hrănind-o ceva mai bine decât pe câine şi ceva mai prost decât pe pisică. Pisica şi câinele erau de altfel tovarăşii ei obişnuiți de masă; Cosette mânca cu ei sub masă, dintr-un blid de lemn la fel cu al lor.

Maică-sa, care se stabilise, după cum se va vedea mai târziu, la Montreuil-sur-mer, scria, sau mai bine zis, punea pe cineva să scrie la fiecare sfârşit de lună cerând veşti despre copilul ei. Cei doi Thénardier răspun-

deau întotdeauna la fel: Cosettei îi mergea de minune.

După ce se scurseră cele şase luni, mama trimise şapte franci pentru a şaptea lună şi-şi continuă destul de regulat trimiterile, din lună în lună. Nu se isprăvise încă anul, când Thénardier spuse: „Că mare hatâr ne face! Ce crede că facem cu cei şapte franci ai ei?” Şi-i scrise cerându-i doisprezece franci. Mama, pe care o convinseseră că fetiţa ei e fericită şi „se dezvoltă bine”, se supuse trimiţându-le doisprezece franci.

Sunt oameni care nu pot iubi pe unii fără să nu urască pe alţii. Mama Thénardier îşi iubea cu patimă fetele, aşa că n-o putea suferi pe străină. E trist să te gândeşti că dragostea unei mame poate să aibă şi părţi urâte. Oricât de puţin loc ar fi ocupat Cosette, i se părea că-l ia pe-al fetelor ei şi că le împuţinează aerul pe care-l respiră. Această femeie, ca multe de teapa ei, avea o porţie anumită de mângâieri şi alta de lovituri şi sudălmi, pe care o cheltuia în fiecare zi. Dacă n-ar fi avut-o pe Cosette, cu siguranţă că fetele ei, oricât de idolatrizate erau, ar fi primit şi unele şi altele; străina, însă, le făcu serviciul de-a întoarce loviturile asupra ei. Fetele nu avură decât mângâierile. Cosette nu făcea o mişca-

re fără să nu-i cadă pe cap o grindină de pedepse aspre şi nemeritate. Făptură blândă şi slabă, care nu înțelegea nimic despre lumea aceasta şi despre Dumnezeu, pedepsită, certată, tratată cu asprime, bătută fără încetare, vedea alături două făpturi la fel cu ea care trăiau fericite. Fiindcă doamna Thénardier se purta rău cu Cosette, Éponine şi Azelma se purtară la fel. Copiii la vârsta asta sunt alte exemplare ale mamei lor, în format mai mic.

Se scurse un an, apoi un altul. În sat se spunea:

— Thénardierii ăştia sunt oameni cumsecade. Nu sunt bogați, şi cresc un copil lăsat în părăsire la ei.

Credeau că maică-sa uitase de Cosette.

Thénardier însă, care aflase nu se ştie pe ce căi ascunse că ar fi vorba de un copil din flori, lucru pe care mamă-sa nu-l putea mărturisi, îi ceru cincisprezece franci pe lună, spunând că „lighioana” creşte şi „mănâncă” şi amenințând că n-o mai ține. „Să nu mă sâcâie pe mine, striga el, că-i trântesc țânca tocmai când crede că l-a ascuns mai bine. Trebuie să-mi dea mai mult.”

Mama plăti cei cincisprezece franci.

Din an în an copilul creştea, şi mizeria lui de asemenea.

Cât timp fu mică de tot, Cosette rămase calul de bătaie al celor două fetițe; cum se făcu mai mare, adică mai-nainte chiar de-a împlini cinci ani, ajunse servitoarea casei.

La cinci ani, ați spune, de necrezut! Vai, e-adevărat! Suferința socială începe la orice vârstă. N-am văzut oare, de curând, procesul unui oarecare Dumolard, orfan, ajuns bandit, care de la vârsta de cinci ani, spun documentele oficiale, fiind singur pe lume, „muncea ca să trăiască şi fura”?

O puseră pe Cosette să meargă după cumpărături, să curețe odăile, curtea, strada, să spele vasele şi chiar să ducă greutăți în spinare. Cei doi Thénardier se socotiră cu atât mai îndreptățiți să se poarte astfel, cu cât mama, care se afla tot la Montreuil-sur-mer, începu să plătească neregulat. Rămăsese în urmă cu câteva luni!

Dacă Fantine s-ar fi întors la Montfermeil după aceşti trei ani, nu şi-ar mai fi recunoscut copilul. Cosette, atât de drăguță şi de rumenă la venirea ei în casa aceea, era acum slabă şi palidă. Avea o înfățişare neliniştită. „O prefăcută!” spuneau soții Thénardier.

Nedreptatea o făcuse arțăgoasă şi mizeria o urâțise. Nu-i mai rămâneau decât ochii frumoşi, care-ți făceau milă, pentru că, mari

cum erau, părea că vezi în ei o şi mai nesfârşită jale.

Era trist s-o vezi, iarna, pe această biată copilă, care n-avea nici şase ani, tremurând în zdrențele ei vechi de pânză, găurite, măturând strada dis-de-dimineață cu o mătură uriaşă în mânuțele ei roşii şi cu o lacrimă în ochii ei mari.

În partea locului i se spunea Ciocârlia. Poporului, căruia-i plac imaginile, o poreclise astfel pe această ființă ca o păsărică, ce tremura, se speria, se înfiora, se trezea în fiecare dimineață cea dintâi din casă şi din sat, mereu pe stradă, sau pe câmp, înaintea zorilor.

Numai că biata Ciocârlie nu cânta niciodată.

CARTEA A CINCEA

DECLINUL

I – Povestea unui progres realizat în industria mărgelăriei

Ce se întâmplă cu ea? Unde era? Ce făcea această mamă, care, după spusele celor din Montfermeil, părea să-şi fi părăsit copilul?

După ce-o lăsase pe mica Cosette celor doi Thénardier, îşi continuase drumul şi ajunsese la Montreuil-sur-mer.

Acestea se petreceau, ne aducem aminte, în 1819.

Fantine îşi părăsise locul de baştină de vreo zece ani. Montreuil-sur-mer îşi schimbase înfăţişarea. Pe când Fantine cobora treptat din rău în mai rău, oraşul ei natal prosperase.

De vreo doi ani se înfiinţase acolo una din acele industrii care sunt marile evenimente

ale micilor ținuturi.

Amănuntul acesta are importanță şi socotim necesar să-l dezvoltăm; mai că am spune: să-l subliniem.

Din timpuri foarte vechi, Montreuil-sur-mer avea ca industrie specială imitarea jaisurilor englezeşti[10] şi a mărgelelor negre de Germania. Industria aceasta lâncezise din pricină că scumpetea materiilor prime influența asupra mâinii de lucru. Tocmai când Fantine se întoarse la Montreuil-sur-mer, se întâmplase o prefacere neaşteptată în producția acestor „articole negre”. Spre sfârşitul lui 1815, un om, un necunoscut, se stabilise în oraş şi se gândise să înlocuiască în această fabricație răşina de India cu răşina indigenă şi, mai ales la brățări, iar inelele de tablă sudate, cu inelele de tablă numai îmbucate. Această mică schimbare fusese o adevărată revoluție. Această mică schimbare redusese considerabil prețul materiei prime şi îngăduise, în primul rând, ridicarea prețului mâinii de lucru, ceea ce era o binefacere pentru localitate; în al doilea rând, îmbunătățirea fabricației, ceea ce

---

[10] O varietate de antracit, tare şi sticlos, folosit la fabricarea mărgelelor şi altor podoabe.

însemna un folos pentru consumator; în al treilea rând, vânzarea produselor cu preț mai redus, întreind totodată câştigul, ceea ce însemna un profit pentru manufacturier.

În felul acesta o idee avea trei rezultate.

În mai puțin de trei ani, autorul acestui procedeu se îmbogățise, ceea ce e bine, şi îmbogățise şi pe alții din jurul său, ceea ce e şi mai bine. Nu era de prin partea locului. Nu se ştia nimic despre obârşia lui; iar despre începuturile lui, prea puțin. Se povestea că venise în oraş cu foarte puțini bani, cel mult cu vreo câteva sute de franci. Cu capitalul acesta modest, pus în slujba unei idei ingenioase la care adăugase organizare şi inteligență, dobândise şi averea lui şi pe aceea a ținutului.

La sosirea sa în Montreuil-sur-mer avea veşmintele, înfățişarea şi felul de-a vorbi al unui lucrător.

Se pare că în ziua în care intrase pe neobservate în orăşelul Montreuil-sur-mer, într-o după-amiază de decembrie, către seară, cu sacul în spinare şi cu bățul noduros în mână, un mare incendiu izbucnise tocmai la casa comunală. Omul acesta se aruncase în foc şi salvase, primejduindu-şi viața, doi copii, care, din întâmplare, erau ai căpitanului de

jandarmi; din această pricină nimeni nu se mai gândise să-i ceară actele. Tot atunci i se aflase numele. Îl chema moş Madeleine.

II – Madeleine

Avea vreo cincizeci de ani, părea muncit de gânduri şi era un om bun. Iată tot ce se putea spune despre el. Datorită progreselor rapide ale acestei industrii, pe care o pusese pe roate atât de strălucit, Montreuil-sur-mer se preschimbase într-un important centru de afaceri. Spania, care foloseşte mult jaisurile negre, comanda în fiecare an cantităţi uriaşe. Montreuil-sur-mer făcea, în ce priveşte negoţul acesta, concurenţă Londrei şi Berlinului. Beneficiile lui moş Madeleine erau atât de mari, încât începând din al doilea an putuse să-şi ridice o fabrică impunătoare, în care erau două ateliere încăpătoare: unul pentru bărbaţi şi altul pentru femei. Orice înfometat putea să i se înfăţişeze şi era sigur că găseşte de lucru şi pâine. Moş Madeleine cerea bărbaţilor bunăvoinţă, femeilor cinste, şi tuturor, corectitudine. Despărţise atelierele în aşa fel, încât să poată separa sexele, pentru ca fetele şi femeile să fie cuminţi. În privinţa asta era neclintit. Era singura sa

neîngăduință. Asprimea lui era cu atât mai îndreptățită, cu cât Montreuil-sur-mer, fiind o garnizoană, prilejuri de corupție erau destule. Venirea lui acolo fusese o binefacere, şi prezența lui, providențială. Înainte de sosirea lui moş Madeleine, întreg ținutul lâncezea; acum totul trăia viața sănătoasă a muncii. Un freamăt puternic încălzea şi străbătea totul. Şomajul şi mizeria erau necunoscute. Nu era buzunar, oricât de modest, în care să nu se găsească câțiva bani, şi nici locuință, oricât de săracă, unde să nu existe puțină bucurie.

Moş Madeleine folosea pe toată lumea. Le cerea tuturor un singur lucru: bărbaților să fie de treabă şi fetelor să fie cinstite.

După cum am spus, în mijlocul acestei activități, a cărei pricină şi temei era el, moş Madeleine făcea avere, dar, lucru destul de ciudat pentru un om simplu care se ocupă cu negoțul, grija lui de căpetenie nu părea să fie asta. S-ar fi spus că se gândea mult la ceilalți şi puțin la el însuşi. Se ştia că depusese în 1820 la Laffitte o sumă de şase sute treizeci de mii de franci, dar, mai-nainte de a-şi fi pus deoparte aceşti şase sute treizeci de mii de franci, cheltuise mai bine de un milion pentru oraş şi pentru săraci.

Spitalul era prost înzestrat; înfiinţase acolo zece paturi. Montreuil-sur-mer se împărţea în oraşul de sus şi oraşul de jos. Oraşul de jos, unde locuia el, n-avea decât o singură şcoală, o şandrama care se surpa; clădise două: una de fete şi alta de băieţi. Alocase celor doi învăţători, din banii lui, o indemnizaţie de două ori mai mare decât bietul lor salariu oficial, şi într-o zi îi spuse unuia care se mira: „Primii funcţionari ai statului sunt doica şi învăţătorul". Înfiinţase, pe cheltuiala lui, un azil, lucru aproape necunoscut pe vremea aceea în Franţa, şi un fond de ajutor pentru lucrătorii bătrâni şi infirmi. Din pricină că manufactura asta devenise un centru important luă repede fiinţă în jurul ei un cartier nou cu un mare număr de familii sărace; deschise acolo o farmacie gratuită.

Când abia începuse, inimile bune îşi spuneau: vlăjganul ăsta vrea să se îmbogăţească. Când îl văzură îmbogăţind ţinutul înainte de a se îmbogăţi el însuşi, aceleaşi inimi bune îşi spuseră: e un ambiţios. Lucrul acesta părea şi mai probabil, dat fiind că omul era religios şi chiar cucernic în oarecare măsură, ceea ce era foarte bine văzut pe vremea aceea. Se ducea în fiecare duminică să asculte liturghia. Deputatul din localitate, căruia îi

mirosea peste tot a concurență, începu să se neliniştească de această cucernicie. Deputatul, care fusese membru al corpului legislativ al imperiului, avea aceleaşi idei religioase ca acel părinte-oratorian, cunoscut sub numele de Fouché, duce d'Otrante, care-l promovase şi-i fusese prieten. Între cei patru pereți râdea pe înfundate de Dumnezeu. Dar când îl văzu pe bogatul manufacturier Madeleine ducându-se la liturghia de la ceasurile şapte dimineața, întrezări într-însul un eventual candidat şi se hotărî să i-o ia înainte; îşi luă un duhovnic iezuit şi se duse, la rândul lui, atât la liturghie cât şi la vecernii. Ambiția însemna pe vremea aceea, în adevăratul înțeles al cuvântului, a te lua la întrecere întru cele sfinte. Din spaima aceasta, odată cu bunul Dumnezeu, câştigară şi săracii, pentru că preacinstitul deputat înființă şi el două paturi la spital; ceea ce făcea în total douăsprezece.

Cu toate astea, într-o dimineață a anului 1819, se răspândi în oraş zvonul că, la propunerea domnului prefect şi ținând seama de serviciile aduse ținutului, moş Madeleine va fi numit de către rege primar la Montreuil-sur-mer. Aceia care-l socotiseră pe noul-venit drept „un ambițios", se folosiră cu

bucurie de prilejul acesta dorit de toată lumea, ca să poată striga: „Ei, ce spuneam noi?”

Montreuil-sur-mer fierbea. Zvonul era întemeiat. Câteva zile mai târziu, numirea apăru în *Monitor*. A doua zi, moş Madeleine o respinse.

Tot în acest an, 1819, produsele noului procedeu născocit de Madeleine figurară la Expoziția Industrială; la raportul juriului, regele îl numi pe inventatorul lor cavaler al Legiunii de onoare. Din nou zarvă în oraş. Va să zică asta voia: o decorație! Dar moş Madeleine o refuză.

Hotărât lucru, omul acesta era o taină. Inimile bune ieşiră din încurcătură spunând: „La urma urmei, e un fel de aventurier!”

Cum am mai spus, ținutul îi datora mult, săracii îi datorau totul; se făcuse atât de folositor, încât trebuise până la urmă să fie onorat, şi era atât de blând, încât trebuise până la urmă să fie iubit; lucrătorii mai ales îl adorau, şi el primea această adorație cu un fel de gravitate melancolică. Când se ştiu că era bogat, „lumea bună” îi dădu bună ziua şi în oraş i se spuse: „domnul Madeleine”, dar lucrătorii lui şi copiii îi ziceau mai departe „moş Madeleine” şi lucrul acesta îl făcea, mai

mult ca orice, să zâmbească. Pe măsură ce se ridica mai sus, plouau invitațiile. „Societatea” îl dorea. Măruntele saloane scrobite de la Montreuil-sur-mer, care, bineînțeles, rămăseseră la început cu uşile închise în fața meşteşugarului, se deschiseră larg în fața milionarului. I se făcură mii de temenele. Le refuză.

Nici de data asta inimile bune nu fură stânjenite: „N-are nici bună creştere, nici învățătură. Cine ştie de unde vine. N-are de unde şti cum să se poarte în lume. Te pomeneşti că nici n-o fi ştiind să citească.”

Când l-au văzut câştigând bani, şi-au spus: e un negustor. Când l-au văzut dând bani în dreapta şi-n stânga, şi-au spus: e un ambițios. Când l-au văzut refuzând onorurile, şi-au spus: e un aventurier. Când l-au văzut ocolind „lumea bună” şi-au spus: e o brută.

În 1820, adică după cinci ani de la sosirea lui la Montreuil-sur-mer, serviciile pe care le adusese erau atât de însemnate, iar dorința regiunii atât de unanimă, încât regele îl numi din nou primar al oraşului. Refuză încă o dată; dar prefectul se împotrivi refuzului; toți fruntaşii veniră să-l roage, poporul îl imploră în plină stradă, stăruința fu atât de vie, încât până la urmă primi. Lumea băgă

de seamă că ceea ce păru să îl convingă fură vorbele de mânie ale unei bătrâne din popor, care-i strigă cu năduf din pragul uşii: „E nevoie de un primar bun. Poate cineva să dea înapoi când e vorba să facă un bine?”

Asta fu cea de-a treia fază a ascensiunii sale. După ce moş Madeleine devenise domnul Madeleine, domnul Madeleine devenise domnul primar.

III – Sume depuse la Laffitte

De altfel, rămăsese tot atât de simplu ca în prima zi. Avea părul cărunt, privirea serioasă, chipul ars de soare al unui lucrător şi expresia gânditoare a unui filosof. Purta de obicei o pălărie cu borul lat şi o redingotă lungă de postav gros, încheiată până la gât. Îşi îndeplinea funcțiile de primar, dar în afară de asta trăia tot în singurătate. Vorbea cu puțină lume. Se ferea de orice politețe convențională, saluta în grabă şi o ştergea repede, zâmbea ca să nu fie nevoit să vorbească, dădea din buzunar ca să nu fie silit să zâmbească. Femeile spuneau despre dânsul: „Ce urs cumsecade!” Avea o singură plăcere: să se plimbe pe câmp.

Lua masa întotdeauna singur, cu o carte

deschisă în față, pe care o citea. Avea o bibliotecă mică, dar bine întocmită. Îi plăceau cărțile; cărțile sunt prieteni reci, dar siguri. Pe măsură ce timpul liber îi sporea odată cu averea, părea că profită de el pentru a se cultiva. De când venise la Montreuil-sur-mer se putea vedea că din an în an limbajul său devenea mai politicos, mai ales şi mai blând.

Când se plimba, lua cu el bucuros puşca, dar se slujea rar de ea. Dacă totuşi i se întâmpla s-o facă, țintea fără greş, ceea ce-i speria pe ceilalți. Nu împuşca niciodată un animal nevătămător. Nu trăgea niciodată în păsărele.

Cu toate că nu mai era tânăr, avea o putere covârşitoare. Dădea o mână de ajutor oricui avea nevoie, ridica un cal, împingea la căruță când i se înnămolea o roată, oprea de coarne un taur care o luase razna. Totdeauna pleca de acasă cu buzunarele pline şi se întorcea cu ele goale. Când trecea printr-un sat, țâncii zdrențăroşi alergau bucuroşi după el şi-l înconjurau ca un roi de musculițe.

S-ar fi putut spune că-şi trăise odinioară viața la țară, pentru că avea la îndemână tot soiul de sfaturi folositoare pentru țărani. Îi învăța să distrugă mălura grâului, stropind podul casei şi udând bine găurile duşumelei

cu o soluție de sare de bucătărie. Le arăta cum să stârpească gărgărițele. Avea „rețete” pentru distrugerea pirului, neghinei, măzărichii, a busuiocului roşu, a tuturor ierburilor parazite care mâncau grâul. Apăra o crescătorie de iepuri împotriva şobolanilor, punând înăuntru un cobai care să le miroase.

Văzu o dată nişte oameni din partea locului plivind de zor nişte urzici. Privi grămada de plante smulse din rădăcină, veştejite şi spuse: „Au murit. Ar fi şi ele bune la ceva, dacă ați şti să le folosiți. Când urzica e tânără, frunza ei e o legumă excelentă; când îmbătrâneşte are filamente şi, fibre ca ale cânepei şi inului. Pânza de urzică e tot atât de bună ca şi cea de cânepă. Urzica tocată e bună pentru păsări; zdrobită, e bună pentru vitele cornute. Sământa de urzică amestecată în nutreț face ca părul animalului să prindă lustru; rădăcina ei, amestecată cu sare, dă o vopsea galbenă, foarte frumoasă. E un fân minunat, care poate fi cosit de două ori pe an. Şi ce-i trebuie urzicii? Un pic de pământ. Nicio îngrijire, nicio cultură. Numai că sământa ei se scutură pe măsură ce se coace şi e greu de cules. Asta e tot. Dacă v-ați da puțină osteneală, urzica ar fi folositoare; pentru

că o lăsăm în părăsire, devine dăunătoare şi atunci o stârpim. Câți oameni nu seamănă cu urzica!” Apoi, după o clipă de tăcere, spuse: „Țineți minte asta, prieteni: nu există nici iarbă rea şi nici oameni răi. Nu există decât cultivatori răi.”

Copiii îl iubeau şi ei, pentru că ştia să facă lucruşoare drăguțe din paie şi nuci de cocos.

De câte ori vedea că poarta unei biserici e cernită intra înăuntru; umbla după înmormântări, ca alții după botezuri. Văduvia şi nenorocirea altora îl atrăgeau datorită marii lui blândeți; se băga printre prietenii în doliu, printre familiile înveşmântate în negru şi printre preoții care se tânguiau în jurul unui sicriu. Părea că-i place să-şi legene gândurile în sunetul cântărilor funebre, pline de viziunea unei alte lumi. Cu ochii spre cer, cu un fel de năzuință spre tainele nesfârşitului, asculta glasurile triste care cântau pe marginea prăpastiei întunecate a morții.

Făcea pe ascuns o mulțime de fapte bune, aşa cum alții fac pe ascuns fapte urâte. Pătrundea pe înserat prin case; urca pe furiş treptele. Un biet nenorocit, întorcându-se în cotlonul său din podul casei, băga de seamă că uşa fusese deschisă, uneori cu forța, în lipsa lui. Bietul om începea să strige: „M-au

călcat hoții!” Intra, şi primul lucru pe care-l vedea era o monedă de aur uitată pe o mobilă. „Hoțul” care-l călcase era moş Madeleine.

Era binevoitor şi trist. Lumea spunea: „Iată un bogătaş, care nu pare mândru. Iată un om fericit care nu pare voios.”

Unii susțineau că e un personaj misterios şi afirmau că nimeni nu intra vreodată în odaia lui, o adevărată chilie de pustnic, mobilată cu clepsidre înaripate şi împodobite cu oase puse cruciş şi cu capete de mort. Se spuneau atât de multe, încât nişte cucoane tinere, dichisite şi răutăcioase, din Montreuil-sur-mer, veniră într-o zi şi-l rugară: „Domnule primar, arată-ne odaia dumitale! Se spune că ar fi o peşteră.” El zâmbi şi le pofti în „peşteră”. Fură pedepsite pentru curiozitatea lor. Era o odaie cu mobilă de acaju, destul de urâtă de altfel, ca toate mobilele de soiul acesta, şi tapetată cu hârtie ieftină. Nu putură vedea nimic altceva acolo, decât, pe cămin, două sfeşnice de modă veche, care păreau de argint „pentru că erau marcate”. Observație plină de spirit provincial.

Totuşi lumea spuse mai departe că nimeni nu intra în odaia aceea, care era o peşteră de pustnic, o văgăună, un mormânt.

Se şoptea de asemeni că avea depuse la

banca Laffitte sume „uriaşe”, care îi erau ținute întotdeauna la îndemână, astfel încât domnul Madeleine putea să sosească într-o bună dimineață la Laffitte, să iscălească o chitanță şi să-şi ia cu el cele două sau trei milioane în zece minute, în realitate, aceste „două sau trei milioane” se reduceau, după cum am spus-o, la şase sute treizeci sau patruzeci de mii de franci.

IV – Domnul Madeleine în doliu

La începutul anului 1821 ziarele vesteau moartea domnului Myriel, episcopul din Digne, „supranumit monseniorul Bienvenu”, şi răposat plin de cuvioşie la vârsta de optzeci şi doi de ani.

Să adăugăm aici un amănunt pe care ziarele îl scăpară din vedere: episcopul din Digne era, la moartea lui, orb de mai mulți ani, şi era mulțumit că era orb, pentru că o avea pe sora lui alături. Să fii orb şi să fii iubit, în treacăt fie spus, e pe pământul acesta, unde nimic nu e desăvârşit, una din formele cele mai deosebit de alese ale fericirii. Să ai tot timpul lângă tine o soție, o fiică, o soră, o ființă încântătoare, care e acolo pentru că tu ai nevoie de ea şi pentru că ea nu se poate

lipsi de tine, să te ştii de neînlocuit pe lângă cel care ţi-e necesar; să-i poţi măsura în orice clipă afecţiunea după prinosul de prezenţă pe care ţi-l dăruieşte, aşa fel încât să-ţi spui: fiindcă îmi hărăzeşte tot timpul ei, înseamnă că mi-a dăruit tot sufletul; să vezi cugetul în locul chipului; să-ţi dai seama că cineva ţi-e credincios, când pentru tine lumea e o eclipsă; să simţi foşnetul unei rochii ca pe un fâlfâit de aripi; s-o auzi ducându-se şi venind, ieşind şi întorcându-se, vorbind, cântând, şi să te gândeşti că eşti ţinta acestor paşi, a vorbelor şi a cântecului; să-ţi arăţi în fiecare clipă puterea de atracţie; să te simţi cu atât mai puternic cu cât eşti mai infirm; să te preschimbi în întuneric şi, prin întuneric, în astrul împrejurul căruia se roteşte un înger – iată o neasemuită fericire. Cea mai mare fericire a vieţii e convingerea că eşti iubit, iubit pentru tine însuţi; sau mai bine: iubit în ciuda ta însuţi; un orb are o asemenea convingere. Să fii ajutat într-o astfel de restrişte înseamnă să fii mângâiat. Îţi lipseşte ceva? Nu. N-ai pierdut lumina, când ai dragostea! Şi ce dragoste! O dragoste făcută pe de-a-ntregul din virtute. Acolo unde e siguranţă, nu există orbire. Sufletul dibuie în căutarea altui suflet şi îl găseşte. Şi sufletul

acesta, aflat şi pus la încercare, e o femeie. O mână te sprijină: e a ei: o gură îți atinge uşor fruntea: e gura ei; auzi o răsuflare foarte aproape de tine: e ea. Să ai totul de la ea, de la credința ei în tine şi până la mila ei, să nu fii părăsit niciodată, să ai această ființă plăpândă care să te ajute, să te rezemi pe-o trestie de neclintit, să atingi cu mâinile providența şi s-o poți lua în brațe; Dumnezeu aievea, ce încântare! Inima, această modestă floare cerească, păşeşte spre o tainică înflorire. N-ai schimba această umbră pentru oricâtă lumină. Sufletul-înger e aici, aici fără încetare; se îndepărtează numai ca să se întoarcă; dispare ca un vis şi apare din nou, ca o realitate; Simți un fel de căldură care se apropie. Iat-o! Eşti plin de seninătate, de bucurie, de extaz; străluceşti în noapte. Mii de îngrijiri mărunte. Nimicuri care prețuiesc foarte mult în acest gol. Cele mai gingaşe accente ale vocii unei femei, şoptite ca să te legene, îți înlocuiesc o lume stinsă. Eşti dezmierdat de un suflet. Nu vezi nimic, dar te simți iubit. E un rai făcut din beznă.

Din raiul acesta, monseniorul Bienvenu trecuse în celălalt.

Vestea morții sale apăru în ziarul local din Montreuil-sur-mer. A doua zi, domnul Made-

leine era îmbrăcat în negru şi purta doliu la pălărie.

În oraş, doliul acesta fu băgat de seamă şi lumea începu să pălăvrăgească. Se păru că se face lumină în jurul originii domnului Madeleine. Lumea bănui că se înrudea cu venerabilul episcop. „E în doliu după episcopul din Digne”, se şopti în saloane. Acest lucru ridică mult prestigiul domnului Madeleine şi-l făcu să capete dintr-odată şi pe neaşteptate o oarecare consideraţie în lumea aleasă din Montreuil-sur-mer. Microscopicul foburg Saint-Germain al oraşului se gândi să pună capăt carantinei la care-l supusese până atunci pe domnul Madeleine, presupusă rubedenie a unui episcop. Domnul Madeleine îşi dădu seama că înaintase în grad, după ploconelile tot mai adânci ale femeilor bătrâne şi după zâmbetele celor tinere. Într-o seară, o venerabilă doamnă a acelei mărunte lumi mari, curioasă prin dreptul pe care i-l dădea bătrâneţea, îşi luă îndrăzneala să-l întrebe:

— Domnul primar e fără îndoială vărul răposatului episcop din Digne?

— Nu, doamnă, spuse el.

— Bine, stărui nobila văduvă, dar văd că purtaţi doliu.

El îi răspunse:

— Port doliu pentru că în tinerețe am fost fecior în familia lui.

Se mai observase că de câte ori trecea prin oraş vreun tânăr coşer savoiard, care cutreiera ținutul în căutare de lucru, domnul primar trimitea după el, îl întreba cum îl cheamă şi îi dădea bani. Micii savoiarzi aflaseră acest lucru unul de la altul şi de la o vreme veneau mai des prin partea locului.

V – Palide fulgerări în zare

Încetul cu încetul, cu vremea, toate împotrivirile căzuseră. La început, pe temeiul unei legi căreia i se supun toți cei ce se ridică, fuseseră născocite pe socoteala domnului Madeleine tot felul de bârfeli şi de calomnii. După aceea se auziră numai unele răutăți, apoi numai vorbe îndoielnice, pe urmă şi acestea se risipiră cu totul; respectul deveni total, unanim, cordial şi, de la o vreme, prin 1821, cuvintele „domnul primar” fură rostite la Montreuil-sur-mer aproape cu acelaşi accent cu care erau rostite la Digne, în 1815, cuvintele „monseniorul episcop”. Oamenii veneau de la zece leghe ca să ceară sfatul domnului Madeleine. El punea capăt neînțelegerilor, împiedica procesele şi îi împăca pe

cei ce se duşmăneau. Fiecare îl lua ca judecător al pricinei sale. Parcă ar fi avut tablele dreptului natural în loc de suflet. Aveau pentru el un fel de respect molipsitor, care în vreo şase-şapte ani trecu de la unii la alții şi cuprinse întreg ținutul.

Un singur om dintre cei din oraş şi din ținut se feri cu totul să nu se molipsească şi, în ciuda a tot ce făcea moş Madeleine, rămânea răzvrătit, ca şi cum ar fi fost ținut treaz şi într-o continuă nelinişte de un fel de instinct dârz şi de neclintit. Parcă ar exista în unii oameni un adevărat instinct animalic, curat şi integru ca orice instinct, care dă naştere simpatiilor şi antipatiilor ce despart orbeşte ființele omeneşti unele de altele; care nu şovăie, nu se tulbură, nu tace şi nu se dezminte niciodată, luminos în tot întunericul său, fără să dea greş, stăpânitor, neînduplecat la toate sfaturile inteligenței şi la toate tăgadele rațiunii, şi care, oricum ar fi întocmite destinele, dă de ştire tainic omului-câine de prezența omului-pisică, şi omului-vulpe de prezența omului-leu.

Adeseori, când domnul Madeleine trecea pe câte-o stradă, liniştit, afectuos, înconjurat de binecuvântarea tuturor, se întâmpla ca un bărbat înalt, într-o redingotă cenuşie, ca un

baston gros în mână şi cu o pălărie trasă pe ochi, să se întoarcă deodată după el şi să-l privească până ce dispărea. Apoi îşi încrucişa brațele, dând încet din cap şi ridicându-şi buza de sus cu buza de jos până sub nas, într-un fel de strâmbătură plină de înțeles, care s-ar putea traduce printr-un: „Cine e omul ăsta? Cu siguranță că l-am mai văzut undeva. În orice caz, nu mă păcăleşte el pe mine.” Personajul acesta grav, de o gravitate aproape amenințătoare, era dintre acelea care, chiar întrezărite fugar, dau de lucru observatorului. Îl chema Javert şi făcea parte din poliție.

Îndeplinea la Montreuil-sur-mer funcțiunea neplăcută, dar folositoare, de inspector. Nu văzuse începuturile lui Madeleine. Javert îşi datora postul pe care-l ocupa protecției domnului Chabouillet, secretarul contelui Anglès, ministru de stat, pe-atunci prefect de poliție la Paris. Când Javert sosise la Montreuil-sur-mer, averea marelui manufacturier era deja făcută, şi moş Madeleine devenise domnul Madeleine.

Unii ofițeri de poliție au o fizionomie specială, la care se adaugă un aer de josnicie amestecat cu unul de autoritate. Javert avea o astfel de înfățişare, dar lipsită de josnicie.

Suntem siguri că, dacă sufletul oamenilor s-ar desluşi cu ochiul, s-ar vedea lămurit un lucru ciudat, şi anume că fiecare individ al speciei umane corespunde unei specii a creaţiunii animale; şi s-ar putea recunoaşte cu uşurinţă acel adevăr, abia întrezărit de către cugetător, că de la stridie până la vultur, de la porc până la tigru, toate animalele sunt în om şi fiecare dintre ele în câte un om. Uneori, chiar mai multe deodată.

Animalele nu sunt altceva decât imaginile virtuţilor şi viciilor noastre, perindându-se înaintea ochilor noştri, fantome vizibile ale sufletelor noastre. Dumnezeu ni le arată ca să ne dea de gândit. Cum însă animalele nu sunt decât umbre, Dumnezeu nu le-a făcut educabile, în adevăratul înţeles al cuvântului; asta n-ar fi servit la nimic. Dimpotrivă, sufletelor noastre, care sunt realităţi şi au un scop al lor propriu, Dumnezeu le-a dat inteligenţă, adică posibilitatea de a se educa. O educaţie socială bine făcută poate întotdeauna să scoată dintr-un suflet, oricare ar fi el, partea folositoare pe care o conţine. Asta se referă, bineînţeles, la punctul de vedere restrâns al vieţii pământeşti aparente, fără să păgubească chestiunea profundă a personalităţii anterioare şi ulterioare a fiinţelor care

nu sunt oameni. Eul vizibil nu autorizează gânditorul să nege eul latent. Dar să trecem mai departe.

Acum, dacă admiteți pentru o clipă, împreună cu noi, că în fiecare om există una dintre speciile animale ale creațiunii, ne va fi lesne să spunem ce era polițistul Javert.

Țăranii din Asturia[11] sunt convinşi că printre puii de care-i fată o lupoaică e şi câte un câine pe care maică-sa îl ucide, ca să nu-i sfâşie mai târziu pe ceilalți pui.

Dați o față omenească unui astfel de câine fătat de o lupoaică şi-l veți avea pe Javert.

Javert se născuse într-o închisoare; maică-sa era cărturăreasă şi taică-său la ocnă. Când se făcuse mare, se socotise în afară de societate şi-şi luase gândul că ar putea să facă vreodată parte din ea. Observase că societatea ținea pentru totdeauna, dincolo de marginile ei, două clase de oameni: pe acei care o atacă şi pe acei care o păzesc; avea de ales una dintre aceste două clase; totdeodată simțea într-însul un nu ştiu ce fond de străşnicie, de ordine şi de corectitudine, împletit cu o ură negrăită pentru rasa de oameni fără căpătâi din care făcea parte. Intră în poliție.

---

[11] Regiune muntoasă din nordul Spaniei.

Acolo izbuti. La patruzeci de ani era inspector. În tinerețe fusese detaşat la închisorile de condamnați la muncă silnică din sud.

Înainte de a merge mai departe, să ne înțelegem asupra cuvintelor „față omenească”, pe care le-am pomenit adineauri cu privire la Javert.

Fața omenească a lui Javert era alcătuită dintr-un nas turtit, cu nări adânci, spre care urcau, pe obraji, doi favoriți enormi. Te simțeai prost când vedeai pentru prima oară aceste două păduri şi aceste două peşteri. Când râdea, ceea ce i se întâmpla rar, era îngrozitor. Buzele lui subțiri se răsfrângeau şi dădeau la iveală nu numai dinții, dar şi gingiile, iar împrejurul nasului i se forma o zbârcitură lată şi sălbatică, ca pe un bot de fiară. Când era serios, Javert semăna cu un dulău; când râdea, era un tigru. Avea de altfel craniu mic, fălcile mari, păr care-i ascundea fruntea şi cădea peste sprâncene, iar între ochi avea o cută neclintită, ca o stea a mâniei, privirea întunecată, gura strânsă şi primejdioasă, aerul poruncitor şi fioros.

Omul acesta era alcătuit din două sentimente foarte simple şi oarecum foarte bune, dar pe care le strica aproape cu totul, exagerându-le: respectul față de stăpânire şi

ura față de răzvrătire; iar în ochii lui furtul, omorul, toate crimele, nu erau decât forme ale răzvrătirii. Credea orbeşte, adânc, în tot ce avea o funcțiune de stat, începând cu primul ministru şi isprăvind cu ultimul guard comunal. Acoperea cu dispreț, cu ură şi cu scârbă tot ce trecuse, fie şi o singură dată, de pragul legal al răului. Era neînduplecat şi nu îngăduia abateri de la regulă. Pe de o parte îşi spunea: „Funcționarul nu poate să se înşele; magistratul nu greşeşte niciodată", şi pe de alta: „Sunt pierduți pentru totdeauna. Nimic bun nu mai poate să iasă din ei." Împărtăşea pe de-a-ntregul părerea acelor extremişti care acordă legiuirilor omeneşti nu ştiu ce putere de a crea osândiți sau, dacă vreți, de a hotărî cine sunt cei sortiți osândei, şi care văd un Styx la poalele societății. Era stoic, serios, auster; un visător trist; umil şi mândru ca un fanatic. Privirea îi era ca un burghiu: rece şi pătrunzătoare. Toată viața i se cuprindea în aceste două cuvinte: a veghea şi a supraveghea. Introdusese linia dreaptă în tot ce este mai întortocheat pe lume, îşi dădea seama că era folositor, credea în funcția lui ca într-o religie şi era spion aşa cum altul e preot. Vai de cel care-i cădea în mână! L-ar fi arestat pe taică-său dacă ar

fi fugit din ocnă şi ar fi denunțat-o şi pe maică-sa dacă ar fi săvârşit vreo infracțiune. Ar fi făcut acest lucru cu mulțumirea sufletească pe care o dă virtutea. Pe deasupra, mai ducea şi o viață de lipsuri, izolare, renunțări, castitate; nicicând o distracție. Era datoria neîndurată, poliția înțeleasă aşa cum spartanii înțelegeau Sparta, o pândă nemiloasă, o cinste sălbatică, un delator tare ca marmura. Brutus întrupat în Vidocq[12].

Întreaga înfățişare a lui Javert exprima omul care stă la pândă şi care se fereşte. Şcoala mistică a lui Joseph de Maistre, care la acea epocă împăna cu o înaltă cosmogonie aşa-numitele ziare ultra, n-ar fi stat la îndoială să spună că Javert era un simbol. Nu i se vedea fruntea, pentru că i se ascundea sub pălărie; nu i se vedeau ochii, pentru că se pierdeau sub sprâncene; nu i se vedea bărbia, care i se înfundă în cravată; nu i se vedeau mâinile, care-i intrau în mâneci; nu i se vedea bastonul, pe care-l purta sub redingotă. Dar cum se ivea prilejul, vedeai ieşind

[12] Bandit celebru în Franța, în prima jumătate a secolului trecut. Oferindu-şi mai târziu serviciile poliției, a devenit un şef de brigadă exemplar, spaimă a hoților, despre ale căror moravuri şi argou a scris o carte.

deodată din umbră, ca dintr-o cursă, o frunte colțuroasă şi strâmtă, o privire prevestitoare de rău, o bărbie amenințătoare, mâini uriaşe şi o bâtă năprasnică.

În clipele lui de odihnă, care erau foarte rare, cu toate că ura cărțile, citea. Din pricina aceasta nu era cu totul lipsit de cultură. Lucrul se cunoştea după un anumit ifos în vorbă.

Am spus că n-avea niciun viciu. Când era mulțumit de el însuşi, îşi îngăduia să tragă puțin tabac pe nas. Avea, în sfârşit, o trăsătură omenească.

Se va înțelege uşor că Javert era spaima acelei categorii de oameni pe care statistica anuală a Ministerului de Justiție o însemna sub rubrica: „Oameni fără căpătâi”. Numele lui Javert, o dată rostit, îi zăpăcea. Fața lui Javert, îndată ce se ivea, îi împietrea locului.

Aşa era omul acesta nemaipomenit.

Javert era cu un ochi mereu ațintit asupra domnului Madeleine. Un ochi plin de bănuială şi de presupuneri. În cele din urmă, domnul Madeleine băgase de seamă, dar lucrul acesta părea să n-aibă nicio importanță pentru el. Nu-i puse lui Javert nicio întrebare; nu-l căuta, nu-l ocolea şi-i răbda, fără să pară că-i dă vreo atenție, privirea aceea supără-

toare, aproape apăsătoare. Era față de Javert, ca față de toată lumea: binevoitor şi bun.

Lui Javert îi scăpaseră câteva cuvinte, din care se putea ghici că polițistul cercetase în taină, cu acea curiozitate înnăscută, în care intră, în egală măsură, instinctul şi voința, toate urmele anterioare pe care moş Madeleine ar fi putut să le lase în alte părți. Părea că ştie, şi o spunea uneori pe ocolite, că cineva culesese unele informații în cutare regiune asupra cutărei familii dispărute. O dată i se întâmplă să spună, vorbind ca pentru el însuşi: „Cred că-l am la mână!” După aceea, stătu trei zile pe gânduri, fără să scoată o vorbă. Parcă firul, pe care i se păruse că-l ținuse între degete, s-ar fi rupt.

De altfel (şi înțelesul absolut al unor cuvinte trebuie corectat aici), nu poate exista într-o ființă omenească nimic cu adevărat fără greş, şi caracteristica instinctului e că poate fi tulburat, pus pe un drum greşit şi înşelat. Dacă n-ar fi aşa, instinctul ar fi mai presus decât inteligența şi animalul ar şti mai mult decât omul.

Javert era evident tulburat de firescul şi liniştea domnului Madeleine.

Într-o bună zi, ciudatul său fel de a fi păru totuşi să-l impresioneze pe domnul Madelei-

ne. Iată cu ce prilej.

VI – Moş Fauchelevent

Domnul Madeleine trecea într-o dimineaţă pe o stradă nepavată din Montreuil-sur-mer. Auzind un strigăt şi văzând mai mulţi oameni strânşi la un loc, la o oarecare depărtare, merse într-acolo. Un bătrân, anume moş Fauchelevent, alunecase sub căruţă, după ce-i căzuse calul.

Acest Fauchelevent era unul dintre puţinii duşmani pe care domnul Madeleine îi mai avea pe vremea aceea. Când Madeleine sosise în localitate, Fauchelevent, fost notar şi ţăran cu oarecare ştiinţă de carte, făcea o negustorie care începuse însă să-i meargă prost. Fauchelevent îl văzuse pe acest simplu lucrător îmbogăţindu-se, în vreme ce el, ca patron, scăpăta. Lucrul acesta îl umpluse de gelozie şi făcuse tot ce-i stătuse la-ndemână, de câte ori avusese prilejul, pentru a-i pricinui vreun rău lui Madeleine. Dăduse apoi faliment şi, bătrân cum era, fără familie şi fără copii, nemaiavând decât o căruţă cu un cal, se făcuse căruţaş, ca să poată trăi.

Calul îşi rupsese amândouă picioarele şi nu se putea ridica. Bătrânul era prins între roţi.

Căzuse atât de prost, încât toată greutatea căruței i se lăsase pe piept. Căruța era destul de încărcată. Moş Fauchelevent gemea de ți se rupea inima. Încercaseră să-l tragă de-acolo, dar zadarnic. O sforțare dezordonată, un ajutor stângaci, o lovitură greşită puteau să-l răpună. Era cu neputință să-l scoți de sub căruță altfel decât ridicând-o în sus. Javert, care sosise la fața locului în clipa accidentului, trimise pe cineva să caute un cric.

Veni şi domnul Madeleine. Lumea se dădu în lături cu respect.

— Ajutor! Striga bătrânul Fauchelevent. Oameni buni, cine mă scapă?

Domnul Madeleine se întoarse spre cei de față.

— Aveți un cric?

— S-au dus să caute, răspunse un țăran.

— În câtă vreme îl vom avea?

— S-au dus în apropiere, la Flachot, unde e un potcovar; dar n-are a face, tot o să treacă vreun sfert de ceas.

În ajun plouase, pământul era moale, căruța se înfunda din ce în ce mai adânc şi apăsa, tot mai tare pe pieptul bătrânului căruțaş. Era vădit că în mai puțin de cinci minute aveau să i se frângă coastele.

— E cu neputinţă să aşteptăm un sfert de ceas, spuse Madeleine ţăranilor câre-l priveau.

— N-avem încotro.

— Dar n-are să mai fie de niciun folos. Nu vedeţi cum se înfundă căruţa?

— Păi ce să-i faci?

— Ascultaţi, spuse Madeleine, mai e loc destul sub căruţă ca să se bage cineva dedesubt şi s-o ridice cu spinarea. O clipă numai, şi-l scoatem pe bietul om afară. Cine are spinare şi inimă? Primeşte de la mine cinci galbeni!

Nimeni din jur nu se clinti.

— Zece galbeni, spuse Madeleine.

Cei de faţă lăsară ochii în jos. Unul dintre ei murmură:

— Trebuie să fii al naibii de tare. De! S-ar putea să te strivească.

— Haideţi! spuse iar Madeleine. Douăzeci de galbeni.

Aceeaşi tăcere.

— Nu că le lipseşte bunăvoinţa, dar... spuse o voce.

Domnul Madeleine se întoarse şi-l recunoscu pe Javert.

Nu-l văzuse venind. Javert urmă:

— ...puterea. Trebuie să fii un om nemaipomenit ca să ridici în spinare o căruţă ca

asta. Apoi, privindu-l țintă pe domnul Madeleine, urmă, apăsând pe fiecare cuvânt: Domnule Madeleine, n-am cunoscut decât un singur om în stare să facă ceea ce le ceri dumneata acum.

Madeleine tresări.

Javert adăugă cu un aer nepăsător, dar fără să-l slăbească din ochi pe Madeleine:

— Era un ocnaş.

— Ah! făcu Madeleine.

— Din ocna de la Toulon.

Madeleine păli.

Între timp, căruța continua să se înfunde cu încetul. Moş Fauchelevent gemea şi urla:

— Mă înăbuş! Îmi frânge coastele! Un cric! Ceva! Ah!

Madeleine se uită împrejurul lui.

— Va să zică nimeni nu vrea să câştige douăzeci de galbeni şi să-i scape viața acestui bătrân?

Niciunul din cei de față nu se mişcă. Javert spuse din nou:

— N-am cunoscut decât un singur om care să poată înlocui un cric. Era ocnaşul acela.

— Ah, mă striveşte! strigă bătrânul.

Madeleine ridică ochii şi întâlni privirea de şoim a lui Javert, ațintită mereu asupră-i, se uită la țăranii neliniştiți şi zâmbi cu tristețe.

Apoi, fără să spună o vorbă, îngenunche şi, mai-nainte ca mulţimea să aibă vreme să scoată un strigăt, intră sub căruţă.

Trecu o clipă groaznică de aşteptare şi tăcere.

Lumea îl văzu pe Madeleine aproape culcat pe burtă sub greutatea îngrozitoare, încercând în două rânduri zadarnic să-şi apropie coatele de genunchi.

— Moş Madeleine, ieşi de-acolo! îi strigară oamenii.

Până şi bătrânul Fauchelevent îi spuse:

— Domnule Madeleine, du-te! Trebuie să mor şi gata! Lasă-mă! Are să te strivească şi pe dumneata!

Madeleine nu răspunse nimic. Cei de faţă gâfâiau. Roţile se înfundaseră mai mult şi acum era aproape cu neputinţă ca Madeleine să mai iasă de sub căruţă.

Deodată, însă, lumea văzu uriaşa masă clătinându-se: căruţa se ridică încetul cu încetul şi roţile ieşiră pe jumătate din făgaşele pe care le săpaseră. Se auzi un glas înăbuşit care striga: „Grăbiţi-vă! Ajutaţi!” Era Madeleine, care făcuse o ultimă sforţare.

Se repeziră. Devotamentul unuia dăduse putere şi curaj tuturor. Căruţa fu ridicată de douăzeci de braţe. Bătrânul Fauchelevent

era salvat.

Madeleine se ridică. Era foarte palid, cu toate că-i curgea năduşeala pe faţă. Hainele i se rupseseră şi erau pline de noroi. Toată lumea plângea. Bătrânul îi îmbrăţişă genunchii şi-i spuse: „Dumnezeul meu!” Pe faţa lui Madeleine se citea nu ştiu ce suferinţă fericită şi cerească. Se uita cu ochi liniştiţi la Javert, care-l privea fără încetare.

VII – Fauchelevent ajunge grădinar la Paris

Fauchelevent îşi scrântise genunchiul în timpul accidentului. Moş Madeleine îl trimise într-una din infirmeriile pe care le organizase pentru lucrători în clădirea fabricii şi unde slujeau două surori de caritate. A doua zi dimineaţa, bătrânul găsi pe măsuţa de noapte o hârtie de o mie de franci, cu un bilet scris de mâna lui Moş Madeleine: *„Îţi cumpăr căruţa şi calul”*. Căruţa era sfărâmată şi calul mort. Fauchelevent se vindecă, dar genunchiul îi rămase ţeapăn. Datorită recomandaţiilor date de surori şi de preot, domnul Madeleine îi găsi moşului un loc de grădinar într-o mânăstire de maici din cartierul Saint-Antoine, la Paris.

Asta se petrecuse cu puțin timp înainte ca domnul Madeleine să fie numit primar. Când Javert îl văzu pentru prima oară gătit cu eşarfa care-i dădea autoritate asupra oraşului, fu cuprins de tremurul acela pe care l-ar avea un dulău când ar mirosi că sub hainele stăpânului se ascunde un lup. Începând din acea clipă, îl ocoli cât putu. Când nevoile serviciului i-o cereau neapărat, şi nu putea face altfel decât să dea ochii cu primarul, îi vorbea cu cel mai adânc respect.

Prosperitatea pe care Montreuil-sur-mer i-o datora lui moş Madeleine avea, pe lângă semnele vizibile arătate, un alt simptom care, dacă nu era vizibil, era în schimb tot atât de semnificativ. Lucrul acesta nu putea înşela niciodată. Când populația suferă, când nu e de lucru, când nu mai e negoț, contribuabilul se opune impozitului fiindcă e în mizerie, lasă să treacă termenele, iar statul pierde bani mulți cu cheltuielile de constrângeri şi încasări. Când e de lucru în plin, când țara e fericită şi bogată, impozitele se plătesc cu uşurință şi nu pricinuiesc statului cheltuieli. Se poate spune că mizeria şi bogăția publică au în cheltuielile de strângere a impozitelor un termometru care nu dă greş. În şapte ani, cheltuielile de strângere a impozitelor se

reduseseră cu trei pătrimi în plasa Montreuil-sur-mer, ceea ce făcea ca aceasta să fie citată printre toate celelalte de către domnul de Villèle, ministrul de finanțe de atunci.

Aşa stăteau lucrurile în ținut la întoarcerea Fantinei. Nimeni nu-şi mai aducea aminte de ea. Din fericire, poarta fabricii domnului Madeleine era ca un chip de prieten. Fantine ceru de lucru şi fu primită în atelierul femeilor. Pentru Fantine meseria era nouă, ea nu era prea îndemânatică, aşa că nu câştiga cine ştie cât pe zi, dar, în sfârşit, îi ajungea şi atât. Problema era rezolvată: îşi câştiga pâinea.

VIII – Doamna Victurnien cheltuieşte treizeci şi cinci de franci pentru morală

Când Fantine văzu că câştigă, avu o clipă de bucurie. Să trăieşti cinstit din munca ta, ce har al cerului! începu să aibă iar poftă de muncă. Îşi cumpără o oglindă, se bucură să-şi privească în ea tinerețea, părul şi dinții frumoşi, uită de multe lucruri şi nu se mai gândi decât la Cosette a ei şi la viitorul care se întrezărea. Fu aproape fericită. Îşi închirie o cămăruță şi o mobilă pe datorie, urmând s-o plătească din munca ei; era o rămăşiță din obiceiurile ei de dezordine.

Neputând spune că e măritată, se ferise să vorbească, aşa cum am mai văzut, despre fetiţa ei.

La început, îi plătea la timp pe cei doi Thénardier. Fiindcă nu ştia decât să se iscălească, era silită să le scrie printr-un scriitor public.

Scria adesea. Lucrul acesta fu băgat de seamă. În atelierul femeilor începu să se şoptească că Fantine „scrie scrisori” şi că-şi „dă aere”.

Nimic nu stârneşte mai mult curiozitatea oamenilor decât treburile care nu-i privesc. De ce domnul ăsta nu vine decât pe-nserate? De ce domnul cutare nu-şi atârnă cheia în cui, joia? De ce o coteşte totdeauna pe străzi dosnice? De ce doamna asta coboară întotdeauna din birjă înainte de a ajunge acasă? De ce trimite să i se cumpere hârtie de scrisori când are destulă în sertar? etc., etc. Sunt fiinţe care pentru a afla cheia acestor taine, de altfel cu totul indiferente pentru ele, cheltuiesc mai mulţi bani, risipesc mai mult timp, îşi dau mai multă osteneală decât ar fi nevoie pentru zece fapte bune; şi asta, fără folos, de plăcere, fără să le fie altcum răsplătită curiozitatea decât tot prin curiozitate. Vor urmări pe cineva zile întregi, vor sta ceasuri

întregi pe la colțuri de stradă, pe sub ganguri, noaptea, pe frig şi pe ploaie, vor mitui comisionarii, vor da de băut vizitiilor şi slugilor, vor cumpăra o cameristă, îl vor câştiga pe portar. De ce? Fără rost. Dintr-o curată încăpățânare de-a vedea, de-a şti şi de-a se strecura. Din mâncărime de limbă. Şi adeseori, după ce tainele sunt cunoscute, misterele publicate, enigmele aduse la lumina zilei, încep catastrofe, dueluri, falimente, familii ruinate, existențe sfărâmate, spre marea bucurie a celor care au „descoperit totul”, fără niciun interes, numai şi numai din instinct. Trist lucru!

Unii oameni sunt răi numai din nevoia de-a vorbi. Conversația lor, conversație de salon, flecăreală de anticameră, e ca vetrele care mistuie lemnele cu repeziciune; le trebuie mult combustibil şi combustibilul lor e aproapele.

Fantine fu deci luată la ochi.

De altfel, destule o invidiau pentru părul ei blond şi dinții albi.

Băgară de seamă că în atelier se trăgea câteodată deoparte şi-şi ştergea o lacrimă. În clipele acelea se gândea la fetița ei; poate şi la bărbatul pe care-l iubise.

E dureros să te rupi de legăturile întunecate

ale trecutului.

Băgară de seamă că scria cel puțin de două ori pe lună, mereu la aceeaşi adresă, şi că punea timbre pe scrisoare. Ajunseră să afle şi adresa: *Domniei sale domnului Thénardier, hangiu, la Montfermeil.* Îl iscodiră la cârciumă pe scriitorul public, un moşuleț care nu-şi putea umple burta cu vin roşu până ce nu-şi golea buzunarul de taine. Pe scurt, se află că Fantine avea un copil. „Sigur că era una d-alea!” Se găsi chiar o bătrână care se duse la Montfermeil, vorbi cu cei doi Thénardier şi le spuse la întoarcere: „Am cheltuit treizeci şi cinci de franci, dar mi-am luat o piatră de pe inimă. Am văzut copilul!”

Cumătra care făcuse lucrul acesta era o spaimă, anume doamna Victurnien, straja şi portăreasa virtuții tuturor. Doamna Victurnien avea cincizeci şi şase de ani şi-şi căptuşea masca urâțeniei cu cea a bătrâneții. Avea glasul behăit şi mintea jucăuşă. Bătrâna aceasta fusese şi ea tânără odată, lucru uimitor. În tinerețea ei, în plin 1793, se măritase cu un călugăr fugit din mânăstire, care purta bonetă roşie şi trecuse de la bernardini la iacobini[13]. Era uscată, aspră, seacă, ursuză,

[13] Tagme călugăreşti catolice: jocul de cuvinte

spinoasă, aproape veninoasă; dar nu-l putea uita pe călugărul care o lăsase văduvă, după ce-o domesticise şi o pusese cu botul pe labe. Era o urzică în care ghiceai şi o rasă călugărească mototolită. În timpul restauraţiei se făcu atât de cucernică, încât popii îi iertară povestea cu călugărul. Avea o mică proprietate pe care o lăsa prin testament şi, cu mult tămbălău, unei comunităţi religioase. Era foarte bine văzută de episcopatul din Arras. Aşadar, doamna Victurnien se duse la Montfermeil şi se întoarse spunând: „Am văzut copilul!”

Toate astea luaseră timp. Fantine era la fabrică de mai bine de un an, când, într-o dimineaţă, supraveghetoarea atelierului îi înmână din partea domnului primar cincizeci de franci, spunându-i că nu mai face parte din atelier şi sfătuind-o, din partea domnului primar, să părăsească ţinutul.

Era tocmai în luna în care cei doi Thénardier, după ce ceruseră doisprezece

---

constă în sensul nou pe care îl căpătase termenul „iacobin” după revoluţia burgheză din Franţa: nu mai însemna călugăr dominican, ci membru al clubului iacobinilor, revoluţionari intransigenţi, numiţi astfel fiindcă sediul lor principal era instalat la Paris într-o fostă mânăstire a iacobinilor.

franci în loc de şase, începuseră să pretindă cincisprezece.

Fantine era nenorocită. Nu putea pleca din ținut pentru că datora la chirie şi la mobile. Nu putea să le achite cu cincizeci de franci. Bolborosi câteva cuvinte rugătoare. Supraveghetoarea îi spuse că ar trebui să plece imediat din atelier. Fantine nu era, de altfel, decât o lucrătoare mediocră. Împovărată de ruşine mai mult decât de disperare, părăsi atelierul şi se întoarse în odaia ei. Aşadar, greşeala îi era cunoscută de toată lumea.

Nu se mai simți în stare să scoată o vorbă. Unii o sfătuiră să se ducă la primar; nu îndrăzni. Domnul primar îi dădea cincizeci de franci pentru că era bun şi o gonea pentru că era drept. Se supuse acestei sentințe.

IX – Succesul doamnei Victurnien

Văduva călugărului a fost, aşadar, bună la ceva.

De altfel, domnul Madeleine nu ştia nimic despre toate astea. Viața e plină de astfel de încurcături. Domnul Madeleine avea obiceiul să nu intre aproape niciodată în atelierul femeilor. Pusese în fruntea acestui atelier o fată bătrână, pe care i-o recomandase preo-

tul, şi avea toată încrederea în acea supraveghetoare, persoană respectabilă, hotărâtă, dreaptă, cinstită, pătrunsă de caritatea care constă în a da, dar lipsită de caritatea care constă în înțelegere şi iertare. Domnul Madeleine îi încredințase ei totul. Oamenii cei mai buni sunt adeseori siliți să-şi exercite autoritatea prin alții. În virtutea acestui drept, şi cu convingerea că face bine ce face, supraveghetoarea instruise procesul, judecase, osândise şi o executase pe Fantine.

Cât despre cei cincizeci de franci, îi dăduse dintr-o sumă pe care domnul Madeleine i-o încredințase pentru milostiviri şi ajutoare lucrătoarelor şi de care nu da socoteală.

Fantine vru să se angajeze servitoare în partea locului; merse dintr-o casă într-alta. N-o primi nimeni. Nu putea părăsi oraşul. Negustorul de vechituri de la care-şi cumpărase mobilele – şi ce mai mobile! – spusese: „Dacă pleci, pun să te aresteze ca pe-o hoață!” Proprietarul căruia îi datora chiria îi spusese: „Eşti tânără şi drăguță, aşa că poți să plăteşti!” Ea împărți cei cincizeci de franci între proprietar şi negustorul de vechituri, dădu înapoi trei sferturi din mobile, nu-şi păstră decât strictul necesar şi se văzu fără lucru, fără mijloace de trai, nemaiavând de-

cât un pat şi datorând încă vreo sută de franci.

Se apucă să coasă cămăşi grosolane pentru soldații din garnizoană, câştigând astfel şaizeci de centime pe zi. Fata o costa cincizeci. De atunci începu să-i plătească neregulat lui Thénardier.

O femeie bătrână, care-i aprindea lumânarea seara, când se întorcea acasă, o învăță arta de-a trăi în mizerie. Acolo unde se sfârşeşte traiul din puțin, începe traiul din nimic. Aceste feluri de a trăi sunt ca două odăi: cea dintâi e întunecoasă, iar cea de-a doua e plină de beznă.

Fantine învăță cum te poți lipsi cu totul de foc iarna, cum să renunți la păsărica ce mănâncă mei de un ban la două zile, cum să-ți faci din fustă cuvertură şi din cuvertură fustă, cum să-ți economiseşti lumânarea, luând masa la lumina ferestrei de peste drum. Nu ştim tot ce pot să scoată dintr-un gologan unele ființe slabe, care au îmbătrânit în lipsuri şi în cinste. Asta ajunge să fie un talent. Fantine izbuti să dobândească acest sublim talent şi-şi recâştigă puțin curajul.

Vorbea pe-atunci cu o vecină:

— Ei! Cred că dormind cinci ceasuri pe zi şi cosând tot restul timpului, voi izbuti să câştig

o fărâmă de pâine. Şi apoi, când eşti necăjit, mănânci mai puţin. Ei, bine! Am să mă hrănesc şi eu cu suferinţe şi nelinişti, cu niţică pâine şi cu necazuri.

În deznădejdea asta, simţea o ciudată fericire când se gândea că are o fetiţă. Se gândea s-o aducă. Cum? S-o facă să împartă mizeria cu ea? Şi-apoi, era datoare lui Thénardier. Cum să se achite? Şi drumul! Cum să şi-l plătească?

Bătrâna care-i dăduse ceea ce am putea numi lecţii de sărăcie era o femeie cuvioasă, pe care o chema Marguerite, cucernică, în înţelesul bun al cuvântului, săracă şi miloasă, nu numai cu săracii, ci chiar cu bogaţii, ştiind carte cât îi trebuia ca să se iscălească „Marguerite” şi crezând în Dumnezeu, ceea ce e o ştiinţă.

Se găsesc multe virtuţi de felul acesta aici pe pământ: într-o zi ele vor fi în ceruri. Viaţa asta are un mâine.

La început, Fantinei îi era atât de ruşine, încât nu îndrăznea să iasă din casă.

Pe stradă ghicea că oamenii se întorc după ea şi că o arată cu degetul; toţi se uitau la ea şi nimeni nu-i dădea bună ziua; dispreţul acru şi rece al trecătorilor o pătrundea în carne şi în suflet ca un vânt rece.

În oraşele mici, o astfel de nenorocită pare goală sub batjocura şi curiozitatea tuturor. La Paris, cel puțin, nu te ştie nimeni, şi faptul de-a fi necunoscut e un veşmânt. Ah, cum ar fi vrut să plece la Paris! Cu neputință.

Fu nevoită să se obişnuiască cu disprețul celorlalți, aşa cum se obişnuise cu sărăcia. Încetul cu încetul, luă o hotărâre. După vreo două-trei luni, lăsă ruşinea deoparte şi începu iar să iasă, ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic. „Nu-mi pasă!” spuse ea. Se ducea încoace şi încolo, cu capul sus, cu un zâmbet amar, şi simțea cum devine obraznică.

Doamna Victurnien o vedea uneori trecând pe sub fereastra ei, observa deznădejdea „nepricopsitei ăsteia”, pe care o pusese „la locul ei”, şi se felicita. Fericirea celor răi e neagră.

Munca prea multă o obosea pe Fantine şi tusea uscată, pe care o avea mai de mult, spori. Îi spunea uneori vecinei Marguerite: „Uite cum îmi ard mâinile!”

Cu toate astea, dimineața, când îşi pieptăna cu un pieptene rupt frumosul ei păr, care se revărsa ca o mătase netoarsă, avea câteva clipe de cochetărie fericită.

X – Urmările succesului

Fusese concediată pe la sfârşitul iernii; trecu vara şi iarna se întoarse. Când zilele sunt scurte e mai puțin de lucru. Iarna, nici căldură, nici lumină, nici amiază, seara se îngână cu dimineața, negură, amurg, fereastra e cenuşie, nu poți să vezi limpede. Cerul e o ferestruică. Ziua întreagă e o pivniță. Soarele pare un sărac. Înspăimântător anotimp! Iarna preschimbă în piatră apa cerului şi inima omului. Creditorii o hărțuiau.

Fantine câştiga foarte puțin. Datoriile îi crescuseră. Soții Thénardier, prost plătiți, îi trimiteau mereu scrisori al căror cuprins o îndurera şi a căror plată poştală o ruina. Îi scriseră într-o zi că mica Cosette era dezbrăcată în frig, că avea nevoie de o fustă de lână şi că maică-sa trebuia să-i trimită cel puțin zece franci pentru asta. Primi scrisoarea şi o mototoli în mâini toată ziua. Seara se duse la frizerul din colț şi-şi desfăcu părul, care-i căzu, auriu şi minunat, până la şolduri.

— Frumos păr! rosti frizerul.

— Cât mi-ai da pe el? întrebă ea.

— Zece franci.

— Taie-l!

Cumpără o fustă de flanelă şi le-o trimise soților Thénardier. Fusta asta îi înfurie pe cei

doi Thénardier. Voiau bani. I-o dădură Époninei. Biata Cosette tremură mai departe.

„Copilului n-are să-i mai fie frig, îşi spuse Fantine. Am îmbrăcat-o cu părul meu.” Purta scufii rotunde care-i acopereau capul tuns şi cu care mai era încă drăguță.

Inima Fantinei începe să fie scormonită de sentimente întunecate. Când văzu că nu se mai putea pieptăna, începu să urască totul în jurul ei. Ca toți ceilalți, îl venerase şi ea multă vreme pe moş Madeleine; cu toate astea, fiindcă i se tot spusese că el o gonise, că el era pricina nenorocirii ei, ajunse să-l urască. De câte ori trecea prin fața fabricii, la orele când lucrătorii stau înaintea porții, cânta şi se prefăcea că râde.

O lucrătoare bătrână, care o văzu o dată cântând şi râzând aşa, spuse: „Uite una care o s-o sfârşească prost!”

Îşi luă un ibovnic, primul care-i ieşi în drum, un bărbat pe care nu-l iubea, aşa ca să înfrunte lumea, dar în inima ei era furioasă. Omul era un netrebnic, un fel de muzicant cerşetor, un puturos, care o bătea şi care o părăsi aşa cum îl luase şi ea, cu scârbă.

Îşi adora copilul.

Cu cât se scufunda mai adânc, cu cât totul se întuneca în jurul ei. Cu atât îngeraşul ace-

la blând îi strălucea mai mult în fundul sufletului.

— Când voi fi bogată, spunea ea, o voi avea pe Cosette cu mine.

Şi râdea. Tusea nu-i da pace şi avea sudori reci pe şira spinării.

Primi într-o zi o scrisoare de la Thénardier, ticluită astfel:

„Cosette e bolnavă de o boală care umblă prin partea locului. I se zice febră militară. E nevoie de doctorii scumpe: treaba asta ne sărăceşte, nu le mai putem plăti. Dacă nu ne trimiţi patruzeci de franci până într-o săptămână, fetiţa are să moară.”

Începu să râdă cu hohote şi-i spuse bătrânei ei vecine:

— Ah, ştii că au haz! Patruzeci de franci! Numai atât! Asta face doi napoleoni! De unde vor ei să-i scot? Ce dobitoci sunt ţăranii ăştia!

Totuşi urcă treptele până la o ferestruică din pod şi citi din nou scrisoarea.

Apoi coborî şi ieşi în stradă, alergând, sărind şi râzând într-una.

Cineva care o întâlni o întrebă:

— Ce ai de eşti atât de veselă?

— Ţăranii mi-au scris o dobitocie, răspunse ea. Îmi cer patruzeci de franci. Ţărani, ce

vrei?

Văzu, pe când trecea prin piață, o mulțime de lume adunată în jurul unei trăsuri de formă neobişnuită, pe platforma căreia stătea în picioare un om îmbrăcat în roşu, care vorbea tare. Era un şarlatan de dentist ambulant, care oferea publicului danturi întregi, pastă de dinți, prafuri şi leacuri. Fantine se vârî printre ceilalți şi începu să râdă ca toată lumea de această cuvântare rostită când în grai popular, pentru derbedei, când în grai schimonosit, pentru oameni cumsecade. Dentistul îi strigă deodată fetei aceleia frumoase care râdea:

— Tu, fata de colo care râzi, ştii că ai dinți frumoşi? Dacă-mi vinzi lopețile, îți dau câte un napoleon de fiecare.

— Ce înseamnă asta, lopețile? întrebă Fantine.

— Lopețile, o lămuri profesorul dentist, înseamnă dinții din față: cei doi de sus.

— Vai, ce grozăvie! strigă Fantine.

— Doi napoleoni! murmură o babă ştirbă, care era şi ea acolo. Asta zic şi eu că are noroc!

Fantine o luă la fugă şi-şi astupă urechile, ca să nu mai audă glasul răguşit al omului care striga:

— Mai gândeşte-te, frumoaso! Doi napoleoni pot să-ți prindă bine. Dacă-ți dă inima brânci, vino diseară la hanul *Puntea de argint*, unde ai să mă găseşti.

Fantine se întoarse acasă. Era mânioasă şi povesti întâmplarea bunei ei vecine Marguerite.

— Ce spui? Nu era un netrebnic? Cum de li se îngăduie unor astfel de oameni să treacă pe aici? Să-mi smulgă dinții din față? Dar aş fi îngrozitoare. Părul mai creşte el, dar dinții! Ce monstru! Mai bine m-aş arunca de la etajul al cincilea în stradă! Mi-a spus că va fi diseară la *Puntea de argint*.

— Şi cât a spus că dă pe ei? întrebă Marguerite.

— Doi napoleoni.

— Adică patruzeci de franci.

— Da, zise Fantine, patruzeci de franci.

Rămase pe gânduri şi începu să lucreze. După un sfert de ceas îşi lăsă cusătura şi se sui pe trepte, să mai citească o dată scrisoarea lui Thénardier.

Întorcându-se, o întrebă pe Marguerite, care lucra lângă ea:

— Tu ştii ce-i febra militară?

— Da, răspunse fata bătrână. E o boală.

— Are nevoie de doctorii multe?

— Ah, ce doctorii grozave!
— Cum îți vine boala asta?
— E o boală care îți vine aşa, deodată.
— Şi-i loveşte şi pe copii?
— Mai ales pe copii.
— Şi se poate muri dintr-însa?
— Şi încă cum! răspunse Marguerite.

Fantine se mai duse o dată pe scară să citească scrisoarea.

Seara ieşi şi fu văzută îndreptându-se spre strada Paris, pe unde sunt hanurile.

A doua zi dimineața, când Marguerite intră în odaia Fantinei, mai înainte de răsăritul soarelui, pentru că lucrau întotdeauna împreună şi, în felul acesta, nu ardeau decât o singură lumânare, o găsi pe Fantine pe pat, în capul oaselor, palidă, înghețată. Nu se culcase deloc. Scufia îi căzuse pe genunchi, lumânarea arsese toată noaptea şi era pe sfârşite.

Marguerite se opri în prag înmărmurită de risipa asta cumplită şi strigă:

— Dumnezeule! A ars toată lumânarea! S-a întâmplat ceva?

Se uită apoi la Fantine, care-şi întoarse capul tuns spre ea.

Din ajun îmbătrânise cu zece ani.

— Isuse! rosti Marguerite. Ce ai, Fantine?

— N-am nimic, răspunse Fantine. Dimpotrivă. N-are să-mi mai moară copilul de acea boală îngrozitoare, neîngrijit. Sunt mulțumită.

Pe când vorbea îi arătă fetei bătrâne doi napoleoni care străluceau pe masă.

— Ah, Isuse, Dumnezeule! spuse Marguerite. Dar asta e o avere. De unde ai galbenii ăştia?

— I-am câştigat, răspunse Fantine.

Spunând acestea, zâmbi. Lumânarea îi lumina fața. Era un zâmbet însângerat. O salivă roşcată îi mânjea colțul buzelor, iar în gură avea o gaură neagră.

Amândoi dinții îi fuseseră smulşi.

Trimise patruzeci de franci la Montfermeil.

De altfel, nu fusese decât o şiretenie a celor doi Thénardier, ca să facă rost de bani. Cosette nu era bolnavă.

Fantine îşi azvârli oglinda pe fereastră. De multă vreme îşi lăsase chilia de la al doilea cat şi se mutase sub acoperiş, într-o mansardă închisă cu un lacăt; era o chițimie dintre acelea al căror tavan se uneşte cu duşumeaua şi te izbeşte în cap de zeci de ori pe zi. Omul sărac nu se poate duce până la fundul odăii, cum nu se poate duce până la fundul destinului lui, decât îndoindu-şi spinarea din

ce în ce mai mult. Nu mai avea pat. Îi rămăsese o zdreanță pe care o numea cuvertură, o saltea pe jos, şi un scaun desfundat. Avusese o răsură care se uscase, uitată într-un colț. Într-alt colț era o oală de pământ pentru apă. Apa îngheța în timpul iernii şi multă vreme urmele ei rămâneau însemnate, la niveluri diferite, cu cercuri de gheață. Îşi pierduse ruşinea şi totodată cochetăria. Un ultim semn. Ieşea cu bonete murdare. Fie din lipsă de timp, fie din nepăsare, nu-şi mai cârpea rufele. Pe măsură ce i se rupeau ciorapii la călcâie, şi-i trăgea în pantofi. Asta se vedea bine după crețurile pe care le făceau. Îşi peticea corsetul, vechi şi uzat, cu bucăți de stambă care se rupeau la fiece mişcare. Oamenii cărora le datora bani îi făceau scandaluri şi nu-i dădeau pace. Îi găsea în stradă şi apoi din nou, pe scară. Îşi petrecea nopțile plângând şi frământându-se. Ochii îi străluceau din cale-afară şi simțea o durere în umăr, către partea de sus a omoplatului stâng. Tuşea mult. Îl ura din răsputeri pe moş Madeleine, dar nu se plângea. Cosea şaptesprezece ceasuri pe zi, dar din pricina unui antreprenor al muncii din închisori, care punea femeile osândite să lucreze sub cost, prețurile scăzură dintr-odată, ceea ce

reduse ziua lucrătoarelor libere la patruzeci şi cinci de centime. Şaptesprezece ceasuri de muncă şi patruzeci şi cinci de centime pe zi!

Creditorii Fantinei erau mai nemiloşi decât oricând. Negustorul de vechituri, care-şi luase înapoi aproape toate mobilele, îi spunea într-una: „Când îmi dai banii, pungăşoaico?” Ce voiau de la ea, Dumnezeule! Se simţea hărţuită şi în ea se năştea fiara sălbatică. Cam în acelaşi timp, Thénardier îi scrise că aşteptase, fără îndoială, cu prea multă bunăvoinţă şi că-i trebuie de îndată o sută de franci, fără de care micuţa Cosette, cu toate că era convalescentă, avea să fie dată pe uşă afară, în frig, pe drumuri, că va ajunge ce va putea să ajungă şi că n-avea decât să crape dacă poftea. „O sută de franci! Se gândi Fantine. Dar unde se puteau câştiga cinci franci pe zi?”

— Haide! spuse ea. Să vindem şi ce-a mai rămas!

Nenorocita se făcu prostituată.

XI – Christus nos Liberavit[14]

Ce înseamnă povestea asta a Fantinei? So-

[14] Hristos ne-a mântuit (lat.).

cietatea îşi cumpără o sclavă!

De la cine? De la mizerie. De la foame, de la frig, de la singurătate, de la părăsire, de la sărăcie. Dureros târg!

Un suflet pentru o bucată de pâine. Mizeria oferă, societatea primeşte.

Civilizația noastră e călăuzită de sfânta lege a lui Hristos, dar nu e încă pătrunsă de ea. Se zice că în civilizația europeană sclavia a fost desfiinţată. E o greşeală. Ea există mereu, dar nu apasă decât asupra femeii şi se numeşte prostituţie.

Apasă asupra femeii, adică asupra gingăşiei, slăbiciunii, frumuseții, maternităţii. Şi asta nu e una dintre cele mai mici ruşini ale omului!

În punctul în care am ajuns cu această dureroasă dramă, Fantine nu mai e nimic din ce a fost altădată. E de marmură, pentru că a ajuns noroi. Celui care pune mâna pe ea îi e frig. Trece, te rabdă, nu-i pasă cine eşti; e dezordonată şi severă. Viața şi ordinea socială i-au spus ultimul cuvânt. I s-a întâmplat tot ce putea să i se mai întâmple; A simțit, a îndurat, a suferit, a pierdut şi a plâns totul. E resemnată şi resemnarea ei seamănă cu nepăsarea, aşa cum moartea seamănă cu somnul. Nu se mai fereşte de nimic, nu se mai

teme de nimic. Abată-se asupra ei toţi norii şi treacă peste ea tot oceanul! Ce-i mai pasă! E ca un burete îmbibat.

E o greşeală să-ţi închipui că ai secat soarta şi că eşti la capătul celor ce pot să ţi se întâmple. Totuşi, ea aşa credea.

Vai! Ce înseamnă destinele astea năpustite unele peste altele? Unde se duc? De ce sunt astfel?

Cel care ştie asta, vede tot întunericul.

E singur. Se numeşte Dumnezeu.

XII – Trândăvia domnului Bamatabois

Ca în toate oraşele mici, există şi la Montreuil-sur-mer o categorie de băieţi tineri, care risipesc un venit de o mie cinci sute de livre în provincie, aşa cum semenii lor de la Paris mănâncă două sute de mii de franci pe an. Toţi aceştia fac parte dintr-o mare specie neutră; neputincioşi, paraziţi, buni de nimic, care au ceva pământ, niţică prostie, un pic de duh, care ar fi bădărani într-un salon şi se socotesc boieri la crâşmă şi care spun: „livezile mele, pădurile mele, ţăranii mei”; fluieră actriţele ca să arate că sunt oameni de gust, caută gâlceavă ofiţerilor din garnizoană ca să se arate războinici, vânează, fumează,

cască, beau, miros a tutun, joacă biliard, se uită după călătorii care coboară din diligență, trăiesc la cafenea, cinează la han, au un câine care mănâncă oase sub masă şi o țiitoare care pune mâncarea pe masă. Se calicesc pentru o para, exagerează moda, admiră tragedia, disprețuiesc femeile, bat caldarâmul, copiază Londra prin Paris şi Parisul prin Pont-à-Mousson[15], se îndobitocesc cu vârsta, nu muncesc, nu sunt buni de nimic şi nici prea dăunători nu sunt.

Dacă domnul Felix Tholomyès ar fi rămas în provincie şi n-ar fi văzut niciodată Parisul, ar fi fost unul dintre aceştia.

Dacă ar fi ceva mai bogați s-ar spune că sunt filfizoni; dacă ar fi mai săraci, s-ar spune că sunt pierde-vară. Pe scurt, sunt oameni care nu fac nimic. Printre ei există unii plicticoşi, alții plictisiți, alții visători şi câțiva mucaliți.

Pe-atunci, un „elegant” era alcătuit dintr-un guler mare, dintr-o cravată, dintr-un ceas cu brelocuri[16], din trei veste puse una peste alta

---

[15] Orăşel din Lorena, luat aici ca simbol al micilor centre provinciale.

[16] Figurine din metal sau os care se atârnau de lanțul ceasornicelor.

şi de diferite culori; cea albastră şi cea roşie, pe dinăuntru; dintr-un surtuc măsliniu, strâns pe talie, cu coadă de morun, cu două rânduri de nasturi de argint înghesuiţi unii într-alţii până pe umăr, şi din pantaloni tot de culoare măslinie, dar mai deschisă, împodobiţi cu cusătură cu un număr de cute, nehotărât, dar întotdeauna fără soţ şi variind de la una la unsprezece, limită care nu era depăşită niciodată. Adăugaţi şi nişte ghete-pantofi cu potcoave mici la tocuri, un joben cu marginile înguste, părul zbârlit, un baston cât toate zilele şi o conversaţie înnobilată de calambururile lui Portier[17]. Pe deasupra: pinteni şi mustăţi. Pe vremea aceea mustăţile însemnau burghezie şi pintenii însemnau pieton.

Elegantul provincial purta pinteni mai lungi şi mustăţi mai sălbatice.

Era vremea în care republicile din America de Sud se luptau cu regele Spaniei; pe când Bolivar se lupta cu Morillo[18]. Pălăriile cu bo-

---

[17] Fost revoluţionar, profesor la Facultatea de drept din Paris sub imperiu, care la cursuri compensa ştiinţa sa mediocră cu glume şi anecdote.

[18] General spaniol trimis să lupte împotriva răsculaţilor din America de Sud.

ruri înguste erau regaliste şi se chemau *morillo*, iar liberalii purtau pălării cu boruri late, care se numeau *bolivare*.

La vreo opt sau zece luni după cele povestite în paginile de mai sus, în primele zile ale lui ianuarie 1823, într-o seară în care ninsese, unul dintre aceşti eleganţi, unul din aceşti pierde-vară, un „conformist" pentru că purta un *morillo*, îmbrăcat călduros cu unul dintre acele paltoane care întregeau în anotimpurile reci costumul la modă, se distra să sâcâie o femeie care da târcoale prin faţa ferestrei unei cafenele cu ofiţeri, îmbrăcată în rochie de bal, foarte decoltată şi cu flori pe cap. Elegantul acesta fuma, fireşte, pentru că era la modă.

De câte ori femeia trecea prin faţa lui, îi arunca, odată cu o gură de fum din trabuc, câte o necuviinţă pe care o socotea spirituală şi veselă, ca: „Ce urâtă eşti! Mai bine te-ai ascunde! Eşti ştirbă!" etc., etc. Pe domnul acesta îl chema Bamatabois. Femeia, împopoţonată şi tristă, care se ducea şi se întorcea prin zăpadă, nu-i răspundea, nici nu-l privea, şi-şi continua cu aceeaşi regularitate plimbarea, care din cinci în cinci minute o aducea din nou în faţa batjocurilor, ca pe un soldat pedepsit care se întoarce mereu să-şi pri-

mească vergile. Această nepăsare îl jigni pe omul acela fără de rost şi, profitând de o clipă în care femeia se întorsese, se luă după ea, tiptil, şi, ţinându-şi râsul, se aplecă, luă de pe caldarâm un pumn de zăpadă şi i-l vârî în spate, între umerii goi. Femeia dădu un răcnet, se întoarse, sări ca o panteră şi se azvârli asupra bărbatului, înfigându-i unghiile în obraz, cu cele mai groaznice cuvinte ce-ar putea ieşi din gura unui rândaş. Sudălmile acelea, scuipate cu un glas răguşit de băutură, ieşeau hâd dintr-o gură ştirbă.

Era Fantine.

La zgomotul ce se iscă, ofiţerii ieşiră grămadă din cafenea, trecătorii se adunară şi se formă un cerc larg de oameni care râdeau, chicoteau şi aplaudau în jurul unui vârtej făcut din două fiinţe, dintre care deosebeau cu greu bărbatul de femeie. Bărbatul se zbătea, pălăria îi căzuse pe jos, iar femeia îl izbea cu picioarele şi cu pumnii, ciufulită, urlând, fără dinţi şi fără păr, vânătă de mânie, groaznică.

Deodată, un om înalt ieşi din mulţime, o apucă pe femeie de rochia de mătase acoperită cu noroi şi-i spuse:

— Urmează-mă!

Femeia ridică fruntea: vocea ei mânioasă se

stinse dintr-odată. Ochii îi erau sticloşi, din vânătă se făcuse palidă şi tremura de spaimă. Îl recunoscuse pe Javert.

Filfizonul profitase de întâmplare ca s-o şteargă.

XIII – Rezolvarea unor chestiuni de poliție municipală

Javert îi dădu la o parte pe cei din față, trecu printre ei şi porni întins spre biroul de poliție ce se afla dincolo de piață, târând-o cu dânsul pe nefericita femeie. Ea se lăsă dusă fără nicio împotrivire.

Niciunul, nici altul, nu scotea o vorbă.

Mulțimea de gură-cască, făcând mare haz, mergea în urma lor, întrecându-se în glume de prost gust. Neagra mizerie, prilej de obscenitate!

Ajungând la biroul polițienesc – o încăpere scundă, încălzită de o sobă şi păzită de un gardian, cu uşa prevăzută cu o fereastră zăbrelită, care da spre stradă – Javert intră împreună cu Fantine şi închise uşa după el, spre marea dezamăgire a spectatorilor, care se înălțau în vârful picioarelor şi-şi întindeau gâtul să vadă ce se petrece înăuntru. Curiozitatea este un fel de lăcomie şi a vedea în-

seamnă a devora.

Îndată ce intră, Fantine, nemişcată şi mută, căzu într-un colț al odăii, ghemuindu-se ca un câine speriat.

Sergentul de serviciu puse o lumânare aprinsă pe masă. Javert se aşeză, scoase din buzunar o coală de hârtie timbrată şi începu să scrie.

Femeile acestea sunt totdeauna lăsate de legiuirile noastre la bunul plac al poliției, care face cu ele ce vrea, le pedepseşte cum îi vine la socoteală şi dispune cum îi trăsneşte prin cap de cele două bunuri amărâte pe care ele le numesc meseria şi libertatea lor.

Javert sta nepăsător; pe fața lui aspră nu se citea niciun fel de emoție. Cu toate astea, era serios şi adânc preocupat. Trecea printr-una din acele clipe când îşi exercita fără control, dar cu toată grija unei conştiințe neînduplecate, temuta sa putere discreționară. Simțea acum că scăunelul de agent de poliție era un fotoliu prezidențial. Judeca. Judeca şi condamna. Îşi aduna toate gândurile ce se găseau în mintea lui, pentru a duce la bun sfârşit marea sa misiune. Cu cât examina mai de aproape fapta acestei fete, cu atât se simțea mai revoltat. Nu încăpea îndoială că asistase la săvârşirea unei crime. Văzuse acolo, în

stradă, societatea, reprezentată, printr-un proprietar-alegător, batjocorită şi atacată de o făptură scoasă din rândurile oamenilor. O prostituată cutezase să atace un burghez. Şi el, Javert, fusese de faţă.

Continua să scrie în tăcere. Când isprăvi, iscăli, îndoi hârtia şi, dând-o gardianului, spuse:

— Ia trei oameni şi du-o pe fata asta la răcoare! Apoi, întorcându-se spre Fantine: Te-ai învârtit de şase luni.

Nefericita tresări:

— Şase luni! Şase luni de închisoare! strigă ea. Şase luni cu şapte gologani pe zi! Dar ce-o să se facă Cosette, fata mea... fata mea? Mai sunt datoare peste o sută de franci soţilor Thénardier, domnule inspector. Ştiţi dumneavoastră asta?

Fantine se târî pe lespezile ude de noroiul cizmelor, fără să se ridice, împreunându-şi mâinile, mergând în genunchi.

— Domnule Javert, zise ea, fie-vă milă! Credeţi-mă că n-am nicio vină! Dac-aţi fi fost de faţă de la început, v-aţi fi dat seama de asta. Vă jur că nu-s vinovată. Domnul acela, burghezul acela pe care nu-l cunosc, mi-a băgat zăpadă în spinare, sub rochie. Are cineva dreptul să ne vâre zăpadă în spinare când

trecem pe drum liniştite, fără să ne legăm de nimeni? Asta m-a scos din sărite. Vedeți şi dumneavoastră că sunt puțin bolnavă. Şi-apoi, îmi spunea mereu vorbe urâte: „Eşti pocită!”... „Eşti ştirbă!...” Ştiu şi eu că sunt ştirbă. Eu nu făceam nimic, îmi spuneam: e un domn care se distrează. Îmi vedeam de drum şi nu-i spuneam nimic. La un moment dat, mi-a vârât zăpada. Domnule Javert, domnule inspector, nu e nimeni pe-aici care să fi văzut şi care să vă declare că tot ce spun este adevărat? Poate-am greşit că m-am supărat. Ştiți bine că-n prima clipă nu te poți stăpâni: eşti cam iute. Şi pe urmă, spuneți şi dumneavoastră: să ți se vâre aşa, pe neaşteptate, un bulgăre de zăpadă în spinare... îmi pare rău că i-am stricat pălăria. De ce-a plecat? I-aş fi cerut iertare. O! Doamne! Ce mare lucru era dacă-i ceream iertare?... Iertați-mă de rândul ăsta, domnule Javert. Dumneavoastră nu ştiți că-n închisoare nu se câştigă decât treizeci şi cinci de centime; nu-i vina stăpânirii, dar atât se câştigă. Gândiți-vă că am de dat o sută de franci, şi dacă nu-i plătesc, au s-o arunce în stradă pe fetița mea. Doamne-Dumnezeule! Doar n-o pot ține cu mine aici. E-aşa de groaznic ce fac! O! Cosette a mea, îngeraşul meu, ce-o să se facă ea? Pui-

şorul meu drag!... Thénardierii sunt nişte hangii, nişte țărani care nu ştiu multe. Lor le trebuie bani. Nu mă băgați la închisoare! E vorba şi de-o biată copilă pe care o azvârliți în stradă, la voia întâmplării, în plină iarnă! Trebuie să vă fie milă, domnule Javert! Dac-ar fi mai mare şi-ar putea câştiga singură existența, dar aşa, la vârsta ei, nu poate face nimic. Şi, zău... nu-s o femeie rea. Nu din lene şi din lăcomie am ajuns în halul ăsta. Am băut şi eu din pricina necazurilor. Nu-mi place rachiul, dar te face să uiți. Când eram şi eu mai mulțumită, dacă v-ați fi uitat la dulapurile mele, ați fi văzut că nu sunt o femeie uşuratică. Aveam rufărie, chiar multă rufărie... Fie-vă milă de mine, domnule Javert!...

Vorbea aşa, scuturată de sughițuri, cu ochii înecați în lacrimi, cu pieptul gol, frângându-şi mâinile, tuşind sec şi scurt. Îngăimând cuvintele domol, sfârşită...

O durere mare este o rază dumnezeiască ce transfigurează pe cei ce suferă. În clipa aceea Fantine se făcuse iarăşi frumoasă. Din când în când se oprea şi săruta poala redingotei agentului. Ar fi înduioşat şi o inimă de piatră, nu însă una de lemn...

— Hai? zise Javert. Te-am ascultat destul. Ai

isprăvit? Cară-te acum. Ai şase luni. Nici Dumnezeu din cer n-ar mai putea să te scape!

Din cuvintele acestea rostite solemn: „Nici Dumnezeu din cer n-ar mai putea să te scape!” ea înțelese că sentința a fost pronunțată. Se prăbuşi, îngăimând:

— Îndurare!

Javert îi întoarse spatele.

Jandarmii o apucară de braț.

De câteva minute intrase acolo un om, fără ca cineva să fi băgat de seamă. Închise uşa, se aşezase cu spatele în dreptul ei şi auzise rugămințile deznădăjduite ale Fantinei.

În momentul în care jandarmii puseră mâna pe nefericita femeie, care nu voia să se ridice, el făcu un pas, ieşi din umbră şi zise:

— O clipă, vă rog!

Javert ridică ochii şi-l recunoscu pe domnul Madeleine: îşi scoase pălăria şi, salutând cu un fel de stângăcie înciudată, zise:

— Domnule primar…

Cuvintele „domnule primar” făcură asupra Fantinei un efect neaşteptat. Se ridică dintr-odată ca o nălucă ce iese din pământ, îl îmbrânci pe jandarm cu amândouă mâinile, merse drept la Madeleine, mai înainte de-a putea fi oprită, şi privindu-l țintă, cu o expre-

sie rătăcită, strigă:

— A! Va să zică tu eşti domnul primar?

Apoi izbucni în râs şi îl scuipă în obraz.

Domnul Madeleine se şterse liniştit pe obraz şi zise:

— Inspectore Javert, pune pe femeia asta în libertate!

O clipă, lui Javert i se păru că înnebuneşte. Simțea în momentul acela năpădindu-l, una după alta şi aproape toate laolaltă, emoțiile cele mai puternice pe care le încercase în viața lui. O femeie de stradă să-l scuipe în obraz pe primar, chiar în fața lui, era un lucru atât de monstruos, încât, în cele mai grozave închipuiri ale lui, ar fi socotit că e un sacrilegiu însuşi faptul de a crede aceasta. Pe de altă parte, în mintea lui făcea în chip nelămurit o apropiere hidoasă între ceea ce era femeia şi ce-ar putea fi acest primar, întrezărind astfel cu spaimă ceva cât se poate de simplu în acest atentat uluitor. Când îl mai văzu însă pe primar, pe magistrat, ştergându-şi liniştit obrazul şi spunând: „Pune-o pe femeia asta în libertate!” simți că-i vine amețeală, că-i piere glasul, că nu se mai poate gândi la nimic, că nu mai era în stare să se mire de nimic; rămase încremenit.

Cuvintele primarului nu avură un efect mai

puțin ciudat asupra Fantinei. Ea îşi ridică brațul gol şi se agăță de cârligul sobei, întocmai ca cineva care ar fi gata să cadă. Privi în jurul ei, şi începu să vorbească în şoaptă, ca şi cum ar fi vorbit singură:

— În libertate!... Să mă lase să plec? Şi să nu stau şase luni la închisoare? Cine-a spus asta? Nu se poate să fi rostit cineva cuvintele astea. Pesemne n-am auzit eu bine. E cu neputință să le fi rostit ticălosul de primar. Domnule Javert, domnule dragă, ați spus dumneavoastră să fiu pusă în libertate? Ei bine, am să vă spun adevărul şi-apoi o să mă lăsați să plec, nu-i aşa? Bestia asta de primar, hodorogul ăsta ticălos, e pricina tuturor necazurilor mele. Închipuiți-vă, domnule Javert, că m-a dat afară din pricina unor nepricopsite care umblau cu tot felul de vorbe prin atelier. Nu-i îngrozitor? Să dai afară e biată fată care-şi vede cinstit de munca ei? De-atunci n-am mai avut cu ce trăi şi de-aici mi se trage toată nenorocirea. Mai înainte de orice, domnii de la poliție ar trebui să facă e îmbunătățire, adică să-i împiedice pe antreprenorii muncilor din închisori de-a se purta rău cu oamenii săraci. Uite, să vă spun despre ce e vorba. Să zicem că câştigi şaizeci de centime pe zi cosând cămăşi, şi pe urmă pre-

țul scade la patruzeci şi cinci de centime şi nu mai ai cu ce trăi. Trebuie să te apuci de orice. Eu, de pildă, o aveam pe Cosette şi am fost silită să ajung o stricată. Ați priceput acum că păcătosul ăsta de primar e vinovat de tot ce mi s-a întâmplat. Pe urmă, am călcat în picioare pălăria burghezului aceluia în fața cafenelei ofițerilor. El, însă mi-a prăpădit toată rochia cu bulgărele lui de zăpadă. Noi, astea, nu avem decât o singură rochie de mătase pentru seara. Vedeți, domnule Javert, eu n-am făcut rău dinadins, credeți-mă, şi cu toate astea văd peste tot femei mult mai rele decât mine, care sunt foarte fericite. Nu-i aşa, domnule Javert, că dumneavoastră ați dat ordin să fiu pusă în libertate? Luați informații, stați de vorbă cu proprietarul, că tocmai trebuie să-i plătesc chiria. O să aflați că sunt o femeie de treabă. Vai de mine! Vă rog să mă iertați! Am pus mâna, fără să bag de seamă, pe mânerul sobei şi-a început să iasă fum. Domnul Madeleine o asculta cu multă luare-aminte. În vreme ce Fantine vorbea, el vârî mâna în buzunarul hainei, scoase punga şi o deschise. Era goală. O băgă din nou în buzunar şi se adresă Fantinei:

— Cât ai spus că eşti datoare?

Fantine, care nu se uita decât la Javert, se

întoarse spre el:

— Am vorbit eu cu tine? Apoi adresându-se jandarmilor: Spuneți şi voi, ați văzut cum l-am scuipat în obraz? O! primar nemernic, ai venit aici ca să mă sperii, dar mie nu mi-e frică de tine. Nu mă tem decât de domnul Javert. Nu mă tem decât de bunul domn Javert! Şi, vorbind aşa, se întoarse din nou spre inspector: Vedeți, domnule inspector, trebuie să fiți drept. Îmi dau seama că sunteți un om drept, domnule inspector. La urma urmei, e foarte simplu: unul se joacă băgând o mână de zăpadă în rochia unei femei şi ofițerii fac haz; e foarte firesc ca lumea să se distreze cu ceva şi noi d-asta suntem acolo! Şi, iată că veniți dumneavoastră, sunteți silit să faceți nițică ordine; puneți mâna pe femeia vinovată, dar, gândiți-vă puțin şi, fiindcă sunteți un om bun, îmi dați drumul. Şi asta pentru fetița mea, pentru că, stând şase luni la închisoare, n-aş mai avea cu ce s-o hrănesc. „Dar să nu te mai prind pe-aici, păcătoaso!...” O! n-o să mă mai prindeți, domnule Javert. Poate să mi se facă de-aici înainte orice, nici n-o să mă clintesc din loc. Astăzi, însă, vedeți dumneavoastră, am făcut gălăgie pentru că nu mă aşteptam deloc la bulgărele ăla de zăpadă: şi-apoi, v-am mai spus că nu mă prea

simt bine, tuşesc, am aici în piept un fel de greutate care mă arde; şi doctorul mi-a spus să mă îngrijesc. Uite-aici, puneți mâna, nu vă fie frică!

Nu mai plângea, glasul ei era mângâietor; apăsa pe sânul ei alb şi delicat mâna vânjoasă şi aspră a lui Javert şi se uita la el surâzătoare.

Tresărind, începu să-şi potrivească rochia răvăşită, lăsând în jos poalele care se ridicaseră până aproape de genunchi când se târâse pe jos; se îndreptă apoi spre uşă, adresându-se cu jumătate de glas jandarmilor şi făcându-le din cap un semn prietenesc:

— Băieți, domnul inspector a spus să-mi dați drumul. Am plecat!

Puse mâna pe clanță. Încă un pas şi ar fi ajuns în stradă. Până-n momentul acela, Javert rămăsese în picioare, nemişcat, cu ochii în pământ, stând în mijlocul acestei scene ca o statuie luată de la locul ei şi care aşteaptă să fie aşezată undeva.

Zgomotul clanței îl scoase din toropeală. Înălță capul, cu o expresie de autoritate supremă, expresie cu atât mai înfricoşătoare cu cât puterea se găseşte mai jos, fioroasă la fiară, cumplită la omul de rând.

— Sergent! strigă el. Nu vezi că târâtura as-

ta vrea să plece? Cine v-a spus să-i dați drumul?

— Eu, zise Madeleine.

La auzul glasului lui Javert, Fantine se înfioră şi dădu drumul clanței, aşa cum un hoț ar fi azvârlit lucrul furat. Când îl auzi vorbind pe Madeleine, se întoarse şi, din clipa aceea, fără să scoată o vorbă, fără să mai răsufle, se uită când la Madeleine, când la Javert, după cum vorbea unul sau altul.

Se vedea bine că Javert trebuie să fi fost – cum se spune – „scos din sărite”, ca să-şi îngăduie să se răstească la sergent, după ce primarul îl poftise s-o pună pe Fantine în libertate. Uitase oare că se afla şi primarul de față? Sfârşise prin a-şi mărturisi sie însuşi că e cu neputință ca o „autoritate” să fi dat un asemenea ordin şi că, mai degrabă, domnul primar a spus una şi-a înțeles alta? Sau, poate, în fața atâtor enormități, al căror martor fusese timp de două ceasuri, îşi spunea că se cuvine să revină la hotărârile tari, că e nevoie ca cel mic să devină mare, agentul să se transforme în magistrat, polițistul să devină judecător şi că, în această situație extraordinară, ordinea, legea, morala, guvernul, întreaga societate, se întrupau în el, în Javert?

Totuşi, când domnul Madeleine rosti acel

„eu”, inspectorul de poliție Javert se întoarse spre el, galben la față, înghețat, cu buzele vinete, cu privirea deznădăjduită, cu trupul scuturat de un tremur uşor şi, lucru nemaipomenit, cu ochii în pământ, dar cu glas hotărât, spuse:

— Domnule primar, asta nu se poate!

— Cum? zise Madeleine.

— Păcătoasa asta a insultat un burghez.

— Inspectore Javert, zise domnul Madeleine cu glas împăciuitor şi liniştit, ascultă! Eşti un om cumsecade şi nu mă sfiesc să stau de vorbă cu dumneata. Iată care-i adevărul. Treceam prin piață în momentul când ai ridicat-o pe femeia asta; mai fuseseră şi alții de față; am cules informații şi ştiu totul. Burghezul e de vină şi el e acela care, pe bună dreptate, ar fi trebuit să fie arestat.

Javert ripostă:

— Mizerabila asta l-a insultat pe domnul primar.

— Asta mă priveşte pe mine! spuse domnul Madeleine. Şi cred că ofensa este numai a mea. Pot să fac ce vreau cu ea.

— Să mă ierte domnul primar. Injuria nu este a dumnealui, este a justiției.

— Inspectore Javert, răspunse domnul Madeleine, cea dintâi justiție e conştiința. Am

auzit-o pe femeie şi ştiu ce fac.

— Iar eu, domnule primar, nu mai înțeleg nimic.

— Atunci, mărgineşte-te să te supui.

— Nu mă supun decât în fața datoriei mele. Şi datoria mea îmi porunceşte ca femeia asta să facă şase luni de închisoare.

Domnul Madeleine răspunse liniştit:

— Ascultă-mă pe mine, n-o să facă nicio zi!

Auzind aceste cuvinte hotărâte, Javert cuteză să-l privească pe primar drept în ochi, vorbindu-i totuşi pe un ton cât se poate de respectuos:

— Sunt foarte mâhnit că trebuie să mă opun domnului primar. E pentru prima dată în viața mea. Îmi îngădui, însă, să-i atrag atențiunea că sunt în cadrul atribuțiunilor mele. Mă mărginesc, fiindcă aşa vrea domnul primar, numai la cazul burghezului. Eram acolo. Ea s-a năpustit asupra domnului Bamatabois, alegător şi proprietarul casei aceleia frumoase, cu balcon, din colțul străzii, o casă cu trei etaje, toată din piatră. În sfârşit, sunt fel de fel de lucruri pe lumea asta. Orice-ați spune, domnule primar asta e de competența poliției de stradă, şi mă priveşte pe mine; aşa că Fantine rămâne arestată.

Domnul Madeleine îşi încrucişă atunci braţele şi spuse cu un glas aspru, pe care nimeni nu-l mai auzise în oraş:

— Cazul despre care vorbiţi e un caz de poliţie municipală şi, conform articolelor 9, 11, 15 şi 66 din Codul de procedură penală, este de competenţa mea. Ordon, deci, ca femeia să fie pusă în libertate.

Javert făcu o ultimă încercare:

— Dar, domnule primar…

— Vă atrag atenţiunea asupra dispoziţiunilor articolului 81 al legii din 13 decembrie 1799 cu privire la detenţiunea arbitrară.

— Daţi-mi voie, domnule primar…

— Niciun cuvânt!

— Cu toate astea…

— Afară! zise domnul Madeleine.

Javert primi lovitura drept în faţă, cu pieptul înainte, întocmai ca un soldat în toiul luptei. Îl salută pe primar până la pământ şi plecă.

Fantine se dădu la o parte din dreptul uşii şi-l privi uluită trecând pe lângă ea. Era totuşi şi ea în prada unei tulburări ciudate. Văzuse cum două puteri potrivnice aproape că se încăieraseră pentru ea. Văzuse luându-se la harţă în faţa ei doi bărbaţi care ţineau în mâinile lor libertatea ei, viaţa ei, su-

fletul ei şi copilul ei. Unul dintre ei o arunca în întuneric, celălalt o scotea la lumină. În lupta asta, întrezărită prin negura spaimei, cei doi oameni îi apăruseră ca doi uriaşi: unul vorbea ca un diavol, celălalt ca un înger salvator. Îngerul îl biruise pe diavol şi, ceea ce o înfioră din cap până-n picioare, era faptul că îngerul, eliberatorul, era tocmai omul pe care-l ura, primarul, pe care-l socotise totdeauna cauza tuturor nenorocirilor ei; era Madeleine! Şi el o scăpase chiar în clipa în care ea-l insultase atât de grozav. Să se fi înşelat oare? Era prin urmare nevoită să-şi schimbe cu totul sufletul? Nu-şi putea da seama. Tremura toată. Asculta, răscolită în toată fiinţa ei, privea buimăcită şi, la fiecare vorbă rostită de domnul Madeleine, simţea topindu-se, prăbuşindu-se într-însa toate groaznicele întunecimi ale urii, născându-se în inima ei un simţământ cald şi binefăcător, care nu era altceva decât bucurie, încredere, iubire. După plecarea lui Javert, domnul Madeleine se întoarse spre ea şi-i spuse potolit, silindu-se să vorbească ca un om în toată firea, care nu vrea să plângă:

— Am auzit ce-ai spus. Nu ştiam nimic din tot ce-ai povestit. Cred şi simt că este adevărat. Nu ştiam nici măcar c-ai plecat din ateli-

erele mele. De ce n-ai venit la mine să-mi spui? Uite: o să-ți plătesc datoriile, o să-ți aduc fata aici, sau ai să te poți duce să ți-o iei. Rămâi oriunde vrei: fie aici, fie la Paris, fie altundeva... Voi avea grijă de copil şi de dumneata. Şi dacă vrei, n-ai să mai munceşti. Îți voi da tot ce-ți trebuie. Când vei fi fericită, vei deveni iarăşi o femeie, cinstită. Ascultă-mă pe mine, ți-o spun de pe acum: dacă tot ce-ai spus e adevărat – şi nu mă îndoiesc că este aşa – să ştii că în fața lui Dumnezeu n-ai încetat nicio clipă să fii virtuoasă şi sfântă. O, biata femeie!

Era mai mult decât putea îndura sărmana Fantine. S-o aibă pe Cosette lângă ea! Să isprăvească odată cu viața netrebnică pe care-o ducea! Să trăiască liberă, îndestulată, fericită, cinstită, împreună cu Cosette! Asta însemna să vadă înflorind pe neaşteptate în mijlocul mizeriei toate frumusețile paradisului. Se uita năucită la omul care-i vorbea şi nu putu scoate decât două-trei suspine: „O! O! O!...” Picioarele i se înmuiară, căzu în genunchi în fața domnului Madeleine, care, mai-nainte de a o putea opri. Simți că femeia i-a luat mâna şi i-a sărutat-o.

Apoi Fantine leşină.

CARTEA A ŞASEA

JAVERT

I – Începutul odihnei

Domnul Madeleine o transportă pe Fantine la infirmeria pe care o avea în propria lui casă. O dădu în seama surorilor, care o aşezară în pat. Începuse să aibă febră mare. Aiură şi vorbi tare mai toată noaptea. În cele din urmă adormi.

A doua zi, pe la amiază, Fantine se trezi şi auzi lângă patul ei o răsuflare. Dădu perdeaua la o parte şi îl văzu pe domnul Madeleine în picioare, uitându-se la ceva, deasupra capului ei. Avea o privire plină de milă, de îngrijorare, şi se ruga.

Urmărindu-i privirea, văzu că se uită la un crucifix ţintuit în perete.

Domnul Madeleine fu cu totul altul în ochii Fantinei. Îi părea învăluit în lumină. Era ca

adâncit în rugăciune, îl privi îndelung, fără a îndrăzni să-l tulbure. În cele din urma, îi spuse cu sfială:

— Ce faceți acolo?

Domnul Madeleine se afla acolo de un ceas. Aştepta ca Fantine să se trezească. Îi luă mâna, îi pipăi pulsul şi zise:

— Cum te mai simți?

— Bine! Am dormit, răspunse ea. Mi se pare că mi-e mai bine. N-o să am nimic.

Răspunzându-i întrebării de mai-nainte, ca şi cum abia acum o auzise, el spuse:

— Mă rugam martirului de-acolo!

Şi adăugă în gând „Pentru martira de-aici!”…

În timpul nopții şi al dimineții domnul Madeleine culesese informații. Acum ştia totul. Cunoştea povestea Fantinei în toate amănuntele ei sfâşietoare. Urmă:

— Ai suferit mult, biată mamă! Dar nu te plânge, ai dobândit partea celor aleşi. În felul ăsta oamenii pot deveni îngeri. Nu-s ei de vină. Aşa sunt ei făcuți. Iadul din care te-ai smuls este prima treaptă a dumnezeirii. Trebuia să treci prin toate astea.

Oftă din adânc. Ea îi zâmbi cu zâmbetul unui copil căruia îi lipsesc dinții.

În aceeaşi noaptea Javert scrise o scrisoare,

pe care o puse a doua zi la oficiul poştal din Montreuil-sur-mer.

Era adresată „*Domnului Chabouillet, secretarul domnului prefect de poliție din Paris*”.

Deoarece întâmplarea de la comisariat făcuse vâlvă, dirigintele oficiului şi alte persoane care văzură scrisoarea, recunoscând scrisul lui Javert, îşi închipuiră că-şi trimisese demisia.

Domnul Madeleine se grăbi să scrie familiei Thénardier. Fantine le datora o sută douăzeci de franci. El le trimise trei sute de franci, spunându-le să se socotească plătiți cu această sumă şi s-o aducă numaidecât pe Cosette la Montreuil-sur-mer, unde era chemată de maică-sa care era bolnavă.

Faptul acesta îl ului pe Thénardier.

— Ei, drăcia dracului! îi spuse nevesti-si. Să nu ne scape fata din mână! Păsărica asta o să fie pentru noi o vacă de muls. Aşa cred eu. S-o fi amorezat vreun nătărău de mă-sa.

Trimise drept răspuns o socoteală foarte bine ticluită, care se ridica la peste cinci sute de franci. În socoteala asta intrau două note de plată de peste trei sute de franci, care nu puteau fi puse la îndoială: una a unui medic, alta a unui farmacist. Fuseseră plătite pentru Éponine şi Azelma, care zăcuseră mult timp

bolnave. Cosette, precum am spus, nu fusese deloc bolnavă. Era o simplă substituire de nume. Thénardier menționa la sfârşitul socotelii:

„Am primit un avans de trei sute de franci”.

Domnul Madeleine expedie numaidecât alți trei sute de franci, adăugând:

„Aduceți-o cât mai grabnic pe Cosette!”

— Pe toți sfinții! spuse Thénardier. Să nu ne scape fata din mână!

Fantine nu se îndrepta deloc. Continua să stea la infirmerie.

La început surorile o primiră şi o îngrijiră, pe „această stricată” cu oarecare dezgust. Cine a văzut basoreliefurile din Reims, îşi aduce aminte de disprețul cu care fecioarele înțelepte se uită la feciorele rătăcite. Anticul dispreț al vestalelor pentru femeile necinstite este unul din cele mai profunde instincte ale demnității feminine, şi surorile îl încercaseră cu îndoita putere pe care o dă religia. În câteva zile, însă, Fantine le dezarmase. Avea tot felul de cuvinte umile şi blânde, iar faptul că era mamă, înduioşa. Într-o zi surorile o auziră vorbind tot timpul febrei:

— Am fost o păcătoasă; dar dacă fata va fi

lângă mine, înseamnă că Dumnezeu m-a iertat! Atâta timp cât am fost în păcat, n-aş fi voit să am fata la mine, n-aş fi putut îndura privirea ei tristă şi mirată. Şi totuşi, pentru ea păcătuiam, şi de aceea Dumnezeu mă iartă. Voi simţi binecuvântarea lui când Cosette va fi aici. Mă voi uita mereu în ochii ei nevinovaţi, şi nevinovăţia ei o să-mi facă bine. Ea nu ştie nimic. E un înger!... La vârsta asta nu i-au căzut încă aripile!

Domnul Madeleine venea s-o vadă de două ori pe zi; de fiecare dată, ea îl întreba:

— Am s-o văd oare curând pe Cosette?

Îi răspundea:

— Poate mâine dimineaţă! O aştept să sosească dintr-un moment într-altul.

Şi chipul palid al mamei se lumina.

— O! spunea ea. Ce fericită voi fi!

Spuneam mai sus că ea nu se îndrepta. Dimpotrivă, starea ei părea că se înrăutăţeşte de la o săptămână la alta. Bulgărele de zăpadă lipit direct de piele, între umeri, provocase încetarea subită a transpiraţiei, astfel încât boala care mocnea în ea de mai mulţi ani izbucni cu violenţă. Pe vremea aceea începuseră să fie aplicate, pentru studierea şi tratamentul bolilor de piept, frumoasele me-

tode ale lui Laënnec[1]. Medicul o examină pe Fantine şi dădu din cap. Domnul Madeleine îl întrebă:

— Ei, ce spuneți?

— Nu cumva are un copil pe care ar vrea să-l vadă? zise medicul.

— Ba da!

— Atunci, grăbiți-vă să-l aduceți.

Domnul Madeleine tresări.

Fantine îl întrebă:

— Ce-a spus doctorul?

— A spus să-ți aducem copilul cât mai repede şi-o să te faci sănătoasă.

— O! făcu ea. Are dreptate! Dar ce-o fi cu Thénardierii ăştia de mi-o țin atâta pe Cosette? O s-o am lângă mine şi o să fiu iar fericită.

Thénardier nu dădea totuşi copila din mână, invocând tot felul de motive. Ba că fata era cam bolnavă şi nu putea porni în toiul iernii la drum; ba că mai rămăseseră nişte datorii mărunte prin partea locului şi-acum tocmai aduna facturile, etc., etc.

— O să trimit pe cineva după Cosette, şi da-

---

[1] Medic francez (1781-1826). A descoperit şi răspândit metoda auscultației pentru bolile interne.

că va fi nevoie o să mă duc chiar eu, zise Madeleine.

Scrise apoi, aşa cum îi dictă Fantine, următoarea scrisoare, pe care o iscăli ea:

Montreuil-sur-mer, 25 martie 1823

Domnule Thénardier,

O veți încredința pe Cosette aducătorului prezentei.

Veți fi plătit până la ultimul ban.

Am onoarea să vă salut cu toată stima.

Fantine.

Între timp, se petrecu un fapt foarte grav. Zadarnic cioplim cum putem mai bine blocul de piatră misterios din care e făcută viața noastră. Vâna neagră a destinului, ascunsă în el, iese mereu la iveală.

II – Cum poate Jean să ajungă Champ

Într-o dimineață, domnul Madeleine se afla în cabinet, unde rezolva câteva lucrări urgente ale primăriei, în vederea plecării sale la Montfermeil, când fu anunțat că inspectorul de poliție Javert doreşte să-i vorbească. La auzul acestui nume, domnul Madeleine simți, fără voia lui, că lucrul îi este foarte

neplăcut. De când cu întâmplarea de la comisariat, Javert îl ocolise mai mult decât oricând, iar domnul Madeleine nu-l mai văzuse deloc.

— Să poftească! zise el.

Javert intră.

Domnul Madeleine rămăsese lângă sobă, cu tocul în mână, cu capul într-un dosar pe care-l răsfoia luând note şi care conţinea procesele-verbale de contravenţie ale serviciului de salubritate. Nu luă deloc seama la Javert. Se gândea fără voie la biata Fantine şi-i venea mai la îndemână să se poarte rece.

Javert îl salută respectuos pe domnul primar, care continua să stea cu spatele. Domnul primar nu se uită la el şi-şi văzu mai departe de treabă.

Javert înaintă câţiva paşi şi se opri, fără să scoată un cuvânt.

Cineva care ar fi cunoscut firea lui Javert şi care l-ar fi studiat mai demult pe acest sălbatic pus în slujba civilizaţiei, amestec ciudat de roman şi de spartan, de călugăr, şi de soldat, acest spion incapabil să rostească un neadevăr, acest copoi candid, un fizionomist care i-ar fi cunoscut vechea şi tainica aversiune pentru domnul Madeleine, conflictul cu primarul din pricina Fantinei, şi-ar fi spus

examinându-l pe Javert în momentul acela: „Ce s-o fi petrecut oare?” Pentru cine însă cunoştea bine această conştiinţă dreaptă, limpede, sinceră, aspră şi sălbatică, era vădit că Javert se afla în prada unei mari frământări lăuntrice. Nu putea avea nimic în suflet, care să nu i se oglindească şi pe faţă. Ca orice om iute la mânie, era supus schimbărilor neaşteptate. Niciodată înfăţişarea lui nu fusese mai ciudată şi mai surprinzătoare. Intrând, se înclinase în faţa lui Madeleine, cu o privire în care nu se putea citi nici duşmănie, nici furie, nici neîncredere. Se oprise la câţiva paşi de fotoliul primarului; iar acum sta drept, într-o atitudine aproape milităărească, cu asprimea naivă şi rece a unui om care n-a fost niciodată blând, ci totdeauna răbdător. Aştepta acolo – fără să scoată un cuvânt, fără să facă vreo mişcare, într-o adevărată smerenie, într-o adâncă resemnare – ca domnul primar să binevoiască să se întoarcă spre el. Liniştit, serios, cu pălăria în mână, cu ochii în pământ, cu înfăţişarea unui soldat în faţa superiorului sau a unui vinovat în faţa judecătorului. Toate amintirile şi toate sentimentele de care l-ai fi putut crede însufleţit dispăruseră. Pe chipul lui de nepătruns, ca de piatră, nu mai rămăseseră decât urmele unei

tristeți întunecate. Toată făptura lui nu exprima decât umilință, hotărâre şi un fel de copleşeală stăpânită.

În cele din urmă, domnul primar lăsă condeiul din mână şi se întoarse.

— Ei. Bine! Ce e? Ce s-a întâmplat, Javert?

O clipă, Javert rămase tăcut, ca şi cum s-ar fi recules, apoi rosti cu un fel de solemnitate tristă, dar nu lipsită de firesc:

— Domnule primar, s-a săvârşit un fapt condamnabil.

— Ce anume?

— Un slujbaş inferior s-a abătut în chipul cel mai grav de la respectul datorat unui magistrat. Am socotit că sunt obligat să vă aduc acest lucru la cunoştință.

— Cine-i slujbaşul?

— Eu! zise Javert.

— Dumneata?

— Da, eu!

— Şi cine-i magistratul care s-ar putea plânge de el?

— Dumneavoastră, domnule primar.

Domnul Madeleine se ridică de pe scaun.

Javert urmă cu acelaşi aer sever şi mereu cu ochii în pământ:

— Domnule primar, am venit să vă rog să binevoiți a interveni pe lângă autoritățile

superioare să fiu destituit.

Domnul Madeleine, uimit, încercă să deschidă gura. Dar Javert îl întrerupse:

— Ați putea spune că n-am decât să-mi dau demisia. Dar asta nu e de ajuns. A-mi da demisia e un lucru onorabil. Eu însă am greşit şi deci se cuvine să-mi primesc pedeapsa. Trebuie să fiu dat afară! După o scurtă pauză adăugă: Domnule primar, mai deunăzi ați fost aspru cu mine, pe nedrept. Fiți şi de data asta aspru, dar pe bună dreptate!

— Şi de ce, mă rog? strigă domnul Madeleine. Ce tot îndrugi acolo? Ce înseamnă asta? Cu ce te-ai făcut vinovat față de mine? Ce mi-ai făcut? Cu ce mi-ai greşit? Te învinovățeşti mereu… Vrei să fii înlocuit…

— Nu! Dat afară! zise Javert.

— Dat afară? Fie! Prea bine! Dar tot nu înțeleg de ce.

— Veți înțelege numaidecât, domnule primar. Javert oftă adânc şi răspunse cu aceeaşi răceală şi cu aceeaşi tristețe: Domnule primar, acum şase săptămâni, în urma întâmplării cu femeia aceea, m-am înfuriat şi v-am denunțat.

— M-ai denunțat?

— Da! Prefecturii poliției din Paris.

Domnul Madeleine, care nu râdea mai des

decât Javert, începu să râdă:

— Ca primar care a încălcat drepturile poliției?

— Nu! Ca fost ocnaş!

Primarul îngălbeni.

Javert, cu ochii mereu în pământ, continuă:

— Aşa am crezut eu. Aveam de multă vreme anumite bănuieli. Asemănarea, informațiile pe care le-ați cerut de la Faverolles, puterea dumneavoastră neobişnuită, întâmplarea cu bătrânul Fauchelevent, dibăcia cu cate trageți la țintă, faptul că vă târâți puțin piciorul, şi câte şi mai câte… Prostii… Fapt e că vă luasem drept un oarecare Jean Valjean.

— Un oarecare… cum zici că-i spune?

— Jean Valjean. Un ocnaş pe care l-am întâlnit acum douăzeci de ani, pe când eram ajutor de paznic la Toulon. Ieşind din ocnă, Jean Valjean ăsta jefuise, se pare, pe un episcop, apoi a săvârşit un alt furt, făcând uz de armă, la drumul mare, atacând un copilaş. De mai bine de opt ani i s-a pierdut urma, nu se ştie cum a dispărut şi e urmărit de poliție. Ei bine, mi-am închipuit că… În sfârşit, am făcut-o! Împins de furie, v-am denunțat prefecturii.

Domnul Madeleine, care de câteva clipe luase din nou dosarul în mână, întrebă cu un

ton de nepăsare desăvârşită:

— Şi ce ți s-a răspuns?

— Că sunt nebun.

— Ş-apoi?

— Aveau dreptate.

— Bine că recunoşti.

— Nici nu puteam altfel, fiindcă adevăratul Jean Valjean a fost prins.

Domnul Madeleine scăpă din mână hârtia pe care o citea, ridică fruntea şi, privindu-l pe Javert drept în ochi, exclamă cu un accent care nu se poate reda:

— A!

Javert urmă:

— Iată cum stau lucrurile, domnule primar. Se pare că în regiunea Ailly-le-Haut-Clocher trăia un bătrânel căruia i se spunea moş Champmathieu. Era un prăpădit. Nimeni nu-l băga în seamă. Nu ştii niciodată din ce trăiesc oamenii ăştia. Nu de multă vreme, toamna trecută, moş Champmathieu a fost arestat pentru un furt de mere, săvârşit la... dar nu interesează unde. Un furt cu escaladare, cu crăci rupte... Şi mi l-au arestat pe individ. Mai avea încă în mână crăcile rupte. Acum e la răcoare, secătura! Până aici nimic mai mult decât o simplă afacere corecționa-lă. Dar să vedeți ce înseamnă norocul, închi-

soarea fiind în stare proastă, judecătorul de instrucție a găsit cu cale să dispună transferarea lui Champmathieu la închisoarea din Arras. În această închisoare se afla un oarecare Brevet, fost ocnaş, deținut pentru nu ştiu ce vină şi care, purtându-se bine, fusese făcut şef de dormitor. Ei bine, domnule primar, abia a pus piciorul acolo Champmathieu, şi Brevet a strigat; „Nu zău! Dar eu îl cunosc pe ăsta! E un fost ocnaş! Ia uită-te încoace, nene! Eşti Jean Valjean!” „Jean Valjean? Care Jean Valjean?” face Champmathieu pe miratul. „Nu face pe prostul! zice Brevet. Eşti Jean Valjean! Ai fost la ocnă la Toulon acum douăzeci de ani. Eram împreună!” Champmathieu a tăgăduit cu încăpățânare, cum era de prevăzut. Se fac noi cercetări, se răscoleşte tot trecutul şi iată ce se află: acum treizeci de ani, Champmathieu a fost grădinar în mai multe locuri şi mai cu seamă la Faverolles, unde i s-a pierdut urma. După câtăva vreme a fost văzut din nou în Auvergne, apoi la Paris, unde pretinde că ar fi fost rotar şi o fată de-a lui a fost spălătoreasă; dar lucrul acesta nu s-a putut dovedi. În cele din urmă, a ajuns în ținutul ăsta. Mai înainte însă de-a fi fost în puşcărie pentru furt calificat, ce fusese Jean

Valjean? Grădinar. Unde? La Faverolles. Şi încă ceva: numele de botez al lui Valjean era Jean, iar mamă-sa se numea, după numele de familie, Mathieu. E deci foarte firesc să presupunem că, ieşind din închisoare, a luat numele mamei ca să nu fie recunoscut şi a început să-şi spună Jean Mathieu. Plecă în Auvergne. *Jean* se rosteşte aici *Şan* (*Chan*). I se spune deci acum *Chan Mathieu*. Omul nostru n-are de ce să se opună şi iată-l transformat în Champmathieu. Mă puteți urmări, nu-i aşa? Se cer informații la Faverolles. Familia lui Jean Valjean a dispărut demult. Nu se mai ştie nimic despre ea. Ştiți şi dumneavoastră că între oameni de teapa asta se petrec adesea asemenea dispariții. Îi cauți şi nu le mai dai de urmă. Oamenii ăştia sunt ca noroiul, sau ca pulberea. Şi-apoi, cum povestea asta, începe acum treizeci de ani, nu mai e nimeni la Faverolles care să-l fi recunoscut pe Jean Valjean. Se fac cercetări la Toulon. În afară de Brevet, numai doi ocnaşi l-au mai cunoscut pe Jean Valjean. Cochepaille şi Chenildieu, amândoi osândiți pe viață. Au fost scoşi din închisoare pentru a fi confruntați cu aşa-zisul Champmathieu. N-au avut nici cea mai mică îndoială. Ei, ca şi Brevet, l-au recunoscut pe Jean Valjean. Are aceeaşi

vârstă, cincizeci şi patru de ani, aceeaşi înălțime, aceeaşi înfățişare. În sfârşit, omul nostru. Tocmai atunci trimiteam eu denunțul la Prefectura din Paris. Mi s-a răspuns că nu sunt în toate mințile şi că Jean Valjean se află la Arras în mâinile justiției. Vă închipuiți mirare mea, eu care credeam că l-am prins aci pe Jean Valjean! I-am scris domnului judecător de instrucție, care m-a chemat şi m-a pus în fața lui Champmathieu…

— Şi? întrerupse domnul Madeleine.

Javert răspunse neclintit şi mâhnit:

— Domnule primar, întâi de toate adevărul! Îmi pare rău. Dar omul ăsta e Jean Valjean şi nu altul… L-am recunoscut şi eu.

Domnul Madeleine zise cu glas scăzut:

— Eşti sigur?

Javert începu să râdă, cu acel râs dureros pe care-l dă o convingere nestrămutată:

— Nici că se poate mai sigur! O clipă rămase pe gânduri şi, luând distrat între degete praful de uscat cerneala din tăviță, adăugă: Şi acum, după ce l-am văzut pe adevăratul Jean Valjean, nu-mi pot da seama cum am putut crede altceva. Vă cer iertare domnule primar.

Adresând aceste cuvinte cu un ton rugător şi grav celui ce-l umilise cu şase săptămâni

mai-nainte la comisariat şi-i spusese să iasă afară, Javert, omul ăsta atât de trufaş, era fără să vrea simplu şi demn. La această rugăminte, domnul Madeleine răspunse printr-o întrebare bruscă:

— Şi ce spune omul acela?

— O, domnule primar! Urâtă afacere! Dacă într-adevăr e Jean Valjean, atunci e în recidivă. Escaladarea unui zid, ruperea unor crăci, furtul câtorva mere, săvârşite de un copil, sunt un fleac; când le face însă un om în toată firea, sunt un delict; iar făcute de un ocnaş, sunt o crimă. Furt cu escaladare. Aici nu mai e vorba de poliție, ci de curtea cu juri. Nu mai faci câteva zile de închisoare, ci ocnă pe viață. Şi pe urmă; mai e şi întâmplarea cu băiețaşul acela, care nu-i încă lămurită. Nu-i aşa c-o să fie un proces interesant? Da, dar pentru oricine, afară de Jean Valjean. Asta-i un mare prefăcut. Îl recunosc şi după asta. Altul ar simți că e încolțit; s-ar zbate, ar striga, ar simți că oala dă în foc, ar tăgădui că este Jean Valjean. Şi aşa mai departe. Asta se face că nu înțelege şi spune mereu: „Eu sunt Champmathieu. Atâta ştiu!” Face pe miratul, face pe tâmpitul şi i se pare că-i mai bine aşa. O, e un mare şmecher ticălosul ăsta! Dar n-are a face. Există toate dovezile. A fost re-

cunoscut de patru persoane şi ticălosul ăsta bătrân va înfunda puşcăria. Cazul a fost trimis la curtea cu juri din Arras. Plec să depun şi eu ca martor. Am fost citat.

Domnul Madeleine se aşezase din nou la birou şi luând iarăşi dosarul în mână, îl răsfoia liniştit. Citea şi scria pe rând, ca un om preocupat. Se întoarse apoi către Javert.

— Ajunge, Javert! În definitiv, toate astea nu mă prea interesează. Ne pierdem vremea şi avem lucrări urgente. Du-te, te rog, numaidecât la femeia Buseaupied, care vinde ierburi de leac în colțul străzii Saint-Saulve şi spune-i să facă o plângere împotriva căruțaşului Pierre Chesnelong. Individul ăsta neomenos era cât pe-aci s-o strivească pe ea şi pe copilul ei. Trebuie să fie pedepsit. Pe urmă, te duci la domnul Charcellay, pe strada Montre-de-Champigny, care se plânge că pe vreme de ploaie apa se scurge de pe streaşina vecinului la el în curte şi-i amenință temelia casei. Vei constata apoi contravențiile care mi-au fost semnalate în strada Guibourg, la văduva Doris, şi în strada Garaud Blanc, la doamna Renée Le Bossé şi vei încheia cuvenitele procese-verbale. Îți dau cam mult de lucru şi mi se pare că trebuie să pleci. Mi-ai spus c-ai să te duci pentru chesti-

unea aceea la Arras, peste opt sau zece zile…
— Ba chiar mai-nainte, domnule primar.
— Atunci când?
— Credeam că v-am spus, domnule primar, că procesul se judecă mâine şi că sunt obligat să plec chiar la noapte cu diligenţa.
Domnul Madeleine avu o tresărire abia vizibilă:
— Şi cât o să dureze afacerea asta?
— Cel mult o zi. Hotărârea va fi pronunţată cel mai târziu mâine seară. N-am să aştept însă darea sentinţei, îndată ce-am depus ca martor, vin din nou aici.
— Prea bine! zise domnul Madeleine.
Şi-i făcu semn lui Javert că poate pleca.
Javert rămase pe loc.
— Mă iertaţi, domnule primar, zise el.
— Ei. Ce mai este? întrebă domnul Madeleine.
— Vreau să vă amintesc ceva, domnule primar.
— Ce anume?
— Că urmează să fiu destituit.
Domnul Madeleine se ridică.
— Javert, eşti un om de onoare şi te stimez. Îţi exagerezi vina. De altminteri, e o ofensă care mă priveşte numai pe mine. Mai degrabă, Javert, meriţi să fii avansat, nu să fii dat

afară. Socotesc că trebuie să-ți păstrezi postul.

Javert îl privi pe domnul Madeleine cu ochii plini de e lumină curată, în adâncul căreia părea că se oglindeşte o conştiință nu destul de evoluată, însă dreaptă şi fără prihană. Spuse cu glas liniştit:

— Domnule primar, nu pot fi de părerea dumneavoastră.

— Îți repet, spuse Madeleine, că această chestiune mă priveşte numai pe mine.

Dar Javert, preocupat numai de gândurile lui, continuă:

— Nu, de exagerat, nu exagerez deloc. Iată cum judec eu: v-am bănuit pe nedrept. Asta n-ar fi mare lucru. Este dreptul nostru să bănuim, cu toate că e un abuz să bănuieşi pe cineva mai mare decât tine. Faptul însă că – fără nicio probă, la mânie şi cu gând de răzbunare – am denunțat ca ocnaş pe un om de onoare ca dumneavoastră, pe un primar, pe un magistrat, asta e grav! E foarte grav! Am insultat în persoana dumneavoastră însăşi autoritatea; eu, agent al autorității. Dacă vreunul dintre subalternii mei ar fi făcut ceea ce am făcut eu, l-aş fi găsit nedemn de postul său şi l-aş fi dat afară. Şi atunci? Şi încă ceva, domnule primar. Am fost de multe

ori sever în viața mea. Față de alții. Dar eram drept, şi bine făceam. De rândul ăsta, dacă n-aş fi fost sever cu mine însumi, tot ce-am crezut că a fost drept până acum ar fi nedrept. Să mă cruț oare pe mine mai mult decât pe ceilalți? Nu! Cum adică? Am fost bun să-i pedepsesc pe alții, dar pe mine nu? Aş fi un mizerabil! Şi cei care spun că Javert e-un ticălos ar avea dreptate. Domnule primar, nu doresc să mă tratați cu bunăvoință; bunătatea dumneavoastră mi-a făcut destul sânge rău când v-ați arătat-o față de alții. Nu primesc, să fiți bun şi cu mine. Bunătatea asta, care vă împinge să dați dreptate femeii de stradă împotriva burghezului, agentului de poliție împotriva primarului, celui de jos față de superior, este după mine o bunătate rău înțeleasă. Din cauza ei se destramă societatea. O! E-atât de uşor să fii bun! Greutatea e să fii drept. Ei! dac-ați fi fost cel pe care-l bănuiam eu, n-aş fi fost deloc bun cu dumneavoastră. Ați fi văzut dumneavoastră atunci… Domnule primar, sunt dator să mă port cu mine aşa cum m-aş purta cu oricare altul. Atunci când îi pedepseam pe răufăcători, când îi urmăream pe ticăloşi, îmi spuneam adesea: dacă greşeşti şi tu vreodată, dacă te prind cu vreo vină, atâta-ți trebuie! Şi iată că

am căzut şi eu în greşeală. Cu-atât mai rău! Hai, dați-mă afară, nenorociți-mă, goniți-mă! Aşa mi se cuvine! Am două mâini zdravene, am să lucrez cu sapa. Totuna mi-e! Domnule primar, în interesul autorității trebuie să dați un exemplu. Cer pur şi simplu destituirea inspectorului Javert!

Toate acestea, rostite cu un ton umil, mândru, deznădăjduit şi hotărât, îi împrumutau acestui ciudat om de treabă un aer de măreție bizară.

— Vom vedea! zise domnul Madeleine.

Şi-i întinse mâna.

Javert se trase câțiva paşi înapoi şi spuse cu cruzime:

— Mă iertați, domnule primar, dar asta nu se poate. Un primar nu dă mâna cu un spion ca mine. Şi adăugă printre dinți: Spion, într-adevăr. De vreme ce am abuzat de situația mea de polițist, nu sunt decât un spion. Şi, salutând cu respect, se îndreptă spre uşă. Aci se întoarse şi, cu ochii mereu plecați, spuse: Domnule primar, îmi voi continua slujba, până voi fi înlocuit.

Şi plecă. Domnule Madeleine rămase pe gânduri ascultând pasul lui apăsat şi sigur care se îndepărta pe coridor.

CARTEA A ŞAPTEA

AFACEREA CHAMPMATHIEU

I – Sora Simplice

Nu toate întâmplările pe care le veți citi au fost cunoscute la Montreuil-sur-mer, dar cele câteva care au ajuns până în acest oraş au lăsat o amintire atât de vie, încât ar fi fost o mare lacună a cărții de față dacă nu le-am istorisi cu de-amănuntul.

În aceste amănunte, cititorul va întâlni unele împrejurări de necrezut, pe care totuşi le menționăm, din respect pentru adevăr.

În după-amiaza zilei în care fusese vizitat de Javert, domnul Madeleine se duse ca de obicei s-o vadă pe Fantine.

Dar, mai-nainte de a intra la Fantine, o chemă pe sora Simplice.

Cele două călugărițe care erau de serviciu la infirmerie, ca toate surorile de caritate din ordinul lazaristelor, se numeau sora Perpétue şi sora Simplice.

Sora Perpétue era şi ea o țărancă, ajunsă printre atâtea altele soră de caritate. Intrase în călugărie aşa cum ar fi intrat în orice altă meserie. Era călugăriță cum ar fi putut să fie şi bucătăreasă. Asta nu-i atât de rar. Ordinele călugăreşti primesc cu plăcere acest aluat greoi de la țară, care se preface cu uşurință în călugări capucini şi ursuline. Femeile de la țară sunt bune pentru muncile grele ale mânăstirii. Trecerea de la starea de văcar la aceea de carmelit nu întâmpină nicio piedică. Transformarea asta se face fără bătaie de cap. Din capul locului, ignoranța, pe care o întâlnim deopotrivă şi în sate şi în mânăstiri, îl pregăteşte pe țăran să poată ajunge călugăr. Îşi lungeşte puțin sumanul şi gata anteriul. Sora Perpétue era o călugăriță zdravănă din Marines, de lângă Pontoise; vorbea ca la ea la țară, tărăgăna cuvintele, bombănea, îndulcea ceaiul după bigotismul sau fățărnicia fiecărui bolnav, purtându-se prost cu bolnavii, ursuză cu cei ce-şi dau sufletul, aproape dându-le cu icoana în cap, maltratându-le agonia cu rugăciuni rostite

mânios, îndrăzneaţă, cinstită şi rumenă.

Sora Simplice era albă, de-o albeaţă de ceară. Pe lângă sora Perpétue era ca o lumânare alături de-un opaiţ. Vincent de Paul a fixat dumnezeieşte figura surorii de caritate în aceste admirabile cuvinte, pline deopotrivă de libertate şi de smerenie: „Mânăstirea lor va fi casa celor bolnavi; chilia lor, o odăiţă închiriată; bisericuţa din parohie le va fi lăcaş de rugăciune; schitul lor va fi strada sau sala de spital, supunerea va ţine locul zidului împrejmuitor; drept poartă zăbrelită vor avea teama de Dumnezeu, iar vălul lor va fi modestia”. Idealul acesta era mereu viu în sora Simplice. Nimeni n-ar fi putut spune ce vârstă avea, nu fusese niciodată tânără şi părea că nu va îmbătrâni niciodată. Era o făptură – nu îndrăznim să spunem femeie – blândă, austeră, simpatică, serioasă şi care nu minţise niciodată. Era atât de plăpândă, încât părea că se fărâmă la cea mai mică atingere; şi cu toate astea, era mai tare ca piatra. Îi mângâia pe suferinzi cu frumoasele ei degete subţiri şi neîntinate. Cuvintele ei erau pline de tăcere; nu vorbea decât atât cât era nevoie şi avea un glas atât de melodios, încât ar fi fost nespus de luminos într-un confesional şi de fermecător într-un salon.

Delicatețea ei se împăca foarte bine cu rochia de aba, găsind în această atingere aspră prezența neîncetată a cerului şi a lui Dumnezeu. Să stăruim asupra unui amănunt: sora Simplice n-ar fi mințit niciodată; pentru nimic în lume n-ar fi spus vreun neadevăr. Era cea mai mare virtute a ei. Ajunsese cunoscută în congregație pentru neclintita ei curățenie sufletească. Abatele Sicard pomeneşte de sora Simplice într-o scrisoare către surdomutul Massieu. Oricât de sincer şi de curați am fi, păstrăm totuşi în această curățenie urmele unei minciuni nevinovate. Ea, nici atât. Dar poate oare exista o minciună fără însemnătate, o minciună nevinovată? A minți e cel mai greu păcat. A minți puțin nu e cu putință. Cel care minte nu poate minți pe jumătate. Minciuna este însuşi chipul diavolului. Satan are două nume: îl cheamă Satan şi-l cheamă Minciună. Aşa gândea ea şi se purta aşa cum gândea. De-aci îi venea candoarea despre care am vorbit, candoarea care se oglindea în toată strălucirea pe buzele şi în ochii ei. Avea zâmbetul nevinovat. Nu exista niciun fir de păianjen, nicio urmă de praf pe cristalul acestei conştiințe. Intrând în ordinul sfântului Vincent de Paul, primi în mod special numele de Simplice. Se ştie că

Simplicia din Sicilia e sfânta care a preferat să i se smulgă sânii decât să declare că s-a născut la Segeste, când ea se născuse la Siracuza, minciună care ar fi salvat-o. Era sfânta care se potrivea sufletului ei.

Când a intrat în călugărie, sora Simplice avea două cusururi de care încetul cu încetul s-a dezbărat; îi plăceau mâncărurile alese şi-i plăcea să primească scrisori. Nu mai citea decât cartea de rugăciuni cu litere mari şi în latineşte. Nu ştia latineşte, dar cartea o înțelegea.

Călugăriței începuse să-i fie dragă Fantine, ghicind pesemne virtutea latentă din ea şi se devotase aproape numai îngrijirii ei.

Domnul Madeleine o chemă deoparte pe sora Simplice şi i-o recomandă pe Fantine cu un glas ciudat, de care sora, îşi aminti mai târziu.

Lăsând-o pe călugăriță, el se apropie de patul Fantinei.

Fantine aştepta în fiecare zi venirea domnului Madeleine, cum aştepți o rază de soare şi de bucurie. Le spunea surorilor:

— Nu simt că trăiesc decât atunci când îl ştiu pe domnul primar aici.

În ziua aceea avea febră mare. Cum îl văzu pe Madeleine, îl întrebă:

— Şi Cosette?

El răspunse zâmbind:

— O să vină şi ea.

Domnul Madeleine stătu de vorbă cu Fantine, ca de obicei. Numai că în loc de o jumătate de oră, rămase lângă ea un ceas, spre marea bucurie a Fantinei. Stărui pe lângă toţi să nu-i lipsească nimic bolnavei. S-a observat că la un moment dat se întunecase la faţă. Dar explicaţia era că doctorul se plecase la urechea lui şi-i şoptise:

— Îi merge prost!

Pe urmă, se duse la primărie şi cameristul îl văzu cum cercetează cu atenţie o hartă a drumurilor din Franţa, atârnată în biroul lui. Scrise cu creionul câteva cifre pe o bucată de hârtie.

II – Meşterul Scaufflaire e un om pătrunzător

De la primărie, domnul Madeleine se duse la celălalt capăt al oraşului, la un flamand, meşterul Scaufflaer, al cărui nume franţuzit era Scaufflaire, şi care închiria cai şi cabriolete „la discreţie”.

Ca să ajungi la Scaufflaire, drumul cel mai scurt dădea printr-o stradă foarte puţin frec-

ventată, pe care se afla prezbiteriul parohiei unde locuia domnul Madeleine. Preotul avea reputația unui om cumsecade, vrednic de respect şi bun sfetnic. În clipa în care domnul Madeleine ajunse în fața prezbiteriului, nu se afla pe stradă decât un singur trecător, care băgă de seamă următoarele: după ce trecu de casa parohială, domnul primar se opri, rămase pe gânduri, apoi se întoarse şi merse până la poarta prezbiteriului, o poartă joasă, cu un ciocan de fier. Puse repede mâna pe ciocan şi îl ridică; se opri însă din nou şi rămase iar o clipă pe gânduri; după alte câteva secunde, în loc să dea drumul ciocanului să cadă cu zgomot, îl aşeză cu grijă la locul lui şi plecă cu o grabă pe care n-o avusese mai înainte.

Domnul Madeleine îl găsi pe meşterul Scaufflaire acasă, dregând un ham.

— Meştere Scaufflaire, zise el, ai un cal bun?

— Domnule primar, răspunse flamandul, toți caii mei sunt buni. Ce înțelegeți dumneavoastră printr-un cal bun?

— Un cal care să poată face douăzeci de leghe pe zi.

— Drace! zise Scaufflaire. Douăzeci de leghe?

— Da, da!
— Înhămat la o cabrioletă?
— Fireşte!
— Şi cât se va odihni după drumul ăsta?
— La nevoie trebuie să poată porni din nou a doua zi.
— Ca să facă acelaşi drum?
— Da!
— Ei, drăcia dracului! Şi sunt chiar douăzeci de leghe?
Domnul Madeleine scoase din buzunar bucata de hârtie pe care notase distanțele. O arătă flamandului. Cifrele erau: 5, 6, 8½.
— Vezi? spuse el. În total nouăsprezece şi jumătate, adică aproape douăzeci de leghe.
— Domnule primar, zise flamandul, am ceea ce vă trebuie: căluțul meu bălan. Trebuie să-l fi văzut vreodată pe drum. E un căluț, bulonez, focos. La început au vrut să facă din el un cal de călărie, dar azvârlea şi trântea pe oricine. Toți îl credeau nărăvaş, socotind că nu e bun de nimic. L-am cumpărat eu şi l-am pus la trăsură. Ei bine, domnule, asta dorea şi el. E blând ca un copil şi aleargă ca vântul. A, fireşte, nu dă voie să i se urce nimeni pe spinare. Nu-i place să fie cal de călărie. Fiecare cu ambiția lui. Să tragă la ham, da. Să fie încălecat, nu. Aşa îmi închipui că

s-a gândit şi el.

— Şi o să țină la drum?

— O să facă aste douăzeci de leghe. Mergeți la trap întins. O să le facă în mai puțin de opt ore. Dar uite ce condiții pun.

— Spune!

— În primul rând, la jumătatea drumului, să-l lăsați să răsufle un ceas. Îi dați nutreț şi stați lângă el cât mănâncă, pentru ca nu cumva rândaşul să-i fure ovăzul; fiindcă am băgat de seamă că, pe la hanuri, ovăzul este mai mult şterpelit de grăjdari decât mâncat de cai.

— O să am toată grija.

— În al doilea rând... trăsura este pentru domnul primar?

— Fireşte.

— Domnul primar ştie să mâne?

— Da.

— Atunci, domnul primar va pleca singur şi fără bagaj, ca să nu-i fie prea greu calului.

— Bine.

— Dar domnul primar neavând pe nimeni cu domnia-sa va fi nevoit să păzească singur ovăzul.

— Se-nțelege.

— O să-mi dați treizeci de franci pe zi şi pentru zilele de odihnă. Niciun gologan mai

puțin. Şi domnul primar va plăti şi nutrețul.

Domnul Madeleine scoase trei napoleoni din pungă şi-i puse pe masă.

— Uite banii pe două zile-înainte.

— În al patrulea rând, pentru un drum ca ăsta, o trăsură ar fi prea grea şi ar obosi calul. Domnul primar se va mulțumi să meargă cu o cabrioletă mai uşoară.

— Bine!

— E uşoară şi e descoperită.

— N-are a face!

— S-a gândit domnul primar că suntem în plină iarnă?

Domnul Madeleine nu răspunse. Flamandul continuă: Că e foarte frig? Domnul Madeleine tăcea. Meşterul Scaufflaire adăugă: Că poate să-l apuce şi o ploaie?

Domnul Madeleine ridică ochii şi spuse:

— Cabrioleta şi calul să fie în fața casei mele mâine dimineață la patru şi jumătate.

— Am înțeles, domnule primar, răspunse Scaufflaire. Apoi, zgâriind cu unghia o pată de pe scândură mesei, adăugă cu aerul nepăsător cu care flamanzii se pricep atât de bine să-şi ascundă şiretenia: A, dar bine că-mi adusei aminte! Domnul primar nu mi-a spus unde se duce. În definitiv, unde vă duceți, domnule primar?

De altminteri de la început nu se gândise decât la asta, dar nu-şi dădea seama de ce nu îndrăznise să-l întrebe.

— Calul dumitale are picioarele din față bune? întrebă domnul Madeleine.

— Da, domnule primar. Să-l țineți însă bine în frâu la vale. Sunt multe coborâşuri până unde vă duceți?

— Nu uita să fii mâine dimineață la patru şi jumătate precis, răspunse domnul Madeleine şi plecă.

Flamandul rămase „prostit”, cum spunea el însuşi mai târziu.

Domnul primar plecase de câteva minute, când uşa se deschise din nou; era domnul primar.

— Domnule Scaufflaire, zise el, cât crezi c-ar face una peste alta, calul şi trăsurica dumitale?

— Una peste alta, domnule primar? întrebă flamandul, pufnindu-l râsul.

— Da. Cât?

— Nu cumva domnul primar vrea să mi le cumpere?

— Nu, dar pentru orice eventualitate nu vreau să te păgubesc. Când mă întorc, îmi dai banii înapoi. Ei? Cât crezi că fac împreu-nă calul şi trăsurica?

— Cinci sute de franci, domnule primar.

— Poftim banii.

Domnul Madeleine puse o hârtie de cinci sute de franci pe masă şi plecă, de data asta fără să se mai întoarcă.

Meşterul Scaufflaire se căi amarnic că nu ceruse o mie de franci. De altfel, calul şi trăsurica la un loc nu făceau mai mult de trei sute de franci.

Flamandul îşi chemă nevasta şi-i povesti cele întâmplate. Unde naiba s-o fi ducând domnul primar? Îşi da fiecare cu părerea.

— Se duce la Paris, zise femeia.

— Nu prea cred, spuse soțul.

Domnul Madeleine uitase pe cămin bilețelul pe care notase cifrele. Flamandul puse mâna pe el şi începu să-l studieze.

— Cinci, şase, opt şi jumătate? Astea trebuie să fie opririle. Se întoarse spre nevastă-sa: Am aflat.

— Cum?

— Sunt cinci leghe de aici până la Hesdin; şase de la Hesdin la Saint-Pol şi opt şi jumătate de la Saint-Pol la Arras. Se duce prin urmare la Arras.

Între timp, domnul Madeleine ajunsese acasă.

Plecând de la meşterul Scaufflaire, o luase

pe drumul cel mai lung, ca şi cum poarta casei parohiale ar fi fost o ispită pe care ar fi vrut s-o ocolească. Se urcase în odaia lui, şi se încuiase acolo, ceea ce era cât se poate de firesc, întrucât avea obiceiul să se culce devreme. Cu toate astea, portăreasa fabricii, care era şi singura servitoare a domnului Madeleine, băgase de seamă că stinsese lampa la ora opt şi jumătate şi-i spuse asta casierului care tocmai venea acasă, adăugind:

— O fi oare bolnav domnul primar? Mi s-a părut cam schimbat.

Casierul locuia într-o cameră care se afla dedesubtul camerei domnului Madeleine. Nu dădu niciun fel de importanță cuvintelor portăresei. Se culcă şi adormi. Pe la miezul nopții se trezi dintr-odată. Auzise prin somn un zgomot deasupra capului. Ascultă. Se auzeau paşi încoace şi încolo, ca şi cum cineva umbla în camera de sus. Ascultă mai cu luare-aminte şi recunoscu mersul domnului Madeleine. I se păru ciudat. De obicei nu se auzea niciun zgomot în odaia domnului Madeleine înainte de a se deştepta. Puțin mai târziu, casierul auzi ceva care aducea cu zgomotele unui dulap care se deschide şi se închide. Pe urmă fu clintită din loc o mobilă; se făcu iar tăcere şi mersul începu din nou.

Casierul se ridică în capul oaselor, se trezi de-a binelea şi uitându-se prin ochiul geamului, zări pe zidul din faţă răsfrângerea roşiatică a unei ferestre luminate. După cum venea lumina, nu putea fi decât fereastra camerei domnului Madeleine. Licărirea aceea tremura, ca şi cum ar fi venit mai degrabă de la un foc aprins decât de la o lumânare. Umbrele cercevelelor nu se vedeau deloc, ceea ce însemna că fereastra era deschisă. Pe frigul ăsta o fereastră deschisă nu era ceva normal. Casierul adormi din nou. Peste un ceas sau două, se trezi iar. Acelaşi pas rar şi apăsat mergea în lung şi-n lat, deasupra capului său. Licăririle jucau mereu pe zid, dar de data asta erau mai şterse şi mai potolite, ca reflexul unei lămpi sau al unei lumânări. Fereastra era şi-acum deschisă.

Iată ce se petrecea în odaia domnului Madeleine.

III – O furtună în capul unui om

Cititorul a ghicit deschis că domnul Madeleine nu e altcineva decât Jean Valjean.

Am mai privit în adâncimile acestei conştiinţe; a venit vremea să privim din nou. N-o facem fără să fim zguduiţi de emoţie. Nu

există nimic mai înspăimântător decât acest fel de cercetare. Ochiul spiritului nu poate găsi nicăieri mai multă strălucire şi mai multă beznă decât în om; nu se poate opri asupra niciunui alt lucru mai de temut, mai complicat, mai misterios şi mai fără de margini. Există un spectacol mai mare decât întinsul mării: cerul. Există şi un spectacol mai mare decât cerul: sufletul omenesc.

A scrie poemul conştiinţei omeneşti, dac-ar fi vorba de un singur om, de cel mai neînsemnat dintre oameni, ar însemna să contopim toate epopeile într-o singură epopee superioară şi definitivă. Conştiinţa este haosul nălucirilor, al poftelor şi al încercărilor; este focarul viselor, caverna gândurilor de care ţi-e ruşine; este gheena sofismelor şi câmpul de luptă al patimilor. Pătrundeţi în anumite ore dincolo de chipul livid al unei făpturi omeneşti care cugetă şi priviţi ce se ascunde acolo, priviţi înlăuntrul acestui suflet, priviţi în această întunecime. Sub liniştea de la suprafaţă se dau lupte de uriaşi ca în Homer, sunt încăierări de balauri şi de scorpii, învălmăşeli de fantome ca în Milton, vârtejuri halucinante ca în Dante. Cât de întunecat e acest infinit pe care fiecare om îl poartă în el şi cu care îşi măsoară cu deznădejde voinţa,

ființa lui şi faptele vieții sale!

Alighieri a ajuns într-o zi în fața unei porți sinistre, înaintea căreia a şovăit. Iată acum şi în fața noastră o astfel de poartă în pragul căreia şovăim. Să intrăm totuşi.

Nu avem decât foarte puține lucruri de adăugat la ceea ce ştie cititorul că i s-a întâmplat lui Jean Valjean de la întâlnirea cu micul Gervais. Am văzut că din momentul acela el devenise alt om. Ceea ce voia să facă episcopul din el înfăptuise el însuşi. Era mai mult decât o transformare; era o adevărată transfigurare.

Izbuti să se facă nevăzut, vându argintăria episcopului, păstrând ca amintire numai sfeşnicele, se furişă dintr-un oraş într-altul, străbătu toată Franța, veni la Montreuil-sur-mer, avu ideea despre care am pomenit, săvârşi faptele amintite, ajunse un om pe care nimeni nu-l putea prinde şi de care nimeni nu se putea apropia şi, de-acum încolo, stabilit la Montreuil-sur-mer, fericit că-şi simțea conştiința întristată de trecutul lui şi prima parte a vieții lui dezmințită de cea de-a doua, trăia liniştit, împăcat cu el însuşi şi plin de speranță, nemaiavând decât două dorințe: să-şi ascundă numele şi să-şi purifice viața, să fugă de oameni şi să se întoarcă

la Dumnezeu.

Gândurile acestea erau atât de strâns legate între ele, încât nu alcătuiau decât unul singur; fiecare în parte erau deopotrivă de adânci şi de apăsătoare, dominând cele mai neînsemnate fapte ale sale. De obicei, ele se împăcau între ele pentru a-i da o normă de conduită în viață. Îl îndreptau spre modestie, făcând din el un om cumsecade şi îngăduitor. Îi dădeau aceleaşi sfaturi. Câteodată, însă, se iveau dezbinări între ele. Atunci oricine îşi poate aduce aminte că omul pe care toți cei din ținutul Montreuil-sur-mer îl numeau domnul Madeleine nu sta deloc la îndoială să jertfească unul în paguba altuia, să-şi jertfească liniştea în folosul virtuții. Astfel, dând la o parte orice rezervă şi orice simț de prevedere, păstrase sfeşnicele episcopului, purtase şi doliu după el, se interesase de toți micii coşari din Savoia care colindau pe-acolo, se informase asupra tuturor familiilor din Faverolles şi-l scăpase de la moarte pe bătrânul Fauchelevent, cu toate insinuările lui Javert, care ar fi trebuit să-i dea de gândit. Am mai spus şi altădată că el ar fi vrut să urmeze pilda tuturor celor înțelepți şi drepți, socotind că întâi este dator față de ceilalți şi apoi față de sine. Trebuie totuşi să

recunoaştem că până azi nu se ivise un astfel de prilej. Niciodată cele două gânduri care-l călăuzeau pe bietul om ale cărui suferințe le povestim nu dăduseră o luptă mai aprigă decât acum. Îşi dădu seama de acest lucru, pe cât de nelămurit pe atât de adânc, de la primele vorbe rostite de Javert în cabinetul său. De cum auzi rostindu-se aşa, dintr-o-dată, numele pe care-l îngropase atât de adânc, rămase năuc şi parcă amețit de ciudată grozăvie a sorții sale; şi, în prada acestei amețeli, încercă tresărirea care prevesteşte marile zguduiri. Se încovoie ca stejarul la apropierea furtunii, ca ostaşul în clipa asaltului. Simțea îngrămădindu-se deasupra capului său umbra amenințătoare a trăsnetelor şi fulgerelor. Pe când îl asculta pe Javert, se gândea să plece, să alerge, să se denunțe, să-l scoată pe Champmathieu din închisoare şi să intre el în locul lui. Era un lucru dureros şi sfâşietor, ca o tăietură în carne vie. Dar asta trecu şi-şi spuse: „Lasă, lasă!...” Îşi înăbuşi pornirea generoasă şi dădu înapoi în fața eroismului.

Fără îndoială că ar fi fost frumos ca, după sfintele îndemnuri ale episcopului, după atâția ani de ispăşire şi renunțare, în mijlocul unei pocăințe minunat începute, omul aces-

ta, pus în fața unor întâmplări atât de grozave, să nu stea nicio clipă la îndoială şi să meargă cu acelaşi pas mai departe, spre prăpastia deschisă în fundul căreia se deschidea cerul. Ar fi fost frumos, dar nu s-a întâmplat aşa. Se cuvine să istorisim tot ce se petrecea în sufletul lui şi nu putem spune altceva decât ceea ce a fost. La început fu mânat numai de instinctul de conservare. Îşi adună în grabă gândurile, îşi înăbuşi orice emoție şi, ținând seama de prezența lui Javert, această mare primejdie, amână orice hotărâre, cu tăria pe care ți-o dă spaima; nu ştia ce să mai facă, dar îşi redobândi calmul ca un luptător care-şi ridică scutul de jos.

Restul zilei şi-l petrecu ca şi mai-nainte cu sufletul bântuit de furtună şi cu o linişte desăvârşită pe față; se mărgini să ia ceea ce s-ar putea numi „măsuri de prevedere”. Totul era încă în ceață; ideile i se ciocneau în minte; tulburarea lui era atât de mare, încât nu-şi putea aduna o clipă gândurile, şi doar atât ar fi putut spune: că primise o grea lovitură. Se duse, ca de obicei, la patul Fantinei, unde, din bunătate, stătu mai mult, gândindu-se că aşa trebuie să se poarte, şi le spuse surorilor să aibă grijă de dânsa dacă s-ar întâmpla să lipsească. Îşi dădu seama într-un chip nedes-

luşit că va trebui poate să plece la Arras, fără să fie însă câtuşi de puțin hotărât la călătoria asta, dar gândindu-se că, fiind la adăpost de orice bănuială, n-ar strica să fie de față la ceea ce se va petrece. Angajă deci trăsurica lui Scaufflaire, ca să fie gata pentru orice eventualitate.

Cină cu destulă poftă. Când se întoarse la el în odaie se reculese. Gândindu-se la situația în care se afla, o găsi nemaipomenită, atât de nemaipomenită, încât, în toiul frământării lui, într-o stare de nelinişte aproape de neînțeles, se duse şi închise uşa cu zăvorul. Se temea parcă să nu mai intre cineva. Se baricada împotriva a orice.

Puțin după aceea, stinse lumina. Îl stânjenea.

I se părea că putea fi văzut.

De cine?

Vai! Ceea ce ar fi vrut să alunge pătrunsese odată cu el; pe cine ar fi vrut să orbească – îl privea: propria lui conştiință.

Conştiința, adică Dumnezeu.

Cu toate acestea, la început îşi făcuse iluzii; încercă un simțământ de siguranță şi de singurătate; trăgând zăvorul, se crezu la adăpost; stinse lumânarea, se crezu invizibil; puse coatele pe masă, îşi sprijini capul în

mâini şi începu să mediteze pe întuneric.

„Unde am ajuns? Nu cumva visez? Ce s-a întâmplat? Să fie adevărat că m-am întâlnit cu Javert şi că mi-a vorbit aşa cum mi-a vorbit? Cine-o mai fi şi Champmathieu? O semăna cu mine? Mai ştii? Şi când mă gândesc că ieri eram atât de liniştit şi n-aveam habar de nimic! Ce făceam ieri pe vremea asta... Ce-o mai fi şi întâmplarea asta?... Cum se va sfârşi?... Ce e de făcut?...”

Iată vârtejul în care era cuprins. Nu mai izbutea să-şi adune gândurile care-i năpădeau mintea ca nişte unde, şi, luându-şi capul în mâini, încercă să le stăvilească.

Din furtuna care-i răvăşea voința şi puterea de judecată, şi din care se străduia să smulgă o limpezire şi o hotărâre, nu se deschidea decât spaimă. Fruntea îi ardea. Se duse la fereastră şi o deschise. Nu era nicio stea pe cer. Se întoarse şi se aşeză din nou la masă.

Trecu un ceas.

Încet-încet, linii nedesluşite începură totuşi să se contureze în mintea lui şi putu să întrezărească limpede, nu întreaga situație, ci doar câteva amănunte.

Recunoscu mai întâi că, oricât de neaşteptată şi de grea era situația, era cu totul stăpân pe ea.

Dar groaza lui spori şi mai mult.

Oricare ar fi fost ţelul adevărat şi creştinesc al faptelor lui, tot ceea ce făcuse până atunci nu fusese altceva decât o groapă pe care o săpa pentru a-şi ascunde într-una numele. Ceea ce-l înspăimânta mai mult decât orice în ceasurile lui de reculegere, în nopţile lui de insomnie, era să audă vreodată rostindu-i-se numele; îşi dădea seama că atunci se va sfârşi cu el. În ziua când numele lui va fi descoperit, se va spulbera în juru-i viaţa cea nouă; şi – cine poate şti? – odată cu asta, se va spulbera înlăuntru-i şi sufletul cel nou. Se înfiora numai la gândul că lucrul acesta ar fi cu putinţă. Desigur, ar fi clătinat din cap şi ar fi socotit absurd dacă cineva i-ar fi spus în clipele acelea că atunci când va sosi ceasul în care numele îi va fi rostit în gura mare, această hidoasă vorbă, Jean Valjean, va ieşi deodată din noapte şi se va ridica în faţa lui, când lumina orbitoare, menită să împrăştie misterul în care se învăluia, va străluci pe neaşteptate deasupra capului său, că numele ăsta nu va fi totuşi o ameninţare, că lumina nu va face decât să sporească umbrele întunericului, că vălul sfâşiat va mări şi mai mult misterul, că acest cutremur de pământ îi va întări temeliile, că această întâmplare ne-

maipomenită nu va avea alt rezultat, oricare ar fi părerea lui, decât să-i facă viața mai limpede şi mai de nepătruns, şi că, din confruntarea sa cu fantoma lui Jean Valjean, bunul şi vrednicul burghez „domnul Madeleine” va ieşi mai onorat, mai mulțumit şi mai respectat decât oricând. Ei bine, toate astea se întâmplaseră întocmai, toată îngrămădirea asta de lucruri imposibile erau fapt împlinit, iar Dumnezeu îngăduise ca toate aceste năluciri să se prefacă în realități.

Gândurile i se limpezeau treptat, îşi dădea din ce în ce mai bine seama de situația lui.

I se părea că se trezise dintr-un somn greu şi că, în toiul nopții, luneca pe un povârniş, în picioare, înfiorat, încercând zadarnic să se dea înapoi de pe marginea unei prăpăstii. Întrezărea lămurit, în întuneric, un necunoscut, un străin, pe care soarta îl luase drept el şi-l împingea în locul lui în gol. Pentru ca prăpastia să se închidă, trebuia să cadă cineva într-însa; el sau celălalt.

N-avea altceva de făcut decât să lase lucrurile în voia lor.

Se făcuse deplină lumină. Îşi spuse că locul lui era liber la ocnă; că orice ar face, îl va aştepta oricând; că jefuirea micului Gervais îl va aduce înapoi acolo; că acest loc îl va aş-

tepta mereu, îl va atrage până ce lucrul va deveni de neînlăturat şi fatal. Pe urmă îşi spuse că acum îi ținea cineva locul; se pare că un anume Champmathieu avea nenorocul ăsta şi că, în ceea ce-l priveşte, fiind de aci înainte prezent la ocnă în persoana lui Champmathieu şi prezent în societate sub numele de domnul Madeleine, n-avea să se mai teamă de nimic, cu singura condiție, de a nu-i împiedica pe oameni să pună pe fruntea lui Champmathieu pecetea infamiei, care, ca şi lespedea de pe mormânt, o dată aşezată, nu se mai ridică niciodată.

Totul era atât de zguduitor şi de neaşteptat, încât se produse în el acea tresărire de nedescris, pe care niciun om n-o încearcă mai mult de două-trei ori în viață, acea zvârcolire a conştiinței care dă la o parte toate îndoielile inimii, tot ce este ironie, bucurie deznădejde, şi care s-ar putea numi un hohot de râs lăuntric.

Aprinse din nou lumânarea.

„Ei bine! se gândi el, de ce mi-ar fi frică? De ce-mi fac atâtea gânduri? Am scăpat. Totul s-a sfârşit. Nu mai era decât o singură uşă întredeschisă prin care trecutul putea pătrunde în viața mea, şi uşa asta a fost zidită pentru totdeauna. Pe Javert, care nu mă lăsa

în pace de atâta vreme, al cărui instinct de temut părea că mă descoperise, care mă descoperise într-adevăr şi care mă urmărea pretutindeni, ca un fioros câine de vânătoare mereu asmuțit asupra mea, iată-l acum zăpăcit, având de lucru în altă parte, pus cu totul pe alte urme. De-acum încolo e mulțumit, mă va lăsa în pace, a pus mâna pe Jean Valjean al lui. Cine ştie? Poate are de gând să plece din oraş. Şi totul s-a făcut fără amestecul meu. Şi eu n-am nicio vină! La urma urmei, ce nenorocire s-a întâmplat? Nu zău, cine m-ar vedea ar crede că mi s-a întâmplat o catastrofă! Dacă, din toate astea, cineva ar avea de suferit, eu nu-s cu nimic vinovat. Soarta a vrut aşa. Nu încape nicio îndoială! Am eu dreptul să stric ceea ce pune ea la cale? Ce mai vreau eu acum? De ce mă amestec? Nu mă priveşte pe mine. Cum? Nu-s mulțumit? Dar ce mai vreau? Mi-am atins scopul pe care-l urmăresc de-atâția ani, visul nopților mele de veghe, ținta rugăciunilor pe care le-am îndreptat spre Dumnezeu, siguranța mea. Aşa vrea Dumnezeu. Nu mă pot împotrivi voinței sale. Şi de ce vrea Domnul aşa? Pentru ca să duc până la capăt ceea ce am început, ca să fac mai departe binele, ca să ajung cândva un mare şi frumos exemplu,

ca să se poată spune, în sfârşit, că a existat un drum de fericire în chinurile pe care le-am îndurat, în virtuțile la care m-am întors. Nu-mi pot da seama, la urma urmei, de ce m-am temut adineauri să intru la cinstitul paroh, să-i istorisesc totul ca unui duhovnic şi să-i cer un sfat. Fără îndoială că tot aşa mi-ar fi vorbit şi el. Nu-i nimic de făcut; să lăsăm lucrurile în voia lor. Aşa vrea Cel-de-Sus!...”

Astfel îşi vorbea în adâncurile conştiinței, aplecat peste ceea ce am putea numi propriul său abis.

Se ridică de pe scaun şi începu să umble prin odaie.

„Hai! exclamă el. Să punem capăt gândurilor! Doar am luat o hotărâre!...”

Dar nu se linişti deloc.

Dimpotrivă.

Nu poți împiedica drumul gândurilor, întocmai cum nu poți opri valurile mării să se întoarcă la țărm. Marinarii numesc asta reflux; vinovatul o numeşte remuşcare. Dumnezeu răscoleşte deopotrivă sufletul omului şi apele oceanului.

Oricât se împotrivi, după câteva clipe îşi începu iar întunecatul dialog, în care el vorbea şi tot el asculta, spunând ceea ce n-ar fi vrut

să spună, ascultând ceea ce n-ar fi vrut să audă, supunându-se puterii misterioase care-i şoptea: „Gândeşte!” aşa cum îi spusese acum două mii de ani altui osândit: „Mergi!”

Înainte de a trece mai departe şi pentru a fi pe deplin înţeleşi, vom stărui asupra unei observaţii absolut necesare.

Nu încape îndoială că noi stăm de vorbă cu noi înşine. Nu există făptură cugetătoare care să nu fi trecut prin asta. S-ar putea spune chiar că vorba nu constituie niciodată un mister mai măreţ decât atunci când pătrunde înlăuntrul unui om. Trecând din gândire în conştiinţă şi întorcându-se din conştiinţă în gândire. Numai în felul asta trebuie înţelese cuvintele „spuse”, „exclamă”, întâlnite atât de des în capitolul de faţă. Spunem, vorbim, exclamăm în noi înşine, fără ca tăcerea din afară să fie ruptă. E un fel de tumult nestăvilit; totul vorbeşte în noi, afară de buzele noastre. Deşi nu se pot vedea şi pipăi, realităţile sufletului sunt totuşi realităţi.

Se întreba deci: unde ajunsese? Ce era cu *hotărârea pe care o luase*? Îşi mărturisi că tot ce pusese la cale în mintea lui era monstruos, că a lăsa lucrurile în voia lor, în voia Celui-de-Sus, e pur şi simplu îngrozitor. A lăsa să se împlinească o greşeală a destinului şi a

oamenilor fără s-o împiedici, făcându-te complice prin tăcerea ta, a sta cu mâinile încrucişate, ar fi prea mult, ar fi ultima treaptă a nevredniciei fățarnice! Ar fi o crimă josnică, laşă, vicleană, abjectă, hidoasă!

Pentru întâia oară în opt ani, nefericitul simțise gustul amar al unui gând rău, al unei fapte urâte.

Îl azvârli cu dezgust.

Continuă să se frământe. Se întreba cu asprime ce-a înțeles prin cuvintele: „Mi-am atins scopul!...” şi-şi spuse că viața lui avea în adevăr un scop. Dar care anume? Să-şi ascundă numele? Să înşele poliția? Pentru atâta lucru făcuse el oare tot ce făcuse? Nu avea cumva vreun alt scop, mai mare, mai adevărat? Nu trebuie să-şi salveze ființa fizică, ci sufletul. Trebuia să fie iarăşi bun şi cinstit. Un om drept. Oare nu urmărise el totdeauna lucrul acesta, numai lucrul acesta? Nu era asta porunca episcopului? Să astupe uşa prin care putea pătrunde trecutul? Dar, Doamne, el n-o astupa! Dimpotrivă, o deschidea la perete, săvârşind o ticăloşie! Devenea iarăşi un hoț, cel mai odios hoț! Îi răpea altuia viața, liniştea, locul sub soare! Ajungea un asasin! Ucidea, ucidea din punct de vedere moral un biet om. Îl osândea la groaznica moarte vie,

la moartea sub cerul deschis, care se cheamă ocnă. Dacă, dimpotrivă, se preda, salvându-l pe omul lovit de-o atât de cumplită greşeală, luându-şi iarăşi numele adevărat, devenind din nou din datorie ocnaşul Jean Valjean, însemna să-şi desăvârşească în adevăr reînvierea şi să astupe pentru totdeauna uşa iadului din care ieşise. Prăbuşindu-se în aparență, însemna în realitate să se înalțe. Trebuia să facă lucrul ăsta! Nu făcuse nimic, dacă nu făcea asta. Toată viața lui n-ar mai avea niciun rost. Tot ce-a ispăşit ar fi de prisos. Nu i-ar mai rămâne decât să-şi spună: „La ce bun?”

Simțea că episcopul era de față. Că, deşi murise, episcopul era totuşi prezent şi-l privea drept în ochi, că de-aci înainte primarul Madeleine, cu toate însuşirile sale alese, îi va fi nesuferit şi că ocnaşul Jean Valjean va putea sta senin şi neprihănit în fața lui. Oamenii îi vedeau masca, dar episcopul îi vedea adevăratul chip. Oamenii îi cunoşteau viața, dar episcopul îi cunoştea sufletul. Trebuia, prin urmare, să se ducă la Arras, să-l pună în libertate pe falsul Jean Valjean şi să-l denunțe pe cel adevărat! O, era cea mai mare jertfă, cea mai dureroasă victorie, cea mai cumplită încercare! Trebuia totuşi s-o facă. Ce

tristă soartă! Nu se putea purifica în fața lui Dumnezeu decât dacă devenea un nemernic în ochii oamenilor.

— Ei bine, zise el, m-am hotărât! Îmi voi face datoria! Voi salva viața acestui om!

Rostise cuvintele cu glas tare, fără să-şi dea seama că vorbeşte tare.

Luă condicile, le verifică şi le puse în ordine. Zvârli în foc un teanc de creanțe, pe care le avea asupra unor negustoraşi strâmtorați. Scrise o scrisoare pe care o lipi şi pe plicul căreia se putea citi, dacă ar mai fi fost cineva în cameră în momentul acela:

„*Domnului Laffitte, bancher, strada d'Artois, Paris*".

Scoase dintr-un sertar un portofel în care se aflau câteva bilete de bancă şi buletinul de identitate de care se slujise anul acesta ca să meargă la vot.

Cine l-ar fi văzut făcând toate acestea, atât de adânc preocupat, n-ar fi bănuit ce se petrece într-însul. Din când în când, buzele i se mişcau; alteori ridica fruntea şi-şi țintea privirea asupra unui punct oarecare din perete, ca şi cum ar fi găsit acolo ceva pe care ar fi vrut să-l lămurească sau să-l cerceteze.

După ce isprăvi scrisoarea pentru domnul Laffitte, o băgă în buzunar împreună cu por-

tofelul şi începu iarăşi să umble prin odaie.

Firul gândurilor lui nu se rupsese. Continua să vadă limpede datoria pe care o avea, scrisă cu litere luminoase ce-i pâlpâiau în fața ochilor şi se mişcau odată cu privirea lui: *Hai, du-te! Spune-le cine eşti! Denunță-te!*

Vedea totodată, ca şi cum s-ar fi întrupat în fața lui în forme pipăibile, cele două lucruri care fuseseră până atunci țelurile vieții sale: tăinuirea numelui şi mântuirea sufletului. Pentru întâia oară ele i se arătau cu totul deosebite, şi-şi dădea seama ce anume le deosebea. Recunoştea că de o parte era neapărat binele, pe câtă vreme de partea cealaltă se putea afla răul; de o parte era devotamentul, de cealaltă personalitatea; una spunea: *aproapele*, cealaltă: *eu* mai presus de toate; una țâşnea din lumină, cealaltă din întunericul nopții.

Se hărțuiau între ele şi le vedea cum se încaieră. Pe măsură ce se adâncise în gânduri, crescuseră şi ele în mintea lui, având acum staturi colosale. I se părea că zăreşte luptându-se înlăuntrul lui, în acest infinit despre care vorbeam adineauri, printre umbre şi lumini, o zeiță şi-o namilă înspăimântătoare.

Era cuprins de spaimă, dar i se părea că

gândul cel bun e gata să învingă.

Îşi dădea seama că se apropie de celălalt moment hotărâtor al conştiinței şi al ursitei sale; episcopul însemnase prima fază o noii sale vieți, iar Champmathieu o însemna pe cea de-a doua. După criza cea mare, încercarea cea mare.

Acum, febra, potolită o clipă, îl cuprindea iar, puțin câte puțin. Mii de gânduri îi treceau prin minte, dar ele îl întăreau din ce în ce mai mult în hotărârea sa.

La un moment dat, îşi spuse că poate ia lucrurile prea în pripă; că, la urma urmei, acest Champmathieu nu era prea interesant, fiindcă de furat, furase.

Îşi răspunse: „Dacă a furat într-adevăr câteva mere asta înseamnă o lună de închisoare. Cu totul altceva decât ocna. Şi-apoi, cine ştie: a furat, s-a putut dovedi? Numele de Jean Valjean îl copleşeşte şi se pare că nu mai e nevoie de alte dovezi. Nu procedează toți procurorii la fel? Îl cred hoț, pentru că a fost ocnaş."

În clipa următoare se gândi că, dacă se va denunța, poate se va ține seama de curajul faptei sale, de viața cinstită pe care o ducea de şapte ani, de ceea ce făcuse pentru tot ținutul, şi va fi iertat.

Dar gândul ăsta se risipi repede şi zâmbi cu amărăciune, când îşi aminti că furtul banilor micului Gervais îl făcea recidivist, că întâmplarea asta va ieşi desigur iarăşi la iveală şi că, potrivit dispoziţiunilor precise ale legii, va putea fi pedepsit cu munca silnică pe viaţă.

Nu-şi mai făcu niciun fel de iluzii, se desprinse din ce în ce mai mult de cele pământeşti şi căută într-altă parte mângâierea şi tăria sufletească.

Se gândi că trebuie să-şi facă datoria; că, poate, nu va fi mai puţin fericit după ce şi-o va face decât dacă şi-ar călca-o; că, dacă „lasă lucrurile în voia lor” şi rămâne la Montreuil-sur-mer, consideraţia de care se bucură, bunul său renume, faptele bune pe care le făcuse, respectul, veneraţia, milostenia lui, bogăţia, popularitatea şi toate însuşirile alese ar fi întinate de-o crimă; şi ce mireasmă ar putea să aibă toate aceste lucruri neprihănite, legate de-o faptă odioasă? Pe când, dacă şi-ar împlini jertfa, stând în ocnă, la stâlp, în cătuşe, în haine vărgate, la munca fără de odihnă, expus fără nicio îndurare ruşinii, peste toate acestea ar coborî o lumină dumnezeiască.

În cele din urmă îşi spuse că aşa trebuia să

fie, că ursita lui era astfel croită încât nu era în stare să strice orânduielile Celui-de-Sus şi că, în orice caz, trebuia să aleagă; ori respectul lumii şi grozăvia din sufletul său, ori puritatea lăuntrică şi ocara lumii.

Frământând atâtea idei întunecate, curajul nu-l părăsea. Dar mintea îi obosea. Vrând-nevrând, începu să se gândească la altceva, la lucruri indiferente.

Îşi simţea vinele zvâcnindu-i puternic în tâmple. Se plimba mereu de la un capăt la altul al odăii. Bătu miezul nopţii, mai întâi la biserică, pe urmă la primărie. Numără cele douăsprezece lovituri ale celor două orologii şi compară sunetele clopotelor. Îşi aduse aminte cu acest prilej că, mai-nainte cu câteva zile, văzuse la un negustor de fiare vechi un clopot de vânzare, pe care se afla scris un nume: *Antoine Albin din Romainville*.

Îi era frig. Făcu puţin foc în sobă. Nu-i trecu prin gând să închidă fereastra.

Căzu iarăşi într-o stare de toropeală. Trebui că facă o sforţare grea ca să-şi aducă aminte la ce se gândise mai înainte de-a bate miezul nopţii. În cele din urmă, izbuti: „A, da, îşi spuse el, luasem hotărârea să mă denunţ”. Şi deodată îşi aduse aminte de Fantine. „A, şi nefericita asta!” Şi aici începu o nouă criză.

Fantine, ivindu-se brusc în mintea lui, apăru ca o rază neaşteptată de lumină. I se păru că totul se schimbă în jurul lui. Exclamă:

„O, dar până acum nu m-am gândit decât la mine. N-am ținut seama decât de situația mea. Îmi convine să tac ori să mă denunț, să-mi apăr pielea ori să-mi mântuiesc sufletul, să fiu un funcționar nemernic dar respectat, sau un ocnaş ticălos dar vrednic de stimă. Nu mă gândesc decât la mine, la mine şi numai la mine! Dar, Doamne-Dumnezeule, asta nu-i altceva decât egoism! Sunt forme diferite de egoism, dar tot egoism rămâne. Dacă m-aş gândi puțin şi la alții? Cea dintâi datorie creştinească este să te gândeşti la aproapele tău. Ia să vedem: lăsându-mă pe mine la o parte, uitând de mine, ce s-ar putea întâmplă? Dacă mă denunț? Pun mâna pe mine, îi dau drumul lui Champmathieu, mă bagă din nou la ocnă. Bun. Şi pe urmă? Ce se întâmplă pe-aici? Aici este un ținut întreg, un oraş, sunt fabrici, o industrie, lucrători, bărbați, femei, oameni bătrâni, copii, lume săracă. Eu le-am creat toate astea, prin mine trăiesc toate; oriunde se află o vatră din care iese fum, eu i-am pus lemnele în foc şi carnea în cratiță; am adus bunăstarea pretutindeni, am făcut să circule banul, am dat credi-

te; înaintea mea nu era nimic din toate astea; am pus în valoare, am înviorat, am însufleţit, am făcut să prospere întreaga regiune. Dacă nu mai sunt eu, nu mai e nicio viaţă aici. Mă duc eu, toate se duc. Dar femeia asta care-a suferit atât, care în mizeria ei are atâtea calităţi şi căreia, fără să vreau, i-am pricinuit toată nenorocirea? Dar copilul pe care voiam să-l aduc şi pe care l-am făgăduit mamei? Nu-i sunt oare dator nimic acestei femei pentru răul pe care i l-am făcut? Ce se întâmplă dacă plec? Mama moare. Copilul ajunge ce-o vrea întâmplarea. Iată ce se întâmplă dacă mă denunţ. Dar dacă nu mă denunţ? Să vedem ce se poate întâmplă atunci…”

După ce-şi puse această întrebare, se opri. Avu parcă o clipă de îndoială şi de înfiorare; dar clipa asta dură puţin; îşi răspunse liniştit:

„Prin urmare, omul se duce la ocnă; e-adevărat; dar ce dracu! a furat doar. Oricât aş spune eu că n-a furat, a furat! Eu rămân pe loc şi-mi văd de treburi. În zece ani câştig zece milioane, îi răspândesc în tot ţinutul şi nu păstrez niciun ban pentru mine! Ce să fac cu ei? Ceea ce fac nu e pentru mine! Prosperitatea tuturor este din ce în ce mai mare, întreprinderile ies ca din pământ şi se iau la

întrecere, manufacturile şi uzinele se înmulțesc, sute şi mii de familii sunt fericite, populația sporeşte, se nasc sate acolo unde nu erau decât nişte gospodării, se nasc gospodării acolo unde nu era nimic; mizeria dispare şi, odată cu ea, dispar şi desfrâul, prostituția, furtul, omorul, toate viciile, toate crimele! Iar biata mamă îşi creşte copilul. Iată un întreg ținut bogat şi plin de cinste. O! eram nebun, eram absurd; ce ziceam eu să mă denunț? Trebuie să iau bine seama şi să nu mă grăbesc. Cum? Pentru că mi-ar fi convenit să fac pe grozavul şi pe generosul – adică la urma urmei, curată melodramă! – pentru că nu m-am gândit decât la mine, numai la mine, voind să scap poate de la o pedeapsă prea mare, dar dreaptă, pe mai ştiu eu cine, pe un hoț, pe un om de nimic fără îndoială, trebuie să piară o întreagă regiune, trebuie ca o biată femeie să moară în spital, o biată fetiță să moară pe drumuri, ca nişte câini! E-ngrozitor! Şi mama nici măcar nu şi-a revăzut copilul! Şi copilul aproape nu-şi cunoaşte mama! Toate astea, pentru bătrânul acela ticălos, pentru un hoț de mere, care, fără nicio îndoială, a meritat să înfunde ocna, dacă nu pentru asta, pentru vreo altă mârşăvie! Frumoase mustrări de conştiință,

care salvează un derbedeu bătrân ce nu mai are, la urma urmei, decât foarte puțin de trăit şi nu va fi mai nenorocit la ocnă decât în cocioaba lui, şi care sacrifică o populație întreagă, mame, femei, copii... pe biata Cosette, care nu mă are decât pe mine în lume şi care, desigur, zace acum învinețită de frig în cocina familiei Thénardier. Ce mai canalii sunt şi ăştia! Şi eu să mă abat de la îndatoririle mele față de toate aceste sărmane făpturi! Să mă duc să mă denunț? Să fac prostia asta nemaipomenită? Dar ia să admitem cazul cel mai rău, să presupun că asta e o faptă rea şi că odată şi odată mă va mustra conştiința dacă primesc, spre binele altora, această mustrare care nu mă priveşte decât pe mine. Dacă săvârşesc această faptă care nu pune în primejdie decât sufletul meu – înseamnă că ştiu ce se numeşte devotament şi ce se numeşte tărie sufletească".

Se ridică şi începu din nou să umble prin odaie. De data asta i se părea că este mulțumit.

Diamantele nu se găsesc decât în văgăunile întunecate ale pământului, iar adevărurile nu se găsesc decât în adâncurile cugetării. I se părea că, după ce coborâse în aceste adâncuri, după ce bâjbâise atâta vreme în

bezna cea mai deasă, găsise în cele din urmă un diamant, un adevăr, şi că-l ținea în mână, uluit de vederea lui.

„Da, gândi el, aşa e! Asta e adevărul! Asta e soluția! Trebuie să te hotărăşti în cele din urmă la ceva. Şi hotărârea mea e justă. Ce-o să fie! Să nu mai stăm la îndoială; să nu mai dăm înapoi! E-n interesul tuturor, nu în interesul meu. Sunt şi rămân Madeleine! Vai de cel care e Jean Valjean! Nu mai sunt eu. Nu-l cunosc şi nici nu ştiu cine e. Iar dacă o fi vreunul Jean Valjean, treaba lui! Nu mă priveşte! Este un nume fatal care pluteşte în noapte şi dacă se abate asupra cuiva, cu-atât mai rău pentru el. Se privi într-o oglinjoară, de pe cămin şi spuse: Uite, după ce-am luat o hotărâre, mă simt mai uşurat. Acum parcă sunt cu totul altul. Mai făcu câțiva paşi, şi se opri deodată. Haide! Nu trebuie să preget să duc până la capăt hotărârea luată. Încă mă mai țin câteva fire de acest Jean Valjean. Trebuie rupte. Se mai găsesc chiar în odaia asta lucruri care m-ar da de gol, lucruri fără glas care-ar putea fi mărturii; ele trebuie să dispară”.

Se căută în buzunar, scoase punga, o deschise şi luă din ea o cheiță. Băgă cheița într-o broască, a cărei gaură abia se zărea printre

florile întunecate ale tapetului de pe perete. Deschise o ascunzătoare, un fel de dulap secret, aşezat între perete şi sobă. Nu se aflau în ascunzătoarea aceasta decât câteva zdrențe, o haină de lână albastră, nişte pantaloni vechi, o traistă veche şi un ciomag gros, ghintuit la cele două capete. Cei care-l văzuseră pe Jean Valjean trecând prin Digne, în octombrie 1815, ar fi recunoscut cu uşurință, bucată cu bucată, țoalele astea prăpădite.

Le păstrase pe toate, aşa cum păstrase şi sfeşnicele de argint, ca să-şi aducă întotdeauna aminte de unde plecase. Numai că pe cele de la ocnă le ținea ascunse, pe când pe cele de la episcop le lăsa să se vadă.

Se uită pe furiş spre uşă, ca şi cum s-ar fi temut să nu se deschidă, cu tot zăvorul care o închidea; pe urmă, dintr-o singură mişcare, înşfăcându-le pe toate la un loc, fără să mai arunce măcar o privire asupra lucrurilor pe care le păstrase cu sfințenie şi cu atâtea riscuri, timp de atâția ani, apucă zdrențele, ciomagul, traista şi le azvârli pe toate în foc.

Închise din nou dulapul secret şi, luând mai multe măsuri de pază decât de obicei, de astă dată fără niciun rost, întrucât nu mai era nimic acolo, ascunse uşa, împingând o mobilă în fața ei. După câteva clipe, odaia şi zidul

din față fură cuprinse de o lumină roşie pâlpâitoare. Ardea totul. Ciomagul uscat pocnea şi zvârlea scântei până-n mijlocul odăii. Traista, arzând împreună cu zdrențele oribile din ea, scoase la iveală ceva care sclipea în cenuşă. Dacă te-ai fi aplecat ai fi văzut foarte uşor că e o monedă de argint. Era fără îndoială moneda de doi franci furată micului savoiard.

Domnul Madeleine nu se uita la foc, ci se plimba mereu, cu acelaşi pas, de la un capăt la altul al odăii.

Deodată, ochii îi căzură asupra celor două sfeşnice de argint, pe care jocul luminii le făcea să sclipească pe cămin.

„A, zise el, Jean Valjean în întregime a rămas aici. Trebuie să le distrug şi pe astea!"

Apucă amândouă sfeşnicele.

Mai era destul foc pentru a le putea deforma numaidecât, a le preface într-o vergea de nerecunoscut.

Se duse lângă sobă şi se încălzi puțin. Se simți foarte bine.

„Ce bună e căldura!" zise el.

Scurmă jarul cu unul dintre sfeşnice.

I se păru atunci că aude un glas strigând înăuntrul lui:

„Jean Valjean! Jean Valjean!"

I se făcu părul măciucă. Semăna cu un om care ascultă ceva îngrozitor.

„Da! Aşa! Mergi până la capăt! striga acel glas. Desăvârşeşte-ţi opera! Distruge sfeşnicele! Ucide-ţi amintirile! Uită-l pe episcop! Uită totul! Nenoroceşte-l pe Champmathieu! Dă-i înainte! E foarte bine! Felicită-te! S-a hotărât! S-a făcut! Un om, un bătrân care nu ştie ce au oamenii cu el, care poate n-a făcut nimic, un nevinovat pe care a căzut năpasta de pe urma numelui tău şi pe capul căruia numele tău apasă ca o crimă, va fi luat drept Jean Valjean, va fi condamnat şi-şi va sfârşi zilele în jale şi ticăloşie. Foarte frumos! Tu rămâi cinstit, rămâi domnul primar, rămâi un om de onoare, respectat. Adu belşugul în oraş, îndestulează pe nevoiaşi, trăieşte fericit, virtuos şi admirat şi, în vremea asta, pe când tu vei trăi aici în bucurie şi lumină, cineva va îmbrăca bluza ta roşie, va purta numele tău de ocară şi va târî la ocnă lanţurile tale. Da! Foarte bine le-ai ticluit! Ticălosule!”

Sudoarea îi curgea de pe frunte. Rămase cu privirea rătăcită pe sfeşnice. Dar cel care vorbea în el nu isprăvise. Glasul continuă:

„Jean Valjean! Vor fi în jurul tău multe voci care vor face zarvă, care vor striga în gura

mare şi care te vor binecuvânta. Una singură nu va fi auzită de nimeni şi te va blestema în întuneric. Ei bine, ascultă, păcătosule! Toate aceste binecuvântări se vor nărui înainte de-a se înălța la cer şi numai blestemul va ajunge până la Dumnezeu."

Glasul la început foarte slab, ridicat din adâncurile conştiinței, devenise din ce în ce mai puternic şi mai necruțător şi-i răsuna în auz. Parcă ieşise dinlăuntrul lui şi vorbea acuma de afară. I se păru că aude atât de lămurit ultimele cuvinte, încât se uită împrejur cu un fel de spaimă.

„E cineva pe-aici?" întrebă el cu glas tare, rătăcit. Pe urmă, cu un râs de idiot, rosti: „Că prost mai sunt! Nu poate fi nimeni!"

Era totuşi cineva; dar cel care era de față nu făcea parte dintre cei ce pot fi văzuți de vreun ochi omenesc.

Puse sfeşnicele la loc pe cămin.

Începu apoi, din nou, mersul monoton şi apăsător, care tulbura în somn şi trezea brusc pe omul care dormea la etajul de dedesubt..

Mersul îl uşura şi-l ameţea în acelaşi timp. Se pare că uneori, în împrejurări foarte grele, te mişti ca să ceri sfaturi de la oricine ți-ar putea ieşi în cale. După câteva clipe nu-şi

mai dădea seama ce se petrece cu el.

Se retrăgea acum cu aceeaşi spaimă dinaintea celor două hotărâri pe care le luase rând pe rând. Amândouă soluțiile i se păreau tot atât de rele.

„Ce fatalitate! Ce întâmplare, ca Champmathieu ăsta să fie luat drept eu! Să cazi tocmai prin mijlocul pe care soarta părea că-l hărăzise la început ca să te scape!"

Se gândi puțin la ce avea să se întâmple. Dumnezeule mare, să se denunțe? Să se predea? Şi cuprins de-o sfâşietoare deznădejde, se gândi la tot ce trebuie să părăsească şi la ceea ce avea să reînceapă. Va trebui, prin urmare, să-şi ia rămas bun de la această viață atât de bună, de curată, de strălucită, să-şi ia rămas bun de la respectul pe care i-l arăta toată lumea, de la onoare şi de la libertate. N-o să se mai plimbe pe câmpie, n-o să mai audă păsările cântând în luna mai, n-o să mai dea o pomană copilaşilor săraci. Nu va mai simți căldura privirilor de recunoştință şi de dragoste ațintindu-se asupra lui. Va părăsi casa pe care şi-o zidise şi odăița asta. Toate îi păreau acum încântătoare. N-o să mai citească din cărțile astea şi n-o să mai scrie pe mescioara asta albă de lemn. Bătrâna portăreasă, singura servitoare pe care o

avea, n-o să-i mai aducă dimineața cafeaua. Dumnezeule, în loc de toate astea, în jurul lui ceata ocnaşilor, cătuşele, hainele vărgate, lanțurile la picioare, oboseala, celula, patul de scânduri, toate grozăviile astea cunoscute! La vârsta lui, după ce fusese ceea ce-a fost! Dacă măcar ar fi mai tânăr! Dar aşa, bătrân, să fie tutuit de oricine, să fie scotocit de gardian, să fie lovit cu bastonul de paznici, să umble cu picioarele goale în bocancii cu ținte, să întindă dimineața şi seara piciorul sub ciocanul fierarului care inspectează inelele, să îndure curiozitatea vizitatorilor, cărora li se va spune: „Acesta e vestitul Jean Valjean, care a fost primar la Montreuil-sur-mer!” Seara, leoarcă de sudoare, rupt de oboseală, cu tichia de ocnaş pe ochi, să urce doi câte doi, sub gârbaciul gardianului, scara îngustă a galeriei. O, ce mizerie! Soarta poate fi oare tot atât de rea ca orice făptură omenească şi deveni tot atât de monstruoasă ca şi inima omului?

Şi, orice-ar fi făcut, cădea iarăşi în îndoiala sfâşietoare din adâncul gândurilor lui: să rămână în paradis şi să devină demon, sau să intre în iad şi să ajungă înger.

Ce să facă, Dumnezeule mare? Ce să facă?

Furtuna din care se smulsese cu atâta trudă

se dezlănțui din nou într-însul. Gândurile începură iarăşi să se amestece unele cu altele, luând acel aspect încremenit şi automat pe care-l întâlnim la oamenii disperați. Numele de Romainville îi revenea mereu în minte, împreună cu nişte versuri dintr-un cântec pe care-l auzise altădată. Îşi aminti că Romainville e o pădure de lângă Paris, unde tinerii îndrăgostiți se duc să culeagă flori de liliac în luna aprilie.

Şovăia în mers, ca şi înlăuntrul lui. Mergea ca un copilaş lăsat să meargă singur.

Din când în când, luptând cu oboseala, făcea sforțări să-şi adune gândurile. Se strădui să-şi pună pentru ultima oară şi definitiv problema din pricina căreia căzuse istovit. Să se denunțe? Să tacă? Nu izbutea să vadă nimic limpede. Aspectele nedesluşite ale tuturor raționamentelor schițate în mintea lui se clătinau şi se risipeau ca un fum, unul câte unul. Îşi dădea seama numai că, la orice hotărâre s-ar fi oprit, fără să existe vreo scăpare, ceva dintr-însul ar fi murit; că, ori încotro ar lua-o, intra într-un mormânt; că pregătea o agonie; agonia fericirii lui sau agonia virtuților sale.

Vai! Toate nehotărârile îl cuprinseseră din nou. Nu ajunsese mai departe decât fusese la

început.

Aşa se zbătea cu spaimă acest suflet greu încercat. Tot astfel, cu o mie opt sute de ani înaintea acestui om nenorocit, ființa misterioasă în care se cuprind toată sfințenia şi toată suferința omenirii, pe când măslinii fremătau în vântul sălbatic al infinitului, îndepărtase de la ea multă vreme groaznicul potir care-i apărea scăldat în umbră şi plin de întunericul adâncurilor înstelate.

IV – Forme pe care le ia suferința în timpul somnului

Se făcuse ora trei dimineața şi el umblase mai bine de cinci ceasuri prin odaie, aproape fără întrerupere, când se lăsă să cadă pe un scaun.

Adormi acolo şi avu un vis.

Visul ăsta, ca mai toate visele, nu avea legătură cu situația decât prin ceva funest şi sfâşietor, dar îl impresionă adânc. Îl impresionă atât de mult, încât mai târziu îl şi scrise. E una dintre hârtiile scrise de mâna lui. Socotim de datoria noastră s-o transcriem aici întocmai.

Oricare ar fi fost visul, povestea acestei nopți n-ar fi întreagă, dacă l-am trece cu ve-

derea. E aventura întunecată a unui suflet bolnav.

Iat-o. Pe plic am găsit scrise cuvintele acestea:

Visul pe care l-am avut în noaptea aceea.

„Mă aflam pe o câmpie. O câmpie întinsă, tristă, unde nu creştea niciun fir de iarbă. Mi se părea că nu era nici zi, nici noapte. Mă plimbam cu fratele meu, fratele meu din copilărie, un frate la care trebuie să mărturisesc că nu mă gândesc niciodată şi de care aproape că nu-mi aduc aminte.

Vorbeam între noi şi întâlneam alţi trecători. Vorbeam despre o vecină pe care o avusesem altădată şi care, de când avea odaia spre stradă, lucra cu ferestrele mereu deschise. Tot stând de vorbă, din pricina acelei ferestre ne-a luat cu frig.

Niciun arbore nu se vedea pe câmpie.

Cineva a trecut pe lângă noi. Era un om în pielea goală, cenuşiu la culoare, călare pe un cal pământiu. Omul n-avea păr pe cap; i se vedea ţeasta, iar pe ţeastă i se vedeau vinele. Ţinea în mână o vergea care se îndoia ca o coardă de viţă, dar era grea ca un drug de fier. Călăreţul trecu fără să scoată un cuvânt.

Fratele meu îmi spuse «S-o luăm pe drumul

desfundat.»

Era un drum desfundat, unde nu se zărea niciun mărăcine şi niciun fir de iarbă. Totul era pământiu, până şi cerul. După câțiva paşi nu mi se mai răspunse când vorbeam. Băgai de seamă că fratele meu nu mai era cu mine.

Intrai într-un sat care-mi ieşi înainte. Mă gândii că trebuie să fie Romainville. (De ce tocmai Romainville!)[1]

Cea dintâi uliță, pe care intrai, era pustie. Dădui în a doua. La colțul unde se întâlneau cele două străzi, se afla un om în picioare lângă un zid. Îl întrebai: «Ce locuri sunt astea? Unde mă aflu?» Omul nu răspunse. Văzui deschisă uşa unei case. Intrai.

Casa avea o grădină. Ieşii din casă şi intrai în grădină. Şi grădina era pustie. Lângă cel dintâi copac, un om stătea în picioare. Îl întrebai: «Ce grădină e asta? Unde mă aflu?» Omul nu răspunse.

Rătăcii prin sat şi băgai de seamă că era un oraş. Toate străzile erau pustii, toate porțile erau deschise. Nici țipenie de om nu trecea pe străzi, nu umbla prin odăi, nu se plimba prin grădini. Dar la fiecare colț de stradă, îndărătul fiecărei uşi, sta în picioare câte un om care

---

[1] Paranteza îi aparține lui Jean Valjean (n.a.).

tăcea. Nu se vedea niciodată mai mult decât unul. Şi oamenii ăştia se uitau la mine când treceam.

Ieşii din oraş şi o luai pe câmp.

Nu trecu mult şi, întorcându-mă, văzui o mulțime de oameni venind spre mine. Recunoscui pe toți cei pe care-i întâlnisem în oraş. Aveau nişte chipuri neobişnuite. Nu păreau că se grăbesc şi totuşi mergeau mai repede decât mine. Când mergeau, nu făceau niciun zgomot. Dintr-odată mulțimea mă ajunse şi mă înconjură. Fețele acestor oameni erau pământii.

Cel dintâi pe care-l întâlnisem şi-l întrebasem când am intrat în oraş, îmi spuse: «Unde te duci? Oare nu ştii că eşti mort de mult?»

Deschisei gura să răspund, dar băgai de seamă că nu era nimeni lângă mine...”

Se deşteptă. Era înghețat. Un vânt rece, ca orice vânt de dimineață, clătina cercevelele ferestrei rămasă deschisă.

Focul se stinsese. Lumânarea era pe sfârşite. Era încă întuneric. Se sculă şi se duse la fereastră. Cerul era tot fără nicio stea.

De la fereastra lui se vedeau curtea şi strada. Un zgomot sec şi tare răsună deodată pe pământ şi-l făcu să se uite în jos. Văzu jos

două steluțe roşii, care apăreau şi dispăreau în umbră într-un chip ciudat. Deoarece gândurile lui pluteau încă în negura viselor, gândi: „Uite! Stelele nu sunt pe cer. Sunt pe pământ acum.” Dar tulburarea se risipi; un alt zgomot la fel cu cel dintâi, îl trezi de-a binelea; se uită şi băgă de seamă că cele două stele erau felinarele unei trăsuri. La lumina pe care o împrăştiau, putu să distingă forma unei trăsuri. Era o cabrioletă mică trasă de un căluț alb. Zgomotul pe care-l auzise era pricinuit de copitele calului pe caldarâm.

„Ce mai e şi cu trăsura asta? Cine-o fi venit atât de devreme?”

Chiar atunci se auzi o ciocănitură în uşa odăii.

Se înfioră din cap până-n picioare şi strigă cu glas puternic:

— Cine-i acolo?

Cineva răspunse:

— Eu, domnule primar.

Recunoscu vocea bătrânei portărese.

— Ei, zise el. Ce s-a întâmplat?

— Domnule primar, e aproape cinci dimineața.

— Ei, şi? Ce e cu asta?

— Trăsura, domnule primar.

— Care trăsură?

— Cabrioleta.
— Care cabrioletă?
— N-a spus domnul primar să-i vină o cabrioletă uşoară?
— Nici gând! zise el.
— Vizitiul spune c-a venit să-l ia pe domnul primar.
— Care vizitiu?
— Vizitiul de la domnul Scaufflaire.
— Scaufflaire?
Numele acesta îl făcu să tresară, ca şi cum un fulger i-ar fi trecut pe dinaintea ochilor.
— A, da! Domnul Scaufflaire, zise el.
Daca bătrâna l-ar fi putut vedea în momentul acela, ar fi rămas înmărmurită.
Urmă o tăcere destul de lungă. Se uită năuc la flacăra lumânării, culese din jurul feştilei ceara fierbinte şi o frământă între degete. Bătrâna aştepta. Se încumetă totuşi să mai spună:
— Domnule primar, ce răspuns să dau?
— Spune-i că vin numaidecât.

V – Bețe-n roate

Serviciul poştal între Arras şi Montreuil-sur-mer se mai făcea pe vremea aceea cu nişte carete rămase de pe timpul imperiului.

Aceste carete erau un fel de cabriolete pe două roţi, căptuşite pe dinăuntru cu piele roşcată, aşezate pe nişte arcuri speciale, având numai două locuri, unul pentru curier şi unul pentru un călător. Roțile erau întărite cu butuci lungi, care țineau la distanță celelalte trăsuri, cum se mai văd şi azi pe drumurile din Germania. Lada cu scrisori, o ladă mare, lunguiață, era aşezată în spatele cabrioletei, făcând corp comun cu ea. Lada era vopsită în negru, iar careta era galbenă.

Trăsăturile acestea, care nu seamănă cu niciuna de astăzi, aveau ceva diform şi ghebos, iar când le zăreai de departe, trecând şi cocoțându-se pe un drum, semănau cu acele insecte care mi se pare că se numesc termite şi care, deşi au mijlocul foarte subțire, au partea din spate foarte dezvoltată. De altminteri, mergeau foarte repede. Plecând din Arras în fiecare noapte la ora unu, după trecerea curierului de la Paris, careta ajungea la Montreuil-sur-mer ceva mai înainte de cinci dimineața.

În noaptea aceea, careta poştală care venea la Montreuil-sur-mer dinspre Hesdin s-a ciocnit la cotitura unei străzi, în momentul când intra în oraş, cu o cabrioletă trasă de un cal alb, care venea din partea opusă şi în

care nu se afla decât o singură persoană, un om înfăşurat într-o manta. Roata trăsurii fusese lovită destul de serios. Poştaşul îi strigă omului să oprească, dar călătorul nu-l luă în seamă şi-şi văzu de drum, gonind calul înainte.

— Al dracului de grăbit mai e şi ăsta! zise poştaşul.

Cel ce se grăbea aşa era tocmai omul pe care l-am văzut zvârcolindu-se în chinuri cu-adevărat vrednice de milă.

Unde se ducea? N-ar fi putut s-o spună. De ce s-o fi zorit? Nici el nu ştia. Mergea la întâmplare mai departe. Încotro? La Arras, fără îndoială; dar putea foarte bine să se ducă şi-ntr-altă parte. Din când în când, îşi dădea seama de asta şi tresărea.

Se înfunda în noapte ca într-o genune. Ceva îl împingea şi-l atrăgea acolo. Nimeni n-ar putea spune ce se petrecea într-însul, dar toată lumea îl va înțelege. Care dintre noi n-a intrat măcar o singură dată în viață în această peşteră întunecată a necunoscutului?

De altfel, nu rezolvase nimic, nu hotărâse nimic, nu se oprise la nimic şi nu făcuse nimic. Niciunul din actele conştiinței sale nu fusese definitiv. Acum, mai mult ca oricând, se găsea ca la început.

De ce se ducea la Arras?

Îşi repeta ceea ce-şi mai spusese atunci când reținuse cabrioleta lui Scaufflaire – că, oricare ar fi rezultatul, nu era niciun neajuns să vadă cu ochii lui şi să judece singur. De departe, ne facem singuri, din orice, obstacole de netrecut. La urma urmei, după ce l-o vedea pe acest Champmathieu, un ticălos oarecare, conştiința lui va fi de bună seamă mai uşurată, lăsându-l să se ducă la ocnă în locul lui. Vor fi acolo Javert şi apoi Brevet, Chenildieu şi Cochapaille, toți ocnaşii care-l recunoscuseră. Şi, fără îndoială, n-au să-l recunoască. Straşnică idee! Javert era departe de realitate. Toate bănuielile cădeau pe Champmathieu şi nimic nu este mai anevoie de înlăturat decât bănuiala şi presupunerile. Nu era, prin urmare, niciun fel de primejdie.

Trecea, desigur, printr-un moment greu, dar avea să scape. La urma urmei, îşi ținea în mână soarta, oricât de rea ar vrea ea să fie. Era stăpân pe soarta lui. Se agăță de gândul ăsta.

La drept vorbind, i-ar fi plăcut mai mult să nu se ducă la Arras.

Se ducea totuşi.

Tot gândindu-se aşa, dădea bice calului, care gonea în trapul lui regulat şi sigur, făcând

două leghe şi jumătate pe oră.

Pe măsură ce cabrioleta înainta, simțea în el ceva care da înapoi.

În zorii zilei se afla în plină câmpie; oraşul Montreuil-sur-mer rămăsese mult în urmă. În depărtare, zarea se lumina. Privea, fără să vadă, cum se perindă prin fața lui toate chipurile înghețate ale unei dimineți de iarnă. Ca şi seara, dimineața îşi are nălucirile ei. Nu le vedea, dar, fără să-şi dea seama, printr-un fel de atingere aproape fizică, siluetele negre ale arborilor şi ale dealurilor îi sporeau încordarea sufletească cu nu ştiu ce adaos nehotărât şi sinistru.

Ori de câte ori trecea prin fața vreuneia dintre căsuțele acelea singuratice care se află de-a lungul drumurilor, se gândea: „Şi cu toate astea, sunt aici oameni care dorm!”

Tropotul calului, clopoțeii de la gât, roțile pe caldarâm făceau un zgomot domol şi monoton. Lucrurile astea sunt plăcute când eşti vesel, dar jalnice când eşti amărât.

Se făcuse ziuă de-a binelea când ajunse la Hesdin. Se oprise în dreptul unui han ca să lase calul să răsufle şi să-i dea puțin ovăz.

Calul, după cum spusese Scaufflaire, era de rasă buloneză, cu capul şi burta mare, dar cu gâtul cam scurt, în schimb cu pieptul larg,

crupa lată, chişița costelivă şi subțire şi piciorul solid. Rasă urâtă, dar voinică şi sănătoasă. Un animal minunat, care făcuse cinci leghe în două ceasuri şi n-avea niciun strop de sudoare pe el.

Nu se dădu jos din trăsurică. Băiatul de la grajd, care-i aduse calului ovăz, se aplecă dintr-odată şi se uită la roata din stânga.

— O să mergeți mult aşa? întrebă el.

Domnul Madeleine răspunse, aproape fără să se trezească din gândurile lui:

— De ce?

— Veniți de departe? întrebă iar băiatul.

— De la vreo cinci leghe de-aici.

— O!

— Ce te miri aşa?

Rândaşul se aplecă din nou, rămase o clipă tăcut, cu privirea ațintită asupra roții, apoi se ridică, spunând:

— O fi făcut roata asta cinci leghe pân-aici. Se prea poate! Dar de-aici înainte vă spun că nu mai face niciun sfert de leghe.

Călătorul sări jos din trăsură.

— Ce tot îndrugi acolo, măi băiete?

— Zic că-i o mare minune c-ați făcut cinci leghe fără să vă rostogoliți cu cal cu tot în vreun şanț al şoselei. Ia uitați-vă aici!

Roata era într-adevăr lovită rău. Când se

ciocnise cu careta poştală, i se rupseseră două spițe, şi se fărâmase butucul şi piulița stătea să cadă.

— Prietene, îi zise el băiatului, e vreun rotar pe-aici?

— Desigur, domnule.

— Fii bun şi cheamă-l încoace!

— Stă colea, la doi paşi. Hei, meştere Bourgaillard!

Meşterul Bourgaillard, rotarul, era tocmai în pragul uşii. Veni să vadă ce are roata şi strâmbă din nas ca un chirurg în fața unui picior rupt.

— Poți să dregi numaidecât roata asta?

— Da, domnule.

— Şi când pot pleca mai departe?

— Mâine.

— Mâine?

— Am de lucru o zi întreagă. Domnul este grăbit?

— Foarte grăbit. Trebuie să plec cel mult într-un ceas.

— Nu se poate, domnule.

— Îți dau oricât îmi ceri.

— Cu neputință.

— Atunci în două ceasuri.

— Astăzi nu se poate. Am de dres două spițe şi butucul. Nu puteți pleca decât mâine

dimineață.

— Treburile mele n-aşteaptă până mâine. Dar dacă, în loc s-o dregem, am pune alta?

— Adică cum?

— Eşti sau nu eşti rotar?

— Sigur că sunt, domnule.

— N-ai cumva o roată de vânzare? Aş putea pleca numaidecât.

— O roată de schimb?

— Da.

— N-am nicio roată gata pentru cabrioleta asta. Două roți trebuie să fie pereche, două roți nu se potrivesc, aşa, la întâmplare.

— Atunci, vinde-mi o pereche.

— Domnule, nu orice roată merge la o osie.

— Eu zic să-ncercăm!

— E de prisos domnule. N-am decât roți de căruță. Satul nostru-i mic.

— Dar n-ai putea cumva să-mi închiriezi o cabrioletă?

Meşterul băgase de seamă de la început că trăsurica fusese luată cu chirie. Dădu din umeri:

— Bine mai țineți trăsurile pe care le luați cu chirie! Chiar dacă aş avea una, tot nu v-aş închiria-o.

— Dar de vândut, mi-ai vinde-o?

— N-am niciuna.

— Cum? Nici măcar o căruță? Nu cer mare lucru.

— Cum vă spuneam: satul nostru-i mic. Am în şopron, spuse rotarul, o caleaşcă veche a unui burghez de la oraş, care mi-a lăsat-o în păstrare şi care n-o foloseşte niciodată. V-aş închiria-o cu plăcere; ce-aş avea de pierdut? Dar n-ar trebui să vă vadă burghezul cu ea. Şi pe urma e o caleaşcă la care v-ar trebui doi cai.

— Iau doi cai de poştă.

— Unde mergeți dumneavoastră?

— La Arras.

— Şi vreți s-ajungeți astăzi?

— Sigur!

— Cu doi cai de poştă?

— De ce nu?

— Nu v-ar fi totuna dacă ați ajunge la patru dimineața?

— Nu, fireşte.

— Fiindcă, vedeți… trebuie să vă spun un lucru…dacă luați cai de poştă… Aveți act de identitate?

— Da.

— Ei bine, dacă luați cai de poştă, n-o să ajungeți la Arras mai devreme decât mâine. Suntem pe un drum lăturalnic. Schimburile se fac anevoie. Caii sunt la câmp. Au început

arăturile. E nevoie de cai voinici, care sunt luați de peste tot, de la poştă şi de oriunde se găsesc. Veți aştepta cel puțin trei-patru ceasuri la fiecare popas. Şi, pe urmă, nu uitați că mergeți la pas. Sunt multe coaste de urcat.

— Atunci o să mă duc călare. Deshamă calul de la trăsurică! Găsesc eu în sat o şa de vânzare.

— Desigur! Dar calul ăsta rabdă şeaua pe el?

— Adevărat. Bine că mi-ai spus!... N-o rabdă.

— Atunci...

— Dar în sat nu se găseşte vreun cal cu chirie?

— Un cal care să meargă la Arras fără nicio oprire?

— Da.

— Ar fi nevoie de un cal cum nu prea se găsesc prin partea locului. Întâi de toate, ar trebui să-l cumpărați, fiindcă nu vă cunoaşte nimeni pe-aici. Dar n-o să-l găsiți nici de vânzare, nici de închiriat, să dați oricât: şi cinci sute şi o mie de franci.

— Atunci, ce e de făcut?

— Cel mai bun lucru, vă spun cinstit, e să dreg roata şi să plecați mâine dimineață.

— Mâine e prea târziu.

— De!

— Careta poştală nu merge la Arras? Când trece pe-aici?

— La noapte. Amândouă caretele fac serviciu de noapte şi cea care se duce şi cea care se întoarce.

— Şi… ai nevoie de-o zi întreagă ca să dregi roata?

— O zi întreagă. Niciun ceas mai puţin.

— Chiar dacă pui doi lucrători?

— Chiar dacă pun zece.

— Dac-am lega spiţele cu o frânghie?

— Spiţele da; dar butucul roţii, nu. Şi pe urmă, şi obada e ca vai de ea.

— Pe-aici nu e nimeni care închiriază trăsuri?

— Nu.

— Nici alt rotar nu mai e?

Servitorul şi rotarul răspunseră amândoi o dată, clătinând din cap:

— Nu.

Simţi o mare bucurie.

În mod vădit, aici era mâna providenţei. Ea rupsese roata trăsurii şi îl oprea din drum. Nu se dăduse bătut la această primă somaţie; făcuse tot ce i-a stat în putinţă ca să-şi urmeze călătoria; întrebuinţase cinstit şi cu cea mai mare grijă toate mijloacele; nu dăduse

înapoi nici în fața frigului, nici în fața oboselii, nici în fața cheltuielilor; nu-şi putea face niciun fel de mustrare. Dacă nu pleca mai departe, asta nu mai depindea de el. Nu era vina lui; nu voise el să fie aşa; aşa voia providența.

Respiră. Respiră liber şi din adâncul pieptului, pentru întâia oară de la vizita lui Javert. Pumnul de fier care-i strângea inima de douăzeci de ore începuse parcă să slăbească.

I se părea că Dumnezeu trecuse de partea lui pe față.

Se gândi că făcuse tot ce trebuia să facă şi că acum nu-i mai rămânea altceva decât să se întoarcă liniştit acasă.

Dacă tot ce vorbise cu rotarul s-ar fi petrecut într-o odaie a hanului, dacă n-ar mai fi fost nimeni acolo, dacă n-ar mai fi auzit nimeni, totul s-ar fi oprit aici şi probabil că noi n-am mai fi avut de istorisit niciuna din întâmplările pe care le veți citi; dar convorbirea avusese loc în mijlocul drumului. Orice discuție de pe stradă adună neapărat un grup de oameni. Se găsesc întotdeauna trecători cărora le place să stea gură-cască. Pe când călătorul vorbea cu rotarul, câțiva drumeți se opriseră în jurul lor. După ce ascultase câteva minute, un băiat pe care nu-l

luase nimeni în seamă ieşise din grup şi o rupsese la fugă.

În clipa în care călătorul, după frământarea lăuntrică de care am pomenit, hotărî să se întoarcă din drum, băiatul tocmai venea înapoi. Era însoțit de-o bătrână.

— Domnule, zise femeia, băiatul meu îmi spune că vreți să închiriați o cabrioletă.

La auzul acestor cuvinte simple, rostite de-o bătrână însoțită de-un copil, îl trecură sudori reci pe şira spinării. I se păru că vede cum gheara din care scăpase se ivea iarăşi în umbra dinapoia lui, gata să-l înşface din nou. Răspunse:

— Da, mătuşică. Vreau să închiriez o cabrioletă. Şi se grăbi să adauge: Dar nu se găseşte niciuna prin partea locului.

— Ba se găseşte, spuse bătrâna.

— Unde mă rog? întrebă rotarul.

— La mine, răspunse bătrâna.

Domnul Madeleine tresări. Gheara nemiloasă îl înşfăcă iarăşi.

Bătrâna avea în adevăr, într-un şopron, un fel de brişcă de nuiele. Rotarul şi servitorul hanului, supărați că le scăpa călătorul, se amestecă în vorbă:

— O droagă îngrozitoare, pusă de-a dreptul pe osie. E drept că banchetele sunt atârnate

de nişte curele de piele, dar plouă înăuntru, roțile sunt ruginite şi mâncate de umezeală. N-o să meargă mult mai departe decât trăsura cu care ați venit. O rablă hodorogită! Domnul ar face o mare greşeală dacă ar lua-o!...Etc. etc.

Toate astea erau foarte adevărate, dar rabla hodorogită, droaga asta, oricum ar fi fost, avea două roți şi putea să-l ducă la Arras.

Plăti cât i se ceru, lăsă cabrioleta în reparație la rotar, ca s-o găsească la înapoiere, puse să i se înhame calul alb la brişcă, se urcă şi porni mai departe pe drumul pe care îl apucase în zorii zilei.

Când brişca se urni din loc, îşi spuse că o clipă mai-nainte se gândise cu bucurie că n-o să se mai ducă acolo unde pornise. Îi fu necaz de bucuria pe care-o avusese şi o găsi absurdă. De ce s-ar bucura că se întoarce din drum? La urma urmei, făcea drumul ăsta de bunăvoie. Nu-l silea nimeni. Şi, cu siguranță, totul se va petrece aşa cum voia el.

Ieşind din Hesdin, auzi pe cineva strigând:

„Opreşte! Opreşte!” Opri trăsura cu o smucitură puternică, în care se amesteca nu ştiu ce pornire înfrigurată şi tulburător de asemănătoare cu speranța.

Era băiatul bătrânei.

— Domnule, zise el, eu v-am făcut rost de brişcă.

— Ei, şi?

— Nu mi-aţi dat nimic.

El, care dădea bucuros tuturor, găsi de astă dată că pretenţia depăşea orice măsură şi că era aproape odioasă.

— A! Tu eşti, măi secătură? zise el. Nu-ţi dau nimic.

Dădu bici calului şi porni mai departe în trap săltat.

Pierduse multă vreme la Hesdin şi ar fi vrut s-o recâştige. Căluţul era sprinten şi trăgea cât doi. Dar era în februarie, plouase, drumurile erau desfundate. Şi, pe urmă, nu mai era cu cabrioleta. Brişca n-avea arcuri şi era foarte greoaie. Iar, pe deasupra, avea de luptat cu o mulţime de urcuşuri.

Făcu aproape patru ceasuri de la Hesdin la Saint-Pol. Cinci leghe în patru ceasuri.

La Saint-Pol trase la cel dintâi han care-i ieşi în cale, duse calul la grajd, aşa cum îi făgăduise lui Scaufflaire şi stătu lângă iesle tot timpul cât mâncă. Se gândea la fel da fel de lucruri triste şi încurcate.

Nevasta hangiului intră în grajd:

— Domnul nu vrea să mănânce ceva?

— A! Da! Cum să nu! spuse el. Mi-e o foame

de lup.

Merse după hangiță, care avea o față rumenă şi veselă.

Îl conduse într-o încăpere scundă, unde se aflau câteva mese acoperite cu muşama.

— Dă-i zor! spuse el. Trebuie să plec mai departe şi sunt grăbit.

O servitoare flamandă, voinică, îi puse la iuțeală tacâmul. Se uita la ea cu un sentiment de mulțumire.

„Asta e! se gândi el. Mi-era foame!”

I se aduse mâncarea. Se repezi la pâine, muşcă o bucată, apoi o puse încetişor pe masă şi nu se mai atinse de ea. La masa vecină mânca un căruțaş. Îl întrebă:

— De ce-o fi aşa de amară pâinea asta?

Căruțaşul era neamț, şi nu înțelese.

Se duse iar în grajd, la cal.

Peste un ceas, pleca din Saint-Pol şi se îndrepta spre Tinques, care nu se afla decât la cinci leghe de Arras.

Ce făcea tot timpul drumului? La ce se gândea? Ca şi dimineața, se uita la şirurile de copaci, la acoperişurile de stuf, la câmpiile arate şi la priveliştile care se destrămau şi dispăreau la fiecare cotitură a drumului. Spectacolul ăsta mulțumeşte uneori sufletul şi ne scuteşte oarecum de-a mai cugeta. Ce

poate fi mai trist şi de neînțeles decât să priveşti o mulțime de lucruri pentru prima şi ultima oară? Să călătoreşti înseamnă să te naşti şi să mori în fiecare clipă. În adâncul cel mai nepătruns al sufletului, poate că făcea o apropiere între priveliştile acestea nestatornice şi existența omenească. Toate întâmplările vieții se desfăşoară într-o nepotolită goană în fața noastră. Întunericul şi lumina se înlănțuie. După o clipă de strălucire, o eclipsă. Privim în jurul nostru, ne grăbim, întindem mâna să apucăm ceva din ceea ce trece. Fiecare întâmplare este o cotitură. Şi, dintr-odată, ne pomenim bătrâni. Simțim un fel de zguduitură, totul e negru în jurul nostru, zărim o poartă întunecoasă; telegarul sumbru care ne târa prin viață se opreşte; şi vedem cum o umbră necunoscută îl deshamă în beznă.

Se însera când copiii care ieşeau de la şcoală îl văzură pe călătorul nostru intrând la Tinques. E drept că era o zi dintre cele mai scurte ale anului. Nu se opri deloc la Tinques. Ieşind din sat, un cantonier care pietruia drumul se uită la el şi-i spuse:

— Tare-i ostenit calul!

Într-adevăr, bietul animal nu mai mergea decât la pas.

— Vă duceți la Arras? întrebă cantonierul.
— Da.
— Dacă mergeți tot aşa, n-o s-ajungeți prea devreme.
Opri calul şi-l întrebă pe cantonier:
— Cât mai e până la Arras?
— Aproape şapte leghe.
— Cum se poate? Pe hartă sunt numai cinci leghe şi ceva.
— A, spuse cantonierul, dumneavoastră nu ştiți că se repară şoseaua? O să vedeți că se întrerupe la un sfert de ceas de-aici. Nu e chip să mergeți mai departe.
— Adevărat?
— Luați-o la stânga, pe drumul care duce la Carency şi treceți râul! Când ajungeți la Camblin, o apucați la dreapta; e drumul de la Mont-Saint-Eloy, spre Arras.
— Dar a început să se întunece. O să mă rătăcesc.
— Nu sunteți de prin partea locului?
— Nu.
— Mai cu seamă că sunt numai drumuri ocolite. Dar, adăugă cantonierul, ştiți ceva, domnule? Vreți să vă dau un sfat? Calul dumneavoastră e mort de oboseală. Întoarceți-vă la Tinques! E un han bun acolo. Vă culcați şi porniți spre Arras mâine dimine-

ță.

— Trebuie să ajung astă seară.

— Asta-i altceva. Duceți-vă totuşi la han. Şi luați de-acolo încă un cal. Rândaşul o să vă spună pe unde s-o apucați.

Ascultă sfatul cantonierului, se întoarse din drum şi peste o jumătate de ceas trecea din nou prin acelaşi loc, de astă dată însă în trap mare, cu un cal lăturaş. Un rândaş, în chip de surugiu, şedea lângă el pe capră.

Îşi dădea totuşi seama că întârzie.

Se înnoptase de-a binelea.

Intrară pe un drumeag mărginaş. Drumul era îngrozitor. Brişca dădea dintr-o groapă într-alta. Îi spuse surugiului:

— Mergi tot aşa, la trap, şi-ți dau un bacşiş bun.

La un hop, crucea se rupse.

— Domnule, zise surugiul, s-a rupt crucea; nu mai ştiu cum să înham calul; e tare greu de mers noaptea pe drumul ăsta; dac-ați vrea să rămâneți peste noapte la Tinques, mâine în zorii zilei am putea fi la Arras.

— Ai un capăt de funie şi un cuțit? întrebă călătorul.

— Da, domnule.

Tăie o cracă dintr-un pom şi făcu altă cruce.

Pierduseră încă douăzeci de minute, dar

acum porniră în galop.

Câmpia era neagră. Neguri joase, negre şi peticite pluteau printre dealuri, destrămându-se ca fumul. Printre nori se vedeau lumini albicioase. Un vânt puternic, venind dinspre mare, isca în toate unghiurile zării un zgomot pătrunzător, ca un uruit de mobile urnite din loc. Tot ce se zărea stârnea groază. Câte nu se înfioară sub răsuflarea sfârşită a nopții!

Tremura de frig. Nu mâncase nimic din ajun. Îşi aducea vag aminte de-o altă goană în noapte, pe câmpia de lângă Digne. Trecuseră opt ani de-atunci şi parcă fusese ieri.

Se auzi sunând ceasul la o turlă în depărtare. Întrebă:

— Cât e ceasul?

— Şapte, domnule. Ajungem la Arras pe la opt. Nu mai avem decât trei leghe.

Se gândi atunci pentru întâia dată – mirându-se cum de nu i-a trecut mai de mult prin minte – că toată truda lui putea să fie de prisos, că nu ştia nici măcar ora procesului, că ar fi trebuit cel puțin să se informeze, că n-avea niciun rost s-o ia aşa, razna, fără să ştie dacă ceea ce făcea putea să fie de folos. Pe urmă, începu să facă tot felul de socoteli în minte: de obicei şedințele curții cu juri

încep la nouă dimineața; dezbaterile nu pot dura prea mult; furtul merelor se va dovedi repede; totul se va mărgini la stabilirea identității; patru sau cinci mărturii, iar avocații nu vor avea mare lucru de spus; o să ajungă, desigur, când totul se va fi sfârşit.

Surugiul dădu bice cailor. Trecuseră râul şi Mont-Saint-Eloy rămăsese în urma lor.

Noaptea se făcea din ce în ce mai neagră.

VI – Sora Simplice pusă la încercare

Tocmai în acest răstimp, Fantine avu o mare bucurie.

Avusese o noapte foarte rea. Tuşea îngrozitor, febra îi crescuse, visase tot timpul. Dimineața, la sosirea doctorului, aiura. Îngrijorat, doctorul ceruse să i se dea de veste cum va veni domnul Madeleine.

Toată dimineața stătu posacă, nu scoase aproape nicio vorbă, mototolindu-şi aşternutul şi îngăimând în şoaptă tot felul de socoteli, cu care părea că măsoară anumite distanțe. Ochii ei, înfundați în orbite, ațintiți în gol, păreau aproape stinşi, dar, din când în când, se aprindeau şi străluceau ca stelele. Se pare că atunci când un anumit ceas se apropie, luminile, cerului îi învăluie pe cei pără-

siți de lumina pământului.

Ori de câte ori sora Simplice o întreba cum se simte ea răspundea neschimbat:

— Bine. Aş vrea să-l văd pe domnul Madeleine.

Cu câteva luni mai-nainte, când Fantine îşi pierduse orice urmă de sfială, de ruşine şi de bucurie, ajunsese ca o umbră; iar acum părea că e propria ei stafie. Suferința fizică desăvârşise opera suferinței morale. Făptura asta, care n-avea decât douăzeci şi cinci de ani, avea fruntea brăzdată, obrajii ofiliți, nasul subțiat, dinții descărnați, fața vânătă, gâtul scheletic, claviculele ieşite, brațele uscate, pielea pământie, iar printre şuvițele ei blonde creşteau fire de păr alb. O, cât de mult ne apropie boala de bătrânețe!

La amiază doctorul veni din nou, dădu câteva sfaturi, întrebă dacă domnul primar a dat pe la infirmerie şi clătină din cap.

De obicei, domnul Madeleine venea pe la ora trei s-o vadă pe bolnavă. Punctualitatea fiind şi ea o dovadă de bunătate, el era totdeauna punctual.

Pe la două şi jumătate, Fantine începu să se zbuciume. În douăzeci de minute o întrebase de zece ori pe călugăriță:

— Cât e ceasul, soră?

— Sună ora trei.

La cea de-a treia bătaie, Fantine se ridică în capul oaselor, deşi până atunci abia putuse să se mişte. Îşi împreună într-un fel de strânsoare mâinile galbene şi slabe, şi călugărița o auzi scoțând din piept unul din acele suspine adânci, care par că înlătură o povară. Pe urmă, Fantine se întoarse şi privi spre uşă.

Dar nu intră nimeni; uşa nu se deschise.

Stătu astfel un sfert de oră, cu ochii ațintiți spre uşă, nemişcată, oprindu-şi parcă răsuflarea. Sora nu îndrăzni să-i spună nicio vorbă. Orologiul din turla bisericii sună ora trei şi un sfert. Fantine căzu din nou cu capul pe pernă.

Nu spuse nimic şi începu să mototolească iarăşi aşternutul. Trecu o jumătate de ceas. Un ceas. Nu veni nimeni. Ori de câte ori suna orologiul, Fantine se ridica şi se uita spre uşă, pe urmă cădea la loc.

Îi ghiceai limpede gândul, dar nu rostea niciun nume, nu se tânguia, nu învinuia pe nimeni. Numai că tuşea îngrozitor. Ceva întunecat parcă se lăsa asupră-i. Se făcuse pământie la față şi avea buzele vinete. Din când în când zâmbea.

Bătu ora cinci. Sora o auzi atunci spunând încet, cu glas stins:

— De vreme ce mâine plec, rău face că nu vine azi!

Sora Simplice era şi ea foarte mirată de întârzierea domnului Madeleine.

Fantine se uita în sus, la pologul patului. Căuta parcă să-şi aducă aminte de ceva. Începu deodată să cânte, cu glas stins, ca o adiere. Călugărița ascultă.

Iată ce cânta Fantine:

Pe ulițí bătrâne mergem la plimbare,
Cumpărând de-acolo lucruri mici şi rare.
Florile-s albastre, rozele-nfloresc,
Florile-s albastre, drag mi-e să iubesc.

Fecioara Maria, maica preacurată,
A venit la mine în haină-nflorată
Şi mi-a spus: – În vălul înadins țesut,
Port cu mine pruncul ce mi l-ai cerut.

Du-te-n târg îndată şi cumpără dar
Pânză albă, ață, ac şi degetar.

Pe ulițí bătrâne mergem la plimbare,
Cumpărând de-acolo lucruri mici şi rare.

Am făcut preasfânto, lângă sobă eu,
Leagăn plin de panglici pentru pruncul meu.

De mi-ar da acuma Domnul chiar o stea,
Mi-e mai drag copilul dat de mâna ta.

— Dar cu pânza, maică, ce-am eu de făcut?
— Scutece curate, pentru cel născut.
Florile-s albastre, rozele-nfloresc,
Florile-s albastre, drag mi-e să iubesc.

— Spală pânza. — Unde? — Într-un râu, aproape
Dar ia seama: dacă schimbi mai multe ape,
Să nu rupi rochia cu pieptar uşor,
De mine brodată toată numai flori.

— Nu mai e copilul! Maică, ce fac oare?
— Fă din pânză giulgiu ca să mă-nfăşoare…

Pe uliţi bătrâne mergem la plimbare,
Cumpărând de-acolo lucruri mici şi rare.
Florile-s albastre, rozele-nfloresc,
Florile-s albastre, drag mi-e să iubesc…

Era un vechi cântec de leagăn cu care o adormea altădată pe Cosette şi care nu-i mai venise în minte de aproape cinci ani, de când fetiţa nu mai era lângă ea. Cânta cu glas atât de trist şi pe-o melodie atât de duioasă, încât era în stare să înduioşeze şi pe-o călugăriţă.

Deprinsă cu suferința, sora simți totuşi o lacrimă în colțul ochilor. Orologiul bătu ora şase. Fantine parcă nu mai auzea. Părea că nu-i mai pasă de ce se întâmplă în jurul ei.

Sora Simplice trimise o servitoare să întrebe pe portăreasa fabricii dacă s-a întors domnul primar şi dacă mai trece azi pe la infirmerie. Fata veni înapoi peste câteva minute.

Fantine stătuse tot timpul nemişcată, urmându-şi firul gândurilor.

Servitoarea îi spuse în şoaptă surorii Simplice că domnul primar plecase dis-de-dimineață, înainte de ora şase, într-o trăsurică trasă de un cal alb, cu tot frigul care se lăsase.

Plecase singur, fără vizitiu, şi nu se ştie pe ce drum apucase; unii spun că l-au întâlnit în drum spre Arras; alții că l-au întâlnit în drum spre Paris. La plecare, ca de obicei, fusese foarte liniştit şi-i spusese portăresei să nu-l aştepte la noapte.

Pe când femeile vorbeau în şoaptă, cu spatele spre patul Fantinei, sora punând întrebări, iar servitoarea făcând tot felul de presupuneri, Fantine – cu vioiciunea înfrigurată a anumitor boli organice, care îmbină mişcările obişnuite ale omului sănătos cu slăbiciunea îngrozitoare a ultimelor clipe – se aşeza-

se în genunchi pe pat şi, cu pumnii încleştați în pernă, asculta, scoțând capul printre perdele. Deodată începu să strige:

— Vorbiți despre domnul Madeleine? Ce tot şoptiți acolo? Ce e cu el? De ce nu mai vine?

Glasul ei era atât de răstit şi de răguşit, încât femeilor li se păru că e o voce bărbătească. Se întoarseră speriate.

— Hai, răspundeți o dată! strigă Fantine.

Servitoarea îngăimă:

— Mi-a spus portăreasa că astăzi n-o să poată veni.

— Copila mea, spuse sora, linişteşte-te… culcă-te la loc!

Fără să se clintească, Fantine continuă cu glas tare şi pe un ton în acelaşi timp poruncitor şi plin de suferință:

— N-o să poată veni… De ce? Voi ştiți de ce n-o să vină. Şoptiți între voi. Vreau să ştiu şi eu.

Servitoarea îi spuse repede, la ureche, călugăriței:

— Răspundeți-i că are de lucru la consiliul municipal.

Sora Simplice se îmbujoră la față. Servitoarea voia s-o facă să spună o minciună. Pe de altă parte, îşi dădea seama că, spunând bolnavei adevărul, ar fi însemnat să-i dea o lovi-

tură cumplită, ceea ce ar fi fost foarte grav pentru starea în care se afla Fantine. Roşeaţa din obrajii călugăriţei se risipi repede. Înălţând spre Fantine ochii ei senini şi trişti, îi spuse:

— Domnul primar a plecat.

Fantine sări în picioare. Ochii îi scânteiau. O bucurie neţărmurită îi lumină faţa brăzdată de suferinţă.

— A plecat! strigă ea. S-a dus s-o aducă pe Cosette!

Întinse braţele spre cer şi toată faţa i se lumină; buzele îi tremurau; se ruga în şoaptă. După ce sfârşi rugăciunea spuse:

— Soră, uite, mă culc la loc; fac tot ce mi se cere; adineauri am fost rea; iartă-mă c-am ţipat la dumneata; nu-i frumos să ţipi; ştiu şi eu asta, soră dragă; dar sunt atât de fericită... Dumnezeu e bun cu mine; şi domnul Madeleine e un om bun; închipuie-ţi că s-a dus s-o aducă pe Cosette de la Montfermeil.

Se culcă, o ajută pe călugăriţă să-i aşeze perna şi sărută cruciuliţa de argint de la gât, pe care i-o dăduse sora Simplice.

— Copila mea, spuse sora, acum încearcă să te odihneşti şi să nu mai vorbeşti!

Fantine strânse în mâinile-i umede mâna surorii, care fu îngrijorată de această tran-

spirație.

— A plecat azi-dimineață la Paris. Dar nici n-are nevoie să treacă prin Paris. Montfermeil e puțin mai încoace, pe stânga. Ți-aduci aminte ce mi-a spus ieri când îi vorbeam despre Cosette? „În curând”. Vrea să-mi facă o surpriză. Ştii? Mi-a dat să iscălesc o scrisoare ca s-o ia de la Thénardieri. N-au de ce să se opună, nu-i aşa? Au s-o ducă pe Cosette... de vreme ce li se plăteşte tot. Autoritățile n-au să le dea voie s-o mai oprească la ei dacă li s-a plătit datoria. Soră dragă, degeaba-mi faci semn să tac. Sunt foarte fericită, mi-e mult mai bine, nu mă mai doare nimic; am s-o văd pe Cosette... Uite: mi s-a făcut şi foame. N-am mai văzut-o de aproape cinci ani. Dumneata nu-ți poți închipui ce înseamnă un copil. Şi pe urmă, e-atât de drăguță! O să vezi! Ştii? Are degete mici, trandafirii! O să aibă mâini foarte frumoase. Când era numai de-un an avea nişte mânuțe atât de caraghioase... Acum trebuie să fi crescut... Are şapte ani. E o domnişoară. Eu îi spun Cosette, dar o cheamă Euphrasie. Azi-dimineață mă uitam la praful de pe sobă şi mă gândeam c-am s-o revăd în curând pe Cosette. Doamne, ce rău e să nu-ți poți vedea ani de zile copilul! Ar trebui să ne gândim că

viața nu e veşnică! O, ce bine c-a plecat domnul primar! E într-adevăr atât de frig? Şi-a luat cel puțin mantaua? O să se întoarcă mâine; nu-i aşa? O să fie zi de sărbătoare. Mâine dimineață, soră dragă, să-mi aduci aminte să-mi pun boneta cu dantelă… Montfermeil e un sat. Pe vremuri am făcut drumul ăsta pe jos. A fost destul de departe pentru mine. Dar diligențele merg repede. Mâine o să fie aici împreună cu Cosette. Cât e de-aci până la Montfermeil?

Sora, care habar n-avea de distanțe, răspunse:

— O! sunt sigură că mâine au să fie aici.

— Mâine! Mâine! zise Fantine. Mâine am s-o văd pe Cosette. Uite, scumpă soră întru Domnul, nu mai sunt bolnavă! Sunt nebună de fericire. Aş putea să şi joc, dacă mi s-ar cere.

Cine-ar fi văzut-o cu un sfert de ceas mai înainte n-ar mai fi înțeles nimic. Era acum îmbujorată la față şi vorbea cu multă însuflețire; chipul ei era numai zâmbet. Din când în când începea să râdă, vorbindu-şi în şoaptă. Bucuria unei mame seamănă mult cu bucuria copilului.

— Ei bine, spuse călugărița, acum eşti fericită; fii cuminte şi nu mai vorbi!

Fantine puse capul pe pernă şi spuse încet:

— Da, culcă-te la loc şi fii cuminte; copilul o să fie iarăşi lângă tine. Are dreptate sora Simplice. Toată lumea de-aici are dreptate.

Pe urmă, fără să se mai clintească din loc, fără să întoarcă măcar capul, începu să se uite de jur împrejur cu ochi mari, cu un aer voios şi nu mai spuse nimic.

Sora trase perdelele, nădăjduind că o să aţipească.

Între şapte şi opt veni doctorul. Neauzind niciun zgomot şi crezând că Fantine doarme, intră încet şi se apropie de pat în vârful picioarelor. Întredeschise perdelele şi, în lumina lămpii, văzu ochii mari, liniştiţi, ai Fantinei, privindu-l.

Bolnava îl întrebă:

— Domnule, o să am voie s-o culc lângă mine într-un pătuc, nu-i aşa?

Doctorul crezu că aiurează. Ea continuă.

— Uitaţi-vă, e loc destul!

Medicul o luă deoparte pe sora Simplice, care îi explică totul, spunându-i că domnul Madeleine plecase pentru o zi sau două şi că, neştiind unde s-a dus a socotit că nu-i bine s-o neliniştească pe bolnavă, care-şi închipuie că domnul primar a plecat la Montfermeil; mai ales că putea să fie adevărat. Medicul

aprobă.

Se apropie din nou de patul Fantinei, care continuă:

— Pentru că, ştiţi, dimineaţa când se va trezi, am să-i spun puişorului meu bună dimineaţa, iar noaptea, eu, care nu prea dorm, am s-o aud pe ea cum doarme. Răsuflarea ei uşoară şi călduţă o să-mi facă bine.

— Dă-mi puţin mâna, zise doctorul.

Ea întinse braţul şi începu să râdă:

— A, da! aşa e! e drept! Dumneavoastră nu ştiţi că m-am vindecat. Cosette vine mâine…

Medicul rămase uimit. Era, într-adevăr, mai bine. Nu se mai înăbuşea. Pulsul devenise mai puternic. O viaţă nouă, venită din senin, o însufleţise dintr-odată pe-această sărmană făptură istovită.

— Domnule doctor, zise ea, v-a spus sora că domnul primar s-a dus s-o aducă pe fetiţă?

Medicul recomandă ca bolnava să stea liniştită şi să fie ferită de orice emoţii. Prescrise o infuzie de chinchină, iar în cazul în care febra ar reveni peste noapte, să i se dea un calmant. La plecare, îi spuse surorii:

— E mai bine. Dac-o avea norocul ca domnul primar să vie mâine cu fetiţa – cine ştie? Unele crize sunt surprinzătoare; s-au văzut cazuri când o mare bucurie a pus capăt unei

boli; ştiu că aici e vorba de o boală organică, destul de înaintată, dar sunt atâtea taine nepătrunse!... S-ar putea să scape...

VII – Călătorul, odată ajuns, îşi ia măsuri de plecare

Era aproape opt seara când brişca pe care am lăsat-o în drum intră pe poarta cea mare a hanului poştei din Arras. Omul pe care l-am urmărit până acum coborî, răspunse distrat celor de la han, care se întreceau să-l servească, trimise înapoi calul luat cu împrumut şi duse el singur căluțul alb la grajd. Pe urmă, intră în sala de biliard care se afla la parter şi se aşeză la o masă. Îi trebuiseră paisprezece ceasuri pentru un drum pe care socotea c-o să-l facă în şase ore. Recunoştea singur că nu era vina lui; şi gândindu-se bine, nu-i părea rău că se întâmplase aşa.

Hangița intră:

— Domnul doreşte să se culce? Domnul doreşte să ia masa?

Făcu semn din cap că nu.

— Calul e foarte obosit, spuse rândaşul.

De data asta rupse tăcerea:

— O putea calul să pornească din nou mâine dimineață?

— O! domnule, are nevoie de cel puțin două zile de odihnă.

— Nu e aici serviciul diligențelor? întrebă el.

— Ba da, domnule.

Hangița îl duse la birou. Îşi arătă hârtiile şi se interesă dacă poate să se întoarcă chiar în noaptea aceea la Montreuil-sur-mer cu poştalionul. Tocmai se afla liber locul de lângă poştaş. Îl opri şi-l plăti.

— Domnule, îi spuse funcționarul, să fiți negreşit aici pentru plecare, la ora unu noaptea fix.

Pe urmă ieşi şi porni spre oraş.

Nu cunoştea Arrasul; străzile erau întunecoase; mergea la întâmplare. Părea că se încăpățânează să nu întrebe nimic pe trecători. Trecu pârâul Crinchon şi se pomeni într-un labirint de ulițe înguste, unde se rătăci. Un om mergea pe drum cu un felinar în mână. După ce stătu puțin la îndoială, se hotărî să intre în vorbă cu el, dar numai după ce privi mai întâi înaintea şi în urma lui, ca şi cum s-ar fi temut să nu audă cineva întrebarea pe care voia s-o pună.

— Domnule, vă rog, zise el, unde e palatul de justiție?

— Nu sunteți de-aici! răspunse cel întrebat,

care era un om în vârstă. Veniți cu mine! Şi eu merg spre palatul de justiție, adică spre palatul prefecturii, deoarece palatul de justiție se află acum în reparație şi deocamdată instanțele îşi țin şedințele la prefectură.

— Tot acolo îşi ține şedințele şi curtea cu juri?

— Da, domnule. Ştiți, acolo unde e acum prefectura a fost pe vremuri, înainte de revoluție, palatul episcopal. Domnul de Conzié, care a fost episcop pe la 1782, a construit acolo o sală mare. În sala asta se țin şedințele curții. Pe drum, omul îi mai spuse: Dacă domnul vrea să asiste la vreun proces, e cam târziu. De obicei şedințele se ridică la ora şase.

Totuşi, când ajunseră în piața principală, îi arată patru ferestre mari luminate pe fațada întunecată a unei clădiri înalte.

— Ia te uită! Ați sosit la vreme, domnule. Aveți noroc. Vedeți cele patru ferestre? Acolo e curtea cu juri. E lumină. Prin urmare, nu s-a terminat. Să ştiți că dezbaterile s-au prelungit şi se ține şedință de noapte. Vă interesează cazul? E vorba de vreo crimă? Sunteți martor?

Răspunse:

— Nu vin pentru niciun proces; vreau nu-

mai să vorbesc cu un avocat.

— A! Asta-i altceva! zise omul. Iată, domnule, acolo-i poarta, unde e sentinela. Urcați pe scara principală.

Urmă indicația ce i se dăduse şi în câteva minute ajunse într-o sală cu multă lume şi în care, din loc în loc, grupuri de avocați în robă vorbeau în şoaptă.

Ți se strânge inima ori de câte ori vezi pâlcurile astea de oameni în haine negre vorbind tainic între ei, în pragul instanțelor de judecată. Rareori se întâmplă ca bunătatea şi mila să-i preocupe. Rezultatul acestor discuții e de cele mai multe ori o condamnare ticluită mai dinainte. Toate grupurile astea îi apar celui ce trece visător pe aici ca nişte roiuri negre de spirite bâzâitoare, construind laolaltă tot felul de edificii întunecate.

Sala asta mare, luminată de-o singură lampă, era o veche anticameră a episcopiei şi servea acum ca sală a paşilor pierduți. O uşă cu două canaturi, închisă în momentul acesta, o despărțea de încăperea cea mare unde-şi ținea şedințele curtea cu juri.

Era atât de întuneric, încât nu se sfii să se adreseze primului avocat care-i ieşi în cale:

— Domnule, zise el, în ce fază e procesul?

— S-a terminat! răspunse avocatul.

— S-a terminat?

Felul cum rostise aceste cuvinte îl făcu pe avocat să se întoarcă:

— Iertați-mă!… Sunteți cumva vreo rudă?

— Nu. Nu cunosc pe nimeni de-aici. S-a pronunțat vreo condamnare?

— Fireşte. Nici nu se putea altfel…

— Muncă silnică?

— Pe viață.

Domnul Madeleine întrebă din nou cu un glas atât de slab, încât abia se auzea:

— Identitatea a fost constatată?

— Ce identitate? răspunse avocatul. Nu trebuia constatată nicio identitate. Cazul era foarte simplu. Femeia şi-a ucis copilul; infanticidul a fost dovedit; jurații au înlăturat premeditarea; a fost condamnată pe viață.

— A! e vorba de-o femeie! spuse el.

— Bineînțeles. Femeia Limosin. Dumneavoastră despre cine vorbeați?

— Despre nimeni. Dar de vreme ce s-a terminat, cum se face că mai e lumină în sală?

— Pentru celălalt proces, care a început de aproape două ceasuri.

— Care proces?

— A! şi cazul ăsta e limpede. O haimana, un recidivist, un ocnaş, care a fost prins furând. Nu-mi mai aduc aminte cum îl cheamă. Unul

cu o mutră de tâlhar. Numai pentru mutra asta l-aş trimite la ocnă.

— Domnule, întrebă el, se poate intra în sală?

— Nu prea cred. E lume multă. Dar şedinţa a fost suspendată. Au plecat câteva persoane, aşa că, la redeschiderea şedinţei aţi putea încerca.

— Pe unde se intră?

— Pe uşa cea mare.

Avocatul se îndepărtă. În cele câteva clipe cât stătuse de vorbă cu el, domnul Madeleine încercase, amestecate laolaltă, toate emoţiile cu putinţă. Cuvintele acestui om nepăsător îi străbătură pe rând inima, când ca nişte ace de gheaţă, când ca nişte limbi de foc. După ce înţelese că nu se isprăvise încă, respiră adânc, deşi n-ar fi putut spune dacă ceea ce simţea era mulţumire sau durere.

Se apropie de mai multe grupuri şi trase cu urechea. Condica de termene fiind foarte încărcată, preşedintele fixase pentru aceeaşi zi două procese simple şi scurte. Se începuse cu infanticidul, iar acum venise rândul ocnaşului, recidivistului, „calului nărăvaş”. Omul furase nişte mere, dar faptul nu prea părea dovedit; se dovedise însă că mai fusese la ocnă, la Toulon, ceea ce îi agrava situaţia.

Interogatoriul inculpatului fusese luat şi martorii fuseseră ascultați. Rămăseseră pledoariile apărării şi rechizitoriul ministerului public. N-avea să se poată sfârşi înainte de miezul nopții. Acuzatul avea să fie probabil condamnat; procurorul general era foarte dibaci şi nu prea lăsa să-i scape acuzații. Era un băiat de spirit care făcea versuri.

Un aprod stătea în fața uşii care dădea în sala de şedințe. Noul venit îl întrebă:

— Domnule, nu se mai deschide odată uşa asta?

— Nu se deschide, răspunse aprodul.

— Cum? Nu se deschide la reînceperea şedinței? Nu s-a suspendat şedința?

— Şedința a început, spuse aprodul, dar nu se mai dă voie înăuntru.

— De ce?

— Pentru că sala e plină.

— Cum? Nu mai e niciun loc?

— Niciunul. Uşa e încuiată. Nu mai poate intra nimeni. După o pauză, uşierul adăugă: Mai sunt totuşi câteva locuri în spatele domnului preşedinte, dar domnul preşedinte nu dă voie acolo decât funcționarilor publici.

Şi spunând acestea, uşierul îi întoarse spatele.

Domnul Madeleine plecă îngândurat, stră-

bătu sala de aşteptare şi coborî scara încet, şovăind parcă la fiecare treaptă. De bună seamă, se sfătuia cu el însuşi. Zbuciumul sufletesc care-l chinuia încă din ajun nu încetase. Când ajunse la capătul scării, se rezemă de balustradă şi-şi încrucişă brațele. Dintr-odată se deschie la haină, luă portofelul, scoase din el un creion, rupse o foaie de hârtie şi scrise pe ea, la lumina felinarului:

„D-l Madeleine, primarul oraşului Montreuil-sur-mer”.

Pe urmă, urcă din nou scara în grabă, îşi făcu loc prin mulțime, merse drept la aprod, îi dădu biletul şi-i spuse cu autoritate:

— Du asta domnului preşedinte!

Aprodul luă biletul, aruncă o privire asupra lui şi se supuse.

VIII – Intrare de favoare

Fără să bănuiască, primarul din Montreuil-sur-mer se bucura de un fel de celebritate. De şapte ani de zile, de când faima calităților lui se răspândise în toată regiunea buloneză, ea trecuse de mult marginile unui singur ținut şi ajunsese până-n județele învecinate. În afară de serviciul neprețuit pe care-l făcuse capitalei districtului, reorgani-

zând industria mărgelelor de sticlă, toate cele o sută patruzeci şi una de comune ale plasei Montreuil-sur-mer îi cunoşteau binefacerile. Ştiuse, la nevoie, să ajute şi să încurajeze chiar industriile altor plase. Astfel, când s-a ivit prilejul, a susținut cu creditele şi cu fondurile lui fabrica de dantelă din Boulogne, țesătoria mecanică din Frevent şi manufactura hidraulică de pânzeturi din Boubers-sur-Canche. Peste tot numele domnului Madeleine era rostit cu respect. Oraşele Arras şi Douai invidiau orăşelul Montreuil-sur-mer pentru norocul de a-l avea primar.

Consiliul curții din Douai, care prezida sesiunea aceasta a curții cu juri din Arras, cunoştea ca toată lumea acest nume atât de adânc şi de unanim onorat. Când aprodul, deschizând încet uşa care dădea din sala de consiliu în sala de şedințe, se plecă în spatele fotoliului preşedintelui şi-i înmână biletul pe care stau scrise cuvintele pe care le-ați citit, adăugând: „Domnul acesta doreşte să asiste la şedință!” preşedintele făcu numaidecât un gest de respect, luă un condei, scrise câteva cuvinte pe aceeaşi hârtie şi-o dădu aprodului, spunându-i:

— Să poftească!

Nefericitul despre care vorbim rămăsese pe loc, lângă uşa sălii, în poziția în care-l lăsase aprodul. Auzi ca prin vis pe cineva spunându-i:

— Domnul binevoieşte să-mi facă cinstea de-a mă urma?

Era aprodul care-i întorsese spatele mai-nainte şi care acum se pleca până la pământ. Totodată, aprodul îi dădu biletul. Îl desfăcu şi, deoarece se afla în dreptul lămpii, putu să citească: *„Preşedintele curții cu juri prezintă domnului Madeleine omagiile sale”*. Mototoli biletul, ca şi cum cele câteva cuvinte l-ar fi făcut să simtă un gust neobişnuit, amar.

Domnul Madeleine porni după aprod. Peste câteva clipe se afla într-un soi de cabinet sever, căptuşit cu tăblii de lemn, luminat de două lumânări aşezate pe o masă cu postav verde. Îi mai sunau încă în urechi ultimele cuvinte ale aprodului care plecase: „Domnule, sunteți în camera de consiliu. E de ajuns să apăsați pe clanța de alamă a uşii şi veți fi în sala de şedințe, în spatele fotoliului domnului prezident...” Cuvintele se amestecau în mintea lui cu amintirea nedesluşită a coridoarelor înguste şi a scărilor întunecoase pe care le străbătuse.

Aprodul îl lăsase singur. Clipa hotărâtoare sosise, încercă zadarnic să-şi adune gândurile. Firele cugetării se destramă în mintea noastră mai cu seamă atunci când avem nevoie, mai mult decât oricând, să le legăm de realităţile chinuitoare ale vieţii. Se afla tocmai în locul unde judecătorii deliberează şi condamnă. Se uita cu o linişte prostească la această încăpere tăcută şi de temut, în care fuseseră zdrobite atâtea vieţi, în care peste puţin va răsuna şi numele lui şi prin care trecea în momentul acela destinul său. Se uită la pereţi, pe urmă se cercetă pe el însuşi, neînţelegând ce e cu odaia asta şi ce căuta el acolo.

Nu mâncase nimic de peste douăzeci şi patru de ore, era frânt de oboseală din pricina zdruncinăturilor trăsurii şi totuşi nu se simţea ostenit, i se părea că nu mai simte nimic. Se apropie de un tablou cu rama neagră, în care se afla încadrată o veche scrisoare autografă a lui Jean Nicolas Pache, fost ministru şi primar al Parisului, datată desigur din greşeală *9 iunie* anul al II-lea, şi prin care Pache trimitea comunei lista miniştrilor şi a deputaţilor ţinuţi în arest la domiciliu.

Cine l-ar fi putut vedea şi urmări în momentul acela şi-ar fi închipuit, fără îndoială,

că scrisoarea îl interesa foarte mult, deoarece nu-şi mai lua ochii de la ea. O citi de câteva ori. O citea însă fără să fie atent şi fără să-şi dea seama. Se gândea la Fantine şi la Cosette.

Tot gândindu-se, se întoarse, şi ochii lui întâlniră clanța de alamă a uşii care-l despărțea de sala de şedință. Aproape că uitase de uşă. Privirea sa, la început foarte liniştită, se opri la ea, rămase ațintită asupra mânerului de alamă, pe urmă deveni tulbure, fixă, şi se umplu treptat de spaimă.

Broboane de sudoare îi alunecau din păr şi i se prelingeau pe tâmple.

La un moment dat, cu o stăpânire amestecată cu revoltă, făcu gestul ce nu se poate descrie şi care vrea să spună, care spunea atât de limpede: „La naiba, cine mă poate sili?” Se întoarse repede, văzu în fața lui uşa prin care intrase, porni spre ea, o deschise şi ieşi. Nu se mai afla în încăperea aceea. Era afară, într-un coridor lung, îngust şi întortocheat, întrerupt de tot felul de trepte şi de ghişeuri, luminat din loc în loc de nişte lămpi ce semănau cu luminile de la capul bolnavilor. Era coridorul pe unde venise. Respiră, trase cu urechea; niciun zgomot în urmă-i, niciun zgomot în fața lui; o luă la fugă,

parc-ar fi fost urmărit. După ce străbătu mai multe cotituri ale coridorului, se opri şi ascultă din nou. Aceeaşi tăcere şi aceeaşi întunecime împrejurul său. Gâfâia, se clătina. Se rezemă de perete. Zidul era rece, sudoarea îi înghețase pe frunte; se îndreptă înfrigurat. Atunci, singur acolo, în întuneric, tremurând de frig şi poate şi din altă pricină, începu din nou să cugete. Cugetase toată noaptea; cugetase toată ziua; nu mai auzea într-însul decât un glas strigând: „Vai!”

Trecu astfel un sfert de ceas. În cele din urmă, plecă fruntea, oftă adânc, lăsă brațele în jos şi se întoarse de unde plecase. Mergea încet, ca un om copleşit, ca şi cum îl ajunsese cineva din urmă şi-l aducea înapoi.

Intră din nou în camera de consiliu. Primul lucru pe care-l zări fu mânerul uşii. Rotund şi lustruit, mânerul de alamă i se părea că străluceşte ca o stea înspăimântătoare. Se uita la el cum s-ar uita o oaie în ochii unui tigru.

Privirea nu i se putea dezlipi de mâner.

Din când în când, făcea câte un pas şi se apropia de uşă.

Dacă ar fi fost atent, ar fi putut auzi, ca un murmur nedesluşit, zgomotul din sala de-alături. Dar nu asculta, nu auzea nimic.

Dintr-odată, fără să-şi dea seama, ajunse lângă uşă, puse brusc mâna pe mâner şi uşa se deschise.

Se afla în sala de şedințe.

IX – Un loc unde se formează convingerile

Făcu un pas, închise automat uşa în urma lui şi rămase în picioare, uitându-se în jurul său.

Era o încăpere destul de mare, slab luminată, când plină de larmă, când plină de tăcere, în care toata procedura judecării unei crime se desfăşura, cu toată gravitatea ei meschină şi înfiorătoare, în mijlocul mulțimii.

Într-un capăt al sălii, acolo unde se afla el, şedeau judecătorii, duşi pe gânduri, în robe vechi, rozându-şi unghiile sau moțăind; de partea cealaltă, mulțimea în zdrențe, avocați în diferite atitudini, jandarmi cu fețe cinstite şi aspre. Pe pereți, tăblii de lemn, vechi şi pătate, un tavan murdar, mese acoperite cu un postav mai mult gălbui decât verde, uşi înnegrite de-atâtea mâini. În cuiele înfipte în tăbliile de lemn – lămpi de cafenea, care mai mult afumă decât luminează. Pe mese, lumânări în sfeşnice de alamă. Întuneric, urât,

tristețe. Din toate astea se desprindea o impresie de severitate şi de măreție, deoarece se simțea deopotrivă prezența acelei mari realități omeneşti care e legea şi a acelei mari realități dumnezeieşti care e justiția.

Nimeni din mulțime nu-l băgă în seamă. Toate privirile se îndreptau asupra unui singur punct; o bancă de lemn de-a lungul peretelui din fața unei uşi mici, în stânga preşedintelui. Pe banca luminată de mai multe lumânări stătea un om între doi jandarmi.

Omul acesta era „omul”.

Nu-l căută. Îl văzu. Privirea lui se îndreptase într-acolo în chip firesc, ca şi cum ar fi ştiut dinainte unde e.

Se vedea parcă pe el însuşi, îmbătrânit; desigur, nu în totul asemănător la chip, dar în totul asemănător ca atitudine şi înfățişare, cu părul zburlit, cu privirea sălbatică şi neliniştită, cu acea haină, aşa cum fusese el însuşi atunci când intrase în Digne, plin de ură şi ascunzând în fundul sufletului acel oribil tezaur de gânduri cumplite pe care le adunase vreme de nouăsprezece ani pe lespezile ocnei.

Omul părea să aibă cel puțin şaizeci de ani. Avea în el ceva aspru, năuc, înfricoşat.

Când se auzi zgomotul uşii lumea se dădu

la o parte, ca să-i facă loc; preşedintele întoarse capul şi înțelegând că persoana care intrase era domnul primar din Montreuil-sur-mer, îl salută. Procurorul general, care-l întâlnise pe domnul Madeleine la Montreuil-sur-mer, unde se dusese de mai multe ori în interese profesionale, îl recunoscu şi îl salută şi el.

El abia observă. Era în prada unei halucinații. Privea.

Judecători, un grefier, jandarmi, o mulțime de capete cumplit de curioase; le mai văzuse o dată, demult, acum douăzeci şi şase de ani. Găsea acum din nou toate aceste lucruri cumplite. Erau acolo, se mişcau, existau. Nu mai era o sforțare a memoriei lui, nu mai era o amăgire a minții lui, erau jandarmi adevărați, judecători adevărați, o mulțime adevărată, oameni adevărați, în carne şi oase. Era limpede; vedea ivindu-se şi retrăind în jurul lui, cu tot ceea ce realitatea avea aievea mai de neîndurat, aspectele monstruoase ale trecutului său.

Toate se căscau ca o prăpastie în fața lui.

Se îngrozi, închise ochii şi strigă din adâncul sufletului său: „Niciodată!”

Şi printr-un joc tragic al ursitei, care-i cutremura toate gândurile şi aproape îl înne-

bunea, un alt „el însuşi” era acolo. Pe omul acesta, pe care-l judecau acum, toţi îl numeau Jean Valjean. Avea înaintea ochilor – viziune de neînchipuit! – un fel de reprezentaţie a celui mai groaznic moment din viaţa lui. Jucat de propria lui fantomă. Toate erau întocmai: acelaşi aparat judiciar, acelaşi ceas de noapte, aproape aceleaşi feţe de judecători, de jandarmi şi de spectatori. Numai deasupra capului preşedintelui se afla acum un crucifix, obiect care lipsea din tribunalele de pe vremea condamnării sale. La judecata lui, Dumnezeu nu fusese de faţă.

Un scaun se afla în spatele lui; se aşeză, înspăimântat la gândul că ar putea fi recunoscut. După ce luă loc, se folosi de un teanc de dosare de pe biroul judecătorilor ca să-şi ascundă faţa. Putea acum să vadă fără să fie văzut. Încet-încet, îşi veni în fire. Începu să-şi dea seama de ceea ce se petrece; se liniştise de ajuns ca să poată asculta.

Domnul Bamatabois făcea parte din juraţi.

Îl căută pe Javert, dar nu dădu cu ochii de el. Banca martorilor nu se putea vedea din pricina mesei grefierului. Şi pe urmă, cum am mai spus, sala era foarte slab luminată.

În clipa când intrase el, avocatul apărării tocmai îşi sfârşea pledoaria. Atenţia tuturor

era extrem de încordată. Dezbaterile durau de trei ceasuri. De trei ceasuri mulțimea privea cum un om, un necunoscut, o făptură vrednică de plâns, foarte stupidă, sau foarte isteață se încovoaie din ce în ce mai mult sub povara unei cumplite potriviri de situație. Omul ăsta, după cum se ştie, era un vagabond care fusese găsit pe câmp cu o creangă plină de mere, ruptă dintr-un pom din împrejmuirea vecină, cunoscută sub numele de livada lui Pierron. Cine era omul ăsta? Se făcuseră cercetări, fuseseră ascultați diferiți martori şi toți fuseseră de aceeaşi părere. Şi din toate dezbaterile ieşise o lumină deplină. Acuzarea susținea: „N-am pus mâna numai pe un hoț de poame, pe un găinar; am pus mâna pe un tâlhar, pe un recidivist evadat, un fost ocnaş, un ticălos dintre cei mai primejdioşi, un răufăcător numit Jean Valjean, pe care justiția îl caută de multă vreme şi care acum opt ani, ieşind din ocna de la Toulon, a săvârşit – amenințând cu arma – un furt la drumul mare asupra unui băiețaş din Savoya, pe nume Gervais; crimă prevăzută şi pedepsită de articolul 383 din codul penal şi pentru care ne rezervăm dreptul să-l urmărim ulterior, când identitatea va fi pe deplin stabilită din punct de vedere juridic. Acum a

săvârşit un nou furt. E un caz de recidivă. Condamnați-l pentru fapta cea nouă. Va fi judecat mai târziu pentru cea veche.”

În fața acestei acuzații, în fața declarațiilor unanime ale martorilor, acuzatul părea mai degrabă mirat. Făcea gesturi şi semne care voiau să spună „nu” sau rămânea cu ochii în tavan. Vorbea cu mare greutate, răspundea încurcat, dar, din creştet până-n tălpi, întreaga lui făptură tăgăduia. Părea idiot față de toate inteligențele astea răspândite în linie de bătaie în jurul lui şi cu totul străin în mijlocul societății care-l înşfăca. Îl aştepta însă un viitor plin de amenințări, aparențele de vinovăție sporeau în fiecare clipă şi toată mulțimea asta urmărea cu mai multă nelinişte decât el însuşi sentința plină de nenorociri care plutea deasupra capului său. Se lăsa chiar să se întrevadă, în afară de ocnă, şi pedeapsa cu moartea, dacă identitatea ar fi stabilită şi dacă afacerea Gervais s-ar termina mai târziu tot cu o condamnare. Cine era omul ăsta? Ce ascundea nepăsarea lui? Prostie sau şiretenie? Înțelegea prea bine totul, sau nu înțelegea nimic? Astea erau întrebările care despărțeau mulțimea în mai multe tabere şi care păreau că despart şi pe jurați. În acest proces se găsea adunat laolaltă tot ce

poate să înspăimânte şi să dea de gândit; drama nu era numai întunecată, dar şi de neînțeles.

Apărătorul pledase destul de bine, în graiul acela provincial, multă vreme caracteristic pentru elocința baroului şi pe care îl întrebuințau odinioară toți avocații, la Paris ca şi la Romorantin sau la Montbrison, şi care astăzi, ajuns clasic, nu mai e întrebuințat decât de oratorii oficiali ai parchetului, cărora li se potriveşte prin sonoritatea-i gravă şi impunătoare. În graiul acesta bărbatului i se spune „soț”, nevestei – „soție”, Parisul e „centrul artelor şi al civilizației”, regele e „monarhul”, monseniorul episcop – „un sfânt pontif”, procurorul general – „elocintele interpret al vindictei”, pledoaria – „accentele care s-au auzit”, secolul lui Ludovic al XIV-lea – „secolul cel mare”, un teatru – „templul Melpomenei[2]”, familia domnitoare – „augustul sânge al regilor noştri”, un concert – „o solemnitate muzicală”, domnul general comandant al garnizoanei – „ilustrul luptător care…” etc., elevii seminarului – „aceşti gingaşi leviți[3]”, erorile strecurate în ziare – „im-

---

[2] Muza tragediei la grecii antici.

[3] Clerici, slujitori ai templului la vechii evrei,

postura care-şi distilează veninul în coloanele acestor organe” etc., etc.

Avocatul începuse, aşadar, să lămurească furtul merelor – lucru nu prea uşor în stilul ăsta pompos, dar şi Benigne Bossuet fusese silit să facă aluzie, în mijlocul unei cuvântări funebre, la o găină, şi a ştiut să iasă strălucit din încurcătură. Avocatul stabilise că furtul merelor nu fusese dovedit în mod concret. Clientul său, pe care – în calitate de apărător – stăruia să-l numească Champmathieu, n-a fost văzut de nimeni sărind zidul sau rupând craca din pom. Când îl arestaseră găsiseră asupra lui craca (pe care avocatul ținea s-o numească „ramură”); dar el susținea că o găsise şi o ridicase de jos. Unde era dovada contrarie? Nici vorbă, craca fusese ruptă şi furată după ce se sărise zidul şi apoi aruncată acolo de către hoțul înspăimântat. Era vorba de un hoț, fără îndoială. Dar ce dovedea că hoțul era Champmathieu? Un singur lucru: faptul că fusese ocnaş. Avocatul nu tăgăduia că, din nefericire, acest fapt fusese pe deplin constatat, acuzatul locuise la Faverolles; acuzatul fusese ajutor de grădinar; numele de Champmathieu putea foarte

---

aparținând tribului Levi.

bine să fi fost la origine Jean Mathieu; toate astea erau adevărate; în sfârşit, patru martori recunoşteau, fără să stea pe gânduri şi hotărât, în Champmathieu pe ocnaşul Jean Valjean. La aceste afirmații şi la aceste dovezi, avocatul nu putea opune decât tăgada clientului său, o tăgadă interesată. Dar, presupunând că el e într-adevăr ocnaşul Jean Valjean, dovedea asta că tot el e şi hoțul merelor? Putea fi cel mult o prezumție, nu o dovadă. Acuzatul, e drept, – şi în „buna sa credință” apărătorul trebuia s-o recunoască – adoptase „un sistem rău de apărare”. Se încăpățâna să tăgăduiască totul, şi furtul, şi faptul că a fost ocnaş... O mărturisire asupra punctului acestuia din urmă ar fi fost desigur mai bună pentru el şi i-ar fi câştigat indulgența judecătorilor. Avocatul îl sfătuise în această privință, dar acuzatul refuzase cu îndărătnicie, închipuindu-şi fără îndoială că nemărturisind nimic salvează totul. Era o greşeală, dar nu se cuvenea să se țină seama de lipsa lui de inteligență? E, fără îndoială, un om greoi la minte. Nenorocirea de a fi stat atâta vreme la ocnă, viața de mizerie după ieşirea din ocnă îl îndobitociseră... şi aşa mai departe... Se apără prost, dar e ăsta un motiv ca să fie condamnat? Cât despre

afacerea Gervais, avocatul nu avea căderea s-o discute, nefiind în cauză. Apărătorul încheie rugând juriul şi curtea, în cazul când li s-ar părea că identitatea lui Jean Valjean nu mai poate fi pusă la îndoială, să-i aplice pedeapsa poliţienească ce se cuvine celor care contravin legii domiciliului forţat, iar nu osânda îngrozitoare care li se dă ocnaşilor recidivişti.

Procurorul general luă cuvântul în replică. Fu violent şi înzorzonat, cum sunt de obicei procurorii generali. Felicită pe apărător pentru „sinceritatea” sa şi se folosi cu dibăcie de această sinceritate. Îl încolţi pe acuzat prin toate concesiile făcute de avocat. Apărătorul înclina să admită că inculpatul era chiar Jean Valjean. Luă act. Omul acesta era prin urmare Jean Valjean. Un punct câştigat pentru acuzare şi care nu mai putea fi tăgăduit. Printr-o isteaţă figură retorică, urcând până la izvoarele şi la cauzele criminalităţii, procurorul general tună împotriva imoralităţii şcolii romantice, pe atunci la începuturile ei, cunoscută sub numele de „şcoala satanică”, aşa cum o botezaseră criticii de la *Quotidienne* şi *Oriflamme*. Nu fără oarecare îndreptăţire, atribui influenţei acestei literaturi perverse delictul lui Champmathieu,

sau, mai bine zis, al lui Jean Valjean. După aceste considerații, trecu direct la Jean Valjean. Cine era Jean Valjean? Urmă portretul lui Jean Valjean. Un monstru etc... modelul acestui soi de descriere se găseşte în tirada lui Theramène[4] care nu e de niciun folos tragediei, dar care aduce zilnic mari servicii elocinței judiciare. Auditoriul şi jurații „se înfiorară”. După ce termină portretul acuzatului, procurorul general spuse, cu o însuflețire oratorică, menită să ațâțe în cel mai înalt grad, a doua zi, entuziasmul *Jurnalului Prefecturii*: „Şi un om ca ăsta... etc., etc., un vagabond, un cerşetor, fără mijloace de existență etc., etc., deprins, prin viața pe care a dus-o, să săvârşească fapte vinovate, fiind prea puțin îndreptat prin şederea la ocnă, aşa cum dovedeşte crima săvârşită asupra lui Gervais etc., etc. – un om ca ăsta, prins pe şosea în flagrant delict de furt, la câțiva paşi de zidul pe care-l sărise, ținând încă în mână lucrul furat, tăgăduieşte flagrantul delict, furtul, escaladarea, tăgăduieşte totul, îşi tăgăduieşte până şi numele pe care-l poartă, îşi

[4] *Tirada lui Theramène*, din actul V al *Fedrei* lui Racine, descrie monstrul marin care l-a ucis pe tânărul Hippolit.

tăgăduieşte până şi identitatea. În afară de o sută de alte dovezi, asupra cărora nu mai stăruim, patru martori l-au recunoscut: Javert, integrul inspector de poliție Javert, şi trei dintre foştii săi tovarăşi de ticăloşii, ocnaşii Brevet, Chenildieu şi Cochepaille. Ce opune el acestei unanimități zdrobitoare? Tăgada. Câtă încăpățânare! Sunteți aici ca să faceți dreptate, domnilor jurați” etc., etc.

În timp ce vorbea procurorul general, acuzatul asculta cu gura căscată, cu un fel de uimire în care se vădea şi oarecare admirație. Era de bună seamă mirat că cineva poate vorbi aşa. Din când în când, în momentele cele mai „energice” ale rechizitoriului, atunci când elocința nu se mai poate stăpâni şi izbucneşte într-o năvală de dojeni biciuitoare, învăluindu-l pe acuzat ca o furtună, el clătina încet capul de la dreapta la stânga şi de la stânga la dreapta, într-un fel de protest trist şi mut, cu care se mulțumise încă de la începutul dezbaterilor. De câteva ori spectatorii de lângă el l-au auzit spunând cu jumătate glas: „De! dacă nu l-au chemat pe domnul Baloup!...”

Procurorul general atrase atenția juraților asupra acestei atitudini de om năucit, vădit calculată, care dovedea mai degrabă isteți-

me, şiretenie, deprinderea de-a înşela justiția, decât imbecilitate, şi care punea în adevărata ei lumină „marea perversitate” a acestui individ.

Procurorul încheie făcând toate rezervele în ceea ce priveşte afacerea Gervais şi cerând o condamnare aspră.

Deocamdată, vă amintiți, era vorba de muncă silnică pe viață.

Apărătorul se ridică, începu prin a-l felicita pe „domnul procuror general” pentru „admirabila sa elocuțiune”, pe urmă, răspunse aşa cum putu, destul de slab, simțind că terenul îi alunecă de sub picioare.

X – Sistemul tăgăduielilor

Momentul închiderii dezbaterilor sosise. Preşedintele făcu semn acuzatului să se ridice şi-i adresă obişnuita întrebare:

— Mai ai ceva de adăugat în apărarea dumitale?

În picioare, mototolind în mâini o tichie slinoasă, omul părea că n-aude.

Preşedintele repetă întrebarea.

De data asta omul auzi. Începuse parcă să înțeleagă, făcu un gest ca şi cum atunci s-ar fi trezit, se uită de jur împrejur, se uită la pu-

blic, la jandarmi, la avocat, la jurați, la curte, îşi puse pumnul uriaş pe marginea balustradei din fața lui şi, dintr-odată, pironindu-şi privirea asupra procurorului general, începu să vorbească. Fu ca o adevărată erupție. Cuvintele țâşneau din gura lui fără şir. Nestăpânite, ciocnindu-se de-a valma, îmbulzindu-se parcă să năvălească toate deodată.

— Am de spus atâta, zise el, că am fost rotar la Paris, la domnul Baloup. E o meserie grea. În rotărie trebuie să munceşti totdeauna pe-afară, în curți sau, dacă eşti la stăpâni mai de treabă, în şoproane, dar niciodată într-un atelier închis, pentru că, ştiți, e nevoie de loc. Iarna ți-e atât de frig, încât trebuie să dai din mâini ca să te încălzeşti; dar stăpânii nu-ți dau voie; spun că asta e pierdere de vreme. Să umbli cu fier în brațe când e gheață pe jos, e treabă grea. Te dă gata repede. Îmbătrâneşti de tânăr în meseria asta. La patruzeci de ani s-a isprăvit cu tine. Mie, la cincizeci şi trei, îmi venea destul de greu. Şi pe urmă, oamenii-s atât de răi! Când ai îmbătrânit, ți se spune numai dobitoc bătrân, moşneag tâmpit. Nu mai câştigam decât un franc şi jumătate pe zi; mi se plătea tot mai puțin; stăpânii profitau de vârsta mea. O mai aveam şi pe fiică-mea, care era spălătoreasă

la râu. Câştiga şi ea ceva. Împreună o scoteam la capăt. Şi meseria ei era grea. Stătea toată ziulica lângă un hârdău, udă până la brâu; pe ploaie, pe ninsoare, când vântul îți şfichiuie obrajii; trebuie să speli acolo, la râu, şi când apa e înghețată; sunt oameni care nu au rufe prea multe şi care nu pot să aştepte; dacă nu speli, pierzi muşteriii. Doagele hârdăului sunt rău încheiate şi te stropeşti cu apă peste tot. Ți se udă fustele, şi pe deasupra şi pe dedesupt. Te pătrunde până la piele. A lucrat şi la spălătorie, unde apa vine prin robinete. Acolo nu mai stai la hârdău. Speli rufele în față, la robinet şi le clăteşti îndărăt într-un fel de albie. Fiindcă e închis, nu mai ți-e tare frig. Dar sunt atâția aburi acolo de la apa fierbinte că-ți strică ochii. Se întorcea acasă la şapte seara şi se culca numaidecât. Era grozav de trudită. Bărbatu-său o bătea. A murit. N-au fost prea fericiți. Era o fată de treabă, liniştită, nu se ducea la dans. Mi-aduc aminte că într-o zi, de lăsata-secului, s-a culcat la opt. Asta e! Spun adevărat. N-aveți decât să întrebați. Hm! Să întrebați!... Că prost mai sunt. Parisul e o vâltoare. Cine poate să-l cunoască acolo pe moş Champmathieu? Cu toate astea, v-am mai spus: mă cunoaşte domnul Baloup. Întrebați pe dom-

nul Baloup. Şi, pe urmă, nu ştiu ce aveți cu mine.

Omul tăcu şi rămase în picioare. Vorbise cu glas tare, repede, răguşit, aspru, cu o naivitate mânioasă şi sălbatică. Se oprise, la un moment dat, ca să salute pe cineva din mulțime. Afirmațiile pe care le zvârlea, parcă la voia întâmplării izbucneau ca nişte sughițuri; şi fiecăruia îi adăuga gestul unui tăietor care despică lemne. Când isprăvi, toți cei de față începură să râdă. Se uită în sală şi, văzând că publicul râde, fără să înțeleagă nimic, începu să râdă şi el.

Spectacolul era sinistru.

Preşedintele, un om atent şi binevoitor, începu să vorbească.

Aminti „domnilor jurați” că numitul Baloup, fost meşter rotar, în slujba căruia pretinde că ar fi fost acuzatul, fusese citat în zadar. Dăduse faliment şi n-a mai putut fi găsit. Întorcându-se apoi spre acuzat, îi ceru să asculte ceea ce-i va spune şi adăugă:

— Te afli într-o situație în care trebuie să te gândeşti bine. Bănuielile cele mai grave planează asupra dumitale şi pot avea urmări foarte serioase. Acuzat, în interesul dumitale, îți cer pentru ultima oară să ne lămureşti asupra acestor două fapte: în primul rând, ai

sărit, da sau nu, zidul care împrejmuieşte livada lui Pierron, ai rupt craca şi ai furat merele, adică ai săvârşit crima de furt cu escaladare? În al doilea rând, eşti dumneata ocnaşul eliberat Jean Valjean, da sau nu?

Acuzatul dădu din cap în chip isteţ, ca unul care a înţeles foarte bine şi ştie ce are de răspuns. Deschise gura, se întoarse spre preşedinte şi spuse:

— Mai întâi...

Pe urmă se uită la tichia lui, se uită în tavan şi tăcu.

— Acuzat, zise procurorul general cu glas aspru, ia seama! Nu dai niciun răspuns la ceea ce eşti întrebat. Neliniştea dumitale te acuză. Nu încape nicio îndoială că nu te numeşti Champmathieu, că eşti ocnaşul Jean Valjean, ascuns la început sub numele de Jean Mathieu, care era numele mamei dumitale, că ai fost în Auvergne, că te-ai născut la Faverolles, unde ai fost curăţitor de pomi. Nu încape nicio îndoială că ai furat prin escaladare nişte mere din livada lui Pierron. Domnii juraţi vor aprecia.

Acuzatul, care între timp se aşezase, se ridică brusc de la locul său, în momentul când procurorul general termina, şi strigă:

— Dumneata eşti un om tare rău! Asta vo-

iam să spun. Şi nu nimeream. N-am făcut nimic. Eu sunt dintre ăia care nu mănâncă în fiecare zi, Veneam din Ailly, mergeam pe câmp după o răpăială de ploaie de se îngălbenise tot pământul; chiar şi bălțile se revărsaseră şi nu mai răsărea din nisip decât ici şi colo câte un fir de iarbă pe marginea drumului; am găsit pe jos o cracă ruptă cu câteva mere pe ea, am ridicat craca, fără să ştiu că o să-mi aducă atâta necaz. De trei luni de zile sunt închis şi purtat de colo până colo. Pe lângă asta, ce să zic? Se dau toți la mine şi spun: „Răspunde!” Jandarmul, care-i băiat de treabă, îmi dă cu cotul şi-mi zice încet. „Haide, răspunde!” Eu nu ştiu să vorbesc, n-am învățat carte, sunt un om prost. Păcat că nu se ia în seamă lucrul ăsta. N-am furat nimic; am ridicat de pe jos ce-am găsit. Îi dați zor cu Jean Valjean şi cu Jean Mathieu! Nu ştiu cine sunt ăştia. Nişte țărani. Eu am lucrat la domnul Baloup, pe bulevardul Spitalului. Mă cheamă Champmathieu. Sunteți deştepți nevoie mare că-mi spuneți unde m-am născut. Eu habar n-am. Nu toată lumea are casă când vine pe lume. Prea ar fi bine! Cred că mama şi tata erau oameni care n-aveau rostul lor şi băteau drumurile. De altfel, nici eu nu ştiu. Când eram mic, mi se spunea Piciul;

acum mi se spune Moşul. Astea-s numele mele de botez. Faceți ce vreți. Am fost în Auvergne, am fost la Faverolles, pe legea mea... Ei, şi? Ce-i cu asta? Nu se poate să fi fost şi în Auvergne şi la Faverolles fără să fi fost la ocnă? Vă spun că n-am furat nimic şi că sunt moş Champmathieu. Am lucrat la domnul Baloup; am şi locuit acolo. Până la urmă mă scoateți din fire cu prostiile astea! Ce vă năpustiți la mine ca turbații?

Procurorul general, care rămăsese în picioare, se adresă preşedintelui:

— Domnule preşedinte, față de tăgăduielile confuze, dar foarte iscusite ale acuzatului, care ar vrea să treacă drept idiot şi căruia îi spunem dinainte că nu va izbuti, vă cerem, domniei-voastre şi curții, să binevoiți a dispune să fie aduşi în această incintă condamnații Brevet, Cochepaille şi Chenildieu, precum şi inspectorul de poliție Javert, spre a fi audiați pentru ultima oară în privința identității acuzatului cu ocnaşul Jean Valjean.

— Atrag atențiunea domnului procuror general, spuse preşedintele, că inspectorul de poliție Javert, chemat de îndatoririle sale în capitala unui district vecin, a părăsit şedința şi chiar oraşul îndată ce-a depus ca martor. I-am dat autorizația, cu încuviințarea dom-

nului procuror general şi a apărătorului acuzatului.

— Aveți dreptate, domnule preşedinte, zise procurorul general. În lipsa domnului Javert, socotesc de datoria mea să amintesc domnilor jurați ceea ce a declarat el aici acum câteva ceasuri. Javert e un om vrednic de stimă, care cinsteşte, prin seriozitatea şi reputația sa nepătată, o funcțiune inferioară, dar destul de importantă. Iată ce-a spus el: „Nu am nevoie de prezumții morale şi de dovezi materiale care să dezmintă tăgăduielile acuzatului. Îl recunosc perfect. Omul acesta nu se numeşte Champmathieu; este un fost ocnaş, foarte rău şi primejdios numit Jean Valjean. N-a fost eliberat, la expirarea pedepsei, decât cu foarte multă părere de rău. A făcut nouăsprezece ani de muncă silnică pentru furt calificat. Încercase în cinci sau şase rânduri să evadeze. În afară de jefuirea lui Gervais şi de furtul merelor, îl mai bănuiesc şi ca autor al unui furt săvârşit la înălțimea sa defunctul episcop din Digne. L-am văzut de nenumărate ori pe vremea când eram ajutor de temnicer la ocna din Toulon. Repet: îl cunosc perfect...”

Declarația aceasta atât de categorică făcu, se pare, o impresie puternică asupra publicu-

lui şi a juraţilor. Procurorul general încheie, stăruind că, în lipsa lui Javert, cei trei martori – Brevet, Chenildieu şi Cochepaille – să fie ascultaţi din nou, conform procedurii.

Preşedintele dădu ordin aprodului, iar în clipa următoare uşa camerei martorilor se deschise. Aprodul, însoţit de un jandarm gata să-i vină în ajutor, introduse pe condamnatul Brevet. Publicul abia-şi ţinea răsuflarea şi toate piepturile fremătau ca şi cum n-ar fi avut decât o singură inimă.

Fostul ocnaş Brevet purta costumul vărgat al închisorii centrale. Era un individ de vreo şaizeci de ani, cu mutra unui om de afaceri şi cu aerul unui ticălos. Trăsăturile astea se întâlnesc uneori laolaltă. În închisoare, unde alte fărădelegi îl aduseseră din nou, ajunsese un fel de gardian. Şefii spuneau despre el: „Îşi dă toată osteneala să se facă folositor”. Duhovnicii stăteau mărturie în privinţa credinţei lui în Dumnezeu. Să nu uităm că acestea se petreceau sub restauraţie.

— Brevet, spuse preşedintele, ai suferit o pedeapsă infamantă, aşa că nu poţi depune jurământ.

Brevet lăsă ochii în pământ.

— Cu toate acestea, continuă preşedintele, chiar în sufletul omului pe care legea l-a de-

gradat, poate să mai rămână, când se îndură Cel-de-Sus, un simțământ de onoare şi de dreptate. La acest simțământ fac eu apel acum, în momentul acesta hotărâtor. Dacă el există încă în dumneata, şi nădăjduiesc că mai există, gândeşte-te bine înainte de a răspunde; ține seama pe de o parte de omul acesta, pe care un cuvânt al dumitale poate să-l nenorocească, iar pe de altă parte de justiția care aşteaptă să fie luminată de acel cuvânt al dumitale. E o clipă solemnă şi mai ai vreme să revii dacă socoteşti că te-ai înşelat. Acuzat, ridică-te! Brevet, uită-te bine la acuzat, adună-ți amintirile şi spune, cu mâna pe conştiință, dacă stărui a recunoaşte în omul acesta pe fostul dumitale tovarăş de ocnă Jean Valjean.

Brevet se uită la acuzat, apoi se întoarse spre curte:

— Da, domnule prezident. Eu l-am recunoscut cel dintâi şi-mi mențin declarația. Omul ăsta e Jean Valjean. A intrat la Toulon în 1796 şi a ieşit în 1815. Eu am fost eliberat anul următor. Pare o brută acum; poate vârsta să-l fi prostit; la ocnă era un vulpoi şi jumătate. Recunosc cu toată siguranța.

— Stai jos, îi spuse preşedintele. Acuzat, rămâi în picioare.

Fu introdus Chenildieu, ocnaş pe viață, cum îl arătau bluza roşie şi tichia verde. Ispăşea pedeapsa la ocna din Toulon, de unde fusese adus pentru procesul acesta. Era un omuleț de vreo cincizeci de ani, vioi, zbârcit, slăbănog, galben la față, obraznic şi înfrigurat, care avea în ținuta şi în toată ființa lui un fel de slăbiciune bolnăvicioasă, iar în privire o forță uriaşă. Tovarăşii de ocnă îl porecliseră *„Je-nie-dieu”*[5].

Preşedintele îi adresă aproape aceleaşi cuvinte ca şi lui Brevet. În clipa când îi aminti că situația sa îi răpea dreptul de a depune jurământ, Chenildieu înălță capul şi privi mulțimea drept în față. Preşedintele îl invită să se concentreze şi-l întrebă, ca şi pe Brevet, dacă-şi menține declarația că-l recunoaşte pe acuzat.

Chenildieu începu să râdă.

— Ei, asta-i! Cum să nu-l recunosc? Că doar am fost cinci ani legați de acelaşi lanț! Te-ai îmbufnat, moşule?

— Stai jos! spuse preşedinție.

Aprodul îl aduse pe Cochepaille, alt condamnat pe viață, venit de la ocnă tot în haină roşie ca şi Chenildieu. Era țăran din Lourdes,

[5] Îl neg pe Dumnezeu (fr.).

un fel de urs al Pirineilor. Păzise turmele acolo sus, pe munte, şi din cioban devenise tâlhar. Cochepaille nu era mai puţin sălbatic, ba părea chiar mai îndobitocit decât acuzatul. Era unul dintre nenorociţii pe care natura a vrut să-i facă fiare şi pe care societatea sfârşeşte prin a-i face ocnaşi.

Preşedintele încercă să-l zguduie prin câteva cuvinte patetice şi grave, întrebându-l, ca şi pe ceilalţi, dacă stăruie, fără îndoieli şi fără tulburare, în declaraţia că-l recunoaşte pe omul care stătea în faţa lui.

— E Jean Valjean, spuse Cochepaille. Acela pe care-l numeam noi *Jean-le-Cric*[6] pentru puterea pe care-o avea.

Afirmaţiile celor trei oameni, vădit sincere şi de bună credinţă, stârniră în auditoriu un murmur rău prevestitor pentru acuzat, murmur care creştea şi se prelungea şi mai mult, ori de câte ori o nouă declaraţie se adăuga celei dinainte. Acuzatul le ascultase cu mutra aceea uluită, care, după părerea acuzării, era principalul său mijloc de apărare. După prima declaraţie, jandarmul de lângă el îl auzi mormăind printre dinţi: „Ei, uite-l p-ăsta!” După cea de-a doua declaraţie,

[6] Jean cricul (fr.).

spuse ceva mai tare: „Bună şi asta!” Iar la a treia strigă: „Nemaipomenit!”

Preşedintele întrebă:

— Acuzat, ai auzit ce declară martorii. Ce ai de spus?

Acuzatul răspunse:

— Am spus: „Nemaipomenit!”

Un murmur de nemulţumire se răspândi în public şi cuprinse aproape întreg juriul. Nu mai încăpea nicio îndoială că omul era pierdut.

— Aprozi, spuse preşedintele, faceţi linişte! Închid dezbaterile.

În clipa aceea se făcu o mişcare în imediata apropiere a preşedintelui. Se auzi un glas, strigând.

— Brevet, Chenildieu, Cochepaille! Uitaţi--vă-ncoace!

Toţi cei care auziră glasul acela simţiră că îngheaţă, atât era de jalnic şi de grozav. Privirile se întoarseră spre punctul de unde fusese auzit. Un bărbat, care-şi avea locul printre spectatorii privilegiaţi din spatele curţii, se ridicase, împinsese portiţa joasă care despărţea curtea de incintă şi stătea acum în picioare în mijlocul sălii. Preşedintele, procurorul general, domnul Bamatabois, douăzeci de inşi îl recunoscură şi strigară

dintr-odată:
— Domnul Madeleine!

XI – Champmathieu din ce în ce mai mirat

Era el, într-adevăr. Lampa de pe masa grefierului îi lumina fața. Îşi ținea pălăria în mână, hainele nu-i erau în dezordine, redingota îi era încheiată cu grijă. Era galben şi tremura puțin. Părul, abia, încărunțit la sosirea lui în Arras, îl albise de tot. Albise de un ceas, de când se afla acolo.

Toate capetele se ridicară. Senzația fu de nedescris. În auditoriu se simți o ezitare. Glasul fusese atât de sfâşietor, iar omul părea atât de liniştit, încât, la început, lumea nu înțelese nimic. Se întrebau toți cine a strigat. Nu puteau crede că strigătul care îi înfiorase fusese scos de omul acesta liniştit.

Nedumerirea dură numai câteva clipe. Mai înainte ca preşedintele şi procurorul general să fi putut rosti un cuvânt, mai-nainte ca jandarmii şi aprozii să fi putut face vreun gest, omul pe care toți îl mai numeau în momentul acela domnul Madeleine se apropiase de martorii Cochepaille, Brevet şi Chenildieu.

— Nu mă recunoaşteți? întrebă el.

Tustrei rămăseseră uluiţi şi răspunseră printr-un semn cu capul că nu-l cunoşteau. Cochepaille, intimidat, salută milităreşte. Domnul Madeleine se întoarse spre juraţi şi spre curte şi rosti cu glas potolit:

— Domnilor juraţi, puneţi-l în libertate pe acuzat! Domnule preşedinte, arestaţi-mă. Omul pe care-l căutaţi nu e el; sunt eu. Eu sunt Jean Valjean.

Toţi îşi ţineau respiraţia. După ce trecu prima emoţie, se făcu o tăcere de mormânt. În sală se simţea acea spaimă religioasă care cuprinde mulţimea atunci când se săvârşeşte ceva măreţ.

Pe chipul preşedintelui se întipărise totuşi o umbră de simpatie şi de tristeţe; făcu un semn grăbit procurorului general şi schimbă câteva cuvinte, în şoaptă, cu consilierii asesori. Se adresă publicului şi întrebă cu un accent care fu înţeles de toată lumea:

— Se află vreun medic aici?

Procurorul general luă cuvântul:

— Domnilor juraţi, incidentul atât de ciudat şi de neaşteptat care tulbură şedinţa nu ne inspiră nouă, ca şi domniilor voastre, decât un sentiment pe care nu mai e nevoie să-l mărturisim. Cunoaşteţi cu toţii, cel puţin din reputaţie, pe onorabilul domn Madeleine,

primarul oraşului Montreuil-sur-mer. Dacă se găseşte vreun medic în sală, ne alăturăm domnului preşedinte, rugându-l să binevoiască să-l examineze pe domnul Madeleine şi să-l conducă la locuința sa.

Domnul Madeleine nu dădu răgaz procurorului general să sfârşească. Îl întrerupse cu un accent plin de blândețe şi de autoritate. Iată cuvintele pe care le rosti: iată-le întocmai, aşa cum au fost scrise imediat după şedință de către unul dintre martorii acestei scene, aşa cum stăruie şi azi în urechile celor care le-au auzit acum aproape patruzeci de ani.

— Vă mulțumesc, domnule procuror general, dar nu sunt nebun. Veți vedea. Erați gata să săvârşiți o mare eroare; dați drumul acestui om; îmi fac datoria; eu sunt acel biet ocnaş. Eu singur văd limpede aici şi vă spun adevărul. Dumnezeu din ceruri vede ce fac eu în momentul acesta – şi e de ajuns. Puteți să mă arestați; de aceea am venit aici. Cu toate astea, am făcut tot ce mi-a stat în putință. M-am ascuns sub alt nume, m-am îmbogățit, am ajuns primar, am vrut să intru iar în rândul oamenilor de treabă. Se pare că asta nu se poate. În sfârşit, sunt multe lucruri care nu se pot spune; n-am de gând să

vă povestesc viața mea; într-o zi o veți cunoaşte. L-am jefuit pe monseniorul episcop; este adevărat. L-am jefuit pe Gervais; este adevărat. Cu drept cuvânt vi s-a spus că Jean Valjean e un om rău şi păcătos. Poate că nu-i numai el vinovat. Dar, domnilor judecători, un declasat ca mine nu are dreptul să facă mustrări providenței şi să dea sfaturi societății. Vedeți dumneavoastră, mocirla din care am încercat să ies e un lucru vătămător... Ocnele îl fac pe ocnaş. Meditați asupra acestui lucru, dacă vreți. Înainte de a fi la ocnă, eram un biet țăran nu prea deştept, un fel de idiot; ocna m-a transformat. Eram nerod; am devenit rău; eram ca un butuc şi am devenit tăciune aprins. Mai târziu, mila şi bunătatea m-au salvat, aşa cum severitatea mă pierduse. Dar, iertați-mă, dumneavoastră nu mă puteți înțelege. Veți găsi acasă la mine, în scrumul din sobă, moneda pe care am furat-o acum şapte ani de la Gervais. Nu mai am nimic de adăugat. Arestați-mă! Doamne, domnule procuror general, clătinați din cap. Vă spuneți: domnul Madeleine a înnebunit. Nu-mi dați crezare. Ce dureros lucru! Dar, cel puțin, nu-l condamnați pe omul acesta. Cum? Nu mă recunoaşte nimeni? Aş fi vrut să fie Javert aici. El m-ar recunoaşte.

Ar fi foarte greu să redăm tristeţea blândă şi gravă a tonului cu care vorbea.

— Ei bine, eu vă recunosc! Brevet, îţi mai aduci aminte? Se opri, şovăi o clipă, pe urmă adăugă: Ţi-aduci aminte de bretelele împletite şi cu pătrăţele pe care le aveai la ocnă?

Brevet tresări mirat şi-l măsură din cap până-n picioare, cuprins de spaimă.

Domnul Madeleine continuă:

— Chenildieu, tu, care te porecliseşi singur Je-nie-dieu, ai tot umărul drept ars până la os, pentru că te-ai culcat într-o zi cu el peste un maldăr de jăratec, ca să ştergi cele trei litere: T. F. P.[7] Care totuşi se mai văd şi azi? Spune: e-adevărat?

— E adevărat, spuse Chenildieu.

Se adresă apoi lui Cochepaille:

— Cochepaille, tu ai, la încheietura braţului stâng, săpată în piele, cu litere albastre, o dată. E data debarcării împăratului la Cannes: *1 martie 1815*. Suflecă-ţi mâneca!

Cochepaille îşi suflecă mâneca şi toate privirile se plecară asupra braţului gol. Un jandarm veni cu o lampă: data era acolo, întocmai.

---

[7] *Travaux forcés publics* – muncă forţată de utilitate publică.

Nefericitul se întoarse spre auditoriu şi spre judecători cu un zâmbet care-i înfioară şi astăzi pe cei care au fost acolo şi-şi mai amintesc. Era zâmbetul triumfului, dar şi zâmbetul deznădejdii.

— Vedeți, aşadar, zise el, că eu sunt Jean Valjean.

Nu mai erau acum în sală nici judecători, nici acuzatori, nici jandarmi; nu mai erau decât priviri uimite şi inimi tulburate. Nimeni nu-şi mai aducea aminte de rolul pe care-l avea de jucat; procurorul general uitase că era acolo ca să acuze; preşedintele, că trebuie să prezideze; apărătorul uitase şi el că trebuie să apere. Şi, fapt extraordinar, nimeni nu puse nicio întrebare, nicio autoritate nu interveni. Însuşirea caracteristică a spectacolelor sublime e că pune stăpânire pe toate inimile şi că face spectatori din toți martorii. Niciunul, poate, nu-şi dădea seama ce sentiment încerca; niciunul, fără îndoială, nu-şi dădea seama că vede strălucind o lumină copleşitoare; toți se simțeau orbiți de această lumină în sufletul lor.

De bună seamă, în fața lor se afla Jean Valjean. Era limpede ca lumina zilei. Apariția acestui om fusese de ajuns ca să umple de lumină întâmplarea până aici atât de întune-

cată. Fără să mai fie nevoie de-acum încolo de vreo altă explicație, ca printr-o revelație spontană, toată lumea înțelese îndată şi dintr-o singură ochire, povestea simplă şi măreață a omului acestuia, care se preda pentru ca să nu fie osândit altul în locul lui. Amănuntele, şovăirile, îndoielile mărunte se risipiră în fața acestei fapte pline de străluci-re.

Impresie de scurtă durată, dar care, din cli-pa aceea, fu irezistibilă.

— Nu vreau să mai tulbur şedința, spuse Jean Valjean. Plec, deoarece nu sunt arestat. Mai am de pus la punct unele lucruri. Dom-nul procuror general ştie cine sunt. Ştie unde mă duc; mă va aresta când va găsi de cuviin-ță.

Porni spre ieşire. Niciun glas nu se ridică, niciun braț nu se întinse ca să-l oprească. Toți se dădură în lături.

Avea în momentul acela ceva supraome-nesc, ceva ce îndeamnă mulțimile să se dea înapoi cu respect din fața unui om. Trecu prin mulțime cu paşi rari. Nu s-a aflat nicio-dată cine a deschis uşa, dar e sigur că uşa era deschisă când el ajunse în dreptul ei. De-acolo se întoarse şi spuse:

— Domnule procuror general, rămân la

dispoziția dumneavoastră. Pe urmă, se adresă publicului: Voi toți cei de-aici mă găsiți vrednic de milă, nu-i aşa? Doamne, când mă gândesc la ce era să fac, mă socotesc vrednic de invidie. Ce bine-ar fi fost totuşi să nu se fi întâmplat nimic din toate astea!

Ieşi. Uşa se închise la loc, aşa cum fusese deschisă; pentru că cei care săvârşesc anumite fapte mărețe sunt siguri totdeauna că cineva din mulțime îi slujeşte.

În mai puțin de-o oră verdictul juraților scoase de sub orice acuzare pe numitul Champmathieu; iar Champmathieu, pus numaidecât în libertate, plecă buimăcit, socotindu-i pe toți oamenii nebuni şi fără să fi înțeles nimic din toată nălucirea asta.

CARTEA A OPTA
URMĂRIRILE

I – În ce oglindă îşi priveşte părul domnul Madeleine

Începea să mijească de ziuă. Fantine avusese o noapte de febră şi de insomnie, plină însă de gânduri fericite; spre ziuă adormi. Sora Simplice, care veghease lângă ea, se folosi de acest somn ca să se ducă să-i facă o nouă infuzie de chinchină. Vrednica soră se afla de câteva clipe în laboratorul infirmeriei, aplecată asupra mesei cu droguri şi fiole, uitându-se foarte de aproape la ele din cauza întunericului ce nu se risipise încă. Deodată, întoarse capul şi scoase un ţipăt uşor. Domnul Madeleine se afla în faţa ei. Intrase pe nesimţite.

— Dumneavoastră, domnule primar? strigă ea.

Răspunse în şoaptă:

— Cum se mai simte biata femeie?

— Acum e mai bine, dar am fost foarte îngrijaţi.

Îi povesti tot ce se întâmplase, îi spuse că Fantinei îi fusese foarte rău în ajun, dar că acum îi era mai bine, deoarece credea că domnul primar s-a dus la Montfermeil să-i aducă fetiţa. Sora nu îndrăzni să-l întrebe pe domnul primar, dar îşi dădu seama după înfăţişarea lui că nu venea de-acolo.

— Foarte bine, zise el. Ai făcut foarte bine c-ai lăsat-o să creadă aşa.

— Da, spuse sora, dar acum, domnule primar, când o să vă vadă fără copil, ce-o să-i mai spunem?

Domnul Madeleine rămase o clipă pe gânduri:

— Dumnezeu ne va lumina! zise el.

— Totuşi n-o putem minţi, şopti sora.

Se făcuse ziuă de-a binelea. Lumina cădea pe faţa domnului Madeleine. Sora ridică ochii.

— Vai, domnule! exclamă ea. Ce vi s-a întâmplat? Aţi albit de tot!

— Am albit? întrebă el.

Sora Simplice n-avea oglindă; scotoci într-o trusă şi scoase o oglinjoară de care se servea

medicul infirmeriei ca să constate dacă un bolnav a murit şi nu mai respiră. Domnul Madeleine luă oglinda, îşi privi părul şi spuse:

— Ia te uită!

Rosti cuvintele astea cu nepăsare, ca şi cum s-ar fi gândit la altceva.

Sora simți că îngheață, întrevăzând ceva neobişnuit în toate astea.

El întrebă:

— Pot s-o văd?

— Domnul primar n-ar vrea să-i aducă şi copilul? cuteză sora să întrebe.

— Fără îndoială, dar e nevoie de cel puțin două-trei zile.

— Dacă nu l-ar vedea pe domnul primar până atunci, spuse sora cu sfială, ea n-ar şti că domnul primar s-a întors; ar fi uşor s-o facem să aibă răbdare; iar când va sosi fetița, femeia îşi va închipui, fireşte, că domnul primar a adus-o. N-am avea de spus nicio minciună.

Domnul Madeleine păru că stă pe gânduri câteva clipe, apoi spuse cu seriozitatea lui liniştită:

— Nu, soră; vreau s-o văd. Poate că sunt grăbit.

Călugărița păru că nu auzise cuvântul „poa-

te”, care dădea un înțeles obscur şi ciudat vorbelor domnului primar. Răspunse coborând ochii şi glasul cu respect:

— Dacă este aşa... Fantine doarme, dar domnul primar poate să intre.

Domnul Madeleine făcu unele observații cu privire la o uşă care nu se închidea bine şi al cărei scârțâit putea s-o trezească pe bolnavă, pe urmă intră în odaia Fantinei, se apropie de pat şi dădu la o parte perdelele. Dormea. Răsuflarea îi ieşea din piept cu hârâitul acela tragic, caracteristic acestor boli şi care înfioară pe bietele mame când veghează noaptea la căpătâiul copilului lor condamnat şi adormit. Dar această respirație apăsătoare nu izbutea să-i tulbure seninătatea de nedescris aşternută pe față, care o transfigura în somn. Din palidă se făcuse albă ca varul; numai obrajii îi erau îmbujorați. Genele-i lungi, blonde, singura urmă de frumusețe care-i mai rămăsese din inocența şi din tinerețea ei, tremurau, rămânând totuşi închise şi plecate. Întreaga ei făptură se cutremura ca de un fâlfâit de aripi gata să se întredeschidă şi s-o ridice în văzduh; li se auzea freamătul, dar nu se vedea nimic. Văzând-o astfel, n-ai fi putut crede că e vorba de o bolnavă în stare aproape disperată. Părea mai

degrabă că e gata să-şi ia zborul, decât că va muri.

Când mâna se apropie să rupă floarea, creanga care o poartă se înfioară, părând totodată că se fereşte şi se oferă. Trupul omenesc are ceva din tresărirea aceasta în clipa în care degetele tainice ale morții se apropie să culeagă sufletul.

Domnul Madeleine rămase câtva timp nemişcat lângă pat, uitându-se pe rând la bolnavă şi la crucifix, aşa cum făcuse cu două luni mai-nainte, în ziua când venise pentru întâia dată s-o vadă în acest azil. Se aflau tot aici, amândoi, la fel ca şi atunci, ea dormind, el rugându-se; numai că acum, după două luni, părul ei era cărunt, iar părul lui albise.

Sora nu intrase odată cu el. Domnul Madeleine stătea lângă pat, în picioare, cu degetul la gură, ca şi cum se mai afla cineva în odaie, căruia îi făcea semn să tacă.

Fantine deschise ochii, îl zări şi-l întrebă domol, cu zâmbetul pe buze:

— Dar Cosette?

II – Fantine fericită

Nu făcu vreun gest de surpriză şi nici vreunul de bucurie; era însăşi întruchiparea bu-

curiei. Pusese această simplă întrebare: „Dar Cosette?” cu o încredere atât de adâncă, cu atâta siguranță, cu atâta lipsă de îngrijorare şi de îndoială, încât el nu mai putu scoate nicio vorbă. Ea continuă:

— Ştiam că sunteți aici. Dormeam, dar vă vedeam. Vă văd de multă vreme. V-am urmărit toată noaptea cu ochii. Erați parcă într-un nimb, înconjurat numai de chipuri îngereşti.

El ridică privirea spre crucifix.

— Dar, zise ea, spuneți-mi, unde-i Cosette? De ce n-a fost adusă aici, pe patul meu. Ca s-o văd când mă voi trezi?

El răspunse în mod automat ceva de care nu şi-a mai putut aduce aminte mai târziu.

Din fericire, tocmai intrase medicul, care fusese înştiințat şi care încercă să vină în ajutorul domnului Madeleine.

— Copila mea, spuse medicul, linişteşte-te! Fetița dumitale este aici!

Ochii Fantinei începură să strălucească, scăldându-i toată fața în lumina lor. Îşi împreună mâinile cu o expresie care cuprindea, în acelaşi timp, tot ce poate fi mai violent şi mai duios într-o rugăminte:

— O! strigă ea. Aduceți-mi-o!

Ce mişcătoare e această iluzie de mamă!

Cosette era şi-acum pentru ea copilaşul care trebuie adus în braţe.

— Încă nu! spuse doctorul. Acum nu se poate. Mai ai puţină febră. Vederea copilului te-ar tulbura, ţi-ar face rău. Trebuie mai întâi să te faci bine.

Ea-l întrerupse mânioasă:

— Dar nu mai am nimic; v-am spus; m-am vindecat. Doctorul ăsta e un neghiob Ah!… Vreau să-mi văd copilul!

— Ei, vezi cum te tulburi? zise medicul. Câtă vreme vei fi în starea asta, nu dau voie să ţi se aducă fetiţa. Nu-i de ajuns s-o vezi; trebuie să şi trăieşti pentru ea. Când o să te linişteşti, o să ţi-o aduc chiar eu.

Biata mamă lăsă capul în jos:

— Domnule doctor, vă rog să mă iertaţi, vă rog din toată inima să mă iertaţi! Altădată n-aş fi vorbit aşa: mi s-au întâmplat atâtea nenorociri, încât uneori nici nu mai ştiu ce spun. Vă înţeleg; vă temeţi de emoţie: o să aştept cât o să vreţi: dar vă jur că nu mi-ar fi făcut rău să-mi văd fetiţa. De-aseară o văd mereu în faţa ochilor mei Ştiţi? Dacă mi-ar fi adusă acum, aş începe să-i vorbesc încetişor. Atâta tot! Nu-i oare firesc să vreau să-mi văd copila care mi-a fost adusă anume de la Montfermeil? Nu sunt mânioasă. Ştiu c-o să

fiu fericită. Toată noaptea am văzut flori albe şi oameni care-mi zâmbeau. Când vrea domnul doctor o să mi-o aducă pe Cosette. Nu mai am febră, pentru că m-am vindecat. Simt că nu mai am absolut nimic; dar am să mă prefac că sunt bolnavă, ca să le fac plăcere maicilor de-aici. Când or vedea şi ele că m-am liniştit de tot, or să spună: „Acum trebuie să-i dăm copilul”

Domnul Madeleine se aşezase pe un scaun de lângă pat. Fantine se întoarse spre el; se vedea că-şi dă toată silința să pară calmă şi „cuminte” – cum spunea ea în acea stare de slăbiciune pe care-o dă boala şi care aduce cu copilăria – pentru ca, fiind văzută atât de liniştită, să nu se mai împotrivească nimeni la aducerea Cosettei. Stăpânindu-se, nu se putea opri totuşi să-i pună domnului Madeleine tot felul de întrebări.

— Ați călătorit bine, domnule primar? O! Ce bun ați fost că v-ați dus după ea. Spuneți-mi măcar cum arată. A suportat bine drumul? Vai, n-o să mă mai recunoască! După atâta vreme m-a uitat, mititica! Copiii n-au memorie. Sunt ca păsărelele. Azi văd ceva, mâine altceva şi nu se mai gândesc la nimic. Avea, cel puțin, rufărie curată pe ea? O îngrijeau bine soții Thénardier? Ce-i dădeau să mă-

nânce? O! dac-ați şti cât am suferit punându-mi toate întrebările astea pe când o duceam ca vai de mine. Acum au trecut toate. Sunt veselă. Ah! abia aştept s-o văd! Vi s-a părut drăguță, domnule primar? Nu-i aşa că fata mea e frumoasă? Trebuie să vă fi fost tare frig în diligență! Nu s-ar putea s-o văd măcar o secundă? Îndată după aceea ar lua-o înapoi. Dumneavoastră, ca stăpân, ați putea face asta, numai să vreți.

El îi luă mâna:

— Cosette e frumoasă, zise el. Cosette e sănătoasă şi o s-o vezi în curând, dar linişteşte-te. Vorbeşti prea mult şi scoți mereu mâinile de sub pătură; din cauza asta tuşeşti.

Într-adevăr, accesele de tuse o întrerupeau pe Fantine aproape la fiecare cuvânt.

Fantine nu mai spuse nimic. Se temea să nu fi compromis cu tânguirile ei prea pătimaşe încrederea ce voia să inspire. Începu să vorbească despre lucruri indiferente.

— E frumos la Montfermeil, nu-i aşa? Vara se fac excursii acolo. Le merge bine soților Thénardier? Nu prea trece lume multă pe la ei. Hanul lor e un fel de cârciumă ordinară.

Domnul Madeleine continua s-o țină de mână şi se uita la ea cu mare îngrijorare. Venise să-i spună unele lucruri pe care acum

nu mai avea curajul să i le spună. Doctorul, după ce-şi făcu vizita, se retrase. Rămăsese cu ei numai sora Simplice.

Deodată, după o scurtă tăcere, Fantine exclamă:

— O aud! Dumnezeule! Îi aud glasul!

Întinse braţul, ca să facă linişte în jurul ei, îşi opri răsuflarea şi începu să asculte extaziată.

În curte se juca un copil; copilul portăresei sau al vreunei lucrătoare. O întâmplare cum se întâlnesc adesea şi care par a face parte din misterioasa punere în scenă a sorţii. Copilul, o fetiţă, umbla de colo până colo, alerga ca să se încălzească, râdea şi cânta cu glas tare. Jocurile copiilor se amestecă – vai! – în toate. Pe fetiţa aceasta o auzise Fantine cântând.

— O! zise ea. E Cosette a mea. Îi recunosc glasul.

Copila se depărtă, aşa cum venise; glasul se stinse.

Fantine mai ascultă câtva timp; apoi se întunecă la faţă. Domnul Madeleine o auzi spunând încet:

— Ce rău e doctorul că nu-mi dă voie să-mi văd fata! Are şi mutră de om rău. Totuşi, buna dispoziţie îi reveni. Continuă să-şi vor-

bească singură, cu capul pe pernă: Ce fericite o să fim! În primul rând, o să avem o grădiniță. Mi-a făgăduit-o domnul Madeleine. Fata mea se va juca în grădină. Trebuie să cunoască alfabetul acum. Am s-o pun să silabisească. O să alerge după fluturi. Eu am s-o privesc. Şi pe urmă, o să primească prima împărtăşaniei A, da... când o să primească prima împărtăşanie? Începu să numere pe degete:...Unu, doi, trei, patru... are şapte ani. Peste cinci ani. O să poarte un voal alb, ciorapi cu găurele, o să pară o fată mare. O, dragă soră, habar n-ai ce proastă sunt; uite, am început să mă gândesc de pe acum la prima împărtăşanie a fiicei mele.

Şi începu să râdă.

Domnul Madeleine dăduse drumul mâinii Fantinei. Îi asculta cuvintele, aşa cum asculți bătaia vântului, cu ochii în pământ, cufundat în gânduri adânci. Deodată, ea tăcu. El ridică repede capul. Fantine devenise înspăimântătoare.

Nu mai vorbea, nu mai respira, se săltase pe jumătate în pat, lăsând să-i iasă umărul firav din cămaşă; fața ei, radioasă o clipă mai-nainte, era acum lividă; ochii măriți de groază, păreau că fixează ceva nemaipomenit în fața ei, în capătul celălalt al odăii.

— Dumnezeule! strigă el. Ce-i cu tine, Fantine?

Ea nu răspunse, nu slăbi din ochi obiectul pe care părea că-l vede; îi atinse brațul cu o mână, iar cu cealaltă îi făcu semn să se uite în spatele lui.

Domnul Madeleine se întoarse şi dădu cu ochii de Javert.

III – Javert e mulțumit

Iată ce se petrecuse.

Cu o jumătate de oră după mijlocul nopții, domnul Madeleine ieşise din sala curții cu juri din Arras. Ajunsese la han chiar în clipa când trebuia să pornească înapoi cu digilența, la care, precum se ştie, îşi oprise un loc. Puțin înainte de ora şase dimineața sosise la Montreuil-sur-mer şi prima lui grijă fusese să pună la poştă scrisoarea către domnul Laffitte, apoi să intre la infirmerie ca s-o vadă pe Fantine.

Dar abia părăsise sala de şedințe a curții cu juri, şi procurorul general, revenindu-şi din prima emoție, luase cuvântul pentru a deplânge actul de nebunie al onorabilului primar din Montreuil-sur-mer, declarând că acest incident neobişnuit, care va fi lămurit

mai târziu, nu-i schimbase întru nimic convingerile, şi cerând, deocamdată, condamnarea lui Champmathieu, care era desigur adevăratul Jean Valjean. Stăruința procurorului general era vădit în contradicție cu părerea tuturor, cu părerea publicului, a curții, a juraților. Apărătorului nu-i fu greu să respingă această declarație şi să dovedească, pe temeiul destăinuirilor domnului Madeleine, adică ale adevăratului Jean Valjean, că procesul luase cu totul altă întorsătură şi că jurații nu mai aveau în fața lor decât un nevinovat. Avocatul trăsese de-aici câteva concluzii, din nefericire prea banale, pe tema erorilor judiciare etc., etc.; preşedintele, rezumând dezbaterile, se unise cu concluzia apărării, iar jurații, în câteva minute, îl scoaseră din cauză pe Champmathieu.

Procurorului general îi trebuia totuşi un Jean Valjean şi, nemaiavându-l pe Champmathieu, îl luă pe Madeleine.

Îndată după punerea în libertate a lui Champmathieu, procurorul general se închise împreună cu preşedintele. Discutară despre „nevoia de a pune mâna pe primarul din Montreuil-sur-mer”. Fraza aceasta este a domnului procuror general şi e scrisă în întregime de mâna sa pe ciorna raportului că-

tre şeful parchetului. După ce prima emoție se risipi, preşedintele ridică foarte puține obiecțiuni. Justiția trebuia să-şi urmeze cursul. Şi pe urmă, ca să n-ascundem nimic, cu toate că era un om bun şi destul de inteligent, preşedintele, în acelaşi timp un mare şi înflăcărat regalist, fusese izbit de faptul că primarul din Montreuil-sur-mer, vorbind despre debarcarea de la Cannes, spusese *împăratul*, iar nu *Buonaparte*.

Ordinul de arestare fu deci expediat. Procurorul general îl trimise la Montreuil-sur-mer, printr-un curier în goana calului, însărcinându-l cu executarea pe inspectorul de poliție Javert.

Se ştie că Javert se întorsese la Montreuil-sur-mer îndată ce-şi terminase depoziția.

Javert tocmai se scula în clipa în care curierul îi înmână ordinul de arestare şi mandatul de aducere.

Curierul era şi el un polițist foarte priceput, care, în câteva cuvinte îl puse pe Javert în curent cu cele ce se petrecuseră la Arras. Ordinul de arestare, semnat de procurorul general, avea următorul cuprins:

„Inspectorul Javert va aresta pe numitul Madeleine, primarul din Montreuil-sur-mer, care, în şedința de astăzi, a fost recunoscui

drept ocnaşul eliberat Jean Valjean".

Cineva care nu l-ar fi cunoscut pe Javert şi care l-ar fi văzut în clipa când intra în anticamera infirmeriei n-ar fi putut bănui nimic din ceea ce se petrecea şi i s-ar fi părut că are aerul cel mai obişnuit din lume. Era rece, calm, grav, cu părul lui sur perfect netezit pe tâmple; urcase scara cu încetineala lui obişnuită. Cine însă l-ar fi cunoscut bine şi l-ar fi privit mai atent, s-ar fi înfiorat. Catarama gulerului său de piele, în loc să-i stea pe ceafă, era pe urechea stângă. Asta dovedea o frământare cu totul neobişnuită.

Javert era un om dintr-o bucată, care nu-şi îngăduia niciun fel de neorânduială nici în împlinirea datoriei, nici în felul cum se îmbrăca. Era metodic cu criminalii şi neînduplecat cu nasturii uniformei sale.

Ca să-şi pună anapoda catarama gulerului trebuie să fi trecut printr-una din acele emoții care s-ar putea numi cutremurări lăuntrice.

Venise liniştit, ceruse un caporal şi patru soldați de la postul din apropiere, îi lăsase pe soldați în curte şi aflase unde e camera Fantinei de la portăreasa care nu avusese nicio bănuială, obişnuită cum era să vadă

oameni înarmați întrebând de domnul primar. Ajuns în fața camerei Fantinei, Javert răsuci mânerul, împinse uşa cu grija unei surori de caritate sau a unui spion, şi intră. La drept vorbind, nu intră. Rămase în pragul uşii întredeschise, cu chipiul pe cap, cu mâna stângă în redingota lui încheiată până la bărbie. Printre cutele mânecii se putea vedea mânerul de plumb al bastonului său enorm, care-i dispărea la spate.

Stătu aşa aproape un minut, fără să fie zărit. Deodată, Fantine ridică ochii, îl văzu şi-l făcu pe domnul Madeleine să se întoarcă.

În clipa în care privirea lui Madeleine întâlni privirea lui Javert, fără să se mişte, fără să clipească, fără să se apropie, deveni înspăimântător. Niciun alt sentiment omenesc nu izbuteşte să fie mai groaznic decât bucuria. Era chipul unui demon care-şi regăsise pe cel dăruit lui. Certitudinea că pusese, în sfârşit, mâna pe Jean Valjean făcu să i se citească pe față tot ce avea în suflet. Adâncul lui răscolit ieşi la suprafață. Umilința de a-i fi pierdut pentru câtva timp urma şi de-a se fi înşelat o clipă asupra lui Champmathieu dispărea sub orgoliul de-a fi ghicit atât de bine din capul locului şi de-a fi avut atâta vreme un instinct just.

Mulțumirea lui Javert izbucni în atitudinea lui suverană. Triumful lui hidos înflori pe fruntea lui îngustă. Era toată desfăşurarea înfricoşătoare pe care-o poate avea o figură satisfăcută.

În clipa aceea, Javert era în al şaptelea cer. Fără să-şi dea limpede seama, dar având totuşi intuiția nedesluşită a rolului şi a izbânzii sale, întruchipa în el justiția, lumina şi adevărul, în rostul lor dumnezeiesc de a distruge răul. Avea în urma şi în jurul lui, la adâncimi fără fund, autoritatea, rațiunea, lucrul judecat, conştiința legală, pedepsirea crimei în numele societății, toate mărețiile lumii. Apăra ordinea; făcea să țâşnească fulgerul din lege; răzbuna societatea; dădea o mână de ajutor absolutului; se înălța în slavă; în victoria lui păstra un rest de sfidare şi de luptă. În picioare, semeț, triumfător, desfăşura în plin azur bestialitatea supraomenească a unui arhanghel neîndurător; umbra temută a faptei pe care-o îndeplinea lăsa să se vadă în pumnul său încordat scânteierea nedesluşită a spadei sociale; fericit şi mânios, ținea sub călcâi crima, stricăciunea, răzvrătirea, pierzania, iadul; strălucea de bucurie, nimicea, zâmbea şi avea, în înfățişarea lui de arhanghel îngrozitor, o măreție de netăgăduit.

Înspăimântător, Javert n-avea nimic mârşav într-însul.

Cinstea, sinceritatea, nevinovăția, convingerea, simțul datoriei sunt lucruri care, când se înşală, pot deveni hidoase, dar care, deşi hidoase, rămân mari. Măreția lor, proprie conştiinței omeneşti, stăruie până şi în onoare. Sunt virtuți care au un viciu: greşeala. Bucuria nemiloasă şi curată a unui fanatic stăpânit de cruzime păstrează nu ştiu ce strălucire cernită, vrednică de respect. Fără să-şi dea seama, Javert, în bucuria sa nemăsurată, era de plâns, ca orice ignorant care triumfă. Nimic mai sfâşietor şi mai groaznic decât această figură pe care se oglindea ceea ce s-ar putea numi toată partea rea a binelui.

IV – Autoritatea reintră în drepturi

Fantine nu-l mai văzuse pe Javert din ziua în care domnul primar o smulsese din mâinile lui. Mintea ei bolnavă nu-şi dădu seama de nimic, dar nu se îndoi o clipă că venise din nou s-o ia. Nu putu să îndure această figură îngrozitoare, simți că-şi dă sufletul şi, ascunzându-şi fața cu mâinile, strigă înspăimântată:

— Domnule Madeleine, scăpați-mă!

Jean Valjean – de-acum încolo nu-l vom mai numi decât aşa – se ridică şi-i spuse Fantinei cu glasul cel mai blând şi mai liniştit din lume:

— Linişteşte-te! N-a venit pentru dumneata. Apoi i se adresă lui Javert: Ştiu ce vrei!

Javert răspunse:

— Haide! Repede!

Avu în tonul cu care rostise aceste două cuvinte ceva sălbatic şi delirant. Javert nu spusese „Haide! Repede!”, ci „Hai-repe!”... Nicio ortografie n-ar fi în stare să redea accentul cu care rostise asta. Nu mai era vorbă omenească, ci un fel de muget.

Nu procedă ca de obicei; nu dădu lămuriri; nu arătă mandatul de arestare. Pentru el Jean Valjean era un adversar misterios şi greu de apucat, un luptător afurisit pe care-l strângea în cleşte de cinci ani de zile, fără să izbutească să-l doboare. Arestarea aceasta nu era un început, ci sfârşitul. Se mărgini să spună: „Haide! Repede!”

Spunând aceste cuvinte, nu făcu niciun pas. Zvârli asupra lui Jean Valjean acea privire pe care o zvârlea ca un laţ şi cu care obişnuia să-i tragă cu violenţă pe ticăloşi spre el.

Era privirea pe care Fantine o simţise pătrunzând-o până în măduva oaselor acum

două luni.

Auzind strigătul lui Javert, Fantine deschise din nou ochii. Domnul Madeleine mai era acolo. De ce-ar fi putut să-i fie frică?

Javert înaintă până în mijlocul odăii şi strigă:

— Ei, vii sau nu vii?

Nenorocita privi în jurul ei. În odaie nu se aflau decât călugărița şi domnul primar. Cui i se putea adresa tutuiala asta neruşinată? Numai ei. Se cutremură.

În clipa aceea văzu ceva nemaipomenit, atât de uluitor, încât nici când aiura nu i se năzărise un asemenea lucru.

Îl văzu pe spionul Javert apucându-l de guler pe domnul primar; îl văzu pe domnul primar plecând fruntea. I se păru că se năruie lumea.

Într-adevăr, Javert îl luase de guler pe Jean Valjean.

— Domnule primar! strigă Fantine.

Javert izbucni în râs, un fel de rânjet înfiorător, care-i descoperi colții.

— Nu mai e aici niciun domn primar.

Jean Valjean nu încercă să înlăture mâna care-l apucase de gulerul redingotei. Rosti:

— Javert…

Javert îl întrerupse:

— Spune-mi „domnule inspector”.

— Domnule, urmă Jean Valjean, aş vrea să-ți spun un cuvânt între patru ochi.

— Tare! Vorbeşte tare! răspunse Javert. Cu mine oamenii vorbesc tare.

Jean Valjean scăzu glasul:

— Vreau să te rog ceva…

— Ti-am spus să vorbeşti tare…

— E un lucru pe care trebuie să-l auzi numai dumneata…

— Ce-mi pasă mie! Nici nu te ascult!

Jean Valjean se întoarse către el şi-i spuse repede, pe şoptite:

— Îngăduie-mi trei zile! Trei zile ca să aduc copilul femeii ăsteia nenorocite! Am să plătesc oricât. Dacă vrei, vino cu mine.

— Glumeşti! strigă Javert. Ia te uită! Nu te credeam atât de prost. Îmi ceri trei zile ca s-o ştergi! Şi zici că vrei să te duci să-i aduci copilul târâturii ăsteia? Ei, poftim! Ştii că-mi placi?

Fantine tresări.

— Copilul meu! strigă ea. Vrea să se ducă să-mi aducă copilul. Va să zică nu e aici. Soră, spune-mi unde e Cosette? Vreau copilul meu! Domnule Madeleine! Domnule primar!

Javert bătu din picior.

— Ia te uită şi la asta! Tu să taci, pațachină!

Halal de țara în care ocnaşii sunt magistrați şi târfele sunt îngrijite ca nişte contese! Ei, o să se isprăvească acum. Era şi timpul! Se uită țintă la Fantine şi-l înşfăcă iar de guler, de cravată, şi de cămaşă pe Jean Valjean: Ți-am spus că s-a isprăvit cu domnul Madeleine şi cu domnul primar. Acum e vorba de un pungaş, de un ticălos, de un ocnaş pe care-l cheamă Jean Valjean şi care e în mâna mea. Asta e!

Fantine se ridică brusc, se rezemă în mâini, brațele îi erau țepene. Se uită la Jean Valjean, se uită la Javert, se uită la călugăriță, deschise gura ca şi cum ar fi vrut să spună ceva; din fundul pieptului îi ieşi un horcăit, dinții îi clănțăniră, întinse înspăimântată brațele, deschise convulsiv mâinile, privi în jurul ei ca un om care se îneacă, apoi se prăbuşi în perne. Capul i se lovi de tăblia patului, apoi îi căzu în piept, cu gura căscată, cu ochii deschişi şi stinşi.

Murise.

Jean Valjean îşi puse mâna pe mâna lui Javert, care îl ținea de guler, i-o desfăcu uşor ca pe mâna unui copil şi-i spuse:

— Ai ucis-o pe femeia asta.

— Haide, să isprăvim odată! strigă Javert furios; N-am venit să aud palavre. S-o scur-

tăm! Garda e jos. Ori vii acum, ori îți pun cătuşele.

Într-un colț al odăii se afla un pat vechi de fier, cam stricat, pe care se culcau surorile când erau de veghe noaptea. Jean Valjean se îndreptă spre patul acela, îi smulse cât ai clipi din ochi stinghia de la căpătâi, care şi aşa era cam şubredă, lucru uşor pentru puterea lui, înşfăcă drugul şi se uită la Javert. Javert dădu înapoi, spre uşă.

Jean Valjean, cu drugul în mână, se îndreptă încet spre patul Fantinei. Când ajunse lângă el, se întoarse şi-i spuse lui Javert în şoaptă:

— Nu te sfătuiesc să mă sâcâi în clipa asta.

Javert tremura, nu mai încăpea nicio îndoială.

Îi veni în minte să cheme garda, dar Jean Valjean ar fi putut să se folosească de clipa aceasta şi să evadeze. Rămase pe loc, îşi apucă bastonul de capătul de jos şi se rezemă de uşă, cu ochii ațintiți asupra lui Jean Valjean.

Jean Valjean îşi sprijini cotul pe tăblia de la căpătâiul patului şi, cu fruntea în palmă, începu s-o privească pe Fantine, care zăcea întinsă şi neclintită. Rămase aşa, adâncit în gânduri, mut, vădit înstrăinat de orice în lume. Chipul şi ținuta lui întreagă exprimau

o milă nesfârşită. După câteva clipe de visare, se aplecă asupra Fantinei şi-i vorbi în şoaptă.

Ce i-a spus? Ce-i putea spune omul acesta, scos din rândul oamenilor, femeii care murise? Ce cuvinte i-a şoptit? Nimeni nu le-a auzit. Oare moarta le auzise?

Există unele iluzii emoționante, care sunt poate realități sublime. Un singur lucru e neîndoios. Sora Simplice, singurul martor al lucrurilor petrecute acolo, a povestit adesea că în clipa în care Jean Valjean i-a vorbit Fantinei la ureche, ea, sora, a văzut limpede cum un zâmbet ce nu se poate descrie a înflorit pe buzele vinete şi în ochii sticloşi ai Fantinei, plini de uimirea morții.

Jean Valjean luă cu amândouă mâinile capul Fantinei, îl aşeză bine pe perne, ca o mamă care şi-ar aşeza copilul, îi legă la loc cordonul cămăşii, îi vârî părul sub bonetă, apoi îi închise ochii.

În clipa aceea pe chipul Fantinei păru că pluteşte o lumină ciudată.

Moartea e intrarea în marea lumină.

Mâna Fantinei atârna pe marginea patului. Jean Valjean îngenunche în fața acestei mâini, o ridică încet şi o sărută.

Apoi se sculă în picioare şi, îndreptându-se

spre Javert, rosti:

— Acum îți stau la dispoziție.

V – Un mormânt potrivit

Javert îl duse pe Jean Valjean la închisoarea oraşului.

Arestarea domnului Madeleine pricinui la Montreuil-sur-mer o vâlvă, sau mai bine zis o zguduire nemaipomenită. Ne pare rău că nu putem trece sub tăcere faptul că, la auzul acestor simple cuvinte: „era un ocnaş”, aproape toată lumea îl părăsi. În mai puțin de două ceasuri, tot binele pe care îl făcuse fu dat uitării şi nu rămase din domnul Madeleine decât „un ocnaş”. Ca să fim drepți, trebuie să spunem că lumea nu cunoştea încă întâmplarea de la Arras în toate amănuntele ei. Ziua întreagă, în toate unghiurile oraşului, nu se auzeau decât convorbiri de felul acesta:

„— N-ați auzit? Era un ocnaş liberat. — Cine anume? — Primarul. — Da de unde! Domnul Madeleine! — Da. — Adevărat? — Nu-l chema Madeleine, are un nume groaznic de urât! Bejean, Bojean, Boujean. — Ah, Doamne! — E arestat! — Arestat! — E închis în temnița oraşului până la transferare. —

Transferare? Va fi transferat? Unde va fi transferat? — Va fi trimis la jurați pentru un furt la drumul mare pe care l-a săvârşit altădată. — Ei bine, bănuiam eu. Omul ăsta era prea bun, prea perfect, prea dulce. Refuza Legiunea de onoare. Dădea parale tuturor haimanalelor pe care le întâlnea. Totdeauna m-am gândit că nu e lucru curat cu el.”

Îndeosebi „saloanele” se dădură în toată voia acestui fel de comentarii.

O doamnă bătrână, abonată la *Drapelul Alb*[1], rosti aceste cuvinte, a căror adâncime e aproape cu neputință de măsurat:

— Nu-mi pare rău deloc. Să se învețe minte bonapartiştii!

Aşa s-a topit la Montreuil-sur-mer năluca numită cândva domnul Madeleine. În tot oraşul numai două sau trei persoane au rămas credincioase amintirii lui. Printre ele se număra şi bătrâna portăreasă care-i slujise.

În seara aceleiaşi zile, această cumsecade bătrână stătea singură în cămăruța ei; era încă speriată şi frământată de gânduri triste. Fabrica fusese închisă toată ziua şi poarta

[1] Ziar ultraregalist din vremea restaurației; drapelul alb cu flori de crin al Burbonilor înlocuise atunci tricolorul revoluției şi al imperiului.

era zăvorâtă. În casă nu se aflau decât cele două călugărițe, sora Perpétue şi sora Simplice, care vegheau lângă trupul Fantinei.

Către ora la care domnul Madeleine obişnuia să se întoarcă acasă, portăreasa se ridică maşinal, luă cheia odăii lui dintr-un sertar şi sfeşnicul cu care suia întotdeauna scara, agăță cheia în cuiul de unde o lua el de obicei şi puse sfeşnicul alături, ca şi cum l-ar fi aşteptat. Apoi se aşeză iar pe scaun şi căzu pe gânduri.

Biata bătrână făcuse toate lucrurile astea fără să-şi dea seama.

Abia peste vreo două ceasuri se dezmetici şi strigă „O! Doamne, Dumnezeule! Şi eu care i-am pus cheia la îndemână!”

În clipa aceea gemulețul cămăruței se deschise, o mână trecu prin deschizătură, apucă sfeşnicul şi cheia şi aprinse lumânarea la opaițul care ardea alături de ea.

Portăreasa ridică ochii şi rămase împietrită. Îşi înăbuşi țipătul care i se suia în gâtlej.

Cunoştea mâna, brațul, mâneca redingotei.

Era domnul Madeleine.

Timp de câteva minute nu putu scoate o vorbă, rămase ca „trăsnită”, cum spunea ea mai târziu, când îşi povestea întâmplarea.

— Dumnezeule, domnule primar, eu vă credeam... strigă ea în sfârşit, dar se opri, pentru că sfârşitul frazei ar fi fost prea nerespectuos fată de început.

Pentru ea, Jean Valjean era tot domnul primar.

El îi sfârşi vorba:

— La închisoare, spuse el. Am fost. Am rupt o gratie de la fereastră, mi-am dat drumul pe acoperiş în jos, şi iată-mă! Mă urc în odaia mea. Du-te de o caută pe sora Simplice. O vei găsi, fără îndoială, la căpătâiul moartei.

Bătrâna îl ascultă cu grabă.

Jean Valjean nu-i dădu niciun sfat; era sigur că bătrâna avea să-l păzească mai bine decât s-ar fi păzit el însuşi.

Niciodată nu s-a ştiut cum izbutise să pătrundă în curte fără să deschidă poarta. Avea întotdeauna la el o cheie cu care deschidea o portiță laterală; la închisoare trebuie însă să fi fost scotocit peste tot şi să i se fi luat cheia. Punctul acesta n-a fost lămurit.

Urcă scara care ducea la odaia lui.

Când ajunse sus, puse sfeşnicul, pe ultimele trepte, deschise uşa fără zgomot şi se duse să închidă, pe dibuite, fereastra şi oblonul. Era o precauție necesară; cititorul îşi aminteşte că fereastra dădea în stradă. Apoi se întoar-

se, luă lumânarea şi intră iar în odaie. Aruncă o privire în jurul lui, pe masă, pe scaun, pe patul în care nu mai dormise de trei zile. Nu mai rămăsese acolo nicio urmă din dezordinea de alaltăieri noaptea. Portăreasa curățise odaia. Culesese din cenuşă şi pusese pe masă cele două capete de fier ale bastonului şi moneda de doi franci, înnegrită de foc. Luă o bucată de hârtie şi scrise pe ea: *„Iată vârfurile de fier ale bastonului meu şi moneda de doi franci furată de la copilul Gervais, despre care am vorbit la curtea cu juri”*.

Puse banul şi vârfurile de fier pe hârtie, ca să fie văzute numaidecât de cel care ar intra în odaie. Scoase din dulap o cămaşă veche şi o rupse în fâşii. Îşi făcu rost astfel de câteva bucăți de pânză în care îşi împachetă sfeşnicele de argint. Nu era nici grăbit, nici tulburat; pe când înşfăca sfeşnicele episcopului muşca dintr-o bucată de pâine neagră. Pesemne că era pâinea de la închisoare, pe care, fugind, o luase cu el.

Lucrul acesta a fost constatat mai târziu, după firimiturile de pâine găsite pe podea, când poliția a făcut o percheziție.

Se auziră două bătăi uşoare în uşă.

— Intră! spuse el.

Era sora Simplice.

Era palidă, avea ochii roşii. Ținea în mână o lumânare care tremura. Aşa sunt marile lovituri ale sorții; oricât de desăvârşiți sau de împietriți am fi, ele ne smulg din fundul măruntaielor natura omenească, şi o silesc să iasă la iveală. Călugărița, în ziua aceea plină de emoții, devenise din nou femeie. Plângea şi tremura.

Jean Valjean scrise câteva rânduri pe o hârtie pe care o întinse călugăriței.

— Soră, te rog să-i dai asta preotului.

Era o foaie neîndoită. Sora îşi aruncă ochii pe ea.

— Poți să citeşti, spuse el.

Ea citi: *„Îl rog pe preot să vegheze asupra a tot ce las aici. Să plătească cheltuielile procesului meu şi înmormântarea femeii care a murit azi. Restul va fi pentru săraci.”*

Sora voi să vorbească, dar nu putu scoate decât câteva sunete nelegate între ele. Izbuti să spună doar:

— Domnul primar n-ar vrea s-o mai vadă o dată pe biata femeie?

— Nu, spuse el, sunt pe urmele mele, ar putea să mă aresteze în odaia ei şi asta ar tulbura-o.

De-abia rostise aceste cuvinte, când se iscă un zgomot grozav pe scări. Amândoi auziră

un vuiet de paşi care suiau şi pe bătrâna portăreasă strigând cât putea mai tare şi mai ascuţit:

— Domnule, vă jur pe bunul Dumnezeu că nici ziua, nici seara n-a intrat nimeni aici şi că eu nu m-am mişcat de lângă uşă!

Un bărbat îi răspunse:

— Şi cu toate astea e lumină în odaie.

Jean Valjean recunoscu vocea lui Javert.

Odaia era făcută în aşa fel, încât uşa, deschizându-se, acoperea colţul din dreapta. Jean Valjean suflă în lumânare şi se aşeză în colţul acela.

Sora Simplice îngenunche lângă masă.

Uşa se deschise.

Javert intră.

Se auzeau mai multe voci bărbăteşti vorbind în şoaptă pe coridor şi glasul portăresei care tăgăduia. Călugăriţa nu ridică ochii. Se ruga.

Lumânarea de pe cămin răspândea o lumină foarte slabă.

Javert o văzu pe soră şi se opri uimit.

Se ştie că substanţa fiinţei lui Javert, elementul lui, aerul care îi trebuia ca să poată trăi, era veneraţia faţă de orice autoritate. Era făcut dintr-o bucată şi nu înţelegea nici obiecţiunea, nici restricţiunea. Bineînţeles,

autoritatea ecleziastică era pentru el cea mai de frunte. Era religios în chip superficial şi corect, aşa cum era în toate. Pentru el, un preot era un spirit care nu se înşală, o călugăriță o făptură care nu păcătuieşte. Le vedea ca pe nişte suflete care înălțaseră un zid între ele şi lume, un zid cu o singură uşă, care se deschidea numai ca să lase să iasă adevărul.

Când o văzu pe soră, vru mai întâi să plece.

Dar mai avea o datorie care îl împingea puternic înainte. Rămase şi se hotărî să pună cel puțin o întrebare.

În fața lui era sora Simplice, care nu mințise în viața ei. Javert o ştia şi o respecta şi mai mult din pricina asta.

— Soră, spuse el, eşti singură în odaia asta?

Trecu o clipă grozavă, în timpul căreia biata portăreasă crezu că-i vine rău.

Sora ridică ochii şi răspunse:

— Da.

— Iartă-mă că stărui, rosti Javert, dar e datoria mea. N-ai văzut în seara asta pe cineva, un bărbat? Numitul Jean Valjean a evadat. Îl căutăm. Nu l-ai văzut?

Sora răspunse.

— Nu.

Mințea. Mințise de două ori, una după alta,

fără să şovăie, repede, ca şi cum s-ar fi jertfit pe sine.

— Iertați-mă! spuse Javert şi, salutând-o adânc, plecă.

O, sfântă făptură, nu mai eşti demult pe lumea asta!

Te-ai întâlnit în lumină cu surorile tale, fecioarele, şi cu frații tăi, îngerii. Deie Domnul ca în rai să-ți fie socotită minciuna asta!

Cuvântul surorii fu atât de hotărâtor pentru Javert încât nici nu mai băgă de seamă faptul curios că pe masă fumega o lumânare abia stinsă.

Peste un ceas, un om trecea prin ceață, printre pomi, către Paris, depărtându-se cu repeziciune de Montreuil-sur-mer.

Era Jean Valjean. Doi sau trei cărăuşi au depus mărturie mai târziu că îl întâlniseră, că ducea un pachet şi era îmbrăcat cu o cămaşă de lucrător. De unde luase cămaşa aceea? Nu s-a ştiut niciodată. E drept că, cu câteva zile înainte, un lucrător bătrân murise la infirmeria fabricii şi nu lăsase decât o cămaşă de lucru. Poate că era aceea.

Încă un cuvânt despre Fantine.

Toți avem o singură mamă: pământul. Fantine fu redată acestei mame.

Preotul crezu că face bine, şi poate în ade-

văr făcea bine, oprind pentru săraci cea mai mare parte din suma pe care o lăsase Jean Valjean. La urma urmei, despre cine era vorba? Despre un ocnaş şi o femeie de stradă. Din pricina asta, preotul simplifică înmormântarea Fantinei, o reduse la strictul necesar, adică la groapa comună.

Fantine fu deci îngropată în acel colţ al cimitirului unde nu se plăteşte, care e al tuturor şi al nimănui, şi în care săracilor li se pierde urma. Din fericire, Dumnezeu ştie unde să găsească sufletele. Fantine fu culcată în întuneric, printre osemintele care se mai aflau acolo. Rămăşiţele ei pământeşti zăcură în promiscuitate. Fu aruncată în groapa comună. Cum îi fusese patul, aşa şi mormântul.

Sfârşitul părţii întâi

CUPRINS

Victor Hugo

1802 – 1885

